

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія
**МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ
ТА СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО**

Випуск 26

Частина 1

Ужгород-2019

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Головний редактор:** **Палінчак Микола Михайлович** – декан факультету міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, доктор політичних наук, професор
- Заступники головного редактора:** **Приходько Володимир Панасович** – завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, доктор економічних наук, професор
Химинець Василь Васильович – професор кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, доктор економічних наук, професор
- Відповідальний секретар:** **Дроздовський Ярослав Петрович** – доцент кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, кандидат економічних наук
- Члени редколегії:** **Ярема Василь Іванович** – завідувач кафедри господарського права Ужгородського національного університету, доктор економічних наук, професор
Мікловда Василь Петрович – завідувач кафедри економіки підприємства Ужгородського національного університету, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України
Філіпенко Антон Сергійович – доктор економічних наук, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Тараса Шевченка, заслужений професор КНУ ім. Тараса Шевченка, академік АН ВШ України
Газуда Михайло Васильович – професор кафедри економіки підприємства Ужгородського національного університету, доктор економічних наук, професор
Луцишин Зоряна Орестівна – професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Тараса Шевченка, доктор економічних наук, професор
Старостіна Алла Олексіївна – завідувач кафедри міжнародної економіки економічного факультету КНУ ім. Тараса Шевченка, доктор економічних наук, професор
Слава Світлана Степанівна – професор кафедри економіки підприємства Ужгородського національного університету, кандидат економічних наук, доцент
Черленяк Іван Іванович – професор Ужгородського національного університету, доктор наук з державного управління
Заяць Олена Іванівна – доцент кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, кандидат економічних наук
Ерфан Єва Алоїсівна – доцент кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, кандидат економічних наук
Кушнір Наталія Олексіївна – доцент кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, кандидат економічних наук
Шинкар Віктор Андрійович – доцент кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, кандидат економічних наук
Король Марина Михайлівна – доцент кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, кандидат економічних наук
Рошко Світлана Михайлівна – доцент кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, кандидат філологічних наук
Ляшенко Анфіса Христофорівна – професор кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, доктор економічних наук, професор
Бурунова Олена – доктор економічних наук, професор Полонійського університету (Республіка Польща)
Andrzej Krynski – доктор габілітований, професор, ректор Полонійського університету (Республіка Польща)
Ioan Horga – доктор історичних наук, професор Університету Орадеа (Румунія)
Eudmila Lipková – доктор економічних наук, професор Братиславського економічного університету (Словаччина)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus

Науковий вісник Ужгородського національного університету.

Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство» включено до переліку наукових фахових видань України з економіки на підставі Наказ МОН України від 21 грудня 2015 року № 1328.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet

Вченою радою Державного вищого навчального закладу

«Ужгородський національний університет»

на підставі Протоколу № 7 від 25 червня 2019 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

серія KB № 21015-10815P,

видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

© ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2019

© Колектив авторів, 2019

ЗМІСТ

Басва О. І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ.....	7
Біла С. О., Івасик О. В. ПРІОРИТЕТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ РОЗВИТКУ ЯДЕРНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД.....	11
Білик Р. С. МЕХАНІЗМИ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	17
Боровік Л. В., Танклевська Н. С. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА.....	24
Бутко Б. О. ІНСТРУМЕНТИ ФІНАНСУВАННЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ У СФЕРІ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	29
Василішин С. І. ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ.....	34
Вязмикина И. А. СООТНОШЕНИЕ ВСЕОБЩЕГО И ОСОБЕННОГО В ЭВОЛЮЦИИ ФИНАНСОВОГО КАПИТАЛА.....	40
Герцег В. А. ФІНАНСОВИЙ СКЛАДНИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФРАСТРУКТУРНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ.....	46
Дудяк Н. В. НЕОБХІДНІСТЬ ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ СТАЛОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ (ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ).....	50
Жекало Г. І. ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	56
Зайченко В. В. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ.....	60
Злотенко О. Б., Рудніченко Є. М. АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ТА СТРУКТУРИ ІНВЕСТИЦІЙ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ.....	64
Кайдрович Х. І. ШЛЯХ ПІДПРИЄМНИЦТВА ІЗ ДАВНИНИ ДО СЬОГОДЕННЯ.....	71
Кириченко О. С. ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.....	75
Kodatska Natalia, Girman Alla GEOPOLITICAL TENDENCIES OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF THE YOUTH LABOR MARKET.....	79
Конакова К. М. ОЦІНКА ТА НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ УКРАЇНИ: РЕЙТИГОВИЙ ПІДХІД.....	84

Кондратюк О. М., Пшеничний В. І. БІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ В ПІДПРИЄМНИЦЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	90
Кондрацька Л. П. ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ СТРУКТУРИ МІЖНАРОДНИХ ТУРИСТИЧНИХ ПОТОКІВ УКРАЇНИ.....	95
Кошельок Г. В. ОПТИМІЗАЦІЯ ГРОШОВИХ ПОТОКІВ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ	100
Крикавський В. Є., Савіна Н. Б. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МАРКЕТИНГУ 3.0 В БІЗНЕС-СТРАТЕГІЮ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ.....	104
Лебедєва Д. О. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ДЕЯКИХ ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ НА ІНКЛЮЗИВНУ ЗАЙНЯТІСТЬ	110
Лохман Н. В. ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ	115
Ляшенко О. М., Дума Л. В., Данилюк І. В. МОДЕЛІ І ПІДХОДИ ДО ПРОГНОЗУВАННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ.....	121
Мамуненко М. С., Жмай О. В. ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ЗАСТОСУВАННЯ КРИПТОВАЛЮТИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ.....	127
Шелеметьєва Т. В. МОДЕЛЮВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	131
Кузнєцова Г. О. ВПРОВАДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ІННОВАЦІЙНИХ СИСТЕМ В КОНТЕКСТІ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМ ІЗ ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ТА ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ.....	137
Тульчинська С. О., Перепелюкова О. В., Дергалюк Б. В. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СКЛАДОВА ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ РЕГІОНІВ.....	144
Руцишин Н. М. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУВАННЯ СТРУКТУРНИХ ЗМІН В ЕКОНОМІЦІ.....	148
Бірюков І. В. КОРУПЦІЙНІ АСПЕКТИ ПОЯВИ ТА ПОШИРЕННЯ ПРИХОВАНОВОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	154
Крилова О. О. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УНІВЕРСИТЕТАХ.....	161

CONTENTS

Baeva Olga THE THEORETICAL BASIS OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE MONETARY POLICY.....	7
Bila Svitlana, Ivasyk Olga PRIORITIES TO ENSURE SECURITY OF NUCLEAR POWER DEVELOPMENT: WORLD EXPERIENCE.....	11
Bilyk Ruslana MECHANISMS OF INNOVATIVE MODERNIZATION OF THE ECONOMY IN CONDITIONS OF GLOBAL DEVELOPMENT.....	17
Borovik Lyubov, Tanklevska Nataliya CONCEPTUAL BASES OF THE IMPROVEMENT OF INVESTMENT POLICY OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURE.....	24
Butko Boghdan TOOLS FOR FINANCING SMALL AND MEDIUM BUSINESS IN THE HIGH-TECH AND PRODUCTION SECTOR.....	29
Vasylishyn Stanislav ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT OF ASSET MANAGEMENT IN THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISES.....	34
Viazmikina Iryna RELATION OF THE UNIVERSAL AND THE SPECIFIC IN FINANCE CAPITAL EVOLUTION.....	40
Hertseh Victoria FINANCIAL COMPLEX PROVIDING INFRASTRUKTURAL DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES.....	46
Dudiak Natalia NECESSARY FORMATION OF THE SUSTAINABLE LAND LOGISTIC PARADIGY (ECONOMIC ASPECT).....	50
Zhekalo Ganna DIGITAL ECONOMY OF UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT.....	56
Zaychenko Volodymyr METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE ECONOMY TECHNOLOGICAL COMPETITIVENESS RESEARCH.....	60
Zlotenko Oleksandr, Rudnichenko Jevghenij ANALYSIS OF DYNAMICS AND INVESTMENT STRUCTURE OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN UKRAINE.....	64
Kaydrovych Khrystyna THE PATH OF ENTREPRENEURSHIP FROM THE OLD TO THE PRESENT.....	71
Kyrychenko Oksana THE RESEARCH STATUS OF INVESTMENT ENSURING INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE INDUSTRY OF UKRAINE IN CONDITIONS OF THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION.....	75
Kodatska Natalia, Girman Alla GEOPOLITICAL TENDENCIES OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF THE YOUTH LABOR MARKET.....	79
Konakova Katerina ASSESSMENT AND DIRECTIONS TO IMPROVE INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF UKRAINE: A RATING APPROACH.....	84
Kondratyuk Oksana, Pshenychnyy Valery BUSINESS PLANNING IN THE ENTERPRISE ENVIRONMENT: THEORETICAL ASPECTS....	90

Kondratska Lilia APPROACH TO THE ANALYSIS OF UKRAINE'S INTERNATIONAL TOURIST FLOWS STRUCTURE.....	95
Koshelek Halina OPTIMIZATION OF THE ENTERPRISE CASH FLOWS IN MODERN CONDITIONS.....	100
Krykavskyy Viktor, Savina Nataliia THE MARKETING 3.0 IMPLEMENTATION IN BUSINESS STRATEGY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE CONSTRUCTION ENTERPRISES.....	104
Liebidieva Daria ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF SOME EXTERNAL FACTORS ON INCLUSION OF EMPLOYMENT.....	110
Lokhman Natalya PARADIGM OF DEVELOPMENT OF INNOVATION CAPACITY.....	115
Lyashenko Oksana, Duma Lyudmila, Daniluk Irina MODELS AND APPROACHES TO FORECASTING THE OPTIMAL STRUCTURE OF REGIONAL ECONOMIES.....	121
Mamunenka Marina, Zhmai Aleksandr THE ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF CRYPTOCURRENCIES IN THE CONDITIONS OF MODERN MARKET ECONOMY IN UKRAINE.....	127
Shelemetieva Tetiana MODELING AND FORECASTING OF TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE NATIONAL ECONOMY TRANSFORMATION.....	131
Galyna Kuznyetsova IMPLEMENTATION OF REGIONAL INNOVATION SYSTEMS IN THE CONTEXT OF THE EFFECTIVENESS OF ENERGY EFFICIENCY AND ENERGY SAVING PROGRAMS.....	137
Tul'chins'ka S., Perepelyukova O., Dergalyuk B. THE INTELLECTUAL COMPONENT OF THE INNOVATIVE MODEL OF ECONOMIC GROWTH OF THE REGIONS.....	144
Rushchyshyn Nadiya THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ANALYSIS OF STRUCTURAL CHANGES IN THE ECONOMY.....	148
Biriukov Ihor CORRUPTION ASPECTS OF THE EMERGENCE AND DISTRIBUTION OF HIDDEN ENTERPRISE.....	154
Krylova Olena PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN UNIVERSITIES.....	161

Басва О. І.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри управління та економіки підприємства
Харківського національного фармацевтичного університету

Baeva Olga

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Management and Economics of Enterprise
Kharkov National University of Pharmacy

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація. У роботі досліджено теоретичні аспекти грошово-кредитної політики у контексті формування економічної безпеки держави. Розглянуто етапи розвитку теоретичних основ грошово-кредитної політики, а саме кількісну теорію грошей, теорію касових залишків, кейнсіанську та монетаристську теорії, змішані підходи, синтез інструментів різних теорій і напрямів. Деталізовано та охарактеризовано цілі грошово-кредитної політики, які пов'язані з певними завданнями на кожному етапі її реалізації. Зазначено об'єкти та суб'єкти грошово-кредитної політики України. Підкреслено доцільність застосування монетарного правила, згідно з яким в економіці необхідно підтримувати сталість темпів зростання пропозиції грошей відповідно до темпів зростання реального валового внутрішнього продукту. Проаналізовано кредитно-грошові інструменти, які спрямовані на ефективне регулювання грошової маси. Виділено типи грошово-кредитної політики залежно від кон'юнктури ринку. Вивчено критерії ефективності грошово-кредитної політики у забезпеченні економічної безпеки держави. З'ясовано режими грошово-кредитної політики.

Ключові слова: грошово-кредитна політика, державне регулювання, кількісна теорія грошей, теорія касових залишків, кейнсіанська теорія, монетаристська теорія, інструменти, критерії ефективності, режим валютного курсу, режим монетарного таргетування, режим інфляційного таргетування.

Вступ та постановка проблеми. Розвиток ринкової економіки характеризується формуванням нової фінансово-кредитної системи сучасного грошового ринку, глобалізацією фінансових ринків. Ефективному функціонуванню ринкової економіки допомагає досконала грошово-кредитна політика. В умовах трансформації економіки України ринкові аспекти грошово-кредитної політики набувають вирішального значення. Грошово-кредитна політика є частиною та інструментом управління макроекономічної політики і пов'язана зі змінами в національній економіці, подоланням інфляції, інтеграцією у світове співтовариство, забезпеченням національної безпеки держави, впливає на економічну стабільність країни. Формування сприятливих умов функціонування грошово-кредитної системи країни виступає головним завданням для розвитку багатьох країн. Сталий розвиток економічної системи залежить від проведення узгодженої грошово-кредитної політики. Проблема ефективного державного регулювання грошово-кредитної політики залишається важливою в сучасній економічній науці, що і зумовило актуальність роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення теоретико-методологічних засад формування грошово-кредитної політики внесли як вітчизняні, так і іноземні вчені та фахівці: О. Авраменко, С. Андрюшин, В. Базилевич, О. Гудзова, А. Кулінець, О. Лаврушина, О. Матяс, С. Моїсєєв, Д. Оголь, А. Маршалл, А. Пігу, Д. Робертсон та ін. Проте слід визнати, що багато питань поки що залишаються не досить дослідженими.

Метою статті є вивчення теоретичних аспектів грошово-кредитної політики в контексті формування економічної безпеки держави.

Результати дослідження. Грошово-кредитна політика являє собою сукупність методів та інструментів у сфері грошового обігу і кредитних відносин, що використовує держава для регулювання грошово-кредитних відносин [1; 2; 3].

Основною метою цієї політики є допомога економіці в досягненні загального рівня виробництва, що характеризується повною зайнятістю і стабільністю цін.

Грошово-кредитне регулювання виступає основним засобом впливу держави на економічні процеси.

Розвиток теоретичних основ грошово-кредитної політики пройшов кілька етапів. До першого етапу належить кількісна теорія грошей і теорія касових залишків.

Сутність кількісної теорії грошей полягає в тому, що величина вартості грошей знаходиться в оберненій залежності від їхньої кількості. Це означає, що чим більше грошей в обсягу, тим менша їхня вартість. Кількісна теорія грошей наведена формулою Фішера:

$$M \cdot O = P \cdot Q,$$

де M – кількість грошей в обігу, або грошова маса;
 O – середня швидкість обігу грошової маси;
 Q – обсяг реалізованих товарів;
 P – середня ціна.

Це рівняння виражає залежності між грошовою масою та сумою товарних цін. Контроль за кількістю грошей в обігу потрібний для впливу на ціни, виробництво, зайнятість.

Кількісна теорія та рівняння Фішера разом створюють зв'язок між номінальною ставкою відсотка та обсягом грошової маси. Це приводить до того, що зростання грошової маси підвищує темпи інфляції, а остання збільшує номінальну відсоткову ставку.

Згідно з теорією касових залишків (Кембриджський варіант), розробленою А. Маршаллом, А. Пігу, Д. Робертсоном, необхідно враховувати накопичення грошей поряд з їхнім обігом. Гроші при цьому починають виконувати три функції: засоби обігу, засоби платежу та накопичення:

$$M = k \cdot P \cdot Q,$$

де k – частина річного доходу, що зберігається в грошовій формі.

Другий етап наведений Кейнсіанською теорією. Згідно з цією теорією, вплив грошей на економіку відбувається через норму позичкового відсотка. Залучаючи інвестиції, суб'єкти ринку визначають доступність кредиту, враховуючи норму позичкового відсотка. Зниження процентних ставок до певної величини може привести до розміщення грошей в інші, більш доходні активи. Регулюючи кількість грошей в обігу, держава може регулювати всю економіку, зокрема рівні товарних цін та заробітної плати.

Третій етап. Монетаристська теорія. Представники цієї теорії висловлюються проти активного втручання в економічні процеси. Теорія базується на залежності між кількістю грошей в обігу і змінами цін та темпів економічного зростання.

Четвертий етап представлений кількома сучасними школами, одні з яких виступають за посилення ролі держави в економіці, інші – об'єднують вчення кейнсіанців і монетаристів. Використовуються змішані підходи, синтез інструментів різних теорій і напрямів. На думку деяких учених, це сприяло виникненню світової фінансово-економічної кризи.

Стан основних макроекономічних параметрів відображають цілі грошово-кредитної політики. Цілі грошово-кредитної політики пов'язані з певними завданнями на кожному етапі її реалізації. В економічній теорії виділяють такі цілі грошово-кредитної політики [1; 4; 6]:

- стратегічні – розробляються на основі результатів стратегічного аналізу, оцінки рівня конкурентних можливостей і переваг,

- проміжні – проявляються в трансформаціях економічних процесів з метою досягнення стратегічних цілей,

- тактичні цілі – включають оперативні завдання банківської системи з питань регулювання головних економічних показників.

Стратегічні цілі визначаються державними органами країни і є частиною масштабної стратегії економічної політики.

Використання проміжних цілей дає змогу узгодити кінцеві цілі та інструменти грошово-кредитної політики. Конкретний вибір проміжного цільового орієнтира визначається тим, наскільки він пов'язаний з кінцевими цілями грошово-кредитної політики в конкретній економічній ситуації.

Тактичні цілі допомагають визначити інструменти грошово-кредитної політики, на які банк може безпосередньо впливати, в тому разі, якщо інші інструменти центрального банку не дають змоги досягти окремих проміжних цілей.

Всі цілі грошово-кредитної політики призначені забезпечити: макроекономічну рівновагу, стабільний рівень цін, постійне економічне зростання економіки, стійке функціонування платіжної системи, високу зайнятість населення, стабільність валюти, розвиток і зміцнення банківської системи, стримування інфляції та ін.

Складність реалізації грошово-кредитної політики зумовлена тим, що, якщо попит на гроші змінюється, Центральний банк не здатен водночас стабілізувати відсоткову ставку і грошову масу.

Суб'єктами грошово-кредитної політики України є Національний банк, Міністерство фінансів, Міністерство економіки, безпосередньо уряд країни, Верховна Рада, система комерційних банків, казначейство, агентство зі страхування внесків та ін.

Об'єктом грошово-кредитного регулювання з боку Національного банку виступає готівкова та безготівкова маса в економіці. Деякі дослідники об'єктом впливу на грошово-кредитну політику вважають відтворювальний процес, попит на гроші і пропозицію грошей [1; 5; 7; 8].

Вирішальну роль у реалізації грошово-кредитної політики відіграє Національний банк. Стабільність банківської системи, яка забезпечує постійну роботу сфер виробництва та споживання, безпосередньо впливає на ефективність грошово-кредитної політики.

Прихильники монетаризму вважають, що грошово-кредитна політика повинна бути підпорядкована так званому монетарному правилу. Згідно з цим правилом, в економіці необхідно підтримувати сталість темпів зростання пропозиції грошей відповідно до темпів зростання реального валового внутрішнього продукту, оскільки коливання грошової маси – це джерело значних економічних потрясінь. Необхідно також враховувати, що грошово-кредитна політика, яка спрямована на підтримку сталого зростання грошової маси, малоєфективна, якщо швидкість обігу грошей мінлива або попит на гроші досить чутливий до зміни відсоткової ставки.

Альтернативним правилом грошово-кредитної політики є підтримка стабільного рівня цін. Для стабілізації рівня цін необхідно контролювати кількість грошей в обігу. Якщо рівень цін почне знижуватися, то пропозиція грошей повинна зростати. І навпаки, коли ціни починають підвищуватися, пропозиція грошей повинна зменшуватися. Під час застосування такої політики слід звернути увагу на те, що вона може супроводжуватися значним падінням реального випуску в економіці, якщо ціни почнуть підвищуватися внаслідок шоків пропозиції.

Грошово-кредитна політика здійснюється за допомогою певних кредитно-грошових інструментів, спрямованих на ефективне регулювання грошової маси. До основних інструментів грошово-кредитної політики належать: процентна політика; управління золотовалютними резервами; емісія власних боргових зобов'язань та операції з ними; визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків; регулювання імпорту та експорту капіталу; рефінансування комерційних банків; операції з цінними паперами на відкритому ринку.

Застосування кредитно-грошових інструментів дає можливість впливати на грошову базу, вільно розподіляти кредити, запобігти кредитній емісії та ін.

Залежно від кон'юнктури ринку фахівці виділяють такі типи грошово-кредитної політики [1]:

- рестрикційна грошово-кредитна політика – позитивно впливає на платіжний баланс, підвищує відсоткові і податкові ставки, обмежує обсяги кредитних операцій;

- експансійна грошово-кредитна політика – розширює обсяги кредитування, послаблює контроль за зростанням грошової маси в обігу, зменшує відсоткові і податкові ставки;

- селективна грошово-кредитна політика – встановлює ліміти на окремі банківські та облікові операції, регламентує умови видачі банківських позик та ін.

Гнучка грошово-кредитна політика – політика Центрального банку, за якої проміжною ціллю є фіксація або підтримка відсоткових ставок на певному рівні.

Жорстка грошово-кредитна політика спрямована на фіксацію або підтримання стабільного обсягу грошової маси в економіці.

Проміжному типу грошово-кредитної політики відповідає така модель пропозиції грошей, за якої за зміни попиту на гроші пропозиція грошей змінюється, але в обсязі, недостатньому для підтримки відсоткових ставок на фіксованому рівні. Тобто збільшення попиту на гроші супроводжується збільшенням пропозиції грошей і відсоткової ставки.

У довгостроковій перспективі на ефективне функціонування грошово-кредитної політики впливає її здатність

підтримувати стабільне економічне зростання при повній зайнятості населення і сталих цінах.

В економіці виділяють три критерії ефективності грошово-кредитної політики для забезпечення економічної безпеки держави:

- стійкість грошово-кредитної сфери;
- незалежність державної політики в грошово-кредитній сфері;
- здатність грошово-кредитної системи до розвитку з метою забезпечення сталого економічного зростання.

Автор вважає за необхідне доповнити критерії ефективності грошово-кредитної політики таким критерієм, як забезпечення максимального рівня зайнятості. Запропонований критерій допоможе підвищити споживчу та економічну активність економічних суб'єктів, поживати приплив інвестиційних ресурсів та матиме значний вплив на стабільність економічного розвитку країни.

Національний банк України у [9] пропонує такі заходи щодо реалізації грошово-кредитної політики у 2019 р., як:

- нормалізація монетарної політики;
- подальший розвиток монетарних інструментів;
- підвищення прозорості монетарної політики;
- удосконалення роботи та розвитку фінансових ринків і післякризове відновлення банківської системи для поглиблення механізму монетарної трансмісії;
- створення умов для зниження кредитних ризиків та посилення інших стимулів для кредитування банківською системою реального сектору економіки;
- досягнення цінової стабільності на засадах режиму інфляційного таргетування.

На практиці широкий розвиток отримали три режими грошово-кредитної політики [10; 11]:

- режим таргетування валютного курсу – встановлення НБУ номінального обмінного курсу; намагання забезпечити його стабільність щодо валюти «країни-

якоря» через зміни процентних ставок і прямі валютні інтервенції, імпортуючи, таким чином, цінову стабільність із цієї країни;

- режим монетарного таргетування – досягнення цінової стабільності шляхом забезпечення контролю над зростанням кількості грошей порівняно з наперед оголошеним таргетом;
- режим інфляційного таргетування – використання двох операційних цілей, а також двох ключових монетарних інструментів НБУ.

Застосування режимів грошово-кредитної політики впливає на:

- покращення макроекономічних показників, зниження інфляційних очікувань, доступність суспільства до інформації щодо проведення грошово-кредитної політики (режим таргетування валютного курсу);
- покращення координації макроекономічної та монетарної політики, швидке прийняття рішень Центральним банком на зміну таргету (режим монетарного таргетування);
- ідвищення прозорості проведення грошово-кредитної політики, забезпечення цінової стабільності (режим інфляційного таргетування).

Таргетування грошово-кредитної політики використовується для досягнення певних кількісних цільових показників. Позитивні риси цих режимів грошово-кредитної політики сприяють посиленню економічної безпеки, а негативні – знижують ефективність їх застосування як безпечного інструментарію. Основною передумовою успішного впровадження режимів грошово-кредитної політики є досягнення відкритості грошово-кредитної політики, фінансової та макроекономічної стабільності в країні.

Висновок. Таким чином, підводячи підсумок, підкреслюємо, що стійкість грошово-кредитної системи передбачає її здатність до мінімізації впливу загроз, реально і потенційно небезпечних для економічного розвитку держави.

Список використаних джерел:

1. Посилкіна О.В., Басва О.І. Макроекономіка : навч. посіб. Харків : НФаУ, 2018. 227 с.
2. Матяс А.А., Панковец І.А. Монетарная политика и банковский надзор : учебно-методическое пособие. Минск : ПолесГУ, 2014. 78 с.
3. Базилевич В., Базилевич К., Баластрик Л. Макроекономіка : підручник. Київ : Знання, 2008. 743 с.
4. Андрушин С., Кузнецова В. Денежно-кредитная политика центральных банков в условиях глобального финансового кризиса. *Вопросы экономики*. 2010. № 6. С. 69–87.
5. Оголь Д.О. Вплив грошово-кредитної політики на економічне зростання України : дис. ... канд. економ. наук : 08.00.08. Суми, 2016. 285 с.
6. Моисеев С. Р. Формализация, макроэкономика и денежно-кредитная политика. *Финансы и кредит*. 2007. № 3. С. 22–31.
7. Бабич А.М., Павлова Л.Н. Государственные и муниципальные финансы. Москва : Финансы, ЮНИТИ, 2002. 703 с.
8. Гудзовата О.О. Світовий досвід застосування монетарного інструментарію для впровадження ефективної державної політики функціонування грошово-кредитної сфери. *Інфраструктура ринку*. 2016. Вип. 2. С. 269–273.
9. Рішення Ради НБУ від 11.09.2018. Основні засади грошово-кредитної політики на 2019 р. та середньострокову перспективу. Київ, 2018. 9 с. URL: <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=77912166> (дата звернення: 12.07.2019).
10. Кулінець А.П. Особливості міжнародного досвіду використання режимів таргетування валютного курсу. *Наукові праці НДФІ*. 2008. № 3(44). С. 160–168.
11. Авраменко О.О. Грошово-кредитна політика України в системі забезпечення економічної безпеки держави : дис. ... канд. економ. наук : 21.04.01. Київ, 2016. 282 с.

References:

1. Posylkina O.V., Baeva O.I. (2018). *Макроекономика* [Macroeconomics]. Kharkiv : NFAU. (in Ukrainian)
2. Matyas A.A., Pankovets I.A. (2014). *Monetarnaya politika i bankovskiy nadzorhebo* [Monetary policy and banking supervision]. Minsk : PolesGU. (in Russian)
3. Bazylevych V., Bazylevych K., Balastryk L. (2008). *Макроекономика* [Macroeconomics]. Kyiv : Znannja. (in Ukrainian)
4. Andryushin S., Kuznetsova V. (2010). Denezhno-kreditnaya politika tsentral'nykh bankov v usloviyakh global'nogo finansovogo krizisa [Monetary policy of Central banks in the context of the global financial crisis]. *Voprosy ekonomiki*, no. 6, pp. 69–87.
5. Ogholj D.O. (2016). *Vplyv ghroshovo-kredytnoji polityky na ekonomichne zrostantnja Ukrajinjy* [Impact of monetary policy on economic growth of Ukraine] (PhD Thesis). Sumy : Ukrainian Academy of banking.
6. Moiseev S.R. (2007). Formalizatsiya, makroekonomika i denezhno-kreditnaya politika [Formalization, macroeconomics and monetary policy]. *Finansy i kredit*, no. 3, pp. 22–31.

7. Babich A.M., Pavlova L.N. (2002). *Gosudarstvennyye i munitsipal'nye finansy* [Public and municipal finance]. Moscow : Finansy, YuNITI. (in Russian)
8. Ghudzovata O.O. (2016). Svitovyj dosvid zastosuvannja monetarnogho instrumentariju dlja vprovadzhennja efektyvnoji derzhavnoji polityky funkcionuvannja ghroshovo-kredytnoji sfery [World experience in the use of monetary instruments for the implementation of an effective state policy of the monetary sphere]. *Infrastruktura rynku*, vol. 2, pp. 269–273.
9. *Osnovni zasady ghroshovo-kredytnoji polityky na 2019 ta serednjostrokovu perspektivu* [Basic principles of monetary policy for 2019 and the medium term] (2018). Available at: <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=77912166> (accessed: 12 July 2019).
10. Kulinec A.P. (2008). Osoblyvosti mizhnarodnogho dosvidu vykorystannja rezhymiv targhetuvannja valjutnogho kursu [Features of international experience in the use of exchange rate targeting regimes]. *Naukovi praci NDFI*, no. 3(44), pp. 160–168.
11. Avramenko O.O. (2016). *Ghroshovo-kredytna polityka Ukrainy v systemi zabezpechennja ekonomichnoji bezpeky derzhavy* [Monetary policy of Ukraine in the system of economic security of the state] (PhD Thesis). Kyiv : National Institute for strategic studies.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ

Аннотация. В работе исследованы теоретические аспекты денежно-кредитной политики в контексте формирования экономической безопасности государства. Рассмотрены этапы развития теоретических основ денежно-кредитной политики, а именно количественная теория денег, теория кассовых остатков, кейнсианская и монетаристская теории, смешанные подходы, синтез инструментов различных теорий и направлений. Детализированы и охарактеризованы цели денежно-кредитной политики, связанные с определенными задачами на каждом этапе ее реализации. Указаны объекты и субъекты денежно-кредитной политики Украины. Подчеркнута целесообразность применения монетарного правила, согласно которому в экономике необходимо поддерживать постоянство темпов роста предложения денег в соответствии с темпами роста реального валового внутреннего продукта. Проанализированы кредитно-денежные инструменты, направленные на эффективное регулирование денежной массы. Выделены типы денежно-кредитной политики в зависимости от конъюнктуры рынка. Изучены критерии эффективности денежно-кредитной политики в обеспечении экономической безопасности государства. Названы режимы денежно-кредитной политики.

Ключевые слова: денежно-кредитная политика, государственное регулирование, количественная теория денег, теория кассовых остатков, кейнсианская теория, монетаристская теория, инструменты, критерии эффективности, режим валютного курса, режим монетарного таргетирования, режим инфляционного таргетирования.

THE THEORETICAL BASIS OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE MONETARY POLICY

Summary. The article discusses the theoretical aspects of monetary policy in the context of the formation of economic security of the state. The stages of development of theoretical bases of monetary policy are investigated. The quantity theory of money, the theory of cash balances, Keynesian and monetarist theories, mixed approaches, synthesis of tools of different theories and directions are characterized. The quantity theory of money is a theory about the demand for money in an economy. According to Keynesian theory, the effect of money on the economy is through the rate of interest. Attracting investments, market participants take into account the availability of credit, taking into account the rate of interest. Lowering interest rates to a certain amount can lead to the placement of money in other, more profitable assets. Monetarist theory is opposed to active intervention in economic processes. The theory is based on the relationship between the amount of money in circulation and changes in prices and economic growth rates. Monetary policy objectives associated with certain tasks at each stage of its implementation are detailed and characterized. Objects and subjects of monetary policy of Ukraine are specified. The expediency of application of the monetary rule according to which, in economy it is necessary to support constancy of rates of growth of supply of money according to rates of growth of the real gross domestic product is emphasized. The paper analyzes the monetary instruments aimed at effective regulation of the money supply and identifies the types of monetary policy depending on the market conditions. The main instruments of monetary policy include: interest rate policy; management of gold and foreign exchange reserves; issue of own debt obligations and operations with them; definition and regulation of mandatory reserves for commercial banks; regulation of import and export of capital; refinancing of commercial banks; operations with securities on the open market. Criteria of efficiency of monetary policy in ensuring economic security of the state are studied. Monetary policy regimes are clarified.

Key words: monetary policy, government regulation, quantitative theory of money, theory of cash balances, Keynesian theory, monetarist theory, tools, efficiency criteria, regimes, exchange rate, monetary targeting, inflation targeting.

УДК 339.9:621.039.003:33(075.8)(045)

Біла С. О.

*доктор наук із державного управління, професор,
заслужений економіст України,
професор кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу факультету міжнародних відносин
Національного авіаційного інституту*

Івасик О. В.

*студентка 6 курсу, магістрант
кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу
факультету міжнародних відносин Національного авіаційного інституту*

Bila Svitlana

*Doctor of Public Administration, Professor, Honored Economist of Ukraine,
Professor of International Economic Relations and Business department
Educational and Scientific Institute of International Relations
National Aviation University*

Ivasyk Olga

*Student
International Economic Relations and Business Department
Educational and Scientific Institute of International Relations
National Aviation University*

ПРІОРИТЕТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ РОЗВИТКУ ЯДЕРНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті узагальнено системні ризики, що супроводжують розвиток ядерної енергетики: екологічні, технологічні, ризики для життєдіяльності населення внаслідок техногенних аварій, радіаційних викидів на АЕС; загрози «безпеці майданчику» АЕС. Визначено роль міжнародних організацій (BAO АЕС, WENRA, IAEA, WNA, FORATOM, EUR, МАГАТЕ, Євроатом та ін.) у формуванні світових стандартів та пріоритетів забезпечення безпеки розвитку ядерної енергетики. Представлено ризики розвитку АЕС в Україні та надано стратегічне бачення шляхів їх мінімізації на період до 2035 р. Визначено пріоритети забезпечення безпеки розвитку ядерної енергетики у XXI ст. на основі інноваційних підходів, гарантування технологічної та екологічної безпеки діяльності АЕС; оптимізації капіталовкладень та можливості роботи АЕС на природному урані (без його збагачення), що усуває ризики виробництва ядерної зброї країнами, які мають ядерний технологічний цикл.

Ключові слова: безпека розвитку ядерної енергетики, ризики, небезпека, енергозабезпечення країни, енергетичний баланс, енергетичний ринок, атомна електростанція (АЕС), екологія, інновації, міжнародні організації, пріоритети, стратегія, Україна, ЄС, Канада, США.

Вступ та постановка проблеми. Енергетична безпека країни стає важливим чинником, що впливає на конкурентоспроможність національної економіки в системі глобалізованого світового господарства, є підґрунтям для стійкості національного виробництва щодо хаотичних коливань цінової кон'юнктури на світових ринках енергетичних ресурсів. Без забезпечення енергетичними ресурсами, без стабільного функціонування енергетичного ринку у XXI ст. не слід сподіватися на динамічне економічне зростання та соціально-економічну стабільність в країні. Енергетична безпека є складовою частиною національної та економічної безпеки. На стійкість країни до «енергетичних стресів» звертають увагу потенційні інвестори (як внутрішні, так і іноземні). Основу енергетичного балансу країни формує ринок електроенергії: ТЕС та ТЕЦ, які генерують електроенергію на основі використання вугілля, природного газу та ін. традиційних вуглецевих енергоносіїв; АЕС – атомні електростанції, ядерна енергетика; ГЕС – гідроенергетика, гідроелектростанції; ВЕС – електростанції на відновлюваних джерелах енергії. Особливу роль у системі енергозабезпечення країни має ядерна енергетика, яку визнано однією з найдешевших за собівартістю генерації електроенергії. Натомість у світі наголошують про ризики розвитку ядерної енергетики, які можуть створювати загрози для безпеки життєдіяльності населення внаслідок аварій на кшталт техногенної аварії на Чорнобильській АЕС (1986 р.), аварії внаслідок

землетрусу та цунамі на АЕС «Фукусіма» (2011 р.), які призвели до неконтрольованих радіаційних викидів, несли загрози суспільству. Інші ризики розвитку ядерної енергетики пов'язані з виникненням неконтрольованих зовнішніх впливів на ядерні реактори та безпеку технологічного циклу генерації ядерної енергетики, так звана «безпека майданчику» АЕС. У цьому ракурсі йдеться про ризики настання ґрунтових зсувів на площадках базування АЕС; ризики технологічних порушень у циклі роботи АЕС; про безпеку захоронення, ризики зберігання відпрацьованого ядерного палива, забруднення прилеглих до АЕС водоймищ, ґрунтів та ін. За всю історію існування ядерної енергетики країнами світу напрацьовано корисний досвід щодо забезпечення безпеки розвитку ядерної енергетики. Узагальнення такого досвіду є важливим для світової практики господарювання на енергетичному ринку, а також і для України, в енергетичному балансі електроенергії якої генерація електроенергії на АЕС досягає 53% (2018 р.). Така постановка проблеми свідчить про актуальність, теоретичне та практичне значення тематики цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окремих питань та складників безпеки розвитку ядерної енергетики присвятили свої роботи такі відомі українські вчені, як, зокрема: С.В. Калтигіна, А.І. Шанчук, Ю.В. Єсипенко, О.В. Печериця. Серед зарубіжних вчених проблематику ядерної безпеки дослідили Джері

М. Катлер, М. Полліков, Б. Брук, С. Бредшов та інші. Системно-аналітичну базу для підготовки статті створили системні дослідження Світового економічного форуму, Інституту ядерних досліджень, а також офіційні дані Європейського Союзу, Управління енергетичної інформації США, МАГАТЕ, Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, НАЕК «Енергоатом» тощо.

Мета статті полягає в узагальненні світового досвіду щодо визначення пріоритетів забезпечення безпеки розвитку ядерної енергетики, обґрунтуванні пріоритетів впровадження інновацій на АЕС країн-лідерів розвитку ядерної енергетики для мінімізації настання техногенних, екологічних, соціальних та ін. ризиків, для мирного використання атома.

Результати дослідження. В узагальненому вигляді під визначенням «безпека розвитку ядерної енергетики» розуміють дотримання норм, правил, стандартів та умов використання та поводження з ядерним паливом, що гарантує радіаційну безпеку, спроможність реакторної установки та АЕС запобігати настанню техногенної аварії. Перша у світі промислова атомна електростанція потужністю 5 МВт була введена в експлуатацію у СРСР (м. Обнінськ) у 1954 р. Розвинені індустріальні країни у ХХ ст. розпочали проектування та будівництво АЕС з реакторами різних типів, найбільшого поширення серед яких набули: ВВЕР-440 – воднево-водний енергетичний реактор електричною потужністю 440 МВт; ВВЕР-1000 – водно-водневий енергетичний реактор з номінальною електричною потужністю 1000 МВт або ж тепловою потужністю 3000 МВт. До 1964 року сумарна потужність АЕС у світі зросла до 5 млн кВт. Вже до 1968 року в світі працювали на АЕС 365 енергоблоків сумарною встановленою потужністю 253 млн кВт. практично за 20 років потужність АЕС збільшилася у 50 разів [11].

Станом на 2019 рік у 30 країнах світу експлуатується 449 ядерних реакторів, безпека функціонування яких для світової спільноти має важливе значення [16]. Діяльність АЕС постійно контролюється як національними, так і міжнародними регулюючими органами з метою уникнення ядерних аварій та катастроф. Під неухильним наглядом регуляторів проходять проектування ядерних установок, їх спорудження, введення в експлуатацію, ремонт та технічне обслуговування, модернізація, дозиметричний контроль персоналу, поводження з радіоактивними відходами, а також зняття з експлуатації. Серед найбільш авторитетних міжнародних інституцій, які контролюють та регулюють розвиток ринку ядерної енергетики, стежать за безпекою у цій сфері, є: Міжнародна асоціація ядерних регулюючих органів (МАЯРО), Західноєвропейська асоціація ядерних регуляторів (WENRA), International Atomic Energy Agency (IAEA – МАГАТЕ), Форум регулюючих органів, держави яких експлуатують реактори ВВЕР та ін. [16].

Для розвитку міжнародного режиму ядерної безпеки особливе значення має нормативно-правове забезпечення розвитку ядерної енергетики. Як приклад: у ЄС діє Конвенція / Л / ІРСС «Про оцінку впливу на навколишнє середовище у трансграничному контексті» [8]. У 2015 р. за невиконання ратифікованих Україною положень цієї Конвенції існували ризики припинення кредитування за рахунок коштів СБРР процесів модернізації українських АЕС з їх наступним закриттям. За порушення безпеки експлуатації АЕС свого часу були закриті Чорнобильська АЕС та Ігналінська АЕС. Законодавство України комплексно враховує питання безпеки розвитку ядерної енергетики. В Україні прийняті та діють: «Концепція державного регулювання безпеки та управління ядерною галуззю в Україні» (затверджена Верховною Радою

України 25.01.1994 р.); Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» (від 8.12.1994 р.); Державна Програма «Про національну енергетичну програму України до 2010 р.» (затверджено Верховною Радою від 15.05.1996 р.); Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» (від 27.02.1991 р.) та ін. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.08.2017 р. (№ 605-р) було схвалено «Енергетичну стратегію України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» [13], положення якої відповідають вимогам та основним пріоритетам «Третього енергетичного пакету» ЄС, приєднання до якого проголосила Україна. У перспективі це забезпечить формування єдиного європейського енергетичного ринку за участі України та, відповідно, вимагає від нашої країни дотримання правил безпеки щодо експлуатації АЕС. Як свідчать дані таблиці 1, роль АЕС у виробництві електроенергії в Україні є надзвичайно вагомою.

Таблиця 1

**Структура виробництва електроенергії:
країни ЄС та Україна
(станом на 2016 р., у відсотках (%))**

Виробництво електроенергії	Країни ЄС	Україна
ТЕС та ТЕЦ	44%	41%
АЕС	27%	52%
ГЕС	11%	6%
Електростанції на відновлюваних джерелах енергії	18%	1%

Джерело: складено за офіційними даними [8; 9]

Кожна країна, яка генерує ядерну енергію та використовує ядерні технології, несе відповідальність за ядерну безпеку на національному та міжнародному рівні. Одним із регуляторів цього процесу є МАГАТЕ. Діяльність Департаменту ядерної безпеки МАГАТЕ спрямована на створення надійної глобальної системи ядерної та фізичної безпеки для захисту людей і навколишнього природного середовища. Ця структура передбачає розроблення і застосування стандартів, керівних принципів і вимог у сфері захисту та безпеки розвитку ядерної енергетики. З МАГАТЕ тісно співпрацює Україна, а також українська державна національна атомна енергогенеруюча компанія: ДП НАЕК «Енергоатом» (діє з 1996 р.), а також ДП «НЕК Укренерго» [12]. Міжнародні організації у співпраці з українськими державними інституціями скеровують процеси модернізації та забезпечення безпеки у діяльності українських АЕС.

В Україні ядерну електроенергію генерують: Хмельницька АЕС – сумарна потужність 2000 МВт.; Рівненська АЕС – 2835 МВт.; Южноукраїнська АЕС – 3000 МВт.; Запорізька АЕС – 6000 МВт. Натомість внаслідок того, що ядерні енергетичні реактори цих АЕС наведені переважно введеними в експлуатацію ще за радянських часів чи у перші роки існування незалежної України ядерними реакторами ВВЕР-440 та ВВЕР-1000, що морально та фізично застарілі, постійно зростають ризики їх експлуатації та супутні ядерні ризики [12].

Серед проблем розвитку ядерної енергетики в Україні експерти відзначають [2]:

– закінчення до 2035 року терміну експлуатації всіх ядерних реакторів українських АЕС, їх виведення з експлуатації та закриття, що приведе до кардинальної зміни

структури енергетичного балансу України та до загального подорожчання вартості електроенергії на внутрішньому ринку. Станом на 2017 р. в Україні було технологічно подовжено експлуатацію діючих ядерних реакторів АЕС на період до 2025 р – 6; до 2030 р. – 1; до 2031 р. – 2; до 2035 р. – 6 ядерних реакторів АЕС відповідно;

– висока вартість будівництва АЕС, відсутність зацікавлених інвесторів для будівництва нових АЕС в Україні (капітальні витрати на будівництво одного ядерного блоку оцінюються у суму від 3,5 млрд дол. США до 5 млрд. дол. США);

– абсолютна залежність українських АЕС від імпорту ядерного палива – ядерних тепловиділяючих елементів (ТВЕЛ), що застосовуються на АЕС для виробництва електроенергії (основними імпортерами ТВЕЛів до України були РФ (Паливна компанія «ТВЕЛ», технічні параметри їх твєлів максимально відповідають радянським стандартам АЕС) та американська компанія «Westinghouse», див. таблицю 2);

– залежність України від зберігання відпрацьованого ядерного палива українських АЕС в інших країнах, переважно – у РФ (станом на 2019 р. у Чорнобильській зоні будують два сховища для відпрацьованого ядерного палива, на Запорізькій АЕС розпочато будівництво ангарного сховища легкого типу, у якому планують зберігати 1300 залізобетонних контейнерів з радіоактивними відходами);

– загострюються ризики настання екологічних проблем у процесі експлуатації АЕС (так, для Рівненської АЕС, яка побудована на карстових породах, виникають ризики утворення «карстових воронок» внаслідок екстремальних атмосферних опадів, вимивання карстових порід під час сезонних паводків);

– відсутність виробничого процесу збагачення урану (Україна володіє 2% від загальних обсягів світових запасів урану, тому могла б самостійно забезпечити потреби національних АЕС у ядерних тепловиділяючих елементах «твєлах») [2] та ін.

Таблиця 2

Динаміка закупівлі тепловиділяючих елементів для українських АЕС (ТВЕЛ, ядерне паливо; млн дол. США)

Рік	«WESTINGHOUSE» (США)	«ТВЕЛ» (РФ)
2012	45	555
2013	–	601
2014	39	589
2015	33	611
2016	162	387

Джерело: складено за даними [5; 6; 8]

У 2017 р. американська фірма Westinghouse Electric Company проголосила про банкрутство, однією з причин цього стала збитковість проекту реактора AP1000. Імпорт твєлів до України з 2017 р. здійснює компанія Westinghouse Sweden AB (Швеція). Westinghouse Sweden AB (Швеція) є одним із авторитетних постачальників твєлів у світі для 13 ядерних реакторів типу BWR (які експлуатуються на АЕС в Іспанії, Фінляндії, Швейцарії та Швеції); для 28 ядерних реакторів типу PWR (що експлуатуються у Бельгії, Іспанії, Нідерландах, Чехії, Швейцарії, Швеції); для 24 реакторів типу ВВЕР (які експлуатуються в Україні, Болгарії, Словачії, Фінляндії, а також на 15 енергоблоках АЕС України) [9].

У ХХІ ст. безпека розвитку ядерної енергетики напряму пов'язана з інноваціями, переходом до принципово нових методів генерації ядерної енергії. Серед

30 країн світу, які експлуатують АЕС, лідерами у сфері безпеки ядерної енергетики є Австралія та Канада. Так, Австралія визнає важливість запровадження найвищих рівнів безпеки на всіх етапах ядерного паливного циклу та мирного використання ядерної енергії. Австралійська організація з ядерної науки та технологій координує свою діяльність за допомогою урядової політики забезпечення ядерної безпеки, здійснює міжнародне співробітництво, наприклад, через Глобальну ініціативу щодо боротьби з ядерним тероризмом (GICNT). Ці заходи дозволили Австралії досягти прогресу в ефективності регулювання та прозорості, у безпеці експлуатації та проектування, готовності до надзвичайних ситуацій, захисті та заохоченні мирного використання ядерного палива. Серед пріоритетів діяльності Австралії у сфері забезпечення безпеки розвитку ядерної енергетики – посилити загальну та екологічну ядерну безпеку; сприяти міжнародному співробітництву у сфері інноваційного розвитку мирної ядерної діяльності; забезпечення безпеки виробництва, передачі, використання та утилізації ядерних та ін. радіоактивних матеріалів.

Канада демонструє вагомий прогрес у сфері інноваційного розвитку та забезпечення безпеки розвитку ядерної енергетики. У Канаді розроблено технологію CANDU (ядерний реактор ЕС6 та ядерний реактор АCR-1000). Технологія CANDU ЕС6 комплексно враховує: безпеку; економіку та економічність; досвід експлуатації; безпечний та екологічний ЯТЦ (ядерний технологічний цикл); забезпечує ліцензування та відпрацьовану нормативну базу; пропонує розвинуту інфраструктуру розвитку ядерної енергетики. На світовому ринку Канада конкурує з РФ, яка пропонує новий ядерний реактор ВВЕР-1100. Серед технічних переваг канадського ядерного реактора CANDU ЕС6: максимальний коефіцієнт використання потужностей (до 95%); заощадження капіталовкладень (у 1,3 рази менше, ніж для будівництва ВВЕР-1000); можливість забезпечення роботи АЕС на природному урані (без його попереднього збагачення), що кардинально зменшує витрати та усуває ризики застосування збагаченого урану для виробництва ядерної зброї країнами, що мають ядерний технологічний цикл на своїй території. Слід зазначити, що інноваційні розробки Канади – CANDU ЕС6 можуть бути пристосовані для будівництва АЕС нового покоління в Україні, що має природні родовища урану (зокрема – у Кіровоградській області) і що мінімізує ризики ліквідації національної ядерної енергетики після 2035 р. Технологію CANDU представляє у світі Канадська атомна асоціація – Canadian Nuclear Association (CNA) [14].

У країнах ЄС встановлені доволі серйозні вимоги щодо дотримання правил ядерної безпеки країнами-членами відповідно до Конвенції про ядерну безпеку. Конвенція створює зобов'язання держав-учасниць дотримуватися встановлених правил та стандартів безпеки на всіх цивільних об'єктах, пов'язаних з ядерною енергетикою. До них належать питання вибору місця розташування; проектування та будівництва; перевірка технології функціонування та забезпечення безпеки на АЕС; готовність до надзвичайних ситуацій. У зв'язку із підписанням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2014 році було активізовано роботу щодо адаптації законодавства України до законодавства ЄС у сфері безпеки використання ядерної енергетики. Основним кроком для переходу України до стандартів ЄС у регулюванні ядерної та радіаційної безпеки стало набуття 26 березня 2015 року Державною інспекцією ядерного регулювання повноправного членства у Західноєвропейській асоціації ядерних регуляторів (Western European Nuclear Regulatory

Association – WENRA). Участь у WENRA дає змогу Україні адаптувати національне законодавство з питань ядерної та радіаційної безпеки відповідно до стандартів ЄС (референтних рівнів WENRA), а також брати участь у їх розробленні та узгодженні [17].

Пріоритети і підходи України до забезпечення безпеки розвитку ядерної енергетики ґрунтуються на міжнародному досвіді та міжнародних вимогах, адже Україна є членом міжнародних організацій IAEA (Міжнародного агентства з атомної енергетики – МАГАТЕ), Світової ядерної асоціації, Світової асоціації організацій, що експлуатують атомні станції та ін.); також Україна є стороною міжнародних конвенцій (Віденська конвенція про цивільну відповідальність за шкоду внаслідок ядерної аварії, Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу (Україна також ратифікувала Поправку до неї), Конвенція про раннє повідомлення про ядерну аварію, Конвенція про надання допомоги у випадку ядерної або радіаційної аварії, Конвенція про ядерну безпеку, Конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму) у сфері використання ядерної енергії. Одним із ключових завдань України у сфері безпеки розвитку ядерної енергетики є підтримка Інтегрованої системи управління розвитку ядерної енергетики, яка має конкретні цілі та індикатори щодо їх досягнення (див. таблицю 3).

Підвищення безпеки експлуатації енергоблоків АЕС України відбувається систематично шляхом реалізації відповідних програм із підвищення безпеки, що розробляються на визначений період. З метою забезпечення безпеки розвитку ядерної енергетики, для підвищення ядерної безпеки, забезпечення ефективної та надійної роботи енергетичної галузі, доведення безпеки атомних енергоблоків України до рівня, що відповідає міжнародно визнаним вимогам з ядерної безпеки та охорони довкілля, Україна реалізує Комплексну (зведену) програму підвищення рівня безпеки енергоблоків атомних електростанцій України (КзПБ) [15]. Програма діє до 2020 року. Дуже важливими елементами програми є заходи, що були запроваджені у світі після аварії на АЕС «Фукусіма» (2011 р.), коли найбільша увага приділяється аварійному енергозабезпеченню та безпеці для довкілля.

Галузь ядерної енергетики, як і будь-яка інша галузь, задля розвитку та забезпечення безпеки населення та навколишнього середовища потребує нових розробок, висококваліфікованого персоналу та інновацій. Вагомий внесок у розвиток галузі ядерної енергетики робить США. Сполучені Штати Америки розробляють сучасні конструкції реакторів, які характеризуються універсальністю, можуть поєднуватися з відновлюваними джерелами енергії, набагато дешевші в установці та використанні і є безпечнішими, ніж традиційні АЕС. Розвитку ядерної енергетики сприяє Міністерство енергетики США, яке надає інституційну, нормативно-правову, технічну та фінансову

підтримку для розвитку ядерної енергетики у США та забезпечення її безпеки; сприяє міжнародному співробітництву США у цій сфері [15].

Успішним прикладом організації міжнародного співробітництва у сфері розвитку ядерної енергетики є діяльність International Atomic Energy Agency (IAEA) – Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ), що було засновано ООН у 1957 р., працює на безпечно і мирне використання ядерних розробок науки і техніки, спираючись на цілі ООН щодо сталого розвитку. IAEA (МАГАТЕ) створило міжурядовий форум для науково-технічного співробітництва у ядерній сфері. Форум дає можливість визначити пріоритети, узагальнити інформацію та практичні напрацювання про розвиток інноваційних технологій, які потенційно мають відношення до забезпечення безпечної, надійної та стабільної роботи атомних електростанцій у світі. Держави-члени IAEA (МАГАТЕ) можуть скористатися інноваційними рішеннями у розвитку АЕС, а також найкращими напрацюваннями країн світу у сфері забезпечення розвитку ядерної енергетики [16].

Висновки. Енергетична безпека є складовою частиною економічної та національної безпеки країни, підґрунтям для стійкого розвитку, чинником конкурентоспроможності національної економіки в системі глобалізованого світового господарства. Основу енергетичного балансу країни формує ринок електроенергії, до складу якого належить ядерна енергетика – найдешевша за собівартістю генерація, що робить її привабливою з економічних позицій. Натомість у світі наголошують про наявність системних ризиків розвитку ядерної енергетики, які створюють загрози для безпеки життєдіяльності населення внаслідок техногенних аварій та радіаційних викидів, що несе загрози та збитки екології, довкіллю, здоров'ю та життю людини. Другий блок ризиків пов'язаний із виникненням неконтрольованих зовнішніх впливів на ядерні реактори та безпеку технологічного циклу генерації ядерної енергетики, що загрожує «безпеці майданчику», на якому розташовано АЕС. Йдеться про ризики настання ґрунтових зсувів на площадках базування АЕС; ризики технологічних порушень та настання аварійних ситуацій у циклі роботи АЕС; ризики захоронення та зберігання відпрацьованого ядерного палива, забруднення прилеглих до АЕС водоймищ, ґрунтів та ін.

Міжнародні організації, такі як: WENRA, IAEA, CNA, Світова ядерна асоціація, Світова асоціація організацій, що експлуатують атомні електростанції та ін. приймають та впроваджують світові стандарти розвитку АЕС (технологічні, екологічні та ін.). Міжнародні організації визначають і пріоритети забезпечення безпеки генерації ядерної енергії, що поєднують: безпеку експлуатації атомних станцій, дослідних реакторів, установок паливного циклу; радіаційний захист населення та навколишнього природного середовища; радіаційну безпеку персоналу,

Таблиця 3

Головні цілі України у галузі безпеки та індикатори їх досягнення (на період до 2025 року)

Цілі (завдання)	Індикатори досягнення
Забезпечити безпечну експлуатацію енергоблоків АЕС	Недопущення аварій у роботі АЕС (кількість аварій має дорівнювати нулю)
Підвищити рівень проєктної безпеки АЕС	Постійне зниження оціночного значення критеріїв безпеки (частоти важкого пошкодження активної зони та частоти граничного аварійного викиду радіоактивних речовин у навколишнє природне середовище)
Забезпечити ефективну систему аварійної готовності та реагування на надзвичайні ситуації, що можуть виникнути на АЕС	Запобігання або зменшення радіаційного впливу на персонал, населення та навколишнє середовище у випадку аварії на АЕС, а також надзвичайної ситуації, що нею спричинена

Джерело: складено за офіційними даними [5; 6; 8]

радіологічний захист та безпеку поводження з радіоактивними джерелами; безпеку перевезення радіоактивних матеріалів; безпеку поводження з радіоактивними відходами відпрацьованого ядерного палива на АЕС та їх захоплення, зняття з експлуатації, відновлення забруднених майданчиків та готовність реагування МНС (міністерства надзвичайних ситуацій) країни у разі настання аварійних ситуацій на АЕС.

Україна має розвинутий енергетичний сектор, у якому ядерна енергетика займає понад 53% генерації електроенергії. Водночас українські АЕС використовують застарілі технології, які переважно використовувалися ще за радянських часів. Станом на 2019 р. частково ці питання вирішуються шляхом подовження технологічного циклу роботи українських АЕС, але з 2035 р. всі АЕС на території України мають бути закриті та ліквідовані. Це несе низку системних загроз та ризиків для України, у т.ч. зростання вартості електроенергії, загальне зростання цін та вартості життя, що може призвести до соціально-економічної нестабільності, зниження конкурентоспроможності України на світових ринках якщо не прийняти попереджувальних заходів.

Країни-лідери розвитку ядерної енергетики серед пріоритетів забезпечення безпеки у цій сфері визначають: впровадження інноваційних технологій (у т.ч. CANDU); економічність; безпеку експлуатації та безпечний екологічний ЯТЦ (ядерний технологічний цикл); гарантування технологічної та екологічної безпеки; забезпечення максимального коефіцієнту використання потужностей АЕС (до 95% та вище); оптимізацію капіталовкладень у будівництво нових АЕС; можливість роботи АЕС на природному урані (без його попереднього збагачення), що зменшує витрати та усуває ризики застосування збагаченого урану для виробництва ядерної зброї країнами, які мають на своїй території діючі АЕС.

Застосування в Україні найкращого світового досвіду щодо інноваційного оновлення та будівництва нових АЕС на основі дотримання принципів технологічної, екологічної, соціальної безпеки; усунення ризиків використання ядерного циклу у військових цілях – дозволить Україні мінімізувати системні ризики та небезпеки (економічні та енергетичні, соціальні, ціннові, екологічні та ін.), настання яких очікується після виведення з експлуатації всіх українських АЕС після 2035 р.

Список використаних джерел:

1. Людмила Шангіна. Влада і суспільство: налагодження співробітництва для безпечного розвитку ядерної енергетики. *Аналітична доповідь центру Разумкова*. 2017. № 16. С. 47.
2. В.Е. Лір. Трансформація суспільної думки як чинник розвитку ядерної енергетики. *Економіка і суспільство*. 2017. № 12. С. 7.
3. С.В. Калтигіна, А.І. Шанчук, Ю.В. Єсипенко, О.В. Печериця. Ядерна та радіаційна безпека. *Ядерна енергетика у контексті енергетичної політики Євросоюзу*. 2018. № 1. С. 8.
4. British Petroleum. – UK, London : Pureprint Group Limited., *BP Statistical Review of World Energy, 65th edition*. June 2016. 48 p.
5. Brook B., Bradshaw C.. Key role for nuclear energy in global biodiversity conservation. *Abstract*. 2016. № 29. С. 34.
6. Jerry M. Cuttler., Jerry M. Cuttler, Myron Polycove. *Nuclear Energy and Health*. 2018. № 52. С. 41.
7. IAEA Safety Standards for protecting people and the environment Safety of Nuclear. *Safety of Nuclear Power Plants: Design. Safety Standards for protecting people and the environment*. 2016. № 2. С. 41.
8. Енергетична стратегія України на період до 2035 року; «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність. База даних «Міністерство енергетики та вугільної промисловості». URL: <http://mpe.kmu.gov.ua> (дата звернення: 05.07.2019).
9. Комплексна (зведена) програма підвищення рівня безпеки енергоблоків атомних електростанцій України (КЗПБ). База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2019).
10. Асоціація «Український ядерний форум»: веб-сайт. URL: <http://www.atomforum.org.ua> (дата звернення: 10.07.2019).
11. Енергоатом: веб-сайт. URL: <http://nfr.energoatom.kiev.ua> (дата звернення: 08.07.2019).
12. Європейська Комісія: веб-сайт. URL: <http://ec.europa.eu> (дата звернення: 05.07.2019).
13. Міністерство енергетики та вугільної промисловості України: веб-сайт. URL: <http://mpe.kmu.gov.ua> (дата звернення: 08.07.2019).
14. Світовий економічний форум: веб-сайт. URL: <https://www.weforum.org.ua> (дата звернення: 10.07.2019).
15. Canadian Nuclear Association (CNA): Candu Technology: веб-сайт. URL: <https://cna.ca/technology/energy/candu-technology> (дата звернення: 10.07.2019).
16. International Atomic Energy Agency (IAEA – МАГАТЕ): веб-сайт. URL: <https://www.iaea.org/> (дата звернення: 08.07.2019).
17. Western European Nuclear Regulatory Association (WENRA): веб-сайт. URL: <http://www.wenra.org> (дата звернення: 05.07.2019).
18. Energy union and climate. European Commission: веб-сайт. URL: https://ec.europa.eu/commission/priorities/energy-union-and-climate_en (дата звернення: 10.07.2019).

References:

1. Shanghina L. (2017). Vlada i suspiljstvo: nalaghozhenija spivrobotnytctva dlja bezpechnogho rozvytku jadernoji enorghetyky [Authority and society: maintaining cooperation for the further development of nuclear energy]. *Analitychnyi centr Razumkova*, no. 16, pp. 47.
2. Lir V.E. (2017). Transformacija suspiljnoji dumky jak chynnyk rozvytku jadernoji enorghetyky [Public opinion transformation as a tool for nuclear energy development]. *Economy and society*, no. 12, pp. 7.
3. Kaltyghina S.V., Shanchuk A.I., Jesypenko Ju., Pecherycja O.V. (2018). Jaderna ta radiacijna bezpeka [Nuclear and radiation security], *Nuclear power engineering in the context of the EU energy policy*, no. 1, pp. 8.
4. British Petroleum (2018). *Statistical Review of World Energy, 65th edition*. London : Pureprint Group Limited.
5. Brook B., Bradshaw C. (2016). Key role for nuclear energy in global biodiversity conservation. *Abstract*, no. 29, pp. 34.
6. Jerry M. Cuttler, Jerry M. Cuttler, Myron Polycove (2018). *Nuclear Energy and Health*, no. 52, pp. 41.
7. IAEA Safety Standards for protecting people and the environment Safety of Nuclear. *Safety of Nuclear Power Plants: Design. (2016). Safety Standards for protecting people and the environment*, no. 2, pp. 41.
8. Enorghetychna strateghija Ukrajinu na period do 2035 roku; «Bezpeka, energhoefektyvnistj, konkurentospromozhnistj» [Energy strategy of Ukraine ‘Security, energy efficiency, competitiveness’]. *Ministerstvo enorghetyky ta vughiljnoji promyslovosti*. URL: <http://mpe.kmu.gov.ua> (accessed July, 5, 2019).

9. Kompleksna (zvedena) proghrama pidvyshhennja rivnja bezpeky energhobloktiv atomnykh elektrostancij Ukrainy [Integrated (consolidated) program for increasing the level of safety of power units of nuclear power plants in Ukraine]. *Database "Zakonodavstvo Ukrainy"*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (accessed July, 10, 2019).
10. Asociacija «Ukrajins'kyj jadernyj forum» [Ukrainian Nuclear Forum]. URL: <http://www.atomforum.org.ua> (accessed July, 10, 2019).
11. Energhoatom [Energy Atom]. URL: <http://nfr.energoatom.kiev.ua> (accessed July, 8, 2019).
12. Yevropeiska komisiiia [The European Commission]. URL: <http://ec.europa.eu> (accessed July, 5, 2019).
13. Ministerstvo energhetyky ta vughiljnoji promyslovosti Ukrainy [Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine]. URL: <http://mpe.kmu.gov.ua> (accessed July, 8, 2019).
14. World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org.ua> (accessed July, 10, 2019).
15. Canadian Nuclear Association (CNA): Candu Technology. URL: <https://cna.ca/technology/energy/candu-technology> (accessed July, 10, 2019).
16. International Atomic Energy Agency (IAEA). URL: <https://www.iaea.org/> (accessed July, 8, 2019).
17. Western European Nuclear Regulatory Association (WENRA). URL: <http://www.wenra.org> (accessed July, 5, 2019).
18. Energy union and climate. *European commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/priorities/energy-union-and-climate_en (accessed July, 10, 2019).

ПРИОРИТЕТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ РАЗВИТИЯ ЯДЕРНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ: МИРОВОЙ ОПЫТ

Аннотация. В статье обобщены системные риски, которые сопровождают развитие ядерной энергетики: экологические, технологические, риски для жизнедеятельности населения вследствие техногенных аварий, радиационных выбросов на АЭС; угрозы «безопасности площадке» АЭС. Определена роль международных организаций (ВАО АЭС, WENRA, IAEA, WNA, FORATOM, EUR, МАГАТЭ, Евратом и др.) в формировании мировых стандартов и приоритетов обеспечения безопасности развития ядерной энергетики. Представлены риски развития АЭС в Украине и предоставлено стратегическое видение путей их минимизации на период до 2035 г. Определены приоритеты обеспечения безопасности развития ядерной энергетики в XXI в. на основе инновационных подходов, обеспечение технологической и экологической безопасности деятельности АЭС; оптимизации капиталовложений и возможности работы АЭС на природном уране (без его обогащения), что устраняет риски производства ядерного оружия странами, которые имеют ядерный технологический цикл.

Ключевые слова: безопасность развития ядерной энергетики, риски, опасность, энергообеспечения страны, энергетический баланс, энергетический рынок, атомная электростанция (АЭС), экология, инновации, международные организации, приоритеты, стратегия, Украина, ЕС, Канада, США.

PRIORITIES TO ENSURE SECURITY OF NUCLEAR POWER DEVELOPMENT: WORLD EXPERIENCE

Summary. The article deals with the world experience in determining priorities for securing the development of nuclear energy. The role of international organizations (WANO, WENRA, IAEA, WNA, FORATOM, EUR, IAEA, Euroatom, etc.) has been identified in the formation of world standards and priorities for the development of nuclear energy that systematically covers: safety of operation of NPPs and research reactors, fuel cycle installations; radiation protection of the population and the environment; radiation safety of personnel, radiological protection and safety of radioactive sources; safety of transportation of radioactive materials; safety of radioactive waste management of spent nuclear fuel at NPPs and their disposal, decommissioning, restoration of contaminated sites and readiness of response of the Ministry of Emergencies (Ministry of Emergency Situations) of the country in the event of emergencies at the NPP; priorities of peaceful application of all components of the nuclear power generation complex. Generalized systemic risks of nuclear energy development in the world. The risks of NPP development in Ukraine are presented and the strategic vision of ways of their minimization for the period up to 2035 is presented. The priorities of ensuring the safety of nuclear energy development in the XXI century are determined. on the basis of innovative approaches, guarantee of technological and ecological safety of NPP activity; optimization of investments and the possibility of NPP operation on natural uranium (without its enrichment), which eliminates the risks of producing nuclear weapons by countries that have a nuclear technology cycle. Generalized world experience in determining priorities for securing the development of nuclear energy, substantiating the priorities of implementation of innovations at nuclear power plants of the countries-leaders of the development of nuclear energy in order to minimize the onset of technological, environmental, social and other occurrences. risks, for the peaceful use of the atom. Generalized world experience of the countries-leaders in the development of nuclear energy in ensuring the safety of nuclear energy development. The article defines the priorities for securing the development of nuclear energy. On the example of Canada, the benefits of innovative technologies (CANDU EC6) and their impact on efficiency are considered; safe operation and safe environmentally-friendly nuclear fuel cycle (nuclear technological cycle), etc.

Key words: safety of development of nuclear power engineering, risks, danger, energy supply of the country, energy balance, energy market, nuclear power plant (NPP), ecology, innovation, international organizations, priorities, strategy, Ukraine, EU, Canada, USA.

Білик Р. С.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Bilyk Ruslana

PhD (Economics), Associate Professor,
Associate Professor, Department of International Economics
Chernivtsi National University of Yuriy Fedkovych

МЕХАНІЗМИ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті розглянуто об'єктивні передумови та основні закономірності реалізації модернізації економіки. Обґрунтовано необхідність проведення модернізації економіки, насамперед для країн із транзитивною економікою в умовах глобалізації, що передбачає формування нової економічної політики, в основі якої є інноваційний розвиток країни. Доведено, що модернізаційні зміни в економіці відбуваються в результаті взаємодії якісно різних механізмів, які, з одного боку, забезпечують збереження цілісності і стійкості економічної системи, з іншого – стимулюють рухливість і змінюваність її елементів. За результатами проведеного аналізу визначено пріоритетні напрями та розроблено дієві механізми інвестиційного забезпечення інноваційно-технологічної модернізації в Україні. Розроблено рекомендації щодо вдосконалення інституційних основ інноваційної політики в умовах модернізації економіки України.

Ключові слова: інвестиційне забезпечення, інноваційна діяльність, інституціональне забезпечення, інноваційно-технологічна модернізація.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку характерною ознакою є процес глобалізації, який поступово стирає національні кордони, формуючи єдиний інтегрований ринковий простір. За цих умов розвиток соціально-економічних систем залежить не стільки від їхніх внутрішніх реальних і потенційних можливостей, скільки від впливів ринкового середовища, що, динамічно змінюючись, виступають джерелами виникнення спектру різноманітних протиріч. Однією з умов реалізації сучасної глобалізації є модернізація, яка закономірно розглядається як інтернаціональний процес та один із варіантів суспільного розвитку, що приводить до вдосконалення та накопичення позитивних кількісних і якісних змін у розвитку певного явища (економічних, соціальних, демографічних, культурних та ін.). Відповідно до цього модернізація, яка сьогодні охоплює більшість країн, може привести сучасний транснаціональний світ до повної його невідомості, внаслідок чого вона породжуватиме й чимало проблем, які можуть спровокувати небезпечний конфлікт, що позначиться на специфіці політики національних держав.

В умовах інтенсифікації процесів глобалізації особливої актуальності набуває проблема підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Її можна вирішити лише шляхом глибокого технічного переозброєння виробничого потенціалу, яке потребує активізації інвестиційної діяльності в країні. Остання є необхідною передумовою забезпечення економічного зростання, посилення конкурентоспроможності підприємницьких структур на основі їх модернізації та реконструкції, що дасть змогу підвищити рівень економічної та національної безпеки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам модернізації економіки та вдосконалення інноваційної політики в умовах глобалізації присвячено багато наукових досліджень і публікацій. Серед зарубіжних та вітчизняних учених, які зробили значний внесок у дослідження теоретичних та практичних аспектів цих проблем, слід відзначити В. Андрійчука, Ю. Бажала, З. Варналія, М. Вебера, А. Гальчинського, В. Гейця, Р. Гринберга, Я. Жалила, М. Кондратьєва, С. Кузнеця, Дж.М. Кейнса,

В. Мітчела, Р. Нурєєва, В. Полтеровича, Дж. Робінсон, У. Росту, А. Рум'янцева, В. Сизоненка, Л. Федулову, А. Філіпенка, С. Циганова, А. Чухна, О. Шниркова та інших. Але питання вдосконалення інституційних засад формування інноваційної політики в умовах модернізації економіки не досить відпрацьовано.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наявних досліджень свідчить про необхідність обґрунтування системного бачення концептуальної моделі модернізації національної економіки в країнах із ринками, що формуються, зокрема України на базі інноваційного розвитку з урахуванням глобалізаційних процесів та інтеграції країни до європейського економічного та інноваційного простору.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у визначенні пріоритетних напрямів та розробленні дієвих механізмів забезпечення модернізації економіки України на основі її інноваційно-інвестиційного розвитку. Для визначення напрямів активізації інноваційно-інвестиційної діяльності в контексті модернізації національної економіки необхідно проведення порівняльного аналізу інституційного середовища інноваційної політики, системи державної підтримки інноваційної діяльності в Україні та країнах, що здійснювали ефективні економічні реформи в інноваційній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні умови економічного розвитку в Україні та активізація євроінтеграційних процесів визначили пріоритети реалізації моделі інноваційно-технологічної модернізації національної економіки та суб'єктів господарювання. Інноваційно-технологічна модернізація як складний ресурсомісткий та капіталомісткий процес потребує суттєвих обсягів інвестицій та відповідного державного регулювання інноваційно-інвестиційного розвитку. Залежність між активністю інноваційної діяльності в країні та зростанням економіки підтверджується практичним досвідом країн як із розвинутою ринковою економікою, так і з трансформаційною. На макро-, мезо- та мікрорівнях інновації виступають найважливішим чинником тех-

нологічного розвитку виробництва. Конкурентні переваги країни, певної галузі, регіону, підприємства вирішальною мірою залежать від змістовного наповнення процесів управління інноваційною діяльністю на всіх рівнях господарювання. Лише активне використання інновацій в усіх сферах життєдіяльності дозволяє сформувати стійкі передумови для забезпечення високого рівня національної безпеки країни [1].

У «Глобальному індексу інновацій» (ГИ) Україна у 2018 р. займає 43 місце серед 127 країн (з 92,5% населення світу і 97,6% світового ВВП). Україна протягом 2014-2018 рр. покращила показник «Глобальний індекс інновацій» на 20 пунктів. Покращено також показники «Розвиток бізнесу» (+44), «Простота створення бізнесу» (+44), «Простота сплати податків» (+53), «Інформаційні та комунікаційні технології» (+16) та інші, який щорічно публікується Корнельським університетом, INSEAD і Всесвітньою організацією інтелектуальної власності [2]. Серед сильних сторін країни варто відзначити такі показники, як створення знань й результати наукових досліджень, співвідношення патентів за походженням до ВВП за паритетом купівельної спроможності, співвідношення корисних моделей за походженням до ВВП за паритетом купівельної спроможності, витрати на комп'ютерне програмне забезпечення у відсотках ВВП, експорт ІКТ послуг у відсотках від загального обсягу торгівлі. Так, за даними Держстату, у 2017 році продукція сектору інформаційних технологій становила понад 3% ВВП, а сукупний дохід галузі – понад 3,5 млрд дол. США, що зіставно з обсягами продукції високотехнологічного сектору [3].

За даними Всесвітнього економічного форуму – «Звіту про глобальну конкурентоспроможність 2017–2018 рр.», Україна посіла 81 місце серед 137 досліджуваних країн, піднявшись на чотири позиції. За компонентами підіндексу, який характеризує ефективність ринків – ключового фактору на стадії інвестиційного зростання (індустріалізації) – Україна посідає 101 місце за ефективністю товарних ринків серед 137 країн, 120 – за ефективністю фінансових і 86 – за ефективністю ринку праці. Готовність до адаптації технологій та інновацій оцінена на рівні 81 місця. При цьому за показником «Ринкові інституції» наша країна посідає 118 місце, а за розвиненістю бізнесу – 90. Серед факторів, важливих для розвитку промисловості, сприятливими є хіба що розмір доступного ринку (за ємністю ринку Україна посідає 47 місце) та освіта (наша країна посідає 35 місце). Незважаючи на велику кількість вчених та інженерів, а також частку людей, які мають вищу освіту, Україна має посередній рейтинг за підіндексом «Інновації» та низькі значення показників «Державні закупівлі новітніх технологій і продукції», «Взаємозв'язки університетів з промисловістю у сфері ДіР», «Технологічна готовність». Тут найбільш проблемним показником залишаються «Іноземні інвестиції та трансфер технологій» [4].

Відповідно до індексу інноваційного розвитку, представленого агентством Bloomberg у 2018 році, Україна на 46 місці серед 50 досліджуваних країн. При цьому наша країна виявилася найгіршою за продуктивністю праці (50 місце), що свідчить про низький рівень застосовуваних технологій та виробництво товарів з низькою доданою вартістю, і потрапила до трійки аутсайдерів за технологічними можливостями (48 місце). Водночас вона зберігає високе 21 місце за ефективністю вищої освіти та 27 місце за патентною активністю, тобто має потенціал до розвитку.

Інноваційне табло ЄС, яке включає дані щодо країн європейського співтовариства, країн-кандидатів на вступ

в ЄС та деяких інших країн, віднесло Україну до групи «Інноватор, що формується» разом з Болгарією, Македонією та Румунією. Проведений покомпонентний аналіз свідчить, що Україна має значні неререалізовані можливості в інноваційному розвитку, особливо щодо комерціалізації нововведень і у сфері захисту прав на інтелектуальну власність. Головними перевагами України є вигідне географічне положення, ємний ринок, наявність поглибленої та всебічної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС та відносно високий рівень розвитку людського потенціалу [5].

У сучасних умовах інноваційна модель розвитку є безальтернативною для багатьох країн, тому що у світі створюються необхідні умови для нового VI технологічного укладу. Це кардинально змінює всю інфраструктуру сфери виробництва на основі використання інноваційних технологій. У відтворювальний цикл залучаються всі галузі національної економіки, які мають необхідний потенціал. Але у разі відсутності необхідного фінансування та недостатності інноваційних технологій для таких галузей, як авіаційна, космічна, і традиційних в Україні металургія, хімічна промисловість, аграрного сектору, вони можуть втратити свій потенціал і конкурентні переваги. На сьогодні потреба в інвестиційних ресурсах лише для технологічного оновлення національної економіки України становить понад 1 трлн дол. США. Однак сучасний стан світового господарства (глобальна економічна нестабільність, кризові явища у сфері державних фінансів у різних країнах світу) та складний стан національної економіки ускладнюють пошук необхідних джерел і ефективних механізмів і інструментів фінансового забезпечення. За таких умов актуальним стає розроблення і реалізація ефективної стратегії модернізації економіки з урахуванням наявних внутрішніх і зовнішніх перешкод [6].

Модернізація національної економіки – одне з головних завдань, що стоять перед країнами з ринками, що формуються, зокрема України. У фаховій літературі модернізація розглядається як технологічні та структурні трансформації в національній економіці, які приводять до зниження її залежності від кон'юнктури на світових сировинних ринках, підвищення якості та продуктивності праці, до зростання частки виробництва інноваційної продукції у структурі ВВП, поліпшення добробуту населення і в кінцевому підсумку підвищують конкурентні переваги країни у світовому економічному просторі [7; 8].

Необхідність подолання інноваційної та технологічної відсталості української економіки зумовила появу у науковій літературі поняття «інноваційна модернізація» [9, с. 5–6]. На нашу думку, таке словосполучення можливе для використання, аби підкреслити, що модернізація – це процес якісного удосконалення продуктивних сил шляхом впровадження інновацій.

Отже, модернізація – це багатовимірне та складне явище. Тому у сучасних умовах для забезпечення сталого економічного зростання країни необхідно здійснювати модернізацію не лише економіки, а й усіх сфер суспільного життя. Оскільки модернізація – це не лише реструктуризація економіки, а це формування науково-технічної та інноваційної стратегії держави, шлях розбудови країни в певному напрямі [6, с. 115]. Саме держава визначає джерела та шляхи мобілізації інвестиційних ресурсів для модернізації економіки. Її проведення передбачає інтенсифікацію процесу економічного відтворення шляхом подальшого розподілу праці, ефективного використання всіх наявних ресурсів, розвитку науки та раціонального управління [6].

Про необхідність застосування стратегічного підходу до процесів модернізації наголошується у пра-

цях Я. Жаліла [10] та інших дослідників. Наприклад, Ю. Кінзерський вказує на необхідність проведення реструктуризації виробничої сфери національної економіки відповідно до визначених стратегічних пріоритетів, яка потребує певних взаємоузгоджених управлінських рішень, мобілізації ресурсів і часу. Тому вона має здійснюватися на засадах державного стратегічного управління [11, с. 469]. А це означає, що питання розроблення науково обгрунтованої стратегії чи програми модернізації економіки залишаються актуальними.

Необхідно відзначити, що серед науковців є різні підходи щодо доцільності проведення модернізації. Вона визначається на двома основними напрямками, а саме: модернізація традиційних галузей економіки та створення сприятливих умов для розвитку високотехнологічних секторів, що спроможні виробляти інноваційну продукцію. При цьому розбіжності виникають під час визначення пропорцій розподілу наявних ресурсів між ними [8; 9; 12].

Сучасні дослідження теоретичних основ модернізації ґрунтуються на основних положеннях запропонованих ще М. Портером теорії про «стадії розвитку». Згідно з цією теорією кожна країна обов'язково має пройти у своєму розвитку кілька стадій, і неможливо оминати жодну з них. При цьому кожна стадія розвитку потребує застосування адекватних інструментів та механізмів і своєчасної їх зміни [13].

Наприклад, у своїх роботах Е. Тоффлер обґрунтував три стадії модернізації, назвавши їх хвилями. Перша хвиля модернізації (доіндустріальна, або сільськогосподарська, революція) принесла механізми, які просто сприяли збільшенню сили людських м'язів або м'язів домашніх тварин. Друга хвиля (індустріальна, або зростання промислової цивілізації) «...породила гігантські електромеханічні машини, розвинула технологію органів чуття, об'єднала безліч пов'язаних одну з одною машин під одним дахом, створюючи фабрики, заводи і, зрештою, потокові лінії всередині одного підприємства». А третя хвиля (постіндустріальна) «...суперечить старій традиційній індустріальній цивілізації. Вона є одночасно і високотехнологічною, й антиіндустріальною» [14, с. 33, 60, 61, 66].

Ю. Кінзерський та низка інших дослідників, використовуючи методикку World Economic Forum [11; 15], виділяють ресурсну, інвестиційну, інноваційну стадії розвитку економіки. Китайський вчений Хе Чуаньці розглядає також три стадії модернізації: первинну, вторинну та інтегровану. Результатом системного вивчення співробітниками Китайського центру дослідження модернізації цього явища з позицій наздоганяючої економіки стала теоретична концепція нелінійної моделі «спіралі модернізації», яка обґрунтовує можливість використання «каналів» для модернізаційного «прориву», що дає змогу динамічніше скорочувати відставання від розвинених країн світу [16].

Інші дослідники, П. Хоуїтт та Ф. Агійон, обґрунтували так звану «формальну» теорію шumpетерівського економічного зростання, згідно з якою у країнах світу, що за рівнем продуктивності праці далеко відстають від передових технологічних держав, доцільно займатися модернізацією, а в країнах, які знаходяться близько до переднього краю технічного прогресу, доцільно займатися інноваціями [9].

З метою реального переходу від імітаційного до інноваційно-технологічного розвитку необхідно забезпечити підвищення рівня виконання державної політики модернізації. Стратегічними напрямками державної політики у сфері модернізації економіки повинні визначатись через фінансову, соціальну, енергетичну, аграрну, інноваційну, зовнішньоекономічну політику, розвиток інфраструктури, розвиток внутрішніх ринків та підприємництва, захист довкілля.

Головним напрямом розвитку держави в умовах глобалізації є широкомасштабна, всеохоплююча модернізація всіх сфер суспільного життя, і в першу чергу економіки. При цьому необхідно враховувати, що позитивний вплив глобалізації небезперечний, оскільки його противники стверджують, що глобалізація скоріш за все сприяє поділу світової економіки та консервації технологічного укладу відстаючих держав на певних стадіях технологічного прогресу в інтересах більш розвинених економік. Таке явище отримало назву «дивергенція». Таким чином, необхідно відмітити, що можлива та бажана трансформація понять конвергенції і дивергенції на внутрішньому державному рівні, наприклад, на доходи і соціальне благополуччя в суспільстві, регіональну економічну спеціалізацію [17], а головне при цьому – виявити і дослідити проблеми формування моделі національної економіки, яка б мала особливості інноваційного підходу, забезпечуючи стійкість її функціонування [6].

Зарубіжний досвід показує, що для ефективного розвитку країни та її успішної інтеграції у світове господарство необхідно здійснювати поступову модернізацію національної економіки, яка повинна ґрунтуватися на впровадженні у виробництво досягнень НТП з метою виробництва інноваційної продукції, яка є конкурентоспроможною на зовнішньому і внутрішньому ринках. При цьому державну політику необхідно спрямувати на структурні зміни економіки шляхом пріоритетного розвитку високотехнологічних виробництв як основи введення її на інноваційний шлях розвитку [15].

Модернізація економіки України передбачає формування нової економічної політики, в основі якої лежить інноваційний розвиток країни. Як показує світова практика, перемагають у конкурентній боротьбі в глобальному просторі саме країни, які модернізують свою економіку та орієнтують діяльність підприємств на виготовлення продукції інноваційного характеру. В основі інноваційного розвитку лежить формування інституційного середовища та інфраструктури, яка включає мережу бізнес-інкубаторів, індустріальних, техно-наукових парків, яка би сприяла технічному розвитку та модернізації економіки. Створення мережі інфраструктури інноваційного розвитку передбачає формування системи державної підтримки підприємств, які займаються інноваційною діяльністю [2; 9].

Після економічної та політичної кризи 2013–2014 рр. в Україні розпочався перший етап реформ щодо модернізації економіки країни. На цьому етапі заплановано переглянути систему законодавства країни щодо формування мережі індустріальних парків, спростити регуляторні процедури, які пов'язані із передачею землі в оренду та суборенду; встановити прозорі критерії для отримання державної підтримки; ввести додаткові стимули або відтворити дію існуючих; забезпечити права резидентів індустріальних парків на безперешкодний доступ до інформації щодо наявних потужностей (електро-, тепло-, водопотужностей тощо) у ресурсних монополістів; запровадити обов'язкову систему публічного оприлюднення інформації про індустріальні парки [5; 10].

Враховуючи світовий досвід, можна стверджувати, що в економіці з домінуванням приватної власності саме приватний сектор на основі власних досліджень здійснює розроблення технологій та ринкове освоєння інновацій. Держава, у свою чергу, сприяє виробництву знань та технологій стратегічного характеру, створює інфраструктуру та сприятливі інституційні умови для інноваційної діяльності приватних компаній (в тому числі для інвестування приватних капіталів у науково-технічну сферу). Що ж стосується України, то тут практично відсутні перелічені вище

механізми (є недосконалість законодавства щодо патентування та кредитування інновацій), а фундаментальна наука та кваліфіковані кадри не можуть задовольнити попит у сучасному конкурентному середовищі. Крім цього, є ще так званий «плодський фактор» – несприйняття товару споживачами (конфлікт між реальними та очікуваними його якостями) та бар'єри зі сторони керівництва посередницьких організацій через значний ризик, пов'язаний із окупністю чи неокупністю впроваджених інновацій [15].

Прорахунки і помилки переходу від централізованої планової економіки до ринкової «наклалися» на великий рівень помилок та ризику, пов'язаного зі складністю задоволення суспільних потреб на основі поширення досягнень науки і технологій. Згідно зі статистичними даними, до найбільш поширених помилок «смертності» інновацій слід віднести: невдалу оцінку потреб ринку (32%); технічні причини (23%); високу ціну нового продукту (14%); невдалу політику на світових ринках (13%); несвоєчасний початок продажу нового продукту (10%); протидію конкурентів (8%) [9].

Водночас, як зазначається в національній доповіді «Інноваційна Україна – 2020», структурно-технологічні зрушення, що відбулися у роки незалежності, значною мірою мали стихійний характер, а основні механізми зростання продовжують концентруватися у групі галузей, чия конкурентоспроможність переважно залежить від використання екстенсивних факторів виробництва та потребує відносно невисокого рівня інноваційної активності, ґрунтуючись на експорті сировинних товарів і продукції нижчих виробничих переділів, що зумовлює низьку конкурентоспроможність економіки, нееквівалентний обмін і значне відставання країни в соціально-економічному розвитку [20, с. 6].

Циклічність економічного розвитку, мінливість глобальних ринків продемонстрували безперспективність орієнтації виянятоково на експорт сировини, продукції з низькою доданою вартістю, обмеженість використання переваг, пов'язаних із відносно низькою вартістю робочої сили. Водночас подолання наслідків низького технічного та економічного рівнів розвитку країни, забезпечення переходу до пришвидшеного зростання безпосередньо залежать від спільних зусиль держави та бізнесу в частині переходу на наступні щаблі технологічного укладу, інтелектуалізації базових видів економічної діяльності, підвищення рівня інноваційності економіки, розвитку творчого потенціалу нації на засадах науково-технічного прогресу.

Такий шлях зумовлює необхідність істотних перетворень в інституційному середовищі ведення бізнесу в Україні, формування сприятливого інноваційного клімату, активізації досліджень і розробок, здійснення прориву у сфері використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій у зв'язку з тим, що країні належить подолати значне відставання за рівнем інноваційної активності підприємств порівняно з розвиненими країнами світу і насамперед своїми сусідами – країнами ЄС. В Україні рівень інноваційної активності не перевищує 20%, тоді як середній показник по ЄС становить 44% (уже не кажучи про країни, які є інноваційними лідерами). Не відповідають інноваційному курсу і низькі витрати на дослідження та розробки, особливо в промисловості України [3; 18], що вважаємо загрозованими тенденціями.

Найважливішими показниками результативної інноваційної діяльності, пов'язаними з модернізацією: з трансформаціями ідей в нові або вдосконалені продукти, послуги, технологічні процеси, що запроваджуються на ринку, є рівень інноваційної активності підприємств і організацій галузей економіки, а також обсяги випуску нової інноваційної продукції, яка реалізується не лише

на внутрішньому, а й на зовнішньому ринках. Саме інноваційно активні підприємства визначають майбутній розвиток економіки країни та її конкурентні позиції на світовому ринку. Вони є точками найбільш швидкого економічного зростання, біля яких формується специфічне творче інноваційне середовище. Розвиток таких підприємств у різних галузях та регіонах позитивно впливає на розвиток економіки країни загалом і зумовлює необхідність інноваційних упроваджень.

Інноваційна активність більшості підприємств значною мірою залежить від соціально-економічного середовища, сформованого за допомогою державної інноваційної політики, ринкової ситуації, попиту на інновації (див. табл. 1).

Інноваційна політика держави спрямована на господарське використання інноваційного потенціалу, на зміцнення внутрішніх зв'язків у науково-технічному комплексі. Формування інноваційної політики пов'язане насамперед з переорієнтацією системи державного регулювання на всебічне заохочення підприємництва та приватної ініціативи. Слід відзначити, що протягом останнього періоду (2000–2017 рр.) кількість інноваційно активних промислових підприємств постійно змінювалася, про що свідчать такі дані: якщо у 2000 р. їх кількість становила 2018 одиниць, що становило 18,0% до загальної кількості підприємств, а у 2008 р. ці показники становили вже відповідно 1397 одиниць та 13,0%, то у 2017 р. інноваційною діяльністю в промисловості займалися лише 759 підприємств, або 16,2% від обстежених [3].

Серед регіонів вищою за середню в Україні частка інноваційно активних підприємств є в Харківській, Тернопільській, Миколаївській, Черкаській, Кіровоградській, Івано-Франківській, Сумській, Запорізькій областях та м. Києві. Значна питома вага інноваційно активних підприємств сконцентрована в таких видах економічної діяльності, як виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (53,8%), комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (34,0%), інших транспортних засобів (37,1%), напоїв (25,9%), електричного устаткування (25,2%), хімічних речовин і хімічної продукції (25,0%) [3].

За даними Державної служби статистики України, кількість підприємств, що реалізує інноваційну продукцію в середині країни та за її межами поступово скорочується. Так, лише у 2017 р. в Україні інноваційну продукцію реалізовувало 450 підприємств, її обсяг становив майже 17,7 млрд. грн., або 6,7% загального обсягу промислової продукції (у 2006 р. – 1918 підприємств на суму 30,9 млрд. грн., або 7,6%). Серед таких підприємств 39,8% реалізували продукцію за межі України, обсяг якої становив 5,5 млрд. грн. (у 2006 р. – 12,8 млрд. грн. і 50,0%) [3].

Загалом за досліджуваний період кількість підприємств, що експортували інноваційну продукцію за межі України, не перевищувала 400, а частка експортованої інноваційної продукції в обсязі реалізованої інноваційної продукції – 55,0%. Найбільша кількість промислових підприємств, що експортували інноваційну продукцію, є в Харківській, м. Київ, Запорізькій та Львівській областях. Результати аналізу обсягів реалізації інноваційної продукції за межі України за видами економічної діяльності показали, що більше половини підприємств (52,2%), що експортували інноваційну продукцію, належали до галузі машинобудування.

Протягом досліджуваного періоду у структурі реалізованої інноваційної продукції переважала частка продукції, що була новою тільки для підприємства над часткою продукції, що була новою для ринку. У 2015–2017 рр. таке співвідношення дорівнювало відповідно 60,0%, 40,0% та

Інноваційна активність підприємств в Україні [3]

Роки	Питома вага підприємств, що займалися інноваціями, %	Кількість підприємств, що експортували інноваційну продукцію, од.	Обсяг реалізованої інноваційної продукції, млн. грн.	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %	Частка експортованої інноваційної продукції в обсязі реалізованої інноваційної, %	Кількість виконаних наукових та науково-технічних робіт, од.
2000	18,0	285	9656,9	9,4	32,7	38300
2001	16,5	276	7765,9	6,8	30,5	39780
2002	18,0	308	9501,4	7,0	35,1	41498
2003	15,1	357	8973,8	5,6	37,1	63506
2004	13,7	372	11651,9	5,8	42,5	67311
2005	11,9	385	12751,9	6,5	50,0	63926
2006	11,2	337	13947,6	6,7	41,4	58743
2007	14,2	357	15560,6	6,7	36,5	62657
2008	13,0	341	14989,6	5,9	51,6	62494
2009	12,8	334	8941,4	4,8	42,0	54523
2010	13,8	343	11682,1	3,8	40,7	52037
2011	16,2	378	13956,0	3,8	29,8	52354
2012	17,4	332	10043,6	3,3	36,9	53190
2013	16,8	308	9867,5	3,3	44,7	47875
2014	16,1	296	5650,2	2,5	42,7	42953
2015	17,4	205	23050,1	1,4	40,1	41070
2016	18,9	190	25060,0	1,0	37,6	39890
2017	16,2	179	17700,0	0,7	31,2	37870

35%.. Отже, переважну частку реалізованої інноваційної продукції становила продукція з низьким рівнем новизни. Майже кожне четверте підприємство у 2017 р. реалізувало продукцію, що була новою для ринку. Обсяг такої продукції становив 4,5 млрд. грн., з них – 41,5% підприємства поставили на експорт. Значна кількість підприємств (83,8%) реалізувала продукцію, яка була новою виключно для підприємства. Її обсяг становив 13,2 млрд. грн. Кожне третє підприємство реалізувало за межі України 27,7% такої продукції [3].

Отже, якщо порівнювати з країнами ЄС, то за питоною вагою реалізації нової для ринку інноваційної продукції жоден вид економічної діяльності в Україні не досяг середньоєвропейського рівня. Як правило, в країнах ЄС частка інноваційної продукції, що є новою для ринку, перевищує частку інноваційної продукції, що є новою для підприємства. У 2017 р. питома вага нової для ринку інноваційної продукції в обсязі промислової становила лише близько 1,0%, а нової для підприємства – 1,5%. Тоді як обсяг продукції з високим ступенем новизни від загального обсягу реалізації у Фінляндії дорівнював 16,0%, Чехії – 12,4%, Греції – 23,0%, Мальті – 31,0% [18].

Кризові тенденції вплинули на галузевий розподіл реалізованої інноваційної продукції. Її обсяги скоротилися у ключових для України галузях промисловості, як: машинобудуванні та металургії. Натомість підвищилася питома вага галузей харчової промисловості; виробництво коксу, продуктів нафтопереробки. Динаміка частки реалізованої інноваційної продукції, починаючи з 2008 р., має спадний характер, що можна пояснити зниженням споживчого попиту на продукцію промислового призначення як у період фінансово-економічної кризи, так і в посткризовий період. У 2017 р. частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової становила 1,4%, що є найнижчим показником за 2000–2016 рр. [3].

Дослідження показують, що інноваційний розвиток економіки України стримується такими факторами:

недостатній ступінь державного регулювання розвитку інноваційної діяльності, практично повна відсутність інноваційної інфраструктури, венчурного фінансового капіталу, правового захисту інтелектуальної власності, слабкі фінансова та банківська системи [4]. Ще одним проблемним місцем українського інноваційного розвитку є трансфер технологій: державою фінансуються наукові розробки, внаслідок чого вітчизняні вчені одержують готовий науковий продукт, проте інноваційні підприємства, знаходячись в інформаційному вакуумі, не мають можливості впроваджувати цей продукт у виробництво. Це спричинено відсутністю центрів трансферу технологій при освітніх і наукових установах, які би здійснювали пошук фахівців для виконання досліджень за замовленням підприємств, пошук потенційних покупців винаходу, вирішення питань, пов'язаних із придбанням прав на об'єкти інтелектуальної власності та їх захисту тощо. За допомогою цих центрів інноваційні технології були б забезпечені інформаційною, організаційною, економічною та правовою підтримкою [5; 6].

Як показує світовий досвід, різні країни починали модернізацію за відповідних обставин та продемонстрували, що саме динаміка таких процесів дозволяє дійсно подолати відставання від глобальних лідерів, для яких вона забезпечує збереження позицій. Найвагоміших результатів, наприклад, в економічній модернізації досягли Японія (з 8% від найкращих показників модернізації у 1960 р. до лідируючих позицій у 2000 р.) і Південна Корея (відповідно, від 4% до 52,3%). Але при цьому є низка країн, які, навіть намагаючись здійснити певні реформи, за показником економічної модернізації залишаються немодернізованими або частково модернізованими (зокрема, Бразилія, Мексика, Індія, Україна) [5; 17; 19].

Серед найбільш суттєвих проблем, що стримують адаптацію механізмів інноваційного розвитку, є деформовані структурні співвідношення в національній інноваційній системі. Спостерігається висока концентрація вчених в

академічному й університетському секторах на фоні недостатнього рівня розвитку галузево-корпоративного сектору. Так, науковий кадровий потенціал зосереджений переважно в установах системи НАН України та університетах на протигагу галузево-корпоративному сектору [12].

Не менш складною проблемою є відставання України від інших країн за показниками науково-технологічного розвитку, який залишається вкрай нерівномірним. З високим (у тому числі світовим) рівнем досягнень в одних сферах співіснують проблемні зони технологічного відставання, розміри якого набувають деструктивних масштабів. Ці диспропорції розвитку регулярно фіксуються як вітчизняними статистичними дослідженнями, так і світовими рейтингами конкурентоспроможності та інноваційної готовності.

За даними дослідження, здійсненого в межах підготовки Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів, до 75% вітчизняного наукового потенціалу сьогодні використовується для підтримки вже досягнутого науково-технічного рівня економіки, лише незначна частина орієнтована на цілі оновлення на сучасному рівні наукових знань [5; 10].

Протистояння негативним зовнішнім чинникам та сталий розвиток національної економіки стає можливим лише за умов належного фінансового забезпечення розвитку інноваційних процесів. Слабкість системи фінансування, кредитування, інвестування, відсутність державної фінансової підтримки, податкових преференцій для суб'єктів інноваційної діяльності чинить негативний вплив на формування інноваційно орієнтованої економіки, участі країни в торгівлі високотехнологічною продукцією. Адже така економіка має чітко визначену спрямованість відтворювального процесу на досягнення технологічної конкурентоспроможності за рахунок продукування наукових знань та інновацій, високої ефективності виробництва [11].

Висновки. Таким чином, модернізація економіки України на інноваційних засадах повинна здійснюватися через структурні перетворення у науково-технічній сфері, розвиток високотехнологічних виробництв, зростання інноваційної активності підприємств та збільшення випуску інноваційної продукції. Невід'ємною складовою частиною переходу економіки України на інноваційний шлях розвитку є формування в країні ефективної інноваційної системи. Для її створення, зокрема, необхідно підвищити попит на інновації з боку більшої частини галузей економіки, збільшити ефективність сектору генерації знань (фундаментальної та прикладної науки), так як відбувається поступова втрата створених у попередні роки заділів, старіння кадрів, зниження рівня досліджень, слабка інтеграція у світову науку і світовий ринок інновацій та відсутня орієнтація на потреби економіки.

У сучасних умовах інноваційна модернізація економіки набуває якісно нового змісту і є однією з передумов розвитку країн світу та підвищення їх конкурентоспроможності на світових ринках. Вона передбачає нарощування інноваційного потенціалу країни, створення умов для розвитку різних галузей економіки, оновлення їхньої матеріально-технічної бази, стимулювання інвестиційних процесів, впровадження сучасного типу виробничих технологій для виробництва інноваційної конкурентоспроможної продукції як на внутрішньому так і на зовнішньому ринках, розвиток безпосередньо на виробництві наукоємних галузей, що забезпечують отримання найкращих результативних показників інноваційних підприємств.

Перспективним напрямом дослідження проблем модернізації економіки залишаються комплексний аналіз сучасної практики підтримки інноваційної діяльності в провідних країнах світу та розроблення на їх основі пропозицій і рекомендацій щодо підвищення ефективності інноваційної діяльності в Україні.

Список використаних джерел:

1. Циганов С.А., Сизоненко В.О. Інноваційна модернізація економіки як основа реалізації національних економічних інтересів. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Менеджмент інновацій»*. 2015. Випуск 4. С. 101–108.
2. Global Innovation Index 2018 Winning with Global Innovation Author(s): WIPO, WIPO, Cornell University, INSEAD. URL: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2018.pdf (дата звернення: 22.05.2019).
3. Державний комітет статистики України : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 22.05.2019).
4. Решетило В.П., Островський І.А. Глобальні виклики структурної модернізації економіки України. *Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського*. 2018. Випуск 23. С. 38–43.
5. Сіденко В.Р. Глобальні структурні трансформації та тренди економіки України. *Економіка і прогнозування*. 2018. № 1. С. 1–30.
6. Гець В.М. Модернізація в системі «суспільство-держава-економіка». *Європейська економіка України*. 2014. № 2. С. 111–124.
7. Чухно А.А. Модернізація економіки та економічна теорія. *Економіка України*. 2012. № 9. С. 4–12.
8. Гриценко А. Методологічні основи модернізації України. *Економіка України*. 2011. № 2. С. 4–12.
9. Андрійчук В.Г. Інноваційна модернізація вітчизняної економіки: стратегічні орієнтири та механізм їх реалізації. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2010. № 1. С. 4–8.
10. Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації: аналітична доповідь / Я.А. Жаліло та ін. Київ : НІСД, 2012. 144 с.
11. Кіндзерський Ю.В. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації : монографія. Київ : ДУ «ІЕП НАН України», 2013. 536 с.
12. Вишневецький В.П. Глобальна неоіндустріалізація та її уроки для України. *Економіка України*. 2016. № 8. С. 26–43.
13. Портер М. Міжнародна конкуренція. Конкурентні переваги країн. Москва : Альпіна Паблишер, 2016. 947 с.
14. Тоффлер Э. Третья волна. Москва : АСТ, 1999. 261 с.
15. Касич А.О. Модернізаційні процеси в Україні в контексті світового досвіду. *Економіка України*. 2017. № 9. С. 38–58.
16. He Ch. (2012) Modernization Science: The Principles and Methods of National Advancement. *Springer Science & Business Media*. 648 p.
17. Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование : монографія / под науч. ред. Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова. Киев : КНЭУ, 2013. 466 с.
18. Eurostat (2018) *Enterprises by type of innovation*. URL: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> (дата звернення: 23.05.2019).

19. Шваб Клаус. Четвертая промышленная революция. Москва : Изд-во «Э», 2016. 456 с.
20. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / За заг. ред. В.М. Геєця та ін. Київ : НАН України, 2015. 336 с.

References:

1. Tsyhanov S.A., Syzonenko V.O. (2015). Innovatsiyna modernizatsiya ekonomiky yak osnova realizatsiyi natsional'nykh ekonomichnykh interesiv [Innovative modernization of the economy as a basis for the implementation of national economic interests]. *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Seriya «Menedzhment innovatsiy»*, vol. 4, pp. 101–108.
2. Global Innovation Index 2018 Winning with Global Innovation Author(s): WIPO, WIPO, Cornell University, INSEAD. URL: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2018.pdf (date of use: 22.05.2019).
3. Derzhavnyy komitet statystyky Ukrainy [*State Statistics Committee of Ukraine*] : website. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (date of use: 22.05.2019).
4. Reshetylo V.P., Ostrovs'kyi I.A. (2018). Hlobal'ni vyklyky strukturnoyi modernizatsiyi ekonomiky Ukrainy [Global challenges of structural modernization of the Ukrainian economy]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky. Mykolayivs'kyi natsional'nyy universytet imeni V.O. Sukhomlyns'koho*, vol. 23, pp. 38–43.
5. Sidenko V.R. (2018). Hlobal'ni strukturni transformatsiyi ta trendy ekonomiky Ukrainy [Global structural transformations and trends of Ukraine's economy]. *Ekonomika i prohnozuvannya*, no. 1, pp. 1–30.
6. Heyets' V.M. (2014). Modernizatsiya v systemi «suspil'stvo-derzhava-ekonomika» [Modernization in the "society-state-economy" system]. *Yevropeys'ka ekonomika Ukrainy*, no. 2, pp. 111–124.
7. Chukhno A.A. (2012). Modernizatsiya ekonomiky ta ekonomichna teoriya [Modernization of the economy and economic theory]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 9, pp. 4–12.
8. Hrytsenko A. (2011). Metodolohichni osnovy modernizatsiyi Ukrainy [Methodological bases of modernization of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 2, pp. 4–12.
9. Andriychuk V.H. (2010). Innovatsiyna modernizatsiya vitchyznyanoi ekonomiky: stratehichni oriyentyry ta mekhanizm yikh realizatsiyi [Innovative modernization of the national economy: strategic guidelines and the mechanism for their implementation]. *Zovnishnya torhivlya: ekonomika, finansy, pravo*, no. 1, pp. 4–8.
10. Zhalilo Ya.A. and others (2012). *Pislyakryzovyy rozvytok ekonomiky Ukrainy: zasady stratehiyi modernizatsiyi: analitychna dopovid* [Post-crisis economic development of Ukraine: principles of modernization strategy: analytical report]. Kyiv : NISD, 144 p.
11. Kindzers'kyi YU.V. (2013). *Promyslovist' Ukrainy: stratehiya i polityka strukturno-tekhnolohichnoyi modernizatsiyi* [Industry of Ukraine: Strategy and Policy of Structural and Technological Modernization]. Kyiv : DU «IEP NAN Ukrainy», 536 p. (in Ukrainian)
12. Vyshnevs'kyi V.P. (2016). Hlobal'na neoindustrializatsiya ta yiyi uroky dlya Ukrainy [Global neo-industrialization and its lessons for Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 8, pp. 26–43.
13. Porter M. (2016). *Mezhdunarodnaya konkurentsya. Konkurentnyye preimushchestva stran* [International Competition. Competitive advantages of countries]. Moscow : Al'pina Pabliher, 947 p. (in Russian)
14. Toffler A. (1999) *Tret'ya volna* [The Third Wave]. Moscow : ACT, 261 p. (in Russian)
15. Kasyh A.O. (2017). Modernizatsiyini protsesy v Ukraini v konteksti svitovoho dosvidu [Modernization processes in Ukraine in the context of world experience]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 9, pp. 38–58.
16. He Ch. (2012). *Modernization Science: The Principles and Methods of National Advancement. Springer Science & Business Media*. 648 p. (in English)
17. Luk'yanenko D., Poruchnik A., Kolesov V. (scientific editorship) (2013). *Global'noye ekonomicheskoye razvitiye: tendentsii, asimmetrii, regulirovaniye* [Global economic development: trends, asymmetries, regulation]. Kiev : KNEU, 466 p. (in Russian)
18. Eurostat (2018). *Enterprises by type of innovation*. URL: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> (date of use: 23.05.2019).
19. Shvab Klaus (2016). *Chetvertaya promyshlennaya revolyutsiya* [The fourth industrial revolution]. Moscow : Izd-vo «E», 456 p. (in Russian)
20. Heyets V.M. and others (scientific editorship) (2015). *Innovatsiyna Ukraina 2020: natsional'na dopovid'* [Innovative Ukraine 2020: National Report]. Kyiv : NAN Ukrainy, 336 p. (in Ukrainian)

МЕХАНИЗМЫ ИННОВАЦИОННОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация. В статье рассмотрены объективные предпосылки и основные закономерности реализации модернизации экономики. Обоснована необходимость проведения модернизации экономики, в первую очередь, для стран с транзитивной экономикой в условиях глобализации, предусматривающей формирование новой экономической политики, в основе которой лежит инновационное развитие страны. Доказано, что модернизационные изменения в экономике происходят в результате взаимодействия качественно различных механизмов, которые, с одной стороны, обеспечивают сохранение целостности и устойчивости экономической системы, а с другой – стимулируют подвижность и сменяемость ее элементов. По результатам проведенного анализа определены приоритетные направления и предложены действенные механизмы инвестиционного обеспечения инновационно-технологической модернизации в Украине. Разработаны рекомендации относительно совершенствования институциональных основ инновационной политики в условиях модернизации экономики Украины.

Ключевые слова: инновационная деятельность, инвестиционное обеспечение, институциональное обеспечение, инновационно-технологическая модернизация.

MECHANISMS OF INNOVATIVE MODERNIZATION OF THE ECONOMY
IN CONDITIONS OF GLOBAL DEVELOPMENT

Summary. The article includes the objective preconditions and the main regularities of the implementation of modernization of the economy. The modernization of the economy is necessary, first of all, for countries with a transitive economy in the conditions of globalization, where the formation of a new economic policy based on innovative development of the country. It is proved that modernization changes in the economy occur as a result of the interaction of qualitatively different mechanisms, which, on the one hand, ensure the preservation of the integrity and stability of the economic system, on the other – stimulate the mobility and variability of its elements. The causal links of the mechanism of the modernization process is, such as the interaction of key growth components with the institutional changes in the macrofinancial organization. The research has shown that ensuring the modernization of the economy depends crucially on the institutional organization of the economy. Foreign experience shows that the active transformation of the institutional structures of the EU member states in accordance with the world and European integration processes provided conditions for the use of complex modernization mechanisms, among which the main place is financial. Under the conditions of intensification of globalization processes, the influence of financial mechanisms on economic growth and increasing competitiveness become of particular importance for Ukraine, whose economy for a long time has virtually no stable, positive dynamics. Recommendations had developed for improving the institutional foundations of innovation policy in conditions of modernization of the Ukrainian economy. A number of obstacles had investigated and found that restrain the effective development of entrepreneurial structures in the conditions of modernization of the economy and do not give them incentives for introduction of innovations due to lack of state financial subordination and imperfect legislation.

Key words: innovative activity, investment support, institutional support, innovation and technological modernization.

УДК 338.439.52

Боровік Л. В.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та фінансів
Херсонського державного аграрного університету*

Танклевська Н. С.

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки та фінансів
Херсонського державного аграрного університету*

Borovik Lyubov

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Economics and Finance
Kherson State Agrarian University*

Tanklevska Nataliya

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of Economics and Finance Department
Kherson State Agrarian University*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ
РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Анотація. Постійно перебуваючи у динамічному русі, аграрна сфера, трансформуючись під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, активно впливає на формування галузевої інвестиційної політики. З огляду на складні умови для розвитку сільськогосподарського виробництва, необхідно постійно вести пошук джерел інвестування та своєчасно удосконалювати механізм їх використання. У статті досліджена сутність та практичне значення регулювання концепції інвестиційної політики розвитку сільського господарства. Визначено основні шляхи та механізми удосконалення концепції. Запропоновано низку заходів, скерованих на покращення соціально-економічної ситуації в аграрній галузі. Виходячи з того, що політичні цілі інвестиційного розвитку сільського господарства є єдиними, відповідальність за реалізацію інвестиційної політики повинні нести як інструмент дієвого контролю за ефективністю використання природних ресурсів.

Ключові слова: сільське господарство, економіка, екологія, соціальний стан, продукція, земля, інвестиційний потенціал, політичні цілі, фінанси, кооперація, засоби виробництва.

Постановка проблеми. Загострення фінансово-економічної та соціальної криз, зменшення обсягів інвестування галузі потребує регулювання концепції інвестиційної політики розвитку сільського господарства у напрямі концентрації інвестиційних ресурсів, виконання політичних завдань, що дасть можливість не тільки стабілізувати

негативну ситуацію в аграрному секторі економіки, а й рухатись у визначеному державою напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методологічні та практичні аспекти інвестиційного розвитку сільського господарства знайшли відображення у наукових працях таких вітчизняних

учених, як: І.В. Брикова, І.В. Борейко, П.І. Гайдуцький, І.О. Доценко, М.І. Долішній, Є.М. Данкевич, П.М. Макаренко, І.М. Пріхно, П.Т. Саблук, І.М. Серватинська, Л.О. Потравка, Н.С. Танклевська, А.М. Ужва, А.В. Череп, В.С. Шишкін та ін. Але вирішення проблеми соціально-економічного розвитку галузі потребує подальших досліджень.

Постановка завдання. Мета статті – обґрунтувати можливість покращення якості концепції державної інвестиційної політики розвитку сільського господарства в умовах погіршення інвестиційного клімату в країні та обмеженого фінансування галузі з боку держави.

Вклад основного матеріалу. Часткові трансформаційні перетворення сільського господарства, які відбувалися на протязі 1991–2017 років, сприяли поступовому нарощуванню виробництва аграрної продукції. Але подальший розвиток галузі потребує поглиблення реформ і більш якісних змін системи організації виробництва, формування й ефективного використання інвестиційного потенціалу, що забезпечувало би прискорення темпів зростання аграрного виробництва та покращення життєдіяльності мешканців сільських територій. Визначення стратегічних орієнтирів розвитку аграрного сектору економіки, відповідно до яких здійснюватиметься державна інвестиційна політика розвитку сільського господарства, повинно більш ретельно враховувати базові програмні документи соціально-економічного розвитку галузі та сучасні тенденції оновлення сільського господарства у глобальному світі.

Характеризуючи сучасний стан сільського господарства країни, слід відмітити, що воно є однією з найголовніших галузей економіки, яка використовує 41,5 млн. гектарів сільськогосподарських угідь (2017 р.) та основних засобів вартістю понад 80,0 млрд. грн., майже повністю забезпечує потреби населення у продуктах харчування, а переробну і харчосмакову галузі – сировиною. На кожну гривню виробленої у сільському господарстві продукції одержують понад 12 гривень продукції в інших галузях [1]. Натепер аграрна галузь є прибутковою. У 2017 році аграрні підприємства отримали 78,5 млрд. грн чистого прибутку, а рівень їхньої рентабельності становив 18,7% [3]. Власне виробництво повністю забезпечує потребу населення у зерні, цукрі, олії, картоплі, овочах. Плодами, ягодами і виноградом столових сортів галузь забезпечує населення не у повному обсязі. У сільському господарстві намітилися чіткі тенденції до подальшого розвитку. Так, за період із 2010 року по 2017 рік виробництво зерна зросло на 57,6%, соняшнику – на 80,7%, картоплі – на 18,7%, овочів – на 14,3% (табл. 1).

При цьому слід відмітити, що темпи зростання виробництва продукції сільського господарства ще не задовольняють попит суспільства на продукти харчування. Так, населення споживає продуктів харчування тваринницького походження лише на 55–60% від науково обґрунтованої норми.

До того ж, споживання м'яса, молока і яєць на одну особу в останні роки поступово зменшується (табл. 2).

Це пояснюється погіршенням економічної ситуації у сільському господарстві, на що вказує невисока рентабельність аграрних підприємств та збитковість майже 30% від їх чисельності, зменшення кількості кваліфікованих працівників, відтік працездатного населення з сільської місцевості. Починаючи з 2016 року імпорт майже усіх видів аграрної продукції почав зростати.

Економічний розвиток галузі стримується також диспаритетом цін на аграрну і промислову продукцію. Восьми-, десятикратний диспаритет цін не на користь

сільгоспвиробникам та монопольне становище переробних і харчосмакових підприємств на ринку сировини не дає змоги селянам закуповувати сучасні технічні засоби, добрива та пестициди у необхідних обсягах, що не дає можливості впроваджувати інноваційні технології та нарощувати виробництво продукції.

Так, імпорт м'яса зріс із 182 тис. т у 2016 році до 233 тис. т у 2017 р. (на 28%), молока – зі 105 тис. т до 132 тис. т (на 25,7%), яєць – з 5 млн. шт. до 7 млн. шт. у 2017 р. (на 40%). Також збільшився імпорт цукру, олії та іншої продукції. Незначні обсяги державної підтримки (150–200 грн. на 1 га) не сприяють виходу галузі із соціально-економічної кризи та поліпшенню екологічної ситуації у сільському господарстві. Інвестиції у розвиток соціальної сфери щорічно становлять 7–8 млрд. грн., що, безумовно, не забезпечує потреби села. Низький рівень зайнятості населення, оплати праці та незадовільний розвиток соціальної інфраструктури погіршують демографічну ситуацію у сільській місцевості. Середня тривалість життя мешканців села становить близько 70 років, що на 10–15 років менше, ніж у розвинених країнах світу. За межею бідності перебувають більше половини домогосподарств. Не маючи змоги застосовувати енергозберігаючі та екологічнобезпечні сучасні технології, товаровиробники часто порушують екологічне законодавство.

Виходячи з оцінки соціально-економічного стану сільського господарства, враховуючи його соціо-економіко-екологічний, ресурсний, інвестиційний потенціал та темпи зростання галузі, держава визначила такі цілі на 2010–2020 роки:

- збільшити обсяги виробництва валової сільськогосподарської продукції з 100,5 млрд. грн у 2010 р. до 189,5 млрд. грн у 2020 році;

- забезпечити науково обґрунтований рівень споживання продукції на одну особу у 2020 році: м'яса – 91,1 кг за норми споживання 85,5 кг; молока – 281 кг і 380 кг відповідно; яєць – 300 шт. і 285 шт. відповідно;

- розширити виробництво органічної продукції з 5% у 2010 р. до 10% у 2020 році від валового обсягу одержаної аграрної продукції;

- збільшити експорт продукції з 11,9 млрд. дол. США у 2010 р. до 34 млрд. дол. США у 2020 році, забезпечивши експорт зерна у 2020 році на рівні 33 500 тис. т, м'яса – до 506 тис. т, молока – до 3462 тис. т проти 14 239; 48 і 956 тис. т відповідно до 2010 року – збільшити дохідність аграрного виробництва, досягнувши зростання валової доданої вартості з 42,9 млрд. грн. у 2010 р. до 122,1 млрд. грн. у 2020 році;

- забезпечити зростання оплати праці працівників сільськогосподарських підприємств до середніх показників працюючих в інших галузях економіки країни, а у розрахунку на одне сільське домогосподарство – до 2877 грн. у 2020 р. проти 1012 грн. у 2010 році.

З метою досягнення стратегічних політичних цілей визначені основні напрями їх виконання, які передбачають [2, ст. 9]:

- підвищення продуктивності аграрної галузі шляхом запровадження науково обґрунтованих засад ведення сільськогосподарського виробництва;

- забезпечення дохідності сільськогосподарського виробництва шляхом розвитку альтернативних видів енергії, удосконалення економічних відносин та ефективного регулювання ринку;

- забезпечення рівноваги попиту і пропозиції у сільському господарстві шляхом підвищення купівельних можливостей населення;

- завершення земельної реформи, формування ринку землі сільськогосподарського призначення;

Таблиця 1

Фактичне виробництво аграрної продукції та прогнозування його зростання* (тис. т)

п/н	Продукція аграрного виробництва	1990 р. фактично	2010 р. фактично	2015 р. прогноз		2016 р. фактично	2017 р. фактично	2017 р. до 2010 р., %	2020 р. прогноз	
				оптимістичний	песимістичний				оптимістичний	песимістичний
1	Зернові культури	51009,0	39271,0	71006,0	51000,0	60125,8	61916,7	157,7	80000	60000
2	Сояшник	2569,0	6772,0	7120,0	5000,0	11181,0	12235,5	180,7	5568	4000
3	Картопля	16732,0	18705,0	21504,0	18700,0	20839,0	22208,2	118,7	21000	18694
4	Овочі	6666,0	8123,0	10366,0	7780,0	9214,0	9286,3	114,3	12000	9450
5	Плоди і ягоди	2902,0	1747,0	2412,0	1970,0	2153,0	2048,0	117,2	3784	2430
6	Виноград	835,7	407,9	494,8	404,0	386,0	410,0	100,5	694	620
7	М'ясо (забійна маса)	4358,0	2059,0	3247,0	2333,0	2323,0	2318,0	112,6	4365	2558,9
8	Молоко	24509,0	11249,0	15400,0	11200,0	10615,0	10281,0	91,4	23000	12450
9	Вовна, тонн	29793,0	4192,0	7000,0	4500,0	2270,0	1967,0	46,9	10500	5000
10	Яйця, млн. шт.	16287,0	17052,0	19000,0	19000,0	16783,0	15100,0	90,9	19200	19000

Джерело: складено і розраховано за даними [3]
*Виконавці прогнозування: В.Я. Месель-Веселяк, О.Ю. Грищенко [1]

Таблиця 2

Фактичне споживання продуктів харчування на 1 особу та прогнозування рівня його зростання* (кг)

п/н	Продукція аграрного виробництва	2010 р. фактично	2015 р. прогноз		2016 р. фактично	2017 р. фактично	2017 р. до 2010 р., %	2020 р. прогноз		
			оптимістичний	песимістичний				оптимістичний	песимістичний	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Хлібні продукти	111,3	110	110	103,2	101,0	100,8	90,6	100	100
2	Картопля	128,9	178	131	137,5	139,8	143,4	111,2	131	131
3	Овочі і баштанні	143,5	178	138	160,8	163,7	159,7	111,3	210	172
4	Плоди і ягоди	48,0	64,0	55,2	50,9	49,7	52,8	111	89,1	55,6
5	Олія	14,8	15,0	15,0	12,3	11,7	11,7	79,0	15,0	15,0
6	Цукор	37,1	38,0	38,0	35,7	33,3	30,4	81,9	38,0	38,0
7	М'ясо	52,0	75,3	56,7	50,9	51,4	51,7	99,4	91,1	61,4
8	Молоко	206,4	281,0	210,0	209,9	209,5	200,0	96,9	380,0	235,0
9	Яйця	290,0	300,0	300,0	280,0	267,0	273,0	94,1	300,0	300,0

Джерело: складено і розраховано за даними [3]
*Виконавці прогнозування: В.Я. Месель-Веселяк, О.Ю. Грищенко [1]

– техніко-технологічну модернізацію агропромислового виробництва шляхом залучення інвестицій з інших галузей та прямих іноземних інвестицій, удосконалення механізму державної підтримки товаровиробників;

– розвиток аграрного ринку та забезпечення рівного доступу товаровиробників усіх форм власності й організації виробництва до ринків збуту продукції з прозорим ціноутворенням, що забезпечуватиме високий рівень дохідності аграрного виробництва, достатнього для розширеного відтворення;

– формування сприятливого фінансово-кредитного середовища, яке б гарантувало забезпечення товаровиробників фінансовими ресурсами у обсягах, необхідних для розширеного відтворення ресурсного потенціалу;

– розвиток процесів кооперації та інтеграції товаровиробників шляхом забезпечення привабливих умов та державної підтримки створення їхньої матеріально-технічної бази.

Аналізуючи правильність визначення цілей розвитку сільського господарства та напрямів їх досягнення, слід відмітити, що у 2010–2017 рр. продовжувався процес формування земельних відносин, започаткований у 2000 році. Зміна прав власності на землю з колективної на приватну дала відчутний поштовх розвитку сільського господарства. Зменшення обсягів земель сільськогосподарського призначення у державній власності і збільшення у приватній вказує на правильність вибраного аграрною політикою країни курсу. Водночас слід звернути увагу на послаблення контролю з боку держави за ефективністю використання земельного фонду країни землекористувачами усіх форм власності, які часто порушують чинне екологічне законодавство.

Беручи за основу власні дослідження, зважаючи на щорічне зменшення інвестування галузі з боку іноземних країн і недостатність фінансової підтримки суб'єктів аграрного виробництва з боку держави, необхідно здійснити оптимізацію політичних цілей, збільшивши обсяги фінансування, насамперед лише тих, які за обмежених бюджетних можливостей могли б найбільш ефективно використовувати інвестиційний потенціал аграрного сектору, активно рухаючи сільське господарство у напрямках:

– соціально-економічного зростання;

– покращення рівня життєдіяльності сільського населення та підвищення продовольчої безпеки країни;

– підвищення рівня екологізації галузі як основи покращення соціальних стандартів нації.

З метою реалізації поставлених завдань необхідно здійснити такі заходи:

– удосконалити систему управління сільським господарством, надавши на законодавчому рівні регіональним та районним держадміністраціям та органам місцевого самоврядування додаткові контролюючі функції за екологічно-безпечним та ефективним використанням земельних і водних ресурсів користувачами;

– регіональним органам влади надати право здійснення гарантій повернення залучених у виробництво іноземних інвестицій. Під час складання державних інвестиційних програм залучати представників регіональної й місцевої влади, а також орієнтуватися на формування джерел інвестиційних потоків, які б характеризувалися співвідношенням між власними та залученими інвестиційними ресурсами як 2:1;

– держава повинна максимально стимулювати ділову активність населення та розвиток малого і середнього підприємництва як фактора збільшення зайнятості населення у виробничих процесах та зростання його добробуту. Бюджетні видатки повинні бути сконцентровані тільки на

тих напрямках, які спроможні створювати синергетичний ефект зростання економіки галузі;

– здійснити державну інвентаризацію використання земель запасу та резервного фонду, давши можливість особистим селянським господарствам збільшити свої земельні наділи до 10–15 гектарів. Гарантувати права селян на довгочасне користування наданою їм землею та ввести обов'язкову кримінальну відповідальність за самовільне привласнення земель, що належать домогосподарствам;

– з огляду на обмеженість бюджетних ресурсів, здійснювати державну фінансову підтримку, скеровану лише на розвиток тваринництва, відновлення зрошувальної мережі, зменшення екологічних ризиків, розвиток соціальної інфраструктури, створення технопарків і бізнес-інкубаторів. Забезпечити обов'язкову кваліфікаційну підготовку і перепідготовку голів фермерських та особистих селянських господарств, а середні й великі аграрні господарства повністю укомплектувати спеціалістами сільського господарства;

– удосконалити службу дорадництва як посередника між науковими установами та товаровиробниками, що дасть можливість більш ефективно використовувати інвестиційний потенціал галузі, впроваджувати інноваційні технології, отримувати й реалізовувати органічну продукцію, яка користується великим попитом як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

З метою досягнення політичних цілей необхідно удосконалити механізм концепції державної інвестиційної політики розвитку сільського господарства, який повинен враховувати:

– зрівняння умов відтворення аграрного виробництва з іншими галузями;

– збільшення обсягів державної підтримки на 60–70% на відновлення потенціалу орної землі, технічних засобів виробництва, впровадження інноваційних технологій;

– надання селянам, власникам земельних паїв, можливості отримувати кредити під заставу земель сільськогосподарського призначення, що стимулюватиме розвиток ринку землі та ділову активність товаровиробників;

– гранти ЄС та міжнародну гуманітарну допомогу на відновлення людського капіталу та зростання рівня зайнятості населення;

– активне залучення фізичних і юридичних осіб до ринку внутрішніх державних позик.

Покращення інвестиційного забезпечення галузі матиме всеохоплююче позитивне значення, оскільки воно впливатиме як на соціальний та економічний розвиток аграрної сфери, так і на покращення екологічної ситуації. Не розпорошуючи, а концентруючи інвестиційні потоки у напрямі визначених основних політичних цілей, можна досягти значного позитивного ефекту у розвитку галузі.

Постійно перебуваючи у динамічному русі, аграрна сфера, трансформуючись під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, активно впливає на формування галузевої інвестиційної політики. Враховуючи складні умови для розвитку сільськогосподарського виробництва, необхідно постійно вести пошук джерел інвестування та своєчасно удосконалювати механізм їх використання. Створюючи сприятливий клімат для розвитку малого й середнього бізнесу, покращуючи умови їх кооперування та спеціалізації виробництва, аграрна політика будуватиме основу для більш ефективного використання ресурсного потенціалу і зміцнення продовольчої безпеки країни.

Виходячи з того, що політичні цілі інвестиційного розвитку сільського господарства є єдиними, відповідальність за реалізацію інвестиційної політики повинні нести як інструмент дієвого контролю за ефективністю використання природних ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
2. Новий економічний курс України / за ред. Ю.В. Тимошенко, В.А. Ломаковича, Т.С. Унковської. Київ, 2018. 286 с.
3. Статистичний збірник «Сільське господарство України / відпов. за вип. О.М. Прокопенко. Київ : Держаналітінформ, 2018. 245 с.
4. Дука А.П. Теорія і практика інвестиційної діяльності. Інвестування. Київ : Каравела, 2007. 424 с.

References:

1. Lupenko Yu.O., Mesel'-Veselyaka V.Ya. (2012). Stratehichni napryamy rozvytku sil's'koho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period till 2020]. Kyiv : NNTS «IAE». (in Ukrainian)
2. Tymoshenko Yu.V., Lomakovych V.A., Unkovs'koyi T.Ye. (2018). Novyy ekonomichnyy kurs Ukrainy [New economic course of Ukraine]. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Prokopenko O.M. (2018). Statystychnyy zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy [Statistical collection "Agriculture of Ukraine"]. Kyiv : Derzhanalitinform. (in Ukrainian)
4. Duka A.P. (2007). Teoriya i praktyka investytsiynoyi diyal'nosti. Investuvannya [The theory and practice of investment activity. Investment]. Kyiv : Karavela. (in Ukrainian)

**КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ
РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА**

Аннотация. Постоянно находясь в динамическом движении, аграрная сфера, трансформируясь под влиянием внешних и внутренних факторов, активно влияет на формирование отраслевой инвестиционной политики. Учитывая сложные условия для развития сельскохозяйственного производства, необходимо постоянно вести поиск источников инвестирования и своевременно совершенствовать механизм их использования. В статье исследована суть и практическое значение регулирования концепции инвестиционной политики развития сельского хозяйства. Обозначены основные пути и механизмы усовершенствования концепции. Предложен ряд мероприятий, нацеленных на улучшение социально-экономической ситуации в аграрной отрасли. Исходя из того, что политические цели инвестиционного развития сельского хозяйства являются единственными, ответственность за реализацию инвестиционной политики должны нести как инструмент эффективного контроля за эффективностью использования природных ресурсов.

Ключевые слова: сельское хозяйство, экономика, экология, социальное состояние, продукция, земля, инвестиционный потенциал, политические цели, финансы, кооперация, средства производства.

**CONCEPTUAL BASES OF THE IMPROVEMENT OF INVESTMENT POLICY
OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURE**

Summary. Constantly being in a dynamic movement, the agrarian sphere, transforming under the influence of external and internal factors, actively influences the formation of a sectoral investment policy. Given the difficult conditions for the development of agricultural production, it is necessary to constantly search for sources of investment and timely improve the mechanism of their use. The article examines the essence and practical significance of the regulation of the concept of investment policy of agricultural development. The main ways and mechanisms for improving the concept are indicated. A number of measures aimed at improving the socio-economic situation in the agricultural sector have been proposed. In order to achieve political goals, it is necessary to improve the mechanism of the concept of the state investment policy of agricultural development, which should take into account: – equalization of the conditions for the reproduction of agricultural production with other sectors; – an increase in state support by 60–70% to restore the potential of arable land, technical means of production, the introduction of innovative technologies, prevention and overcoming the consequences of environmental and natural disasters; – providing farmers, owners of land shares, the opportunity to receive loans secured by agricultural land, to stimulate the development of the land market and business activity of producers; – intensification of diplomatic efforts to increase lending by international financial institutions, projects to modernize production, restore the natural environment; – active involvement of individuals and legal entities in the market of internal state loans; – introduction of modern monitoring systems and permanent control by the state and society over the effectiveness of the use of investment potential. Constantly being in a dynamic movement, the agrarian sphere, transforming under the influence of external and internal factors, actively influences the formation of a sectoral investment policy. Given the difficult conditions for the development of agricultural production, it is necessary to constantly search for sources of investment and timely improve the mechanism of their use. Creating a favorable climate for the development of small and medium-sized businesses, improving the conditions for their co-operation and production specialization, agrarian policy to build a foundation for more efficient use of the resource potential and strengthening the country's food security. Considering that the policy objectives of agricultural investment development are the only ones, compliance with the implementation of investment policies should be carried as an instrument of effective control over the efficiency of the use of natural resources.

Key words: agriculture, economy, ecology, social condition, products, land, investment potential, political goals, finance, cooperation, means of production.

Бутко Б. О.

аспірант

Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Butko Boghdan

Postgraduate of the Department of International Economics and Marketing
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ІНСТРУМЕНТИ ФІНАНСУВАННЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ У СФЕРІ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Анотація. У статті проаналізовано основні інструменти фінансування активних суб'єктів малого та середнього бізнесу на високотехнологічному ринку, що сприяють впровадженню інновацій. Окреслено зміст та особливості застосування спеціальних механізмів фінансування малого та середнього підприємництва з метою сприяння інноваціям, таких як банківський кредит, грант, субсидія, бізнес-ангел, венчурний капітал, корпоративне венчурне фінансування, краудфандінг, податкові пільги. Розглянута динаміка інвестиційної діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу. Здійснено моніторинг та графічно наведено динаміку інвестиційної активності приватних інвестиційних компаній ЄС, США та Японії. Досліджено еволюцію інвестиційного венчурного капіталу в Європі, інвестиційної активності бізнес-ангелів США, бізнес-ангелів ЄС, кількість мереж бізнес-ангелів та основні сегменти інвестиційних бізнес-ангелів.

Ключові слова: фінансові інструменти, малий і середній бізнес, високотехнологічна активність, венчурний капітал; корпоративне венчурне фінансування; бізнес-ангели; краудфандінг.

Вступ та постановка проблеми. Функціонування приватного сектору на ринку високих технологій не обмежується лише великими компаніями, хоча вони і глобально домінують у цьому сегменті світового ринку. Значна частина валового внутрішнього продукту розвинутих країн створюється в секторі малого та середнього підприємництва. В новому контексті революції знань, переходу від економіки, в якій переважають фізичні, матеріальні ресурси, до економіки, де переважають знання, малий та середній бізнес стає основною мікроекономічною одиницею. Згуртованість, універсальність, гнучкість і організаційний динамізм, які традиційно є в невеликих, динамічних компаніях, сьогодні є визначальними для економіки і суспільства, заснованих на знаннях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджували інвестиційну діяльність ТНК на світовому ринку високих технологій М. Роко, В. Бейнбрідж, Г. Ерліх, Д. Халтвангер, І. Хетевей, Х. Міранда та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на зростаючу важливість підприємницької діяльності у створенні мобільних та високоефективних підприємств у сфері високих технологій і впровадження передових досліджень, інноваційні малі і середні підприємства практично скрізь, у кожній країні стикаються з низкою бар'єрів щодо доступу до фінансування та його джерел. Зазначене потребує більш детального розгляду.

Метою дослідження є аналіз основних інструментів фінансування малого та середнього бізнесу у сфері високих технологій, динаміки їх інвестиційної активності та тенденції їх подальшого розвитку.

Результати дослідження. Малі і середні підприємства за кількістю домінують на світовій бізнес-сцені. Хоча точні актуальні дані отримати важко, розрахунки показують, що понад 95% підприємств загалом у світі – МСП, що становить приблизно 60% зайнятості у приватному секторі [1].

У звіті за основними показниками проводиться порівняння розвитку малого та середнього підприємництва в Європейському Союзі, Сполучених Штатах Америки та Японії. У ЄС натепер є понад 21 мільйон малих та середніх підприємств у нефінансовому секторі бізнесу, в США – понад 18 мільйонів МСП, а в Японії – майже 4 мільйони (табл. 1).

Наведені цифри не враховують відмінностей у розмірах відповідних економік та, отже, не забезпечують чіткої картини відносної важливості сектору малого та середнього бізнесу в кожній із трьох країн. Зовсім інша картина складається, коли показники МСП відповідним чином коригуються, наприклад у відношенні до валового внутрішнього продукту (рис. 1).

Тенденція чітко ілюструє важливу роль, яку відіграють малі та середні підприємства в економіках США, Європейського Союзу та Японії. Доповненням до цього є результати у звіті U.S. Small Business Administration, де зазначалося, що «малий бізнес продовжує бути інкубатором для інновацій і зростання зайнятості останнім часом. Малі підприємства продовжують відігравати життєво важливу роль в економіці Сполучених Штатів. Вони становлять близько 46% приватних несільськогосподарських

Таблиця 1

Огляд МСП в EU28 (2017), США (2016) і Японії (2017)

	Кількість малих і середніх підприємств (млн.)	Кількість працюючих на МСП (млн.)	Додана вартість (трлн. євро)
EU28	21,6	88,8	3,7
США	18,2	48,7	3,3
Японія	3,9	33,5	-

Джерело: Annual Report on European SMEs 2017/2016 [1]

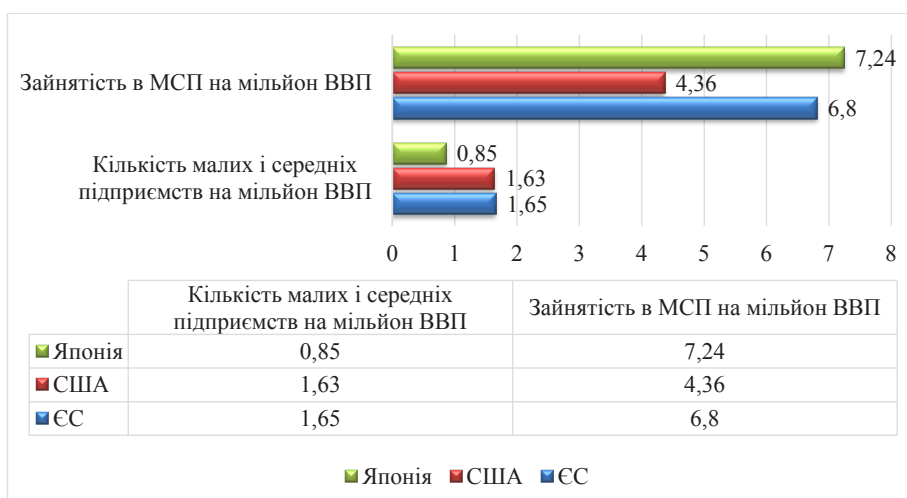

Рис. 1. Кількість підприємств і зайнятість в ЄС28 (2017), США (2015) і Японії (2016) – коефіцієнти по відношенню до ВВП (на 1 млн.)

Джерело: Annual Report on European SMEs 2017/2016 [2]

надходжень до ВВП» [3]. Внесок підприємств малого бізнесу у ВВП Канади становить близько 30%, тоді як середні підприємства формують 9% ВВП. Малі та середні підприємства Канади надають робочі місця майже десяти мільйоном канадців [4].

Національний фонд науки Сполучених Штатів Америки (NSF) у щорічному аналітичному виданні «Science and Engineering Indicators 2016» наводить динаміку витрат на НДДКР приватними компаніями США відповідно до їхнього розміру (кількості працівників). Абсолютно не дивує суттєвий відрив за цим показником компаній із чисельністю працівників 25 000 і більше. Вражає, що на друге місце у цьому «змаганні» вийшли малі підприємства, кількість працівників у яких не перевищує 500 осіб. У 2017 році такі структури витратили на НДДКР 46,5 млрд. доларів США. Цей факт підштовхує більш детально зупинитися на питанні фінансування малого та середнього бізнесу, оцінити ті можливості, яких набувають невеликі підприємства у просуванні своїх науково-технічних досягнень на глобальному ринку високих технологій.

У щорічному огляді ОЕСР «OECD Science, Technology and Industry Outlook» приведені основні інструменти фінансування малого та середнього підприємництва з метою сприяння інноваціям (табл. 2). Саме тому зупинимося на розгляді тих інструментів фінансування малих та середніх підприємств, які відгукуються саме на цю інклюзивну рису інноваційного процесу, таких як венчурне фінансування, бізнес-ангели, краудфандінг.

Серед розмаїття визначень венчурного фінансування, на наше переконання, його зміст слід аргументувати до його функціонального призначення. Зокрема, під досліджуваним поняттям слід розуміти спеціальний інструмент, що сприяє зростанню конкретного бізнесу через спрямування грошових коштів інвестора (венчура) в інноваційні проекти в обмін на частку в статутному капіталі або певний пакет акцій. До суб'єктів венчурного бізнесу належать: венчурні компанії та дрібні підприємці; фінансові та інформаційні посередники, приватні особи, компанії та спеціалізовані фонди. Класичне венчурне фінансування відрізняється такими характеристиками: воно здійснюється безпосередньо в акціонерний капітал компанії; воно передбачає високий ризик; є довготривала

відсутність ліквідності; повернення інвестицій здійснюється за рахунок продажу акцій (частки в акціонерному капіталі) компанії.

За даними компанії Pricewaterhouse Coopers, приватні інвестиції венчурного капіталу в нові технології в першому півріччі 2016 році становили майже \$22,7 млрд. доларів США [6].

Щодо інвестиційної активності венчурного капіталу Європейського Союзу слід зазначити, що після динамічного зростання протягом 2009–2012 років у 2013 році відбувся певний спад обсягів фінансування, який фактично стабілізувався у 2014 році і продовжує в останні роки зростати (див. рис. 2).

Як видно з рис. 3, інвестиційна активність приватного капіталу підприємств Європейського Союзу не досягла передкризового рівня і трохи скоротилася порівняно з 2011–2012 рр.

Проте динаміка активності венчурного капіталу (рис. 4) щодо етапів функціонування бізнес-проектів свідчить, що європейські інвестори за зменшення обсягів фінансування в абсолютному вимірі почали більше уваги приділяти проектам Start-Up («Start-Up» – «Компанія, яка тільки виникла»; компанія, яка фактично вже закінчила розробку товару (послуги) і здійснила початковий маркетинг. Така компанія може або перебувати на стадії становлення, або вже існувати протягом певного періоду, але не мати тривалої ринкової історії. Зазвичай подібна компанія вже має команду менеджменту, бізнес-план і готова до операційної діяльності).

Необхідно констатувати, що кількість бізнес-ангелів, за винятком окремих кризових періодів, постійно зростає, яскравою ілюстрацією цього є дані, наведені Європейською Комісією (рис. 4).

Крім того, у 2016 році бізнес-ангелами було інвестовано 554 млн. євро. Це на 8,84% більше, ніж у попередньому році, і в 4 рази перевищує обсяги у 2010 році.

Європейська Організація Бізнес-Інвестицій (European Business Investment Organization) вважає, що весь європейський ангел-риннок (легальний та сірий ринки загалом) у 2016 році коштував 5,54 млрд. євро. Таким чином, легальний ринок представляє тільки 10% загального кошторису інвестиційного ангел-ринку в 2016 році.

У 2016 році на ринку Сполучених Штатів Америки бізнес-ангели продовжили тенденцію інвестиційного

Основні інструменти фінансування малого та середнього підприємництва з метою сприяння інноваціям

Інструмент фінансування	Ключові особливості фінансування	Примітки
1	2	3
Банківський кредит	Використовується як один із найпоширеніших інструментів для доступу до фінансів, він потребує застави або гарантій в обмін на кредити.	Зобов'язання виплати боргу
Грант, субсидія	Використовується як початкове фінансування інноваційних стартапів і МСП на зародкових і ранніх стадіях: невеликі бізнес-інноваційні дослідження в Сполучених Штатах, Великобританії і Нідерландах; пільгові тарифи в Данії та Німеччині: OSEO фінансування у Франції; Інноваційно-інвестиційний Фонд у Великобританії.	Доповнює провали ринку, фінансування на зародковій і початковій стадії
Бізнес-ангел	Джерело фінансування на ранніх ризикованих етапах, що забезпечує фінансування, консультування та інструтаж з управління бізнесом. Як правило, інвестують у вигляді груп і мереж, наприклад Tech Coast Angels and Common-Angels у США, Seraphim Fundy Великобританії.	Фінансування на стартапи у ранній стадії
Венчурний капітал	Як правило, все більше інвестування на більш пізніх, менш ризикованих стадіях зростання. Називають «терплячим» капіталом внаслідок тривалого проміжку часу (10–12 років) для інвестування, дорослішання і, нарешті, отримання результату.	Фінансування на пізній стадії розширення
Корпоративне венчурне фінансування	Використовується великими компаніями. Інвестиції в інноваційні стартапи з метою підвищення корпоративної конкурентоспроможності для вирішення стратегічних чи фінансових цілей.	Стратегічний мотив
Краудфандінг	Інструмент колективного фінансування через Інтернет, який полегшує для суб'єктів малого підприємництва залучення капіталу на зародковій і ранній стадіях.	Потенціал для шахрайства
Податкові пільги	Широкий спектр податкових пільг для НДДКР і підприємницьких інвестицій у більшості країн, наприклад Enterprise Investment Scheme у Великобританії, податкові пільги на податок на багатство (ISF) у Франції, Business Expansion Scheme в Ірландії.	Непрямі, недискримінаційні

Джерело: складено автором на підставі [5]

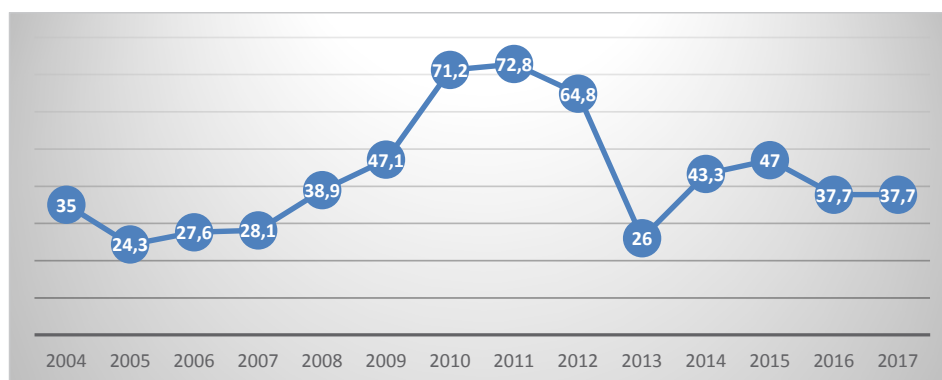

Рис. 2. Інвестиційна активність приватного капіталу фірм ЄС (млрд. євро)

Джерело: складено автором на основі [7]

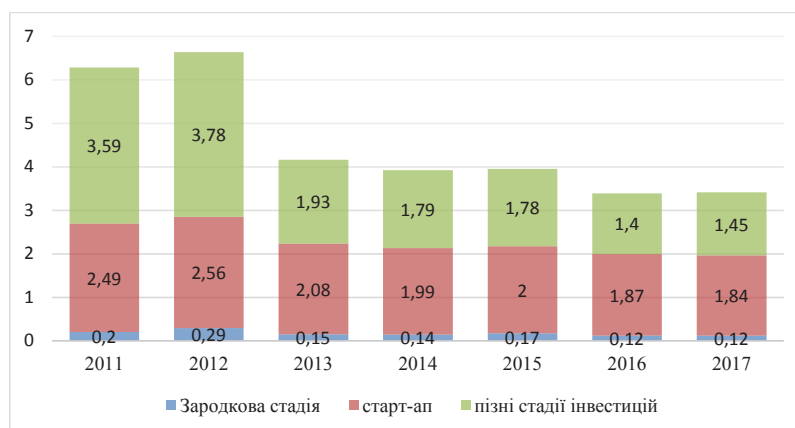

Рис. 3. Еволюція інвестиційної діяльності венчурного капіталу в Європі

Джерело: складено автором на основі [7].

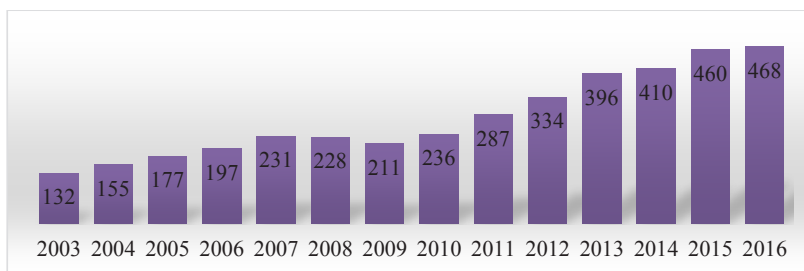

Рис. 4. Кількість мереж бізнес-ангелів (BAN's) у Європі (2006–2016)

Джерело: складено автором на основі [8]

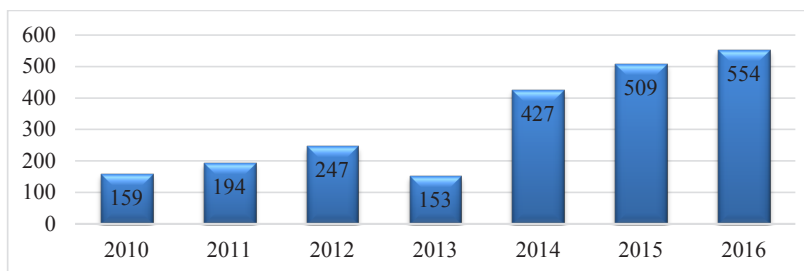

Рис. 5. Сума інвестицій бізнес-ангелів на ринку ЄС (млрд. євро)

Джерело: складено автором на основі [8]

зростання, яке почалося ще у 2010 році. За даними Центру Венчурних Досліджень при університеті Н'ю-Гемпшир, загальний обсяг інвестицій у 2016 році становив 24,8 млрд. доларів США (збільшення на 8,3% порівняно з 2015 роком). Всього 70 730 підприємців отримали ангел-фінансування в 2013 році (зростання на 5,5% порівняно з 2012 роком). Кількість активних інвесторів в 2013 році становила 298 800 фізичних осіб (збільшення на 11,4% з 2012 року). Сегменти, в які переважно інвестували бізнес-ангели США у 2013 році, – це програмне забезпечення, що залишається в 2016 році на верхній позиції з 23% від загального обсягу ангел-інвестицій, потім слідує засоби масової інформації (16%), медичні послуги та медичне обладнання (14%) [9].

Ще одним інструментом фінансування ризикованих інвестиційних проектів, який останнім часом набуває суттєвого поширення, є краудфандинг. Краудфандинг – це спосіб фінансування інноваційного проекту або підприємства через акумулювання фінансових ресурсів шляхом внесків від великої кількості приватних осіб, як правило, через Інтернет. Замість традиційних інвесторів краудфандинг-кампанії фінансуються широкою спільнотою. Як правило, більшість успішних проектів отримують близько 25–40% своїх доходів від першого, другого і третього ступеня об'єднання коштів. Це можуть бути друзі, сім'я, робота, знайомі або хто-небудь, з ким власник пов'язаний. Після того як проект зазнав деякого успіху, не пов'язані споживачі починають виходити «на поверхню» для підтримки компаній, в які вони вірять.

У 2012 році загальний обсяг коштів, залучених за рахунок краудфандингу, зріс на 81% до 2,7 млрд. доларів США згідно з даними, опублікованими Massolution (дослідницька фірма, яка спеціалізується на аналізі масових бізнес-процесів). Massolution очікує, що краудфандинг ще більше прискориться; компанія прогнозує, що загальносвітовий показник може досягти \$5,1 млрд. доларів США в 2013 році, що буде еквівалентно зростанню близько 92% [10].

Краудфандинг нині в основному обмежений Північною Америкою і Європою. На цих двох континентах витрати становили 96% обсягу світового краудфандингу. За допомогою цього інструменту Північна Америка залучила 1,606 млрд. доларів інвестицій. Європейський ринок цього інструменту фінансування становив близько 945 млн. доларів США. Такий рівень фінансування робить Європу другим найбільш активним учасником ринку краудфандингу в світі.

Висновки. Отримані результати засвідчили, що розвиток механізмів та інструментів фінансування активних суб'єктів малого та середнього бізнесу на високотехнологічному ринку сприяє впровадженню інновацій. Особливої популярності набуло застосування спеціальних механізмів фінансування малого та середнього підприємництва з метою сприяння інноваціям, таких як банківський кредит, грант, субсидія, бізнес-ангел, венчурний капітал, корпоративне венчурне фінансування, краудфандинг, податкові пільги. Розглянуті інструменти потребують удосконалення та адаптації до вітчизняної практики. Зазначене виступає предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Growing the global economy through SMEs / The Edinburgh Group by Kingston Business School. 2018. *The Edinburgh Group*. URL: http://www.edinburgh-group.org/media/2776/edinburgh_group_research-growing_the_global_economy_through_smes.pdf (last accessed: 17.03.2019).
2. Annual Report on European SMEs 2017/2016 – A Partial and Fragile Recovery. SME Performance Review. 2017. *European Commission*. URL: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/files/supporting-documents/2016/annual-report-smes-2017_en.pdf (last accessed: 17.03.2019).
3. Small Business GDP: Update 2002-2010. US Small Business Administration – 2012. *SBA's Office of Advocacy*. URL: <http://www.sba.gov/content/small-business-gdp-update-2002-2010> (last accessed: 17.03.2019).

4. SME Research and Statistics. 2014. *Industry Canada*. Industry Canada. URL: <http://www.ic.gc.ca/eic/site/061.nsf/eng/Home> (last accessed: 17.03.2019).
5. National Science Foundation. Science and Engineering Indicators 2014. Chapter 4. Research and Development: National Trends and International Comparisons. US Business R & D. 2014. *NSF*. URL: <http://www.nsf.gov/statistics/seind14/index.cfm/chapter-4/c4s3.htm> (last accessed: 17.03.2019).
6. OECD Science, Technology and Industry Outlook 2012 – 2012. *OECD*. URL: http://www.keepeek.com/oecd/media/science-and-technology/oecd-science-technology-and-industry-outlook-2012_sti_outlook-2012-en#page1 (last accessed: 17.03.2019).
7. Investment by industry / PricewaterhouseCoopers National Venture Capital Association. 2017. PWC. URL: <http://www.pwcmonye-tree.com/CurrentQuarter/ByIndustry> (last accessed: 17.03.2019).
8. European Small Business Finance Outlook. European Investment Fund. EIF Research & Market Analysis. 2018. *EIF*. URL: http://www.eif.org/news_centre/publications/eif_wp_24.pdf (last accessed: 17.03.2019).
9. Business angels. Enterprise and Industry. SME Access to Finance Index. European Commission. 2017. *European Commission*. URL: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/finance/data/enterprise-finance-index/business-angels/index_en.htm#h2-3 (last accessed: 17.03.2019).
10. The Angel Investor Market in 2016: A return to seed investing. Centre for Venture Research. 2017. CVR. URL: <http://paulcollege.unh.edu/sites/paulcollege.unh.edu/files/2016%20Analysis%20Report%20FINAL.pdf> (last accessed: 17.03.2019).

References:

1. Growing the global economy through SMEs / The Edinburgh Group by Kingston Business School. (2018). The Edinburgh Group. Available at: http://www.edinburgh-group.org/media/2776/edinburgh_group_research-growing_the_global_economy_through_smes.pdf (accessed 17 March 2019).
2. Annual Report on European SMEs 2017/2016 – A Partial and Fragile Recovery. SME Performance Review (2017). European Commission. Available at: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/files/supporting-documents/2016/annual-report-smes-2017_en.pdf (accessed 17 March 2019).
3. Small Business GDP: Update 2002-2010. US Small Business Administration. (2012). SBA's Office of Advocacy. Available at: <http://www.sba.gov/content/small-business-gdp-update-2002-2010> (accessed 17 March 2019).
4. SME Research and Statistics. Industry Canada (2014). Industry Canada. Available at: <http://www.ic.gc.ca/eic/site/061.nsf/eng/Home> (accessed 17 March 2019).
5. National Science Foundation. Science and Engineering Indicators 2014. Chapter 4. Research and Development: National Trends and International Comparisons. US Business R & D (2014). NSF. Available at: <http://www.nsf.gov/statistics/seind14/index.cfm/chapter-4/c4s3.htm> (accessed 17 March 2019).
6. OECD Science, Technology and Industry Outlook 2012 (2012). OECD. Available at: http://www.keepeek.com/oecd/media/science-and-technology/oecd-science-technology-and-industry-outlook-2012_sti_outlook-2012-en#page1 (accessed 17 March 2019).
7. Investment by industry / PricewaterhouseCoopers National Venture Capital Association (2017). PWC Available at: <http://www.pwcmonye-tree.com/CurrentQuarter/ByIndustry> (accessed 17 March 2019).
8. European Small Business Finance Outlook. European Investment Fund. EIF Research & Market Analysis (2018). EIF. Available at: http://www.eif.org/news_centre/publications/eif_wp_24.pdf (accessed 17 March 2019).
9. Business angels. Enterprise and Industry. SME Access to Finance Index. European Commission (2017). European Commission. Available at: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/finance/data/enterprise-finance-index/business-angels/index_en.htm#h2-3 (accessed 17 March 2019).
10. The Angel Investor Market in 2016: A return to seed investing. Centre for Venture Research (2017). CVR. Available at: <http://paulcollege.unh.edu/sites/paulcollege.unh.edu/files/2016%20Analysis%20Report%20FINAL.pdf> (accessed 17 March 2019).

ИНСТРУМЕНТЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В СФЕРЕ ВЫСОКОТЕХНОЛОГИЧНОЙ ПРОДУКЦИИ

Аннотация. В статье проанализированы основные инструменты финансирования активных субъектов малого и среднего бизнеса на высокотехнологичном рынке, способствующие внедрению инноваций. Определены содержание и особенности применения специальных механизмов финансирования малого и среднего предпринимательства с целью содействия инновациям, таких как банковский кредит, грант, субсидия, бизнес-ангел, венчурный капитал, корпоративное венчурное финансирование, краудфандинг, налоговые льготы. Рассмотрена динамика инвестиционной деятельности субъектов малого и среднего бизнеса. Осуществлен мониторинг и графически представлена динамика инвестиционной активности частных инвестиционных компаний ЕС, США и Японии. Исследована эволюция инвестиционного венчурного капитала в Европе, инвестиционной активности бизнес-ангелов США, бизнес-ангелов на рынке ЕС, количество сетей бизнес-ангелов и основные сегменты инвестиционных бизнес-ангелов.

Ключевые слова: финансовые инструменты, малый и средний бизнес, высокотехнологичная активность, венчурный капитал, корпоративное венчурное финансирование, бизнес-ангелы, краудфандинг.

TOOLS FOR FINANCING SMALL AND MEDIUM BUSINESS IN THE HIGH-TECH AND PRODUCTION SECTOR

Summary. The article analyzes the main instruments of financing of active small and medium-sized businesses in the high-tech market, which facilitate the implementation of innovations. The content and peculiarities of the application of special mechanisms for financing small and medium-sized entrepreneurship in order to promote innovation have been outlined, namely: bank credit, grant, subsidy, business angel, venture capital, corporate venture financing, crowdfunding, tax privileges. The author's understanding of the concept of venture financing has been presented, which should be understood as a special tool that promotes the growth of a specific business by directing the investor (venture) money into innovative projects in exchange for a share in the authorized capital or a certain shareholding. The basic characteristics of venture financing have been determined. It has been noted that the largest share in venture financing is in such fields as software, biotechnology, media and entertainment, IT services and consumer goods and services. The activity of business angels in the financing of small and medium-sized businesses has been explored. It focuses on information and communication technologies, software, biotechnology and healthcare. It has been noted that they finance projects at the germinal (seeding) and early stages of business and business start-up level, sometimes they are involved in the stage of expanded financing. It has been argued that one of the most popular tools for financing risky investment projects is crowdfunding. It has been noted that crowdfunding for today is mainly used in North America and Europe. Dynamics of investment activity of small and medium business entities has been considered. The dynamics of investment activity of private investment companies of the EU, the USA and Japan has been monitored and graphically represented. The evolution of investment venture capital in Europe, investment activity Business angels American investment segments, business angels on the EU market, the number of business angel networks and the main segments of investment business angels have been investigated.

Key words: financial instruments, small and medium business, high-tech activity, venture capital, corporate venture financing, business angels, crowdfunding.

УДК 657.1:657.2:338:330.131

Василюшин С. І.

*кандидат економічних наук, доцент,
проректор з науково-педагогічної та виховної роботи,
доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту
Харківського національного аграрного університету
імені В. В. Докучаєва*

Vasylishyn Stanislav

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Vice-Rector for Educational Work,
Associate Professor of the Department of Accounting and Audit
Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaiev*

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню сутності, особливостей та інструментів обліково-аналітичного забезпечення управління активами в системі економічної безпеки підприємств. Обґрунтовано структурну модель обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством та відображено традиційні функції обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства і ризик-менеджменту. Установлено основні етапи та завдання облікового забезпечення управління активами підприємств у системі їхньої економічної безпеки, що ґрунтуються на процесному підході до організації обліку. Запропоновано системну модель обліково-аналітичного забезпечення управління активами, яка поєднує етапи управління та відображає органічний взаємозв'язок обліку, аналізу, контролю та фінансового менеджменту господарюючого суб'єкта. Виокремлено основні проблемні аспекти обліково-аналітичного забезпечення управління активами в умовах чинного нормативно-правового забезпечення.

Ключові слова: економічна безпека, активи, обліково-аналітичне забезпечення, облік, аналіз, контроль, управління, інформація.

Постановка проблеми. Конкурентні позиції та показники ефективності підприємницьких структур різних організаційно-правових форм пов'язані з рівнем їхньої економічної безпеки, що складається із сукупності принципів, інструментів та форм захисту від загроз внутрішнього та зовнішнього середовища з метою отримання максимального прибутку та мінімізації впливу ризиків підприємницької діяльності. Поруч із корпоративною, інформаційною, технолого-енергетичною, інвестиційно-інноваційною,

кадрово-соціальною, фінансовою та екологічною складовими частинами важливе місце займає ресурсний складник економічної безпеки, яка пов'язана з ефективним використанням активів господарюючих суб'єктів.

Чималу роль в управлінні собівартістю продукції відведено раціонально побудованій системі бухгалтерського обліку активів, витрати яких формують розмір матеріальних витрат, що становлять суттєву частку у витратах основного виробництва. Саме відчасної, доречної та

достовірної інформації про наявність і рух активів залежить ефективність управлінських рішень менеджерів різних ланок щодо зміцнення рівня економічної безпеки підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність економічної безпеки компанії полягає в забезпеченні її прогресивного економічного розвитку з метою виробництва необхідних товарів та надання послуг, що відповідають потребам підприємства і соціальним потребам. Економічна безпека підприємства виявляється в забезпеченні її стабільної діяльності із запобіганням витоку з нього будь-якої інформації [1, с. 99]. Чимало фахівців пов'язують зміцнення економічної безпеки підприємств з удосконаленням обліково-аналітичного забезпечення управлінських процесів.

Обліково-аналітичні аспекти управління активами в системі економічної безпеки підприємств вивчали зарубіжні та вітчизняні вчені-економісти, такі як Н. Аванесова, І. Баланюк, І. Бланк, Т. Бочуля, Л. Волощук, Т. Камінська, М. Огійчук, Л. Титенко та ін. Однак окремі аспекти взаємозв'язку обліку, аналізу та контролю активів у системі обліково-аналітичного забезпечення підприємств досліджено не досить глибоко, тому ці питання потребують подальшого вивчення.

Метою статті є дослідження сутності, особливостей та інструментів обліково-аналітичного забезпечення управління активами в системі економічної безпеки підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управлінські рішення стосовно формування, структури й ефективності використання необоротних та оборотних активів базуються на основі облікової інформації, яка формується у процесі ведення бухгалтерського обліку, здійснення комплексного аналізу та контролю.

Як і раніше, найбільшу цінність серед інформаційних ресурсів займає інформація, підготовлена обліковою системою. Можна багато говорити про її ретроспективний характер, проте саме облікові дані є основою подальшого аналізу фінансово-господарського стану підприємства [5, с. 35].

Сучасні фахівці не мають однозначної думки стосовно трактування категорії «обліково-аналітичне забезпечення». На думку Т.Г. Камінської, теорія обліково-аналітичного забезпечення фінансового менеджменту передбачає розгляд його як цілісної системи взаємопов'язаних облікових і аналітичних способів та інструментів управління фінансами. Таким чином, система обліково-аналітичного забезпечення як єдина, інтегрована система повинна виконувати обслуговуючу функцію щодо потреб управління, яка б відповідала вимогам керівників, власників, акціонерів, інвесторів, представників влади та інших користувачів інформації [7, с. 12].

Науковець В.О. Волощук визначає обліково-аналітичне забезпечення як єдність підсистем обліку, аудиту й аналізу, які взаємодіють через інформаційні потоки в процесі формування і передачі оперативної та якісної обліково-аналітичної інформації для забезпечення обґрунтованості та ефективності прийняття управлінських рішень у системі управління підприємством, а також зовнішніми користувачами [6, с. 330].

Група авторів на чолі з І.Ф. Баланюком пропонують розглядати обліково-аналітичне забезпечення як комплексну систему формування, збору, аналітико-синтетичної обробки, накопичення та передачі обґрунтованої й релевантної обліково-аналітичної інформації, сформованої з використанням методів бухгалтерського обліку та економічного аналізу для прийняття управлінських рішень, здатних сприяти сталому розвитку суб'єктів господарювання [3, с. 22].

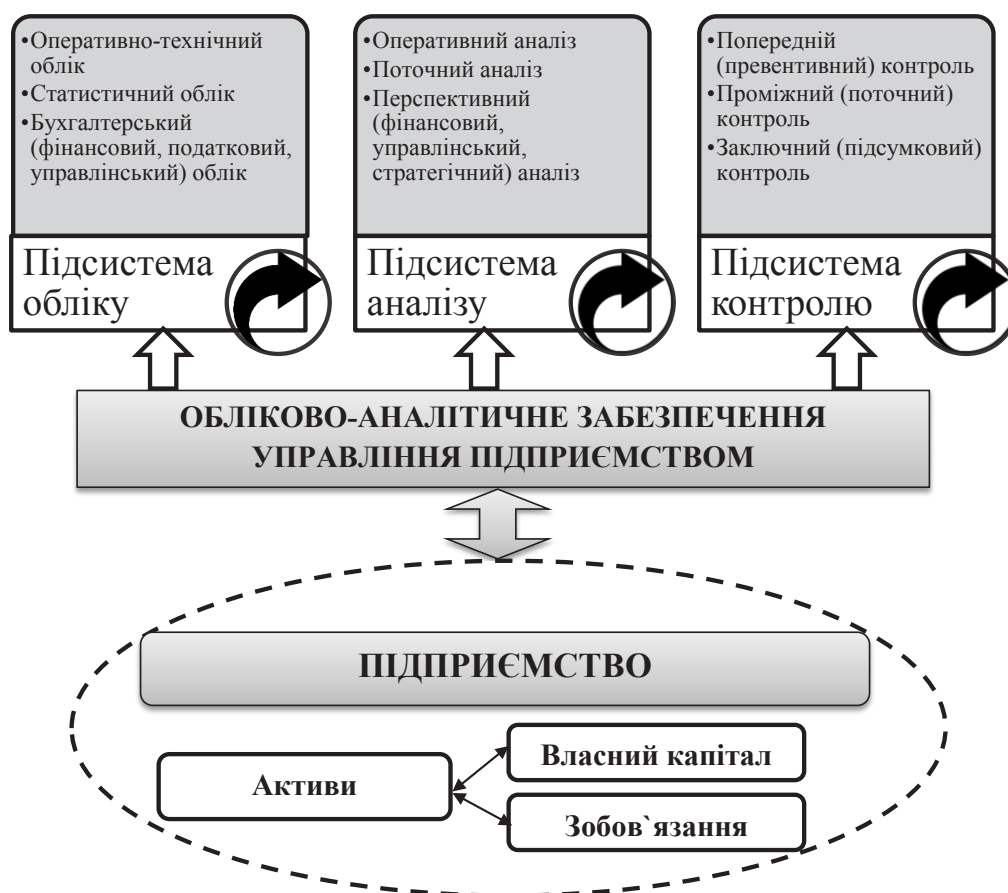

Рис. 1. Структурна модель обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством
Джерело: авторська розробка

Обліково-аналітичне забезпечення управління активами, на нашу думку, містить блок підсистем та елементів організаційно-економічного механізму функціонування підприємницької структури (рис. 1).

Традиційні функції обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства і ризик-менеджменту такі:

1) інформаційна функція – надання інформації про рівень економічної безпеки, вплив ключових загроз і ризиків внутрішніх та зовнішніх суб'єктів безпеки;

2) бухгалтерська функція – передбачає реєстрацію всіх фактів господарської діяльності;

3) функція контролю – дає змогу перевіряти первинну інформацію обліку, контролювати ефективність суб'єктів безпеки;

4) аналітична функція – дає змогу проводити ретроспективний, поточний і стратегічний аналіз на основі первинної облікової інформації [2, с. 314].

І за етапами, і за напрямками облікового процесу інформація повинна накопичуватися та систематизуватися в різних її носіях. Якість і швидкість накопичення облікової інформації залежать від кількості облікових

номенклатур, раціональної структури реєстрів інформації, кваліфікації та відповідальності виконавців облікових функцій [9, с. 61].

Поєднання інструментів та прийомів обліку, аналізу і контролю в системі управління ресурсним потенціалом підприємства здійснюється на етапі реалізації політики управління активами, яка базується на потоці облікової інформації. Це формує базис ресурсної і, як наслідок, економічної безпеки підприємства.

На рис. 2 здійснена спроба відобразити системну модель обліково-аналітичного забезпечення управління активами, яка поєднує етапи управління та відображає органічний взаємозв'язок обліку, аналізу, контролю та фінансового менеджменту господарюючого суб'єкта.

Як і кожна система, обліково-аналітичне забезпечення має бути раціонально організоване, тобто всі елементи системи є впорядковані, приведені в системний взаємозв'язок і постійно вдосконалюються [7, с. 18]. Нижче в таблиці охарактеризовано основні етапи та цілі облікового забезпечення управління активами, що ґрунтуються на процесному підході до організації обліку.

Основні етапи та завдання облікового забезпечення управління активами підприємств у системі їх економічної безпеки

Етап організації облікового процесу	Елементи методу бухгалтерського обліку	Основні завдання та процедури щодо обліку активів:	
		необоротних	оборотних
1	2	3	4
I. Первинний	Документація; інвентаризація; оцінка; калькуляція	Достовірне визначення вартості (оцінки) необоротних активів; визначення економічних вигод від використання основних засобів та нематеріальних активів; достовірна оцінка довгострокових фінансових та капітальних інвестицій; правильне і своєчасне оформлення документів із відображення обсягів будівельно-монтажних робіт і витрат на капітальні інвестиції з придбання або створення інших необоротних матеріальних і нематеріальних активів	Своєчасне оформлення первинних документів на всі операції, пов'язані з надходженням, зберіганням і витрачанням продукції, товарів, матеріалів та інших запасів; своєчасне та правильне документальне оформлення операцій і забезпечення достовірних даних про всі зміни, що відбуваються у складі поточних біологічних активів; визначення складу та розмежування виробничих витрат незавершеного виробництва за їх економічним змістом, елементами, статтями обліку; своєчасне і правильне документальне оформлення операцій з руху грошових коштів, щоденний контроль за збереженням готівки і цінних паперів у касі підприємства; своєчасне документальне оформлення розрахункових операцій
II. Поточний	Рахунки; подвійний запис	Правильне і своєчасне нарахування зносу; правильне відображення операцій з необоротними активами у податковому обліку; узагальнення інформації про наявність та рух довгострокових біологічних активів рослинництва і тваринництва; контроль за правильністю й ефективним використанням коштів на реконструкцію, модернізацію відповідно до наявних джерел фінансування; точне визначення результатів від ліквідації основних засобів; об'єктивне і достовірне формування вартості об'єктів капітального інвестування; правильне відображення витрат на незавершене будівництво	одержання на будь-яку дату точних даних про кількість готової продукції, матеріалів, товарів та інших запасів, які є в коморах, на складах і виробничих підрозділах підприємства; відображення результатів про рух поточних біологічних активів за каналами надходження та вибуття; систематичний контроль за транспортно-заготівельними витратами під час придбання запасів на стороні; виконання операцій з грошовими коштами за розрахунками з покупцями; контроль за дотриманням касової і розрахункової дисципліни; своєчасне і достовірне ведення аналітичного і синтетичного обліку розрахунків та їх відображення у податковому обліку; своєчасне взаємне звіряння розрахунків з дебіторами і кредиторами та недопущення нереальної дебіторської і кредиторської заборгованостей
III. Підсумковий	Баланс; звітність	Надання зовнішнім і внутрішнім користувачам фінансової звітності, повної, правдивої та неупередженої інформації про зміни, що відбулися у складі активів за звітний період	

Джерело: систематизовано автором

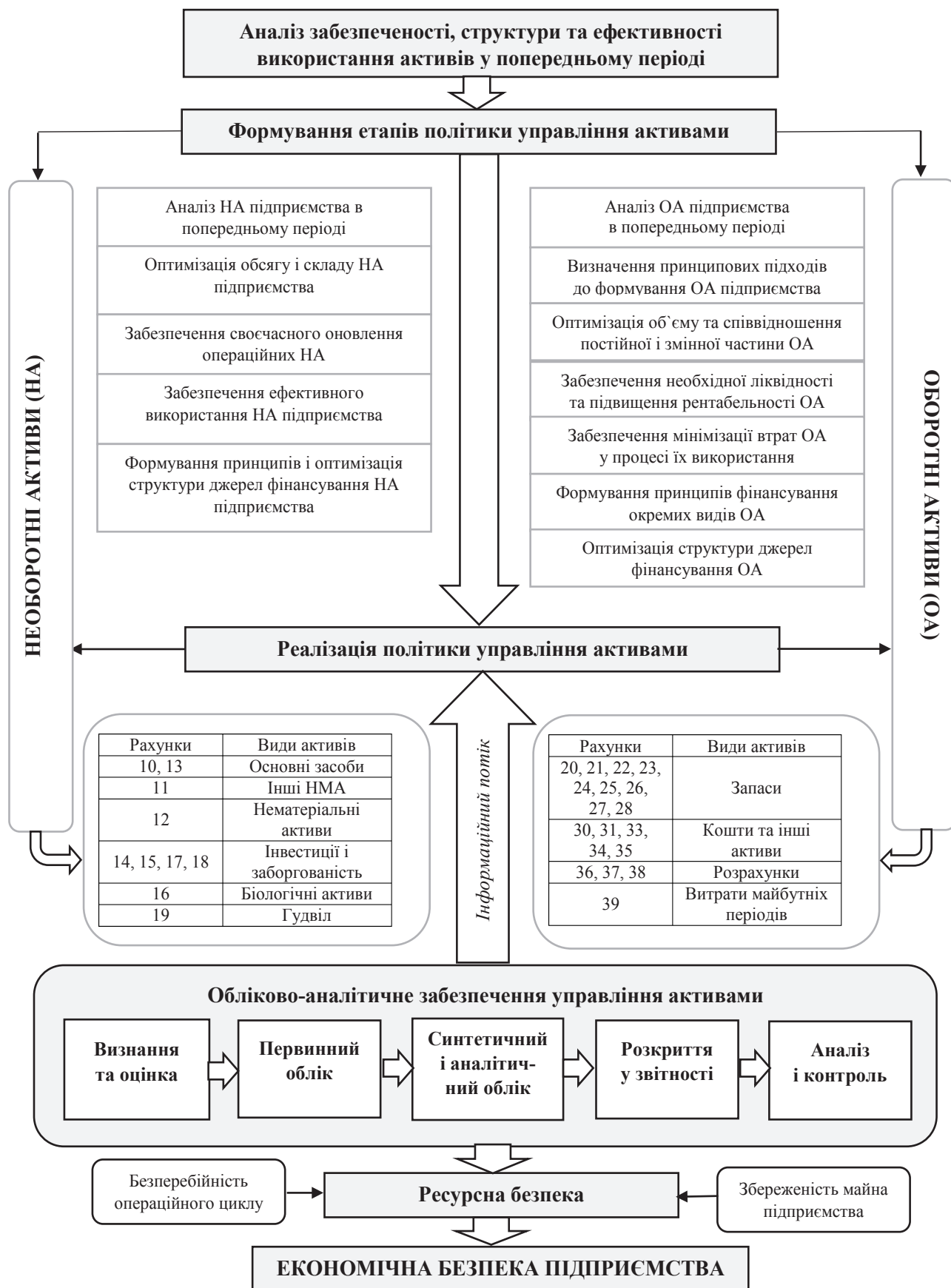

Рис. 2. Модель обліково-аналітичного забезпечення управління активами у системі економічної безпеки підприємства

Джерело: авторська розробка з використанням джерел [4; 8]

Отже, лише чітка та послідовна організація обліку, аналізу і контролю на всіх стадіях виробничого процесу дасть змогу сформувати належний стан економічної безпеки та нівелювати загрози для середовища функціонування підприємства та його інформаційної оболонки.

Висновки. Отже, під обліково-аналітичним забезпеченням управління активами розуміють систему взаємозв'язку, взаємозумовленості і взаємозалежності мети, принципів, методів та інструментів забезпечення управлінського персоналу підприємства релевантною, достовірною і повною інформацією про наявність, рух та використання активів на всіх стадіях їх кругообігу в межах діючого нормативно-правового забезпечення з метою мінімізації ризиків та зміцнення економічної безпеки.

Серед основних невирішених питань обліку активів виокремлено такі:

- неузгодженість окремих положень національних та міжнародних стандартів бухгалтерського обліку в частині обліку активів;
- складність визначення резервів під майбутні кредитні збитки, відсутність ринкових індикаторів ризику для більшості дебіторів, відсутність нормативно-методологічного забезпечення та відповідної кваліфікації облікових працівників

під час визнання та відображення в обліку активів в умовах застосування норм МСФЗ 9 «Фінансові інструменти»;

- наявність розбіжностей у підходах до обліку зносу необоротних активів у фінансовому та податковому обліку;
  - нерегульованість механізмів до встановлення ціни активного ринку під час оцінки активів за справедливою вартістю;
  - недосконалість облікового забезпечення та відображення необоротних активів за переоціненою вартістю, недостатня частота чи повна відсутність переоцінок на багатьох підприємствах, унаслідок чого вартість необоротних активів не відповідає ринковим цінам, що загрожує економічній безпеці підприємства;
  - недосконалість інструментів і форм перманентного аналізу та контролю активів у процесі розроблення стратегії та тактики зміцнення економічної безпеки підприємств.
- Подолання вказаних проблемних аспектів завдяки використанню запропонованої системної моделі обліково-аналітичного забезпечення управління активами в системі економічної безпеки підприємства в кінцевому результаті підвищить інформаційну, аналітичну та контрольну функції бухгалтерського обліку у процесі прийняття управлінських рішень щодо зміцнення економічної безпеки підприємств.

Список використаних джерел:

1. Avanesova N., Chuprin Y. Enterprise economic security: essential characteristics of the concept. *Innovative technologies and scientific solutions for industries*. Kharkiv, 2017. № 1(1). P. 98–102.
2. Tytenko L. Economic security as an element of strategic management system: accounting and analytical aspect. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. № 3. Vol. 4. С. 309–318.
3. Обліково-аналітичне забезпечення господарської діяльності : монографія / Баланюк І.Ф. та ін.; за ред. І.Ф. Баланюка. Івано-Франківськ : Друкарня Фоліант, 2014. 292 с.
4. Бланк І.А. Фінансовий менеджмент : учеб. курс. Киев : Ника-Центр, Эльга, 2002. 528 с.
5. Бочуля Т.В. Облікова складова інформаційного потенціалу підприємства. *Бюл. Міжнар. Нобелів. екон. форуму*. 2013. № 1(6). С. 35–42.
6. Волошук Л.О. Обліково-аналітичне забезпечення управління інноваційним розвитком підприємства. *Пр. Одес. політехн. ун-ту*. 2011. Вип. 2(36). С. 329–334.
7. Обліково-аналітичне забезпечення фінансового менеджменту на сільськогосподарських підприємствах : монографія / Т.Г. Камінська та ін.; за ред. Т.Г. Камінської. Київ : ЦП «Компринт», 2013. 338 с.
8. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджений Наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30 листопада 1999 р., зі змінами та доповненнями. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99> (дата звернення: 03.07.2019).
9. Фінансовий та управлінський облік за національними стандартами: підручник / М.Ф. Огійчук та ін.; за ред. проф. М.Ф. Огійчука. 7-ме вид., перероб. і допов. Київ : Алерта, 2016. 1040 с.

References:

1. Avanesova N., Chuprin Y. (2017). Enterprise economic security: essential characteristics of the concept. *Innovative technologies and scientific solutions for industries*, no. 1(1), pp. 98–102.
2. Tytenko L. (2018). Economic security as an element of strategic management system: accounting and analytical aspect. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 4, no. 3, pp. 309–318.
3. Balanyuk I.F., Pylypiv N.I., Yakubiv V.M. (2014). *Oblikovo-analitychne zabezpechennja ghospodarskoho dijalnosti* [Accounting and analytical support of economic activity]. Ivano-Frankivsk : Foliant (in Ukrainian)
4. Blank I.A. (2002). *Finansovyi menedzhment* [Financial Management]. Kyev : Nika Centre, Elga. (in Russian)
5. Bochulya T.V. (2013). *Oblikova skladova informacijnogho potencijalu pidpryjemstva* [Accounting component of the information potential of the enterprise]. *Bulletin of the International Nobel Economic Forum*, no. 1(6), pp. 35–42.
6. Voloshuk L.O. (2011). *Oblikovo-analitychne zabezpechennja upravlinnja innovacijnym rozvytkom pidpryjemstva* [Accounting and analytical support for the management of innovative development of the enterprise]. *Works of Odessa Polytechnic University*, no. 2(36), pp. 329–334.
7. Kaminsjka T.Gh., Shatkovsjka L.S., Shysh A.M. (2013). *Oblikovo-analitychne zabezpechennja finansovogho menedzhmentu na siljsjkooghospodarsjkykh pidpryjemstvakh* [Accounting and analytical support of financial management at agricultural enterprises]. Kyiv : Komprynt (in Ukrainian)
8. *Plan rakhunkiv bukhgalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpryjemstv i orhanizatsii* [Plan of accountings of assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99> (accessed 30 June 2019).
9. Ohiichuk M.F., Skolotii L.O., Belenkova M.I., Vasylishyn S.I. (2016). *Finansovyi ta upravlinskyi oblik za natsionalnymi standartamy* [Financial and managerial accounting according to national standards]. Kyiv : Alerta. (in Ukrainian)

УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УПРАВЛЕНИЕ АКТИВАМИ ІВ СИСТЕМЕ ЕКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация. Статья посвящена исследованию сущности, особенностей и инструментов учетно-аналитического обеспечения управления активами в системе экономической безопасности предприятий. Обоснована структурная модель учетно-аналитического обеспечения управления предприятием и отражены традиционные функции учетно-аналитического обеспечения экономической безопасности предприятия и риск-менеджмента. Установлены этапы и задачи учетного обеспечения управления активами предприятий в системе их экономической безопасности с использованием процессного подхода к организации учета. Предложена системная модель учетно-аналитического обеспечения управления активами, которая сочетает этапы управления и отражает органическую взаимосвязь учета, анализа, контроля и финансового менеджмента хозяйствующего субъекта. Выделены основные проблемные аспекты учетно-аналитического обеспечения управления активами в условиях действующего нормативно-правового обеспечения.

Ключевые слова: экономическая безопасность, активы, учетно-аналитическое обеспечение, учет, анализ, контроль, управление, информация.

ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT OF ASSET MANAGEMENT IN THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISES

Summary. Management decisions regarding the formation, structure and efficiency of the use of non-current and current assets are based on accounting information, which is formed in the process of accounting, complex analysis and control. A determinant subsystem of enterprise management in the conditions of constant fluctuations of the external environment of functioning is risk management that provides sustainable development and a satisfactory level of economic security of the economic entity. The combination of the strategic and tactical components of risk management is impossible without a proper level of accounting and analytical support both at the level of a whole enterprise and its structural subdivisions. Exactly accounting, analysis and control provide a methodological basis to manage complex operational processes, provide users with reliable and unbiased information on the facts of economic life, which can affect the level of economic security and the degree of threats from the impact of risks of native activities. The system model of accounting and analytical support of asset management, which combines the management stages and reflects the organic interconnection of accounting, analysis, control and financial management of an economic entity is proposed. It is proved that under the accounting and analytical support of assets management it is necessary to understand the system of interconnection, interconditionality and interdependence of the purpose, principles, methods and tools of providing management personnel of the enterprise with relevant, reliable and complete information on the availability, movement and use of the assets at all stages of their circulation in within the framework of the current legal and regulatory framework in order to minimize risks and strengthen economic security. The proposed system model of accounting and analytical support of asset management in the system of economic security of the enterprises will finally increase the information, protection and control functions of accounting and will allow making more effective management decisions.

Key words: economic security, assets, accounting and analytical support, accounting, analysis, control, management, information.

Вязмикина И. А.

*преподаватель кафедры общей экономической теории
и экономической политики*

Одесского национального экономического университета

Viazmikina Iryna

*Assistant Professor of General Economic Theory
and Economic Policy Department
Odessa National Economic University*

СООТНОШЕНИЕ ВСЕОБЩЕГО И ОСОБЕННОГО В ЭВОЛЮЦИИ ФИНАНСОВОГО КАПИТАЛА

Аннотация. В статье феномен финансиализации экономики исследуется с точки зрения эволюции отношений финансового капитала. Рассмотрены теоретические взгляды на категорию финансового капитала различными направлениями экономической теории. Посредством выделения всеобщего и особенного, присущего монополистической стадии развития капитализма сделан вывод о том, что финансовый капитал может определяться как объединение монополии в сфере производства с монополией в сфере аккумуляции и организации движения ссудного капитала. Финансовой аристократии, персонифицирующей финансовый капитал, присуще внутреннее противоречие, поскольку они посредством «системы участия» контролируют огромные капиталы, функционирующие в сфере производства одновременно получают определенные привилегии и возможности в извлечении доходов в сфере обращения денежного и фиктивного капитала, что приводит к тому, что в условиях снижающихся прибылей в реальном секторе финансовый сектор оказывается более привлекательным для инвестирования.

Ключевые слова: финансиализация экономики, финансовый капитал, реальный капитал, фиктивный капитал, монополистический капитализм, всеобщее и особенное.

Постановка проблемы в общем виде и ее взаимосвязь с существующими теоретическими проблемами.

Мировой экономический кризис 2008 г. и довольно слабое последующее восстановление мировой экономики, низкие темпы роста большинства ведущих экономик, глубокие структурные изменения, связанные с беспрецедентным усилением роли финансовой системы и финансовых институтов, экстенсивный и интенсивный рост фиктивного капитала и сопутствующие им перегрев на фондовых рынках, рост государственного долга привлекают пристальное внимание ученых-теоретиков и практиков и являются предметом острых дискуссий в области экономической политики. На сегодняшний день существует консенсус по поводу того, что сфера обращения ссудного капитала (зачастую авансированного в обращение фиктивного капитала) стала приносить больше дохода, чем капитал, инвестированный в материальное производство. Данное явление в исследованиях зарубежных экономистов часто носит название финансиализации. Осмысление этих процессов, выявление на первый взгляд скрытых взаимосвязей невозможно без проникновения в суть системы отношений финансового капитала на современном этапе развития мировой экономики.

Анализ последних публикаций. Исследование любой категории политической экономии предполагает поиск консенсуса по поводу ее места во взаимосвязанной системе категорий. В данном отношении исследование финансового капитала сталкивается с несколькими проблемами, связанными с различиями в его трактовках. Отечественные ученые, анализируя взгляды зарубежных экономистов, часто утверждают, что последние понимают «финансовый капитал» как деньги, денежные ресурсы, для покупки инвестиционных товаров, денежное выражение стоимости ценных бумаг и т. д. [1, с. 216–217]. Данное утверждение не совсем верно, поскольку в английском языке существует 2 понятия: *finance capital* и *financial capital*. *Finance capital* употребляется в значении финансового капитала как особой формы капитала, возникающей на рубеже

XIX и XX вв., Это определение было впервые предложено Р. Гильфердингом в его одноименном фундаментальном труде [2] и впоследствии получило уточнение и развитие в работах советских ученых-экономистов. *Financial capital* с английского языка переводится аналогичным образом, но с точки зрения политической экономии отражается в категориях денежного (ссудного) и фиктивного капитала. Таким образом зарубежные представители мейнстрима трактуют другую категорию (*financial capital*), понимание же финансового капитала в его классическом значении (*finance capital*) не является предметом их научного интереса в силу различий в целях и методе исследования. Понятие финансового капитала как синонима финансовых ресурсов обычно используются исследователями в области финансов, финансов предприятия, финансового менеджмента, бухгалтерского учета и т. д. в трудах Л. Алексеенко, А.М. Билоченко, Ю.Н. Воробьева, В.Г. Белолипецкого, Н.В. Дрозда, В. Корнева, Г.И. Хотинской, Л.И. Черниковой и др.

В более близком к изначальному значению категории смысле финансовый капитал исследуется в работах отечественных и российских ученых: И. Левиной, В.П. Лещука, А.В. Бузгалина, А.А. Залетного, А.И. Колганова, Е.О. Миргородской, затрагивается в работах зарубежных экономистов гетеродоксального направления экономической мысли: Ж. Дюменья и Д. Леви, Д. Котца, К. Лапавитсаса, Дж.Б. Фостера, Т. Норфилда, Д. Харви, Р. Пинто, Б. Хоки, Ф. Шене и др.

Постановка задания. Острая актуальность вышеуказанных проблем, сложности, возникающие на пути исследования финансового капитала, связанные как с неоднозначностью его трактовки, так и с фрагментарностью научных исследований, проявляющиеся в изучении отдельных явлений в функционировании элементов финансового капитала, определяют задание данной статьи: посредством выявления генетической взаимосвязи всеобщего, особенного и единичного в генезисе и эволюции финансового капитала раскрыть сущность категории финансового капитала как особой формы капитала на

современном этапе развития мировой экономики. В статье предпринимается попытка преодолеть некоторую односторонность взглядов на финансовый капитал, показать объективность и закономерность комплекса явлений, получивших название финансовализации, которая в общих чертах представляет собой долговременное устойчивое повышение доли фиктивного капитала по отношению к реальному, вызванного «изъятием» денежной формы капитала из кругооборота промышленного капитала и его закреплением в различных формах фиктивного капитала.

Изложение основного материала. На современном этапе развития экономической науки судьба категории «финансовый капитал» оказывается не совсем ясной. Как было отмечено выше, категория «финансовый капитал», отражающая исследуемый нами предмет, не могла сложиться в неоклассическом направлении экономической мысли в силу различий в предмете и методе исследования. Поскольку категория капитала вообще характеризуется неоклассикой только с натурально-вещественной стороны, а не как общественное отношение, то и система социально-экономических отношений, определяемая как «финансовый капитал», ускользала от ее внимания. Вместе с тем развитие финансовой системы и рост ее значения, создание новых сложных финансовых инструментов привело к появлению объединяющего их термина «financial capital», что равносильно финансовым активам, финансовым ресурсам, и наиболее точно отражается в политической экономии категорий «капитал, приносящий процент» (который может быть представлен в форме ссудного капитала, в том числе принявшего форму фиктивного капитала). Что касается гетеродоксальных направлений западной экономической науки, то даже последователи марксистской традиции, уделяя пристальное внимание явлению финансовализации, часто отрицают наличие отношений финансового капитала как адекватного современной действительности явления. Данный вывод появляется вследствие того, что под отношениями финансового капитала понимается только одна отдельно взятая форма взаимозависимости промышленного капитала и ссудного, одна из его особенных черт – зависимость промышленных предприятий от банков и банковского кредита. Тем самым, не найдя эмпирического подтверждения зависимости крупных корпораций от банковского кредита, ученые приходят к выводу, что финансовый капитал – специфическое явление, справедливое только для начала XX в. К. Лапавицас характеризует наблюдения Гильфердинга, которые он отразил в понятии «финансовый капитал» как первую волну финансовализации [3].

Д. Котц, справедливо отмечая разницу в поведении финансовых магнатов начала XX в. и на современном этапе (которое стало намного более спекулятивным), утверждает, что категория финансового капитала не точно отображает особенностей периода финансовализации экономики, утверждает также, что на современном этапе не происходит сближения банков с промышленными предприятиями (в том числе потому, что крупные корпорации больше полагаются на самофинансирование). Его аргументом, в том числе, является то, что на переломном этапе смены курса экономической политики и поворота в сторону неолиберализма (конец 70-х гг. прошлого века) не было сколько-нибудь сильного противостояния между представителями промышленного капитала и «капиталистов-рантье» [4], что с нашей точки зрения, наоборот, говорит о том, что чаще всего один и тот же класс – финансовой олигархии представляет собой и капиталиста-собственника денежного (или фиктивного) капитала и капиталиста-предпринимателя.

Схожая точка зрения у Т. Норфилда, который отмечает, что нет особого конфликта между условными «промышленными» и «финансовыми» интересами, настаивая на том, что «эти ветви капиталистического бизнеса тесно переплетены, и наилучшим образом это видно по тому, как даже промышленные компании серьезно втянуты в финансовые операции и остаются крайне внимательными к рыночной стоимости своих акций, финансовым рискам и доступам к рыночной ликвидности» [5, с. 192].

Ученые, публикующие свои исследования на страницах «Monthly Review», чаще всего используют категорию «монополистический капитал», тем самым ограничиваясь характеристикой капиталистической системы на уровне общего. Вместе с тем, в последних работах Дж.Б. Фостера и др. [6] используется понятие «монополистический-финансовый капитал», чтобы показать исключительно важную роль финансовой системы в развитии современного монополистического капитализма, в период глобализации и финансовализации экономики, что приводит к некоторому смешиванию общего и особенного уровней исследования.

Проникновение в сущность финансового капитала предполагает нахождение того всеобщего в его генетической взаимосвязи с особенным и единичным, что обеспечивает устойчивость и воспроизводимость всей сложной системы отношений финансового капитала на протяжении более 100 лет. В данной статье понятие всеобщего используется в том смысле, в котором оно исследовано Ильенковым, то есть конкретно-всеобщего, представляющего собой не комплекс отвлеченных признаков, общих для отдельных явлений, а скорее то единичное, которое в своем действительном развитии через особенное приобрело характер всеобщего: «Всеобщее» заключает, воплощает в себе «все богатство частных» не как «идея», а как вполне реальное особенное явление, имеющее тенденцию стать всеобщим и развивающее «из себя» – силой своих внутренних противоречий – другие столь же реальные явления, другие «особенные» формы действительного движения. Поэтому – не всякое, не любое «особенное», а лишь такое, сама «особенность» которого заключается в том, и именно в том, что оно становится «подлинной всеобщностью» [7, с. 339].

Исследование системы отношений финансового капитала как целого посредством выделения всеобщего, особенного и единичного требует определения исходной «клеточки», в которой в свернутом виде были бы заключены все противоречия, подобно тому, как категория «товар» у Маркса является исходной категорией для познания товарного производства вообще и более конкретной его формы – капиталистического товарного производства.

Финансовый капитал как особая форма капитала возникает на рубеже XIX–XX вв., знаменуя трансформацию эпохи совершенной конкуренции в эпоху монополистического капитализма. Диалектика всеобщего, особенного и единичного в эпоху монополистического капитализма подробно исследована в монографии Касенова [8], где автор исходным пунктом в познании монополистического капитализма предлагает считать концентрацию производства вообще. Действительно, «концентрация производства вообще» является тем исходным «зерном», из которого впоследствии развивается общее – капиталистические монополии. Безусловно, монополия становится «всеобщим» только на определенной стадии развития капитализма как наиболее богатая всеобщая категория, отражающая его сущность, воплощающая в себе все относительно самостоятельные специфические признаки этой эпохи. По отношению к категориям «стоимость»,

которая является всеобщей характеристикой товарного производства вообще и «прибавочная стоимость», которая является общим для капиталистического способа производства и эпохи свободной конкуренции, «монополия» выступает как особенное. Концентрация производства и капитала на предельной ступени развития свободной конкуренции сначала проявляет себя в единичном, в отдельных отраслях, как «едва заметные зародыши» нового строя: 60-70-е гг. XIX в. – высшая, предельная ступень развития свободной конкуренции. Монополии – лишь едва заметные зародыши. После кризиса 1873 г. картели все больше распространяются на все отрасли, но они еще исключение, они еще переходящее явление. В начале XX в. «картели становятся одной из основ всей хозяйственной жизни» – капитализм свободной конкуренции превращается в монополистический капитализм [9, с. 20]. Таким образом, монополия как сущность опредмечивает себя посредством концентрации производства: «Концентрация на известной ступени ее развития сама собою подводит, можно сказать, вплотную к монополии» [9, с. 6].

Монополия, став всеобщим, наоборотно изменяет облик капиталистической системы: закон прибавочной стоимости в эпоху свободной конкуренции проявляет себя через закон средней нормы прибыли более или менее равномерно, однако в эпоху господства монополий перелив капитала между отраслями затрудняется, и этот закон проявляет себя скачкообразно, неравномерно в виде закона монополистической прибыли. Таким образом, уже не закон средней прибыли регулирует пропорции распределения ресурсов между отраслями, а закон монополистической прибыли. Именно в этом смысле монополия, сначала как единичное, отдельное в своем историческом развитии через особенное становится общим, универсальным законом, определяющим дальнейшую динамику развития капитализма. Сложность анализа заключается в том, что капиталистическая монополия не уничтожает и не может уничтожить свободной конкуренции, монополия существует наряду со свободной конкуренцией, все больше обостряет противоречия, присущие товарному производству вообще и капиталистическому товарному производству в частности.

Известная задолго до монополистического капитализма как единичное, отдельное явление, акционерная форма капитала к концу XIX в. становится повсеместной, что с одной стороны является результатом развития отношений капиталистического кредита (источником которого, является накопленный вследствие концентрации производства и капитала временно свободный денежный капитал), с другой – акционерная форма сама становится мощным катализатором процессов концентрации и централизации капитала и концентрации производства. Только вместе с тем, как капиталистическая монополия становится господствующей силой, акционерная форма капитала получает широкое распространение и превращается в основную форму организации крупных капиталистических предприятий. С распространением акционерной формы предприятий происходят существенные изменения в отношениях собственности. Важным моментом здесь выступает двойственная природа акции, которая, с одной стороны, представляет собой свидетельство, «титул» собственности на средства производства, с другой – притязание на определенную часть годового дохода в форме дивиденда, который, как показал Гильфердинг, с развитием финансового рынка – фондовой биржи и рынка капиталов, в конечном счете сводится к размеру ссудного процента [2, с. 109]. Однако для фактической реализации права собственности на средства производства необхо-

дима концентрация в одних руках значительной части акций (ранее требовалась половина всех акций, однако со временем гораздо меньшая их часть стала обеспечивать контроль над всем капиталом акционерного общества).

Таким образом, проявляется двойственная природа акции: выступать для мелких акционеров просто как средство для вложения денежного капитала, обеспечивающее доход, в итоге сводимый к ссудному проценту, и одновременно ее обратная сторона: для держателей крупных пакетов акция дает возможность контролировать весь капитал корпорации, зачастую в несколько раз превышающий их собственный, и получать, кроме дивиденда, другие виды дохода (эмиссионная, учредительская прибыль и др., которые в современной экономической литературе объединены под названием «финансовая прибыль»). Во втором случае акция выступает как своеобразный «титул контроля». Реализация сущности акции как «титула контроля» становится возможной именно потому, что для большей части мелких акционеров акция выступает просто как притязание на доход, сводимый, в конечном итоге, к размеру процента. С развитием акционерного капитала качественная разница в реализации права на управление корпорацией простых и мажоритарных акционеров определяется не только количеством акций, которыми они владеют, а закрепляется в разных видах акций, отличающихся правом голоса. Например, владелец корпорации Facebook Марк Цукерберг является обладателем преимущественно акций класса В. В то же время основная масса акций, которые торгуются на бирже Nasdaq, – это акции класса А, каждой из которых принадлежит 1 голос. В итоге М. Цукерберг контролирует 60% голосов, владея только 28% акций компании, то есть обладает полным контролем над всеми оперативными и стратегическими решениями компании. Благодаря личной силе голоса владельца, Facebook принял решение выпустить акции класса С вообще без права голоса [10].

Посредством развития отношений кредита и акционерного капитала снимается граница роста масштабов производства, который теперь не ограничивается размером индивидуального капитала. Преимущества акционерных обществ над индивидуальными капиталами и их закономерная победа довольно подробно раскрыты Гильфердингом [2, с. 147].

Все последующие особенности монополистической стадии капитализма вырастают из исходного «зерна» – *концентрации производства вообще*. Концентрация производства вообще в объективной действительности представлена конкретными формами монополистических объединений в промышленности, что порождает необходимость распространения тенденции к монополизации и в банковском деле. На основании концентрации производства образуются вслед за промышленными банковские монополии. Всеобщее, полностью овладев одной экономической особенностью монополистического капитализма – образование и господство монополий в производстве, «захватывает» новую особенную форму развития отношений монополистического капитализма. Перерастание банков из посредников во всемогущих монополистов, которые централизуют капиталы и денежные доходы значительной части общества, – это результат концентрации банковского дела.

Акционерная форма собственности распространяется и на банки. Банкам, акционерная форма собственности на капитал, кроме всего прочего, предоставляет возможность значительно снизить долю собственного капитала. На сегодняшний день, например, превышение активов банков над собственным капиталом в 20 раз является обычным явлением [5, с. 319].

В ходе своего развития выделенные особенности монополистического капитализма – концентрация и образование монополий в промышленности и концентрация и образование монополий в банковском деле, заключающие в себе отдельные, самостоятельные стороны всеобщего – преследуют интерес получить монополистическую прибыль и для этого сливаются в капитале нового качества – *финансовом капитале*. Благодаря раскрытой двойственной природе акции, слияние капиталов банковских и промышленных монополий значительно облегчается и приобретает относительно устойчивую форму – в виде финансовых или финансово-промышленных групп (ФПГ). Распыление и дробление акций отдельных крупных корпораций создает основу для эффективной концентрации контроля финансовой олигархии над большими массами общественного капитала как в сфере производства, так и в сфере обращения. Без развитых отношений кредита и фиктивного капитала механизм власти финансовой олигархии не мог бы осуществляться. И правда, ведь под «сращиванием» капиталов подразумевается концентрация контрольных пакетов акций как крупных промышленных монополий, так и крупных банков в руках финансовых магнатов. Еще в 80-х гг. прошлого столетия исследователи отмечают тот факт, что все большая часть фиктивного капитала корпораций, оперирующих в реальном секторе экономики, сосредотачиваются в финансовых институтах посредством скупки акций на фондовом рынке.

Господство общего – монополии – не уничтожает функциональных различий между банковским делом и промышленным производством, вместе с тем, образование капитала нового качества не устраняет конкуренции как внутри финансовых групп – между банковскими и промышленными монополиями, между финансовыми группами и между монополизированными и немонополизированными предприятиями за созданную производительными силами всего общества в процессе материального производства прибавочную стоимость. И одновременно, только достаточно устойчивый контроль как за монополией в производстве, так и за монополией на движение ссудного капитала обеспечивает возможность финансовой олигархии извлекать монополистическую прибыль на более или менее устойчивой основе. Таким образом, именного логика развития всеобщего – монополии – и основная ее движущая сила – извлечение монополистически высокой прибыли заставляет изначально конкурирующие за свою часть средней прибыли, различные по функциям капиталы объединиться в капитале нового качества – финансовом капитале.

Господство капитала вообще на этапе домонополистического капитализма проявлялось в форме господства промышленного капитала. Как известно, в ходе своего развития промышленный капитал подчиняет ростовщический и купеческий капиталы, преобразовав их в ссудный и торговый капитал. Денежный капиталист, который получает доход от капитала как собственности, на этом этапе может рассчитывать только на часть средней прибыли промышленного капиталиста в форме ссудного процента, поскольку он не участвует в управлении предприятием, не оказывает существенного влияния на решения функционирующего капиталиста по поводу организации производства и реализации произведенных товаров. Промышленный капиталист, таким образом получает ту часть прибыли, которая осталась после уплаты процента – предпринимательский доход. Предпринимательский доход представляется как оплата за работу капиталиста, результатом деятельности капитала как функции. С превращением капитализма свободной конкуренции в монопо-

листический капитализм, господство капитала вообще реализуется в форме господства финансовой олигархии. *Господство финансовой олигархии приводит к изменениям функции капиталиста*. Подобные изменения отмечал Р. Гильфердинг: «Промышленное акционерное общество, которое мы рассмотрим, сначала означает в первую очередь изменение функции промышленного капиталиста. В самом деле, оно приносит с собой в качестве своего принципа то, что для индивидуального предприятия является только случайностью: освобождение промышленного капиталиста от функции промышленного предпринимателя. Капитал, вложенный в акционерное общество, благодаря этому изменению функции приобретает для капиталиста характер чисто денежного капитала». [2, с. 147–148]. Данный вывод о трансформации фигуры капиталиста с появлением финансовой олигархии, когда представлялось, что «функционирующим капиталистом» становится наемный менеджер, а финансовый аристократ превращается в рантье и «освобождается от функции предпринимателя» не подтверждается хозяйственной практикой. Поскольку управление предприятием, даже осуществляемое наемными менеджерами, все равно, в конечном итоге, подчиняется частным интересам мажоритарного акционера, то следует заключить, что и капитал-собственность, и капитал-функция сосредоточены в руках финансового олигарха. Д. Харви, например, отмечает так называемое «слияние» в один класс акционеров и топ-менеджеров крупных корпораций, труд которых все в большей части оплачивается акционерными опционами, чтоб мотивировать последних к деятельности, направленной на повышение капитализации компании иногда в ущерб функционирующему действительному капиталу [11, с. 38]. Представители финансовой олигархии, с одной стороны, являются «денежными капиталистами», для которых покупка акций корпорации представляет собой вложение денежного капитала, с целью извлечения учредительской и эмиссионной прибыли (и других форм дохода, так называемые *capital gains*) напрямую не зависящих от результата функционирования действительного капитала. С другой стороны, финансовый олигарх остается «капиталистом-предпринимателем», функционирующим капиталистом, точно так, же как капиталист эпохи свободной конкуренции, стремится к получению максимальной прибыли путем сокращения издержек производства, повышения производительности труда и т. д. Однако, безусловно, разница заключается в том, что при помощи «системы участия» финансовые магнаты получают в распоряжение функционирующий действительный капитал гораздо большего размера, чем капитал, который они инвестировали. Поскольку общие законы функционирования капитала вообще сохраняют свою силу и значение и при монополистическом капитализме, переплетаются с законами движения финансового капитала, это порождает новые противоречия. С появлением финансового капитала противоречие между интересами «рантье», который получает доход от капитала как собственности и «предпринимателя» не разрешается, а закрепляется в одном и том же лице – финансовом олигархе. Именно эта двойственность, изначально присущая финансовому капиталисту предоставляет *возможность* для того, чтоб предпочтительной для инвестирования капитала стала сфера обращения финансовых инструментов даже в ущерб инвестициям в реальный капитал. Возникший финансовый капитал как новая особенность приобретает такое огромное значение и мощь в экономике и политике, что фактически формирует новую эпоху, становится *формой существования монополистического*

капитала. Такая взаимосвязь общего – монополии, и преобладающей особенности – финансового капитала, показывает, что, с одной стороны, финансовый капитал подчиняется логике развития монополистического капитала и в то же самое время становится преобладающей его особенностью, и действительно, дальнейшее развитие монополий в промышленности и финансовой сфере привело к тому, что они переросли национальные границы, что привело к образованию международных монополий – транснациональных корпораций (ТНК) и транснациональных банков (ТНБ), которые становятся основными организационными формами существования современного финансового капитала.

Исходя из этого, наиболее общее определение финансового капитала, которое учитывало бы все организационные формы, которые он принимает, можно найти у А.В. Аникина: *экономическая категория, содержание которой – в объединении монополии в сфере производства с монополией в сфере аккумуляции и организации движения ссудного капитала* [12, с. 130].

В эпоху монополистического капитализма развитие промышленного капитала подчиняется частным интересам финансовой олигархии, именно в этом выражается господство финансового капитала над всеми другими формами капитала, а не господство банков над промышленными предприятиями, как иногда упрощенно трактуются отношения финансового капитала. Данное определение финансового капитала предполагает не только монополистические объединения в сфере банковского дела, а и различные небанковские сберегательные учреждения, взаимные, благотворительные, пенсионные и страховые фонды, хедж-фонды и любые другие источники аккумуляции денежного капитала, которые чаще всего юридически представляются самостоятельными субъектами, но фактически входят в состав крупнейших международных банковских монополий. В современном мире монополистическое положение любой корпорации на мировом рынке подкрепляется особыми условиями ее доступа на финансовые рынки. К примеру, компания Apple – крупнейшая компания в мире по рыночной капитализации (794 млрд. долл. США на октябрь 2017, на данный момент капитализация превысила 1 трлн долл. США) владеет компанией Vreaburn – самым крупным в мире инвестиционным фондом осуществляющим вложение в казначейские облигации США. Чистые денежные средства Apple, доступные для использования после вычета текущих обязательств, составляют 163 млн. долл. США (на апрель 2018) [13]. Крупные корпорации зачастую используют эти средства для так называемых buyback-операций – выкупу собственных акций с целью повышения их курса, а следовательно, и капитализации компании.

Предварительное выделение понятия финансового капитала на самом общем и абстрактном уровне позволяет увидеть его наиболее существенные черты, уста-

новить связи, присущие его элементам. Таким образом, дальнейший анализ процесса усиления роли и значения финансовой системы, так называемая финансиализация, возможен только при одновременном учете процессов концентрации и централизации промышленного и торгового капитала под «началом» финансовой аристократии в масштабах всей мировой экономики.

Поскольку монополистический капитал существует в форме финансового капитала, а последнему необходимы развитые элементы финансовой системы для его мобилизации, аккумуляции и обращения, то монополизация и «финансиализация» капитализма – две стороны одного процесса превращения капитализма свободной конкуренции в монополистический капитализм. А значит, усиление роли и значения финансовой системы, присущее последним десятилетиям – не случайность и не простое следствие «недалекой» нелиберальной экономической политики – а устойчивая и неизбежная закономерность развития монополистического капитализма, которая проявится в случае возникновения проблем с получением желаемой нормы прибыли в сфере функционирования реального капитала.

Выводы. Выявление и анализ внутренней связи общего и общего в финансовом капитале позволяет обнаружить скрытые на первый взгляд взаимосвязи, представленные отдельными явлениями и тенденциями, которые иногда ошибочно трактуются как «снижение зависимости нефинансовых корпораций от банков». Каждый отдельно взятый элемент развития современной финансовой системы – единичное – бурное развитие хедж-фондов и других организационных форм аккумуляции ссудного капитала – находится в определенной связи с особым – банковскими монополиями, ТНБ, которые, в свою очередь, находятся в центре сетей господства финансовой олигархии. Выделенная структура взаимосвязи общего и особенного в системе отношений и связей финансового капитала позволяет избежать ошибок в оценке причин финансиализации, которую часто связывают исключительно с «ошибочной нелиберальной политикой», которая привела к чрезмерному росту объема и значения финансовой системы, игнорируя факт стагнации реального сектора экономики. Внутреннее противоречие интересов класса финансовой аристократии, которые, контролируя огромные капиталы, функционирующие в сфере производства вместе с тем получают определенные привилегии и возможности в извлечении доходов в сфере обращения денежного и фиктивного капитала приводит к тому, что в условиях снижающейся прибылей в реальном секторе финансовый сектор оказывается более привлекательным для инвестирования. Таким образом, устранение проблем, связанных с ростом «финансовых пузырей» регулируя юридически только финансовую сферу экономики, невозможно без одновременного восстановления привлекательности для инвестирования в реальный сектор экономики.

Список использованных источников:

1. Дослідження змісту і форм розвитку економічних відносин в національній економіці України : монографія / за заг. ред. М.І. Зверякова. Одеса : Атлант, 2018. 297 с.
2. Гильфердинг Р. Финансовый капитал. Исследование новейшей фазы развития капитализма. Москва : Издательство социально-экономической литературы, 1959. 492 с.
3. Lapavistas C. Profiting without producing. How Finance exploits us all. London, 2013. 370 p.
4. Kotz D. Neoliberalism and financialization. 2008. URL: https://people.umass.edu/dmkotz/Neolib_and_Fin_08_03.pdf (дата обращения: 26.06.2019).
5. Norfield T. The City. London and Global Power of Finance. London : Verso, 2016. 487 с.
6. Foster J.B., McChesney R.W. The Endless Crisis: How Monopoly-Finance Capital Produces Stagnation and Upheaval from the USA to China. New York : Monthly Review Press. 241 p.
7. Ильенков Э.В. Философия и культура. Москва : Политиздат, 1991. 464 с.

8. Касенов Б. Диалектика всеобщего, особенного и единичного в экономических трудах К. Маркса и В.И. Ленина. Алма-Ата : НАУКА, 1971. 264 с.
9. Ленин В.И. Империализм, как высшая стадия капитализма (Популярный очерк). Москва : Издательство политической литературы, 1989. 125 с.
10. Norfield T. Facebook's advertising machine. блог *Economics of Imperialism*: веб-сайт. URL: <https://economicsofimperialism.blogspot.com/2017/09/facebooks-advertising-machine.html> (дата обращения: 26.06.2019).
11. Harvey D. A Brief History of Neoliberalism. Oxford : University Press, 2005.
12. Аникин А.В. Кредитная система современного капитализма. Москва : НАУКА, 1964. 434 с.
13. Sonenshine J. Here's what Apple could do with its huge cash pile (AAPL). *Business Insider*. – 2018. URL: <https://markets.businessinsider.com/news/stocks/apple-stock-price-what-to-do-with-huge-cash-pile-2018-4-1022917605> (дата обращения: 26.06.2019).

References:

1. Doslidzhennia zmistu i form rozvytku ekonomichnykh vidnosyn v natsionalnii ekonomitsi Ukrainy : monohrafiia [Research on the content and forms of development of economic relations in the national economy of Ukraine : monograph] / za zah. red. M.I. Zvieriakova. Odessa : Atlant, 2018. (in Ukrainian)
2. Gilferding R. (1959). Finansovyy kapital. Issledovanie noveyshey fazyi razvitiya kapitalizma [Financial capital. Study of the newest phase of capitalism development]. Moskva : Izdatelstvo sotsialno-ekonomicheskoy literaturyi. (in Russian)
3. Lapavitsas C. Profiting without producing. How Finance exploits us all. London, 2013. 370 p.
4. Kotz D. Neoliberalism and financialization. 2008. URL: https://people.umass.edu/dmktotz/Neolib_and_Fin_08_03.pdf (accessed: 26.06.2019).
5. Norfield T. The City. London and Global Power of Finance. London : Verso, 2016. 487 p.
6. Foster J.B., McChesney R.W. The Endless Crisis: How Monopoly-Finance Capital Produces Stagnation and Upheaval from the USA to China. New York : Monthly Review Press, 241 p.
7. Plenkov E.V. (1991). Filosofiya i kultura [Philosophy and culture]. Moskva : Politizdat. (in Russian)
8. Kasenov B. (1971). Dialektika vseobshego, osobennogo i edinichnogo v ekonomicheskikh trudah K. Marksa i V. I. Lenina [Dialectics of the universal, particular and individual in the economic writings of K. Marx and V.I. Lenin]. Alma-Ata : NAUKA. (in Russian)
9. Lenin V.I. (1989). Imperializm, kak vysshaya stadiya kapitalizma (Populyarnyy ocherk) [Imperialism, as the highest stage of capitalism (Popular essay)]. Moskva : Izdatelstvo politicheskoy literaturyi. (in Russian)
10. Norfield T. Facebook's advertising machine. блог *Economics of Imperialism*: веб-сайт. URL: <https://economicsofimperialism.blogspot.com/2017/09/facebooks-advertising-machine.html> (accessed: 26.06.2019).
11. Harvey D. A Brief History of Neoliberalism. Oxford : University Press, 2005.
12. Anikin A.V. (1964). Kreditnaya sistema sovremennogo kapitalizma [The credit system of modern capitalism]. Moskva : NAUKA. (in Russian)
13. Sonenshine J. Here's what Apple could do with its huge cash pile (AAPL). *Business Insider*. 2018. URL: <https://markets.businessinsider.com/news/stocks/apple-stock-price-what-to-do-with-huge-cash-pile-2018-4-1022917605> (accessed: 26.06.2019).

СПІВВІДНОШЕННЯ ВСЕЗАГАЛЬНОГО ТА ОСОБЛИВОГО В ЕВОЛЮЦІЇ ФІНАНСОВОГО КАПІТАЛУ

Анотація. У статті феномен фінансового капіталу досліджується з погляду еволюції відношень фінансового капіталу. Розглянуті теоретичні погляди на категорію фінансового капіталу різними напрямками економічної теорії. Виділивши всезагальне та особливе, притаманне монополістичній стадії розвитку капіталізму, зроблено висновок, що фінансовий капітал може визначатись як об'єднання монополії у сфері виробництва та монополії в сфері акумуляції та організації руху позичкового капіталу. Фінансовій аристократії, яка персоніфікує фінансовий капітал, притаманне внутрішнє протиріччя, оскільки вона за допомогою «системи участі» контролює величезні капітали, що функціонують у сфері виробництва, і водночас отримує певні привілеї і можливості в отриманні доходів у сфері обігу грошового і фіктивного капіталу, що призводить до того, що в умовах зниження прибутків в реальному секторі фінансовий сектор виявляється більш привабливим для інвестування.

Ключові слова: фінансиалізація економіки, фінансовий капітал, реальний капітал, фіктивний капітал, монополістичний капіталізм, всезагальне та особливе.

RELATION OF THE UNIVERSAL AND THE SPECIFIC IN FINANCE CAPITAL EVOLUTION

Summary. Financialization appeared to be the one of the most wide-used terms in academic circles after the World Financial Crisis of 2008. This term, being quite ambiguous, in general can be reduced to the unprecedented rise of finance in scale and scope, shift of corporations from production sphere to financial markets. For the moment exists consensus, that investments in the circulation of interest-bearing forms of capital, often invested in financial instrument – fictitious capital – gives higher rate of return than investments to productive sectors of economy. The article examines the phenomenon of financialization of economy departing from the evolution of finance capital relations. Theoretical views on the finance capital notion given by different scholars are explored, difference between finance and financial capital concepts is explained. Finance capital evolution is explored using dialectical method, defining its universal characteristics in their interrelation to the specific ones which provides stability and reproduction of complex system of finance capital relations during last century. The universal and the specific features of the monopolistic stage of capitalist development are carved out, which gives possibility to determine finance capital as a fusion of monopoly in production and monopoly and control over accumulation and circulation of interest-bearing capital in hands of financial oligarchy. An internal contradiction of interests is inherent in financial aristocracy, who personifies financial capital, as far as the “participation system” allows them to control the enormous capitals which functions in the production sphere and at the same time they manage to receive certain privileges and opportunities in generating revenues in the sphere of circulation of money and fictitious capital. In the face of declining profits in leads to the real sector, the financial sector proves to be more attractive for investments.

Key words: financialization of economy, finance capital, real capital, fictitious capital, monopolistic capitalism, shareholders value, the universal and the specific.

виробництва сільськогосподарської продукції, основна частка населення задіяна в сільському господарстві. Другий – територіальний, який розглядає всі аспекти та можливості сільського простору, а не тільки сільське господарство. Цей підхід передбачає комплексний розвиток сільських територій з урахуванням їх природно-кліматичних, демографічних, соціальних та економічних умов. Концепція сталого розвитку сільських територій України на період до 2020 року територій базується на галузевому підході розвитку цих територій, але містить елементи територіального підходу. Вона охоплює такі аспекти, як: підвищення рівня зайнятості та збільшення доходів сільського населення; розвиток інженерної та соціальної інфраструктури сільських населених пунктів відповідно до соціальних стандартів і збільшення обсягу надання соціальних послуг сільському населенню; поліпшення екологічної ситуації у сільській місцевості; підвищення якості освітніх послуг відповідно до державних стандартів початкової, базової і повної середньої освіти; розвиток фізичної культури і спорту; відновлення та охорона об'єктів історичної, природної та культурної спадщини на сільських територіях [9].

Тільки комплексне поєднання вищезгаданих підходів може дати ефективний результат щодо забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій, оскільки потенціал сільських територій необхідно розвивати сповна, а не тільки в одному напрямі.

Державна політика щодо забезпечення інфраструктурного розвитку сільських територій повинна спрямовуватися на ефективну співпрацю та узгодження функціональних обов'язків органів державної влади, місцевої влади, суб'єктів господарювання, громадських організацій, територіальних громад та самого населення.

Фінансовий складник інфраструктурного розвитку сільських територій відіграє важливу роль у реалізації запланованих намірів, виконанні проектів, вона є підґрунтям до структурних змін та покращення умов проживання сільських жителів.

Джерелами фінансування соціальної розбудови села є асигнування державного та місцевого бюджетів, позабюджетних та спеціальних фондів, добровільні внески суб'єктів господарювання сільських територій, громад, кредитні ресурси, благодійні фонди, різного роду інвестиції. Згідно із Законом України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу» фінансування виробничої інфраструктури – на розвиток будівництва, прокладання водопроводів, каналізаційних систем і споруд, шляхів газо- і електропостачання, об'єктів побуту – здійснюється за рахунок державного та місцевого бюджетів. Галузі невиробничої інфраструктури – освіта, культура, охорона здоров'я, спорт, рекреація – фінансуються із державного та місцевого бюджетів, а також із добровільних внесків сільських жителів, підприємців, інвесторів та громадських організацій, які добровільно прагнуть покращити умови проживання сільських жителів та розширити сферу послуг у сільській місцевості.

Розподіл фінансових ресурсів, спрямованих на розвиток села, здійснюють органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації, які несуть відповідальність за цільове й ефективне їх використання.

Через відсутність достатньої кількості фінансових ресурсів, дефіцит державного бюджету, неможливість вирішення питань сільського розвитку на державному рівні сьогодні актуальним стає посилення ролі місцевих територіальних громад в управлінні сільськими територіями – децентралізація влади.

І. Чухно ілюструє у своїй статті джерела фінансування розвитку сільських територій та пропонує застосування трьох напрямів (джерел) фінансування розвитку сільських територій: державний бюджет, місцевий бюджет та Фонд розвитку сільських територій (рис. 1) [15].

Автор вважає оптимальним такий розподіл джерел фінансування для забезпечення інфраструктурного розвитку сільських територій: державний бюджет – 30%, місцевий бюджет – 45%, Фонд розвитку сільських територій – 25%.

Фінансування коштів державного бюджету здійснюється за рахунок перерозподілу податкових надходжень, у тому числі податків від діяльності суб'єктів господарювання (рис. 1), які знаходяться на території сільських і селищних рад. За рахунок коштів державного бюджету доцільно здійснювати фінансування таких сфер: органів управління, які уповноважені здійснювати державну політику розвитку сільських територій; державних програм; крупних проектів; створення комунікаційної системи в сільській території.

Місцевий бюджет має стати основним джерелом фінансування розвитку території, яку він охоплює. Він формується за рахунок: місцевих податків і зборів; частки загальнодержавних податків і зборів, які залишилися в місцевому бюджеті; добровільних внесків та пожертв підприємств, що діють на певній території, спонсорів, меценатів, інвесторів. Фінанс місцевого бюджету повинні спрямовуватися на розбудову сільської місцевості, ремонт доріг, комунікацій, пам'яток історії та архітектури, ремонт комунальних установ (водо-, газо-, тепло-, електропостачання), ремонт та будівництво закладів освіти, культури, рекреаційних закладів (санаторії, курорти), покращення

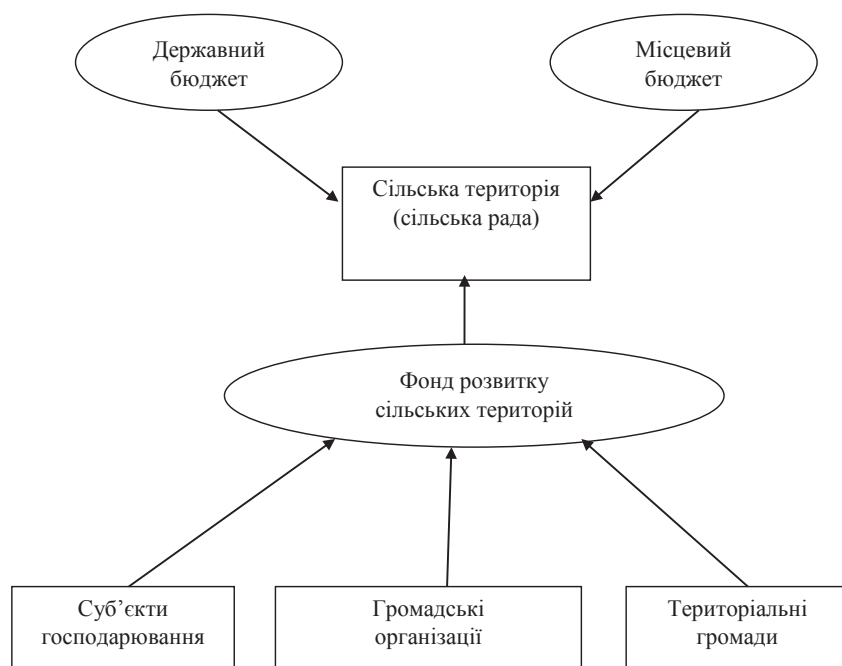

Рис. 1. Джерела фінансування розвитку сільських територій

Джерело: [15]

екологічного та естетичного стану території, фінансування програм та проектів розвитку села.

Щодо Фонду розвитку села, то джерелами його фінансування можуть стати внески суб'єктів господарювання, спонсорів, благодійних організацій, територіальних громад, кошти яких повинні бути безпосередньо спрямовані на розвиток сільських територій, вирішення найбільш нагальних потреб сільських жителів та запровадження новаций, не характерних раніше для конкретної місцевості. Фонд розвитку села здійснює вагомий внесок у забезпечення розвитку села: поліпшення стану місцевої інфраструктури, що сприяє активізації економічної діяльності, створення нових підприємств та розширення наявних; покращення якості життя в сільській території, стабільність відносин населення відповідної територіальної одиниці та органів місцевого самоврядування (зворотний зв'язок). Але сьогодні досить велика проблема виникає саме з формування бюджету фонду розвитку села в Україні, особливо для сільських територій з незначною кількістю населення. Так,

наприклад, у селах із кількістю жителів до 500 осіб такий фонд взагалі відсутній. Для вирішення вищезгаданої проблеми необхідним механізмом фінансового забезпечення сільських територій є проведення адміністративно-територіальної реформи, яка б забезпечила об'єднання територіальних громад та їхніх місцевих бюджетів.

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши джерела фінансування сільських територій, можемо дійти висновку про необхідність здійснення контролю ефективного використання коштів та витрачання їх за призначенням, фінансування програм та проектів до повної їх реалізації, а не припинення чи призупинення на початковому етапі. Повинна бути чітко узгоджена державна політика між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, яка опиратиметься на нормативно-правову базу, щодо забезпечення інфраструктурного розвитку сільських територій. З огляду на викладене, вважаємо доцільним дослідження ефективних механізмів управління фінансовими ресурсами регіонів країни.

Список використаних джерел:

1. Бойко Л.М. Стан соціальної сфери як чинник стабільного розвитку сільських територій. *Ринок праці сільської місцевості: стан та перспективи розвитку : матеріали круглого столу*, м.Київ, 4 грудня 2013 р. Київ, 2014. 133 с.
2. Буряченко А.С. Фінансовий потенціал регіонального розвитку : монографія. Київ : КНЕУ, 2013. 342 с.
3. Вахович І.М. Фінансове забезпечення розвитку сільських територій. *Економічні науки. Серія : Облік і фінанси*. 2013. Вип. 10(5). С. 31–37.
4. Величко О.В. Бюджетний механізм забезпечення розвитку соціальної інфраструктури. *Економічний вісник Донбасу*. 2013. № 2(32). С. 79–86.
5. Економічний розвиток сільських територій України. Київ : ПРООН, 2012. URL: http://cba.org.ua/images/stories/documents/RED_manula_final_printed.pdf (дата звернення: 19.06.2019).
6. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу: Закон України від 4 листопада 2018 р. № 2581-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2346-12> (дата звернення: 26.06.2019).
7. Карпенко В. Фонди розвитку територіальних громад як елемент комплексного розвитку сільських територій. *Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць Одеського регіонального інституту державного управління*. Одеса, 2006. Вип. 1(25). С. 157–167.
8. Клименко Н.Г. Європейські моделі соціально-економічного розвитку країни. *Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць*. Харків : ХарНАДУ, 2007. Вип. 1(31). С. 81–87.
9. Проект Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки / Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua/system/files> (дата звернення: 06.07.2019).
10. В.В. Борщевський, Х.М. Притула, В.С. Крупін, І.М. Куліш. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону) : науково-аналітична доповідь НАН України. Інститут регіональних досліджень. Львів, 2011. 60 с.
11. Рябоконт В.П. Розвиток соціальної інфраструктури. *Економіка АПК*, 2016. Вип. 4. С. 56–65.
12. Федонін О.С., Рєпіна І.М., Олексюк О.І. Потенціал підприємства: формування та оцінка : Навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2003. 316 с.
13. Черевко О.В. Стратегія соціально-економічного розвитку регіонів України : монографія. Черкаси : Брама –Україна, 2006. 424 с.
14. Чернюк Л.Г. Соціальна інфраструктура та її пріоритетність в системі суспільного розвитку (методолого-організаційні аспекти). *Вісник Чернігівського державного університету. Серія : економічні науки*. Вип. 1(56). 2012. С. 10–20.
15. Чухно І.А. Визначення джерел фінансово-економічного забезпечення державного управління розвитком сільських територій в сучасних умовах. *Ефективна економіка. ТОВ «ДСК-центр»*, 2015. Вип. 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3897> (дата звернення: 12.07.2019).

References:

1. Borschevskiy V.V., Prytula Kh.M., Krupin V.Ye. and Kulish I.M. (2011). Problemy ta perspektyvy rozvytku silskykh terytorij Ukrainy (na prykladi Karpatskoho rehionu) : naukovo-analitychna dopovid' [Problems and prospects of rural territories development of Ukraine (on the example of the Carpathian region), scientific and analytical report]. L'viv. (in Ukrainian)
2. Boiko L.M. (2014). Stan sotsialnoi sfery yak chynnyk stabilnoho rozvytku silskykh terytorii [The state of the social sphere as a factor in the sustainable development of rural areas]. Materials of the round table: The labor market in rural areas: the state and prospects of development. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Buriachenko A.Ye. (2013). Finansovyi potentsial regionalnoho rozvytku: Monohrafiia. [Financial potential of regional development: Monograph]. Kyiv. (in Ukrainian)
4. Cherevko O.V. (2006). Stratehiia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku regioniv Ukrainy Monohrafiia [The Strategy of Socio-Economic Development of the Regions of Ukraine: monograph] *Cherkasy: Brahma - Ukraine*, 424. (in Ukrainian)
5. Chernuk L.H. (2012). Sotsialna infrastruktura ta yii priorytetnist v systemi suspilnoho rozvytku (metodoloho-orhanizatsiini aspekty) [Social Infrastructure and its Priority in the System of Social Development (Methodological and Organizational Aspects)] *Bulletin of the Chernihiv State. un-th*, 1(56). P. 10–20. (in Ukrainian)
6. Chuhno I.A. (2015). Vyznachenia dzherel finansuvania zabezpechenia derzhavnogo upravlinia rozvytkom silskukh terytorii [Definition of sources of financial and economic provision of state management for the development of rural areas in modern conditions] *Effective economy*. – LLC "DSC-Center", 3. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=389> (accessed 12 July 2019).

7. Ekonomichniy rozvytok silskykh terytorii Ukrainy (2012). [Economic Development of Rural Areas of Ukraine]. Available at: http://cba.org.ua/images/stories/documents/RED_manula_final_printed.pdf (accessed 19 June 2019).
8. Fedonin O.S., Repin I.M., Oleksuk O.I. (2003). Potentsial pidpryemstva: formuvannya ta otsinka [Potential of the enterprise: formation and evaluation] *Teaching. manual*. Kyiv : KNEU, 316 p. (in Ukrainian)
9. Karpenko V. (2006). Fondy rozvytku terytorialnykhromad yak element kompleksnohorozvytku silskykh terytorii [Community Development Funds as part of an integrated rural development]. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia : zb. nauk. prats' Odes'koho rehional'noho instytutu derzhavnoho upravlinnia*, 1(25), 157–167. (in Ukrainian)
10. Klymenko N.H. (2007). Yevropeiski modeli sotsialno-ekonomichnoho rozvitku krain [The European model of social and economic development the state]. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia : zb. nauk. prats' Khar'ki NADU*, 1(31), 81–87. (in Ukrainian)
11. Proekt Yedynoi kompleksnoi stratehii rozvytku silskoho hospodarstva ta silskykh terytorii na 2015-2020 roky [Project of the Integrated Agricultural and Rural Development Strategy for 2015-2020]. *Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine*. Available at: <http://minagro.gov.ua/system/files> (accessed 6 July 2019).
12. Ryabokon V.P. (2016). Rozvytok sotsialnoii infrastruktury [Development of Social Infrastructure]. *Economy of AIC*, 4, pp. 65–66. (in Ukrainian)
13. Vakhovych I.M., Dorosh V.Yu. and Andriiuk M.V. (2013). Finansove zabezpechenia rozvitku silskykh terytorii [Financial support for rural territories development]. *Ekonomichni nauky. Seriya : Oblik i finansy*, 10(5), pp. 31–37. (in Ukrainian)
14. Velychko O.V. (2013). Butzhetnyi mekhanizm zabezpechenniya rozvitku sotsialnoi infrastruktury [The budget mechanism for the development of social infrastructure]. *Economic Bulletin Donbass*, 2(32), pp. 79–86. (in Ukrainian)
15. Zakon Ukrainy «Pro priorytetnist sotsialnoho rozvitku sela ta agropromyslovoho kompleksu» [The Law of Ukraine «On the Priority of the Social Development of the Village and the Agro-Industrial Complex»]. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2346-12> (accessed 26 June 2019).

ФИНАНСОВАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФРАСТРУКТУРНОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Аннотация. Сегодня сельские территории являются достаточно сложным объектом исследования и управления. Выделяют ряд важных вопросов, требующих решения не только на региональном, но и на государственном уровне: ухудшение качества жизни сельского населения, упадок социально-экономической инфраструктуры, демографические диспропорции, обусловленные оттоком трудоспособного населения в города или за пределы страны, неэффективное использование природных ресурсов, ухудшение экологического состояния территорий и многие другие. Возникает необходимость определения стратегических приоритетов, путей решения этих проблем и составляющих обеспечения комплексного инфраструктурного развития сельских территорий. В статье рассмотрена финансовая составляющая обеспечения инфраструктурного развития сельских территорий, приведены научные трактовки понятия финансового потенциала, концептуальные подходы к поддержке развития сельских территорий, охарактеризованы составляющие элементы и источники формирования финансовых поступлений для социального развития села. Отмечено, что эффективное использование финансовых ресурсов сельской местности находится в тесной взаимосвязи с разработкой механизмов управления финансовыми ресурсами, их экономного использования по целевому назначению и разработкой совершенной нормативно-правовой базы по обеспечению инфраструктурного развития сельских территорий.

Ключевые слова: финансовая составляющая, развитие сельских территорий, источники формирования, финансовый потенциал, финансово-экономическое обеспечение.

FINANCIAL COMPLEX PROVIDING INFRASTRUCTURAL DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES

Summary. Today, rural areas are a very complex subject of research and management. There are a number of important issues that need to be resolved not only at the regional level but also at the state level: the deterioration of the quality of life of the rural population, the decline of socio-economic infrastructure, demographic imbalances caused by the outflow of able-bodied population in or outside the city, ineffective use of natural resources, deterioration of the ecological condition of the territories and many others. There is a need to determine strategic priorities, ways of solving the above-mentioned problems and the components of integrated infrastructural development of rural areas. The financial component of infrastructure development of rural areas plays a very important role in implementing planned intentions, implementing projects, it is the basis for structural changes and improving the living conditions of rural residents. Sources of financing social development of the village are the allocation of state and local budgets, special funds, voluntary contributions of rural businesses, communities, credit resources, charitable foundations, various investments. The article considers the financial component in the provision of infrastructure development of rural areas, presents scientific interpretations of the concept of «financial potential», conceptual approaches to supporting the development of rural territories, describes the constituent elements and sources of financial income for social development of the village. The purpose of the article is to study the financial component of infrastructure development of rural areas, identification of its main components and sources of financial resources formation. It is emphasized that efficient use of financial resources of rural areas is in close connection with the development of mechanisms for managing financial resources, their economical use for their intended purpose and the development of a perfect regulatory framework for the provision of infrastructure development of rural areas. After analyzing the sources of funding for rural areas, we can conclude that it is necessary to monitor the effective use of funds and their spending, the financing of programs and projects to their full realization, rather than the cessation or suspension at the initial stage.

Key words: financial component, development of rural territories, source of formation, financial potential, financial and economic support.

Дудяк Н. В.
кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри землеустрою, геодезії та кадастру,
Херсонський державний аграрний університет

Dudiak Natalia
PhD (Economics), Assoc. Professor,
Head of Department of Land Management, Geodesy and Cadaster
Kherson State Agricultural University

НЕОБХІДНІСТЬ ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ СТАЛОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ (ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ)

Анотація. Визначено сучасну парадигму землекористування, яка будується на системному сприйнятті економічної, екологічної та соціальної компоненти, що слугує основою формування засад сталого розвитку. Встановлено, що діяльність світової спільноти спрямовано на досягнення цілей сталого розвитку з метою збереження природних ресурсів та навколишнього середовища для існування та життєдіяльності майбутніх поколінь. У цьому контексті досліджено методологічну наповненість парадигми землекористування та обґрунтовано актуальність синергетичної основи формування парадигми сталого землекористування. Спрямованість діяльності сучасної національної економіки України у бік досягнення економічної ефективності її галузей свідчить про необхідність врахування економічних аспектів формування парадигми. Досліджено сучасні екологічні проблеми землекористування та запропоновано систему заходів щодо досягнення сталості землекористування.

Ключові слова: парадигма, синергетика, сталий розвиток, землекористування, ґрунти, екологія, національна економіка.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси національної економіки відбуваються під впливом факторів випадковості, нестійкості та нелінійності, що виражаються поглибленням економічної кризи, наростанням загрози продовольчій безпеці та проблемами екології. Це зумовлює необхідність формування нової парадигми сталого землекористування на принципах синергетики, що надасть можливості щодо комплексного вирішення проблем економічного, екологічного та соціального характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексу питань щодо теоретичного обґрунтування розвитку земельних відносин у контексті сталого розвитку присвячені праці Г.М. Дудича, П.П. Панченко; методичні розробки щодо визначення ефективності використання земель та їх оцінки здійснюються В.Я. Месель-Веселяком, М.М. Федоровим; вивченням зарубіжного досвіду трансформації земельних відносин займаються такі дослідники, як Т.О. Зінчук [136], М.В. Зось-Кіор, О.В. Кірейцева. Зокрема, питання екологізації економіки та сталого природокористування досліджується Н. Андрєєвою, О. Веклич, З. Герасимчук, В. Голяною, О. Громовою, Ш. Іббатулінін, А. Мартієнко, Є. Мішеніна, О. Рубеля, О. Садченко, М. Хвесиком та ін. Вивчення вагомих праць вітчизняних та зарубіжних дослідників доводить актуальність пошуку нової парадигми сталого землекористування, що зумовлюється трансформацією економічного середовища функціонування аграрних підприємств та актуалізується загостренням екологічних проблем, вирішення яких має бути спрямовано на збереження навколишнього середовища та природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Метою статті є обґрунтування необхідності формування парадигми сталого землекористування, що зумовлюється загостренням економічних, екологічних та соціальних проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Диспропорції між економічним розвитком та екологічною деградацією критично загострилися, що зумовило пошук нової наукової парадигми в галузі економіки природокористування. Парадигма є системою теоретичних, методоло-

гічних та аксіологічних установок, прийнятих як зразок вирішення наукових завдань, що підтримуються науковою спільнотою. Наприклад, Т. Кун виокремив епістемічний аспект парадигми, який являє собою сукупність фундаментальних знань, цінностей, переконань і технічних прийомів, що визначаються зразком у науковій діяльності. На думку вченого, існування парадигми пов'язане з періодом розвитку науки, у який реалізуються її проєктні та селективні функції [1, с. 25]. У контексті цього слід зазначити, що зміна парадигми здійснюється в разі наукової революції, яка пов'язана з переходом наукової спільноти до нового світобачення з метою формування нової системи цінностей. Слід визначити, що в межах сучасної філософії поняття парадигми стало більш продуктивним, а застосування опису еталонного теоретично-методологічного апарату наукового пошуку допомогло в усвідомленні об'єктивного та суб'єктивного, часового та мінливого [2, с. 120].

Основною причиною пошуку нової наукової парадигми сталого розвитку є протиріччя існування сфери об'єктивного причинно-наслідкового функціонування природи та суспільства, а також відсутність відповідності процесу еволюції природи і суспільства. Процес розвитку світового суспільства відбувається за принципом самоорганізації, а функціонування природного середовища повною мірою залежить від діяльності людини. З цієї позиції існування системи відносин природи і суспільства в умовах неминучої зверненості часу в межах існування та еволюції приводить до якісного переходу одного стану системи в інший, що потребує визначення суб'єкта в об'єктивних процесах [2, с. 37].

Окреслене завдання може бути вирішено шляхом використання синергетичного підходу, оскільки синергетика є міждисциплінарною наукою, покликаною моделювати природні і гуманітарні процеси. Унікальність такого підходу, що об'єднав у собі теорію систем, теорію еволюції, акцентуючи увагу на дослідженні нерівноважних ситуацій, граничних точок розвитку у фазових переходах.

З метою визначення ефективності моделі сталого розвитку необхідно виокремити три основні групи показників: економічні, екологічні та соціальні. Найважна модель

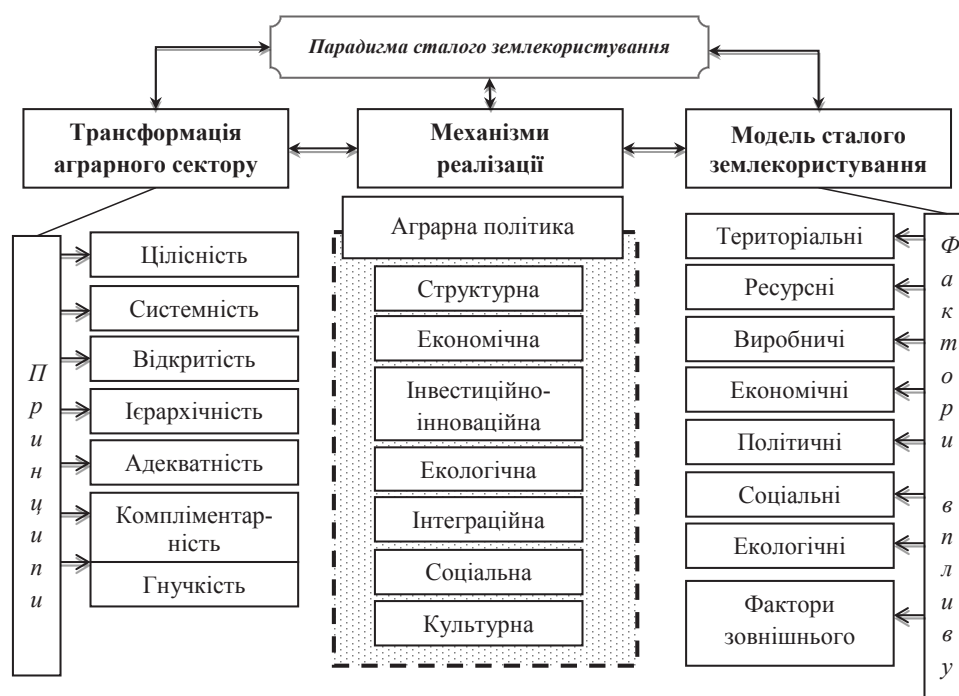

Рис. 1. Парадигма сталого землекористування

Джерело: власні дослідження

розвитку національної економіки, яку слід віднести до моделей техногенного типу економічного розвитку, побудованих на використанні штучних засобів виробництва, які створені без урахування екологічних обмежень. Однією з причин збереження традиційного типу економічного розвитку без зосередження на проблемах соціального й екологічного характеру стало акцентування уваги економічної науки лише на напрямках досягнення максимального економічного ефекту від господарської діяльності.

Це пов'язано зі зростанням споживання природних ресурсів з одночасним збільшенням забруднення навколишнього середовища. Зокрема, у 2005 році людство на 30% перевищило регенеративну потужність Землі. За таких умов використання природних ресурсів рівень забруднення до 2050 року може зрости у декілька разів. В останні десятиліття посилюються диспропорції між економічним розвитком та екологічною деградацією, що пояснюється значним зростанням світового ВВП, підвищенням рівня споживання та рівня життя в країнах світу. За останні 50 років понад 60% світових екосистем порушено антропогенним впливом, спостерігається їх подальша деградація на фоні зростання чисельності населення. Серед головних проблем слід виокремити деградацію майже 40% світових земельних ресурсів, які деградують на фоні процесів ерозії ґрунтів. При цьому знижується їхня родючість, а продуктивність має тенденцію до зменшення. За умови збереження такої тенденції може відбутися втрата 50% потенційного врожаю [4, с. 10–16].

Сучасний розвиток національної економіки України належить до техногенного типу економічного розвитку, який має за наслідки екологічно-економічні збитки, що виражаються вартісною оцінкою деградації природних ресурсів та підвищенням рівня забруднення навколишнього середовища. Основними критеріями обґрунтування економічної ефективності використання земель в аграрному виробництві в Україні визначають отриманий обсяг прибутку з одиниці площі земель сільськогосподарського призначення та рівень рентабельності [5, с. 223–224].

Але такий підхід виключає екологічну компоненту землекористування, яка є головною умовою організації будь-якого виду господарської діяльності у передових країнах світу. Для визначення ефективності сільськогосподарського виробництва у світі використовуються такі показники, як частка доданої вартості сільського господарства (% ВВП), індекс виробництва продукції, індекс доданої вартості сільського господарства у розрахунку на 1 працівника, індекс виходу зерна з 1 га зібраної площі (рис. 2). Дослідження динаміки цих показників дає змогу визначити рівень економічної ефективності використання земельних ресурсів в Україні як оптимальний. Але прибутковість виробництва товаровиробників аграрної галузі не завжди відповідає очікуваному рівню або досягається без урахування соціальної та екологічної відповідальності.

Економічний розвиток зони Степу забезпечується переважно за рахунок аграрного сектору, що пов'язано з використанням такого незамінного природного ресурсу, як ґрунт. Водночас тривале екстенсивне використання земель у землеробстві приводить до зниження їхньої продуктивності, що підтверджується стрімким падінням показників їхньої родючості, яке виражається в динамічному зменшенні вмісту гумусу, основних макро- та мікроелементів. Це знижує показники агрохімічної та еколого-агрохімічної оцінки, ресурсу родючості тощо. З метою вирішення проблем охорони, збереження та підвищення родючості ґрунтів здійснюється еколого-агрохімічна паспортизація земель сільськогосподарського призначення, що реалізується за допомогою створення паспорту поля (земельної ділянки), який є базовою основою для розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо раціонального використання різноманітних агрохімікатів (мінеральних добрив, хімічних меліорантів, засобів захисту рослин).

Важливість паспортизації зумовлюється також посушливими умовами Степу для виробництва, тому заходи зрощення мають бути економічно та екологічно обґрунтованими, зокрема в умовах мінімального ресурсного

Рис. 2. Показники ефективності моделі сталого розвитку

забезпечення, зрошувані землі, займаючи 15% ріллі, забезпечують отримання 37,2% валової продукції рослинництва в зоні Степу виникла потреба у формуванні структури посівних площ за умови виведення із складу ріллі схилових, засолених та інших малопродуктивних земель із метою уникнення подальшого погіршення їхнього меліоративного стану та зниження родючості [6, с. 92].

Окрім цього, типовою особливістю зони Степу є наявність солонцюватих ґрунтів, особливо в її приморській частині, яка зумовлена їхнім генезисом та еволюцією, яка посилюється зрошенням (426,8 тис. га), що підтверджується характеристикою солонцюватості різного ступеня 80% зрошуваних ґрунтів. Дослідженнями підтверджено, що проведення хімічної меліорації солонцюватих ґрунтів потребує щорічно 100 тис. га, а фактичному гіпсуванню підлягають останні п'ять років лише 1,3–3,1 тис. га, або 1,3–3,1% від виниклої екологічної потреби. Серед причин відсутності цих заходів є їхня енергоємність і висока вартість робіт (у середньому 890–1200 грн/га) [6, с. 96–98]. У цьому напрямі необхідне запровадження цільових державних програм дотації та підтримки аграрних товаровиробників у напрямі підвищення продуктивності солонцюватих ґрунтів.

Визначено, що в землеробстві степового регіону спостерігається щорічний дефіцит мінеральних компонентів живлення, які виносяться з урожаєм і не відновлюються за рахунок використання мінеральних добрив. Так, за останні п'ять років від'ємний баланс поживних речовин у ґрунтах коливається в межах -135,8 – -84,9 кг/га за умови фактичного обсягу внесення мінеральних добрив 21–45 кг/га діючої речовини, що становить 15–50% від необхідного мінімуму бездефіцитного рівня вмісту поживних елементів у ґрунті [6, 99]. Таким чином, фактичні валові обсяги продукції рослинництва отримано за рахунок природних запасів гумусу та поживних елементів у ґрунтах, що приводить до деградації ґрунтів та зниження рівня їхньої природної родючості.

Причиною скорочення обсягів внесення мінеральних добрив є їхня висока вартість, що пояснюється експортною орієнтованістю хімічних підприємств-виробників, сезонністю споживання цього продукту. Окрім цього, парадоксальним є високий рівень цін на добрива вітчизняного виробництва порівняно з імпортованими аналогами. Вирішення цієї проблеми також пов'язане з потребою її вирішення державними органами влади шляхом розроблення програм довгострокового забезпечення агропромислового комплексу доступними мінеральними добривами, передусім вітчизняного виробництва, за рахунок створення правових, фінансових і організаційних умов для підприємств хімічної промисловості та аграрного сектору.

Визначено, що витрати на охорону та раціональне використання природних ресурсів у аграрному виробництві у 2015 р. на 82,3% більші, ніж у 2014 р., а частка в загальній структурі цих витрат поступово зростала з 0,45% у 2010 р. до 1,2% у 2018 році. Витрати на охорону навколишнього середовища у 2018 році становили 34 392,3 млн грн, що у 2,5 разу перевищує значення цього показника у 2014 році, з них на сільське господарство – 418,1 млн грн, що становить 1,2% від загального обсягу витрат та у 2,8 разу вище значення цього показника у порівняльному році (табл. 1).

У сільському господарстві цей показник збільшився проти базового року в 3 рази і становив у 2015 р. 326,1 млн грн, що на 82,3% більше, ніж у попередньому році. Відповідно, зростає частка сільського господарства в загальній структурі витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів: у 2010 р. вона становила 0,45%, у 2013 р. – 2,49%, а в 2015 р. знизилася до 1,9%.

Крім цього, з метою покращення якісних характеристик сільськогосподарського виробництва та зменшення забруднення навколишнього середовища в Україні запроваджено екологічний податок, який за своєю економічною сутністю є компенсацією за заподіяну шкоду навколишньому середовищу. Сума сплаченого екологічного податку має покри-

Таблиця 1

Поточні витрати на охорону та раціональне використання природних ресурсів (у фактичних цінах, млн грн)

Показник	Рік						2018 до 2014 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	2018	
Усього:	10366,6	12039,4	13924,6	14339,1	13965,7	34392,3	+ у 2,5 рази
з них на сільське господарство	46,8	63,3	151,7	356,5	149,1	418,1	+ у 2,8 рази
частка сільського господарства, %	0,45	0,53	1,09	2,49	1,07	1,2	+ 0,13%

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики

вати витрати на фінансування заходів, які необхідно здійснювати для відновлення стану навколишнього середовища, та бути відповідною до нанесеній навколишньому середовищу шкоди [7]. Слід відмітити, що обсяги складених податків є вагомим складником видатків на охорону навколишнього середовища та сягає в середньому 50% за період 2011–2016 рр. Обсяги екологічного податку у 2014 році становили 307,39 млн євро, у 2015 р. – 111,07 млн євро та у 2016 р. – 176,28 млн євро. Порівняно з такими країнами Європи, як Данія, Бельгія, Швеція, Австрія це становить менш ніж 1% від обсягів їхнього екологічного податку.

Таким чином, система екологічного оподаткування має удосконалюватися та розвиватися з урахуванням досвіду передових країн Європи та світу. Потребує удосконалення системи контролю за використанням земельних ресурсів щодо якісного стану ґрунтів, що стане основою розроблення системи екологічного оподаткування аграрних підприємств у частині землекористування. Слід відмітити, що система оподаткування є головною складовою частиною економічного потенціалу та вагомим економічним фактором розбудови ринку земельних ресурсів.

Дослідженнями визначено, що головною метою парадигми сталого землекористування є формування ефективної системи ринку землі, яка покликана забезпечувати всебічний розвиток суспільства, економічні здобутки якого спрямовуються на зростання добробуту населення, підвищення рівня якості життя за першочерговістю значення збереження навколишнього середовища та природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Наведена система формування ринку земельних ресурсів (рис. 4), яка передбачає фактори впливу на про-

цес сталого землекористування, до яких входять переважно ті, які пов'язані з життєдіяльністю суспільства: економічні, соціальні, політично-ментальні, фактори впливу світового економічного простору. Врахування цих факторів сприятиме ефективному використанню природно-ресурсного, економічного, інноваційного потенціалу та потенціалу праці. За таких умов можна стверджувати про перехід до нової системи землекористування на засадах сталого розвитку, що буде свідчити про трансформацію системи земельних відносин в Україні. Таким чином, буде сформована теоретично-методологічна основа розбудови ринку земельних ресурсів з чітко визначеними принципами формування механізму його функціонування, що включають усі положення сталого розвитку. Використання синергетичного підходу до парадигми сталого землекористування дає змогу сформулювати бачення соціального ефекту, що полягає не тільки у зростанні добробуту та підвищенні якості життя, але і в усвідомленні громадянами власного значення у розвитку майбутніх поколінь, що нині постає основним завданням суспільства та держави.

Висновки. На основі систематизації методологічних підходів до вивчення системи землекористування виокремлено синергетичний підхід до парадигми сталого землекористування, запропоновано розглядати їх як процес кількісних та якісних перетворень, виражених економічним, екологічним та соціальним ефектами, що формує основи переходу аграрної сфери на етап сталого розвитку та виступає підґрунтям розбудови свідомого суспільства. Принципи парадигми сталого землекористування дають змогу сформулювати систему оцінки показників сталого роз-

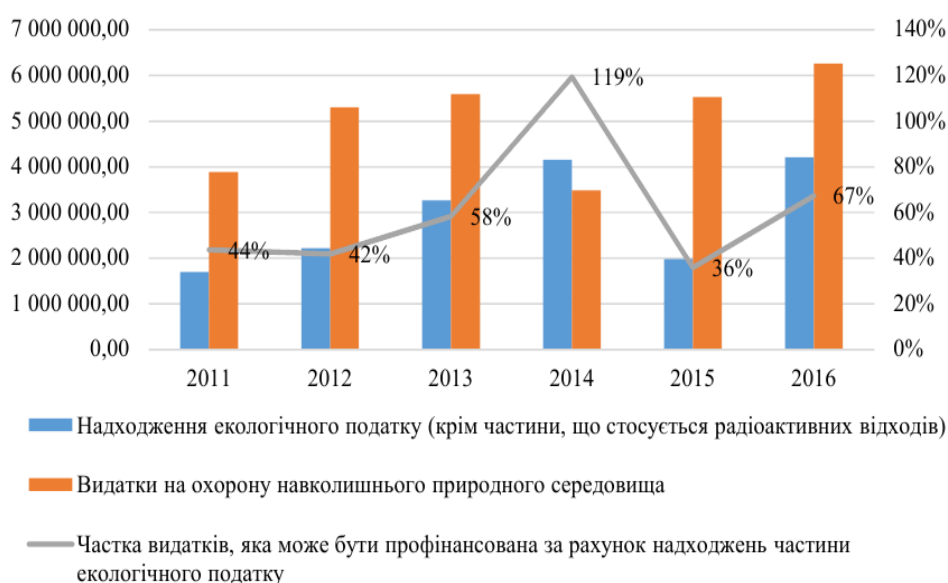

Рис. 3. Співвідношення витрат на охорону навколишнього природного середовища та надходжень від екологічного податку

Джерело: [8, с. 73]

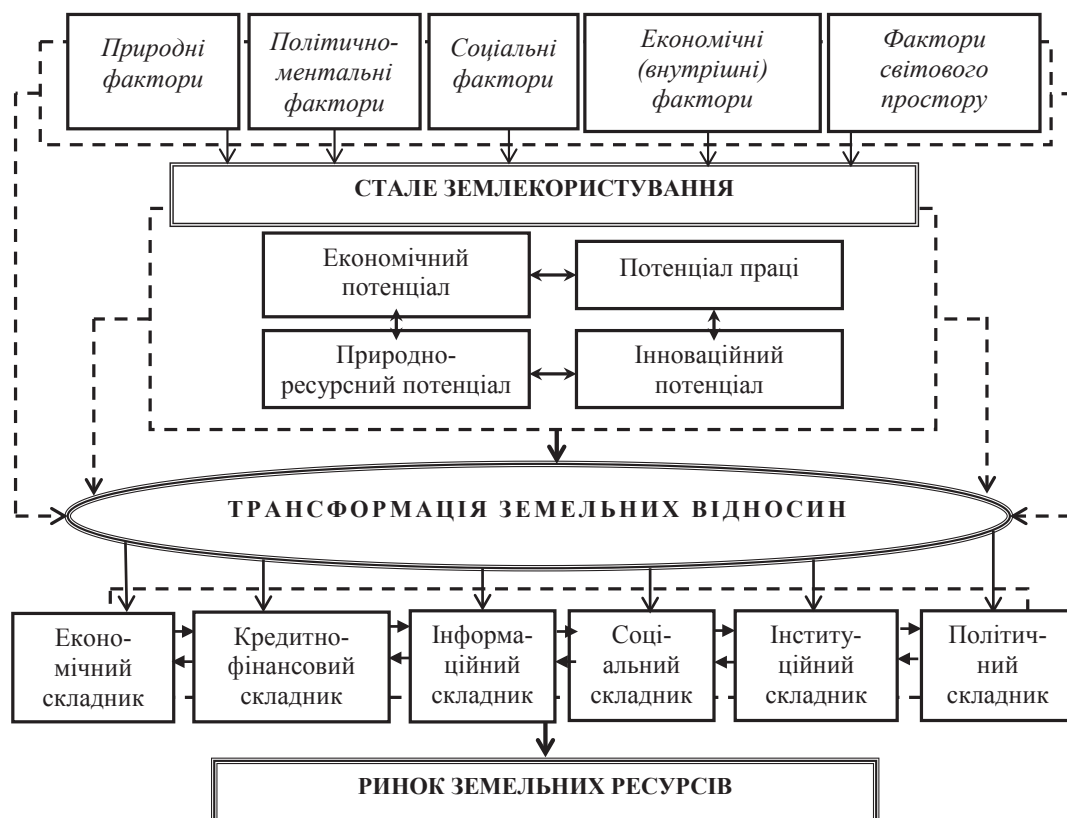

Рис. 4. Система формування ринку земельних ресурсів

Джерело: власні дослідження

витку та виявлена можливість їх адаптації до досліджень землекористування в Україні. Зокрема, частково проаналізовано екологічний складник системи показників властивостей степових ґрунтів, що свідчить про необхідність упровадження природоохоронних заходів щодо збереження родючості сільськогосподарських земель. Визначено, що витрати на охорону навколишнього середовища надходять

із державного бюджету з частковим вмістом екологічного податку. Тому удосконалення системи контролю за використанням земельних ресурсів щодо якісного стану ґрунтів є необхідною умовою розроблення системи ефективного екологічного оподаткування аграрних підприємств. Ефективна система оподаткування є дієвою складовою частиною механізму формування ринку земельних ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Кун Т. Структура научных революций. Москва : Прогресс, 1977. 300 с.
2. Пригожин И. От существующего к возникающему. Время и сложности в физических науках. Москва : КомКнига, 2006. 296 с.
3. Потравка Л.О. Системна основа синергетичної парадигми як нового підходу до проблем підвищення ефективності трансформацій економічної системи України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес.* 2015. Вип. 222. С. 117–123.
4. Управление природопользованием [Environmental Management]: под редакцией проф. С.М. Никонорова, доц. М.В. Палта. Москва : Экономический факультет МГУ имени М.В. Ломоносова, 2017. 200 с.
5. Потравка Л.О. Перспективні напрями процесу структурних трансформацій національної економіки України. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2015. № 5. С. 222–226.
6. Pichura V.I. The Basin Approach in the Study of Spatial Distribution Anthropogenic Pressure With Irrigation Land Reclamation of the Dry Steppe Zone: *Biogeosystem Technique.* 2015. № 1(3). P. 89–100.
7. Про затвердження Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України: Постанова Кабінету міністрів України № 32 від 21 січня. *Відомості Верховної Ради України.* 2015 р. № 29. Ст. 140.
8. Канонішена-Коваленко К. Екологічний податок від А до Я. Київ : Фондація «Відкрите Суспільство», 2017. 108 с.

References:

1. Kun T. Struktura nauchnykh revolyutsiy [The structure of scientific revolutions]. Moskva : Progress, 1977. 300 s.
2. Prigozhin I. Ot sushchestvuyushchego k vznikayushchemu. Vremya i slozhnosti v fizicheskikh nauках [From existing to arising. Time and Complications in Physical Sciences]. Moskva : KomKniga, 2006. 296 s.
3. Potravka L.O. Systemna osnova synerghetychnoji paradyghmy jak novogho pidkhodu do problem pidvyshhennja efektyvnosti transformacij ekonomichnoji systemy Ukrainy [Systemic basis of the synergetic paradigm as a new approach to the problems of increasing the efficiency of the transformations of the Ukrainian economic system]. *Naukovyj visnyk Naciona-ljnogho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannja Ukrainy. Serija : Ekonomika, aghrarnyj menedzhment, biznes.* 2015. Vyp. 222. S. 117–123.

4. Upravlenie prirodopol'zovaniem : pod redaktsiey prof. S.M. Nikonorova, dots. M.V. Palta. Moskva : Ekonomicheskij fakul'tet MGU imeni M.V. Lomonosova, 2017. 200 s.
5. Potravka L.O. Perspektivni naprjamy procesu strukturnykh transformacij nacional'noji ekonomiky Ukrajinj [Perspective directions of the process of structural transformations of the national economy of Ukraine]. Ghlobal'ni ta nacional'ni problemy ekonomiky. 2015. № 5. S. 222–226.
6. Pichura V.I. The Basin Approach in the Study of Spatial Distribution Anthropogenic Pressure With Irrigation Land Reclamation of the Dry Steppe Zone: Biogeosystem Technique. 2015. № 1(3). P. 89–100.
7. Pro zatverdzhennja Polozhennja pro Ministerstvo ekologhiji ta pryrodnykh resursiv Ukrajinj [On Approval of the Regulation on the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine]: Postanova Kabinetu ministriv Ukrajinj № 32 vid 21 sichnja. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajinj. 2015 r. № 29. St. 140.
8. Kanonishena-Kovalenko K. Ekologhichnyj podatok vid A do Ja [Environmental tax from A to Z]. Kyjiv : Fundacija «Vidkryte Suspiljstvo», 2017. 108 s.

НЕОБХОДИМОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПАРАДИГМЫ УСТОЙЧИВОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ (ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Аннотация. Определена современная парадигма землепользования, которая строится на системном восприятии экономической, экологической и социальной компонент, является основой формирования устойчивого развития. Установлено, что деятельность мирового сообщества направлена на достижение целей устойчивого развития с целью сохранения природных ресурсов и окружающей среды для существования и жизнедеятельности будущих поколений. В этом контексте исследована методологическая наполненность парадигмы землепользования и определена актуальность синергетической парадигмы устойчивого землепользования. Направленность национальной экономики Украины на достижение экономической эффективности ее отраслей свидетельствует о необходимости учета экономических аспектов формирования парадигмы. Исследованы современные экологические проблемы землепользования и предложены мероприятия, направленные на достижение устойчивости землепользования.

Ключевые слова: парадигма, синергетика, устойчивое развитие, землепользование, почвы, экология, национальная экономика.

NECESSARYFORMATIONOFTHE SUSTAINABLELANDLOGISTICPARADIGY(ECONOMICASPECT)

Summary. A modern paradigm of land use is defined, which is based on the systematic perception of the economic, ecological and social components, which serves as the basis for the formation of the foundations of sustainable development. It has been established that the activities of the world community are aimed at achieving the goals of sustainable development with the aim of preserving natural resources and the environment for the life and activity of future generations. In this context, the methodological completeness of the land paradigm is explored and the relevance of the synergetic basis for forming a paradigm of sustainable land use is substantiated. The main reason for the search for a new scientific paradigm of sustainable development is the contradiction in the existence of the sphere of objective causal functioning of nature and society, as well as the lack of conformity of the evolution process of nature and society. The process of development of world society is based on the principle of self-organization, and the functioning of the natural environment depends entirely on human activity. From this standpoint, the existence of the system of relations between nature and society in the conditions of the inevitable turn of time within the limits of existence and evolution leads to a qualitative transition of one state of the system to another, which requires the definition of the subject in objective processes. In order to determine the effectiveness of the model of sustainable development, it is necessary to distinguish three main groups of indicators: economic, environmental and social. The existing model of the development of the national economy, which should be attributed to a model of anthropogenic type of economic development, built on the use of artificial means of production, which are created without taking into account environmental constraints. One of the reasons for maintaining the traditional type of economic development without focusing on social and environmental issues was the emphasis on the economic science only on the directions of achieving the maximum economic effect of economic activity. The direction of the activity of the modern national economy of Ukraine in terms of achieving the economic efficiency of its branches indicates the need to take into account economic aspects of the formation of the paradigm. The modern ecological problems of land use are explored and a system of measures for achieving sustainable land use is proposed.

Key words: paradigm, synergetic, sustainable development, land use, soils, ecology, national economy.

Жекало Г. І.

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародної економіки, маркетингу і менеджменту
Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту
Тернопільського національного економічного університету*

Zhekal Ganna

*Candidate of Political Sciences, Associate Professor of
Department of International Economy, Marketing and Management
Ivano-Frankivsk Education and Research Institute of Management,
Ternopil National Economic University*

ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація. У статті розглянуто особливості розвитку цифрової економіки в Україні. Охарактеризовано показники цифровізації економіки в державі відповідно до інструменту оцінювання розвитку цифрової економіки і суспільства в ЄС, тобто так званого цифрового табло. Взято до уваги такі показники, як доступ до широкопasmового Інтернету та його якість, цифрові навички та людський капітал, використання інформаційно-комунікативних технологій громадянами та бізнесом; цифрові публічні послуги. Виокремлено основні проблеми та перешкоди, які обмежують розвиток «digital-економіки». З'ясовано, що розвиток цифрової економіки може стати важливим механізмом трансформації й відходу від старої прорадянської системи управління та побудови відносин, підвищення конкурентоспроможності та економічного розвитку держави.

Ключові слова: цифрова економіка, цифровізація, цифрове табло, онлайн-бізнес, цифрові реформи.

Постановка проблеми. Дослідження проблем та перспектив розвитку цифрової економіки в Україні є досить актуальним, адже нині відбувається рішучий перехід від сировинної економіки до високотехнологічного виробництва. Сучасні тренди нових технологічних рішень та можливостей, глобальна інформатизація активізують цей процес. Разом із тим цифровізація орієнтується на міжнародне, європейське та регіональне співробітництво з метою інтеграції України до ЄС, виходу на європейський і світовий ринок. Цифровізація також є інструментом економічного зростання шляхом підвищення ефективності, продуктивності та конкурентоздатності. Крім того, ефективне використання інструментів цифрової економіки є засобом забезпечення інформаційної безпеки та стабільності. Ці фактори зумовлюють значний інтерес до вивчення цієї сфери.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема дослідження ефективності та проблемних моментів віртуалізації та цифровізації економіки в Україні набула значної актуальності серед вітчизняних науковців, зважаючи на швидкі темпи інформатизації суспільства. Найбільш вагомими є дослідження таких авторів, як Л. Кіт, І. Маліка, А. Філіпенко, О. Джусов, С. Апальков, К. Краус, О. Голобородько та інші. Водночас значна кількість проблем щодо бачення концепції цифрового розвитку, ефективні способи залучення інновацій у розвиток цифрової економіки залишаються не досить розкритими.

Постановка завдання. Основним завданням статті є вивчення перспектив розвитку цифрової економіки в Україні, а також проблем, які суперечать ефективній інформатизації та цифровізації економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сумарний капітал компаній Google, Apple, Facebook та Amazon нині вже перевищив ВВП деяких країн Євросоюзу, таких як, приміром, Іспанія, а темпи зростання цих компаній вражають. Тому країни світу починають замислюватися, як будувати відносини з такими компаніями, що стають потужнішими гравцями на світовій арені. Виникнення таких умов у світовій економіці свідчить про формування

третьої хвилі глобалізації – цифрової, коли малий та середній бізнес визначає умови світового розвитку. «Цифрова економіка», «digital-економіка», «економіка на вимогу» (on-demand economy), «GAFA-економіка» – такими термінами описують сучасні тренди розвитку економіко-інформаційних відносин. В загальному вигляді всі ці терміни описують вид економіки, де основними засобами виробництва виступають цифрові дані – числові та текстові.

На практиці цифрова економіка проявляється насамперед як економіка, орієнтована на споживача (on-demand economy), тобто можливість держави надавати різного роду послуги. Зокрема, це отримання громадянами довідок, запитів, заяв, відповідей на запити в електронному вигляді, навіть не виходячи з дому, електронні платежі тощо. Крім того, це ринок миттєвих замовлень та необмеженого вибору товарів і послуг через використання онлайн-магазинів, інтернет-банкінгу, месенджерів чи інші соціальні мережі. Діджиталізація економіки відбувається як через цифрові реформи у сферах суспільного життя – освіти, медицині, публічному управлінні, так і безпосередньо в бізнесі.

З цього приводу науковці Н. Краус та О. Голобородько зазначають, що цифрова епоха змінює підхід до ведення бізнесу, а також вимоги до використовуваних інформаційних технологій: систем управління маркетингом, продажами і сервісом; телефонії і месенджером; системам документообігу й управління персоналом; облікових систем і безлічі інших корпоративних додатків [5]. Крім того, вони виокремлюють такі цифрові технології, продукти і послуги, які вважаються інноваційними трендами сучасного соціально-економічного середовища: BioTech, NanoTech, RetailTech, FinTech, LegalTech, InsurTech, GovTech, BlockChain, Digital marketing, CRM&BPM та інші.

Роль держави у впровадженні цифрової економіки подвійна. По-перше, як регулятора, що запроваджує та встановлює норми, принципи та основи співіснування елементів цифрової економіки поряд із існуючими реаліями в державі, контролює та перевіряє методи їх використання, проводить технологічні зміни, що сприяють

закріпленню цифрових відносин між суспільством та владою. По-друге, держава може використовувати інтернет та інформаційні технології безпосередньо під час надання своїх послуг в онлайн-торгівлі, електронному врядуванні. Однак особливості українського цифрового розвитку в тому, що індивідуальні користувачі і бізнес значно випереджають державу і промисловість. Наш малий і середній бізнес вже так чи інакше працює в інтернеті і здебільшого використовує цифрові методи просування своїх послуг, тоді як держава і велика промисловість в Україні кардинально відстали.

У межах стратегії ЄС «Європа – 2020» однією з важливих ініціатив розвитку стала програма підтримки цифрової економіки «стратегія Єдиного цифрового ринку» (Digital Single Market Strategy або «Цифровий порядок денний для Європи»). Програма містить перелік із 100 конкретних дій задля розвитку єдиного цифрового ринку, довіри і безпеки користувачів онлайн-транзакцій, підвищення електронних навичок, використання інформаційних технологій для вирішення соціальних проблем, стимулювання наукових досліджень та інновацій. В контексті євроінтеграційних прагнень України та запровадження низки реформ на шляху до демократизації та європейського поступу розвиток елементів цифрової економіки може стати важливим механізмом трансформації та відходу від старої прорадянської системи управління і побудови відносин.

Додаток XVII-3 до Розділу IV Угоди про асоціацію зобов'язує Україну здійснити імплементацію низки актів ЄС, що встановлюють спільні норми на ринку надання електронних комунікаційних послуг. Тобто Україна має запровадити європейську концепцію регулювання цифрового ринку та впровадити її стандарти, що є однією з вимог євроспільноти задля поглиблення співробітництва. Без сумніву, укорінення елементів прозорості цифрової економіки в Україні може стати основою вирішення найбільш болючої проблеми – корупції. Крім того, ефективне впровадження цифрової економіки може стати дієвим інструментом для підвищення рівня економічного потенціалу загалом, усунення цифрового протекціонізму, штучних обмежень доступу до ринків, які перешкоджають торговим потокам та інвестиціям, налагодження науково-дослідної співпраці.

Інституційно-правове оформлення розвитку цифрової економіки в Україні розпочалося ще в 2013 році, коли Кабінет Міністрів України видав розпорядження «Про схвалення стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні». У червні 2015 року Україна приєдналася до Декларації першого засідання міністрів «Східного партнерства ЄС» з питань цифрової економіки. Наступним кроком стало розроблення концептуальних засад «Цифрового порядку денного України – 2020», який визначав ключові завдання, першочергові сфери, ініціативи та проекти «цифровізації» України на найближчі три роки. У 2017 році прийнято Закон України «Про електронні довірчі послуги» (по суті, є технічним перекладом європейського Регламенту з eIDAS-регулювання).

17 січня 2018 року уряд схвалив Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердив план заходів щодо її реалізації [9]. Головною метою документа стала реалізація ініціатив «Цифрового порядку денного України 2020» (цифрової стратегії) для усунення бар'єрів на шляху цифрової трансформації України у найбільш перспективних сферах. В основі стратегії стало стимулювання економіки та залучення інвестицій, подолання цифрової нерівності, поглиблення співпраці з ЄС у цифровій сфері та розбудова

інноваційної інфраструктури країни і цифрових перетворень. Передбачено розвиток цифрової інфраструктури як основи цифрової економіки, цифровізацію реального сектору через створення «цифрового робочого місця», «смарт-фабрик» тощо, а також базових сфер життєдіяльності, розвиток цифрової грамотності населення.

Основним інструментом оцінювання розвитку цифрової економіки і суспільства в ЄС є так зване цифрове табло. На основі цифрового табло формуються два ключових звіти щодо стану цифрової економіки в ЄС, зокрема – Індекс цифрової економіки та інформаційного суспільства (DESI) та Європейський звіт із цифрового прогресу (EDRP). Основними аспектами, що визначають індекс DESI, є такі: доступ до широкошмугового Інтернету та його якість; цифрові навички та людський капітал; використання інформаційно-комунікативних технологій громадянами; використання цифрових технологій бізнесом; цифрові публічні послуги; доступ до інформаційних ресурсів (ДіР) у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. Спробуємо проаналізувати за відповідними показниками стан цифрової економіки в Україні нині.

Згідно з даними Державної служби статистики України станом на 1 січня 2019 року [3] в Україні користуються інтернетом 26 мільйонів людей, тобто абоненти мобільних і дротових підключень. Для порівняння, у 2017 році в Україні було 23,6 мільйонів абонентів. Крім того, вже майже рік українці мають змогу користуватися мобільним 4G-інтернетом. Станом на 2018 рік 7 із 10 домогосподарств підключені до високошвидкісного Інтернету. 70–80% території України має покриття мережею Інтернет. А щорічний об'єм приватних інвестицій у сферу побудови цифрових інфраструктур становить 3 млрд. дол. [10].

Що стосується цифрових навичок українців, то вітчизняні айтишники входять у п'ятірку найкращих спеціалістів галузі у світі. А українські ІТ-компанії асоціюються з міжнародним простором інновацій. Однак цифрові навички – це вміння людини користуватися інформаційними технологіями. Такі вміння стосуються не лише професійних кадрів сфери інформаційно-комп'ютерних технологій, але й громадян загалом. Саме цифрові навички мають сприяти використанню технологій у повсякденному житті.

Такі навички включають у себе вміння пошуку, оцінки та обробки інформації, взаємодія та коректне використання технологій для спілкування у відповідному онлайн-середовищі, а також навички створення та редагування цифрового контенту [1].

Однак на законодавчому рівні нині в Україні ще навіть не визначені такі базові поняття, як «цифрові навички» і «цифрові компетенції». На інституційному рівні ще не розпочато дискурс із приводу розроблення національної стратегії з розвитку цифрових навичок і створення національної коаліції за цифрові навички і цифрові робочі місця. Передумови до цього з'явилися з формуванням Координаційної ради з розвитку цифрової економіки та суспільства (при Мінекономрозвитку України), в межах якої вже діє робоча група з цифровізації освіти. Тільки злагоджені дії цієї структури можуть створити необхідні умови для досягнення очікуваних результатів політики Східного партнерства до 2020 року [6].

Що стосується основних засад використання цифрових технологій бізнесом, то ІТ-індустрія вийшла на 2 місце в українському експорті послуг та становить 20% загальної величини послуг. Для порівняння, у структурі експорту до Великої Британії, наприклад, понад 50% – експорт ІТ-послуг. Індустрія інформаційних технологій дає понад 3% ВВП України. Згідно з даними НБУ, вітчизняна ІТ-індустрія за перше півріччя 2018 року принесла

українській економіці 1,5 млрд дол. експортної виручки. Це на 29% більше показників 2017 року. Рівень зайнятості у галузі зріс у 2018 році на 30 тис. осіб. За результатами 2017 року обсяг виручки ринку ІТ-послуг становить 3,6 млрд дол., а кількість ІТ-спеціалістів становила понад 120 тис. осіб із середнім рівнем оплати праці 1,8–2 тис. дол. на місяць. Крім того, у 2018 році у світовий рейтинг «ТОП-500 найкращих ІТ-розробників» увійшли 12 українських та міжнародних компаній, що мають представництва в Україні. Минулого року їх було лише 8 [2].

Кабмін прогнозує зростання ВВП на 5% у результаті вдалих цифрових реформ [11]. Прикладом для України може стати цифровий шлях розвитку Естонії, яка завдяки вдалим реформам за десять років стала однією з найбільш успішних країн Європи в галузі цифрових технологій.

Зважаючи на те, що долучення до міжнародного онлайн-бізнесу – це не вибір, а необхідність, яка веде за собою і поступовий перехід до цифрового управління, то роль держави у цьому буде не така значна. Завдяки міжнародним відносинам розвиток цифрової інфраструктури неминучий.

Щодо сфери надання електронних адміністративних послуг, то стартом цього процесу в Україні став 2015 рік. Перші електронні послуги були запроваджені через веб-сайт «Державна архітектурно-будівельна інспекція України». Для електронної ідентифікації застосовуються електронні цифрові підписи а також і BankID. Також для розвитку сфери електронних послуг держава сприяє розповсюдженню альтернативних електронному підпису засобів електронної ідентифікації, зокрема MobileID.

Станом на липень 2019 року в Україні громадянам та бізнесу доступні 119 електронних послуг. «Єдиним вікном» доступу до державних електронних послуг слугує Урядовий портал [8]. Серед тих послуг, які вже доступні онлайн, є послуги у соціальній сфері, послуги для бізнесу, послуги у будівельній сфері, послуги у сфері безпеки та суду, послуги для автовласників, послуги у транспортній сфері та інші. Крім того, нині вже працюють два нових портали для громадського контролю: за використанням міжнародної технічної допомоги та за державними підприємствами.

Поряд із цим згідно з рейтинговими показниками щодо ефективного впровадження та розвитку в Україні методів цифрової економіки держава займає не передові місця. Так, відповідно до показників Bloomberg Innovation Index [7] – рейтингу, що відображає ключові фактори інноваційного розвитку економіки, Україна у 2018 році ввійшла в топ-п'ятдесят інноваційних економік і зайняла 46 місце, однак за показниками 2019 року рівень запровадження елементів інноваційної економіки опустився до 53 позиції.

Спробуємо виокремити основні проблеми та перешкоди під час впровадження та розвитку цифрової економіки в Україні.

По-перше, це не досить розвинена інфраструктура (за даними ресурсу Speedtest.net позиції України в світі за показниками якості Інтернет-з'єднання неймовірно

низькі: 114 місце за якістю мобільного інтернету та 45 – за якістю широкопasmового інтернету [11]).

По-друге, це низька технологічна освіченість, доступність не для всіх громадян переваг та можливостей цифрового світу, територіальна цифрова нерівність (сільське населення, особи з низьким рівнем доходу та старші вікові групи більш обмежені в доступі до мережі Інтернет), незначна частка інновацій у цифрову економіку (тільки 17% українських виробництв використовують інновації, тоді як у ЄС такий показник сягає 49% [4, с. 41]).

По-третє, це застарілість техніки у державних організаціях та структурах (якщо українські приватні ІТ-компанії можуть дозволити собі найсучасніше обладнання, то державні структури, малий та середній бізнес, потенційні покупці їхніх товарів та послуг в Україні, а також пересічні українці обмежені як у техніці, так і у фінансах).

По-четверте, це низький рівень державної підтримки модернізації основних засобів виробництва на цифрові, існування більшості проектів на папері та відсутність реалізації їх на практиці, слабкий прогрес у наблизненні до ключових досягнень, визначених щодо гармонізації цифрових ринків документом «20 очікуваних досягнень Східного партнерства до 2020 р.», брак узгодженого стратегічного підходу до формування політик у напрямі гармонізації цифрових ринків з ЄС.

Крім того, до перешкод розвитку цифрової економіки в Україні можна віднести відсутність стандартизації як цілих цифрових систем, так і у використанні «Інтернету речей», які змогли б гарантувати інформаційну безпеку як на індивідуальному рівні, так і на рівні надання інформаційних послуг державою. Однак побудова цифрових систем, платформ та інфраструктур, які мають бути використані громадянами, бізнесом та державою, не може функціонувати виключно на національних стандартах.

До низки перешкод розвитку цифрової економіки в Україні також можна віднести низький рівень безпеки та довіри користувачів Інтернету в цифровій економіці, високий ризик інформаційних та кібератак, недосконалість системи антивірусного оснащення, а також порівняно незначну частку інвестицій у цифрову інфраструктуру.

Це свідчить про те, що реальне впровадження рішень на кшталт e-governance (e-урядування) та електронної економіки нині має більше декларативний характер і потребує конкретних реформ. Однак інформатизація суспільства спроможна підвищити інвестиційну привабливість держави та економічний потенціал. Зокрема, збільшення кількості послуг, які можуть надаватись онлайн, зменшує рівень корупції в державі, підвищує рівень відкритості наданих послуг та рівень прозорості роботи державних структур. До переваг цифрової економіки можна також віднести нижчі ціни на товари, їх доступність та широку різноманітність, економію часу та людських ресурсів як робочої сили і водночас практично «нескінченність» товарів в електронному вигляді.

Список використаних джерел:

1. Гребя Р. Яким буде олімпійський (цифровий) стрибок України. Українська правда. 22.02.2018. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2018/02/22/229140/> (дата звернення: 12.07.2019).
2. Діденко С. Як космос та ІТ впливає на розвиток економіки: супутниковий моніторинг розвитку. UA News. 15.04.2019. URL: <https://ua.news/ua/yak-kosmos-ta-it-vplyvayut-na-ekonomiku-innovatsiyi-suputnykovogo-monitoryngu-rozvytku/> (дата звернення: 15.07.2019).
3. Кількість абонентів зв'язку на 1 січня 2019 року. Держстат України: веб сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zv/az/az_u/az0119_u.htm (дата звернення: 14.07.2019).
4. Кірсев Д.Б. Розвиток цифрової економіки як елемент стратегії суспільного розвитку в Україні. Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія : Державне управління. 2019. Том 30(69). № 1. С. 38–44.
5. Краус Н., Голобородько О., Краус К. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. Ефективна економіка. 2018. № 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/8.pdf (дата звернення: 18.07.2019).

6. «Проблеми та перспективи гармонізації цифрового ринку України з ринками ЄС та країн СхП»: аналітичний звіт. URL: <https://cid.center/wp-content/uploads/2019/02/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%A1%D1%85%D0%9F.pdf> (дата звернення: 28.06.2019).
7. Рейтинг инновационных экономик – 2019: Южная Корея лидирует шесть лет. URL: <https://theworldonly.org/rejting-innovatsionnyh-ekonomik-2019/> (дата звернення: 10.07.2019).
8. Розвиток електронних послуг. Урядовий портал: веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/rozvitok-elektronnih-poslug> (дата звернення: 05.07.2019).
9. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації». Урядовий портал: веб-сайт. 17.01.2018. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-konceptsiyi-rozvitku-cifrovoyi-ekonomiki-ta-suspilstva-ukrayini-na-20182020-roki-ta-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-yiyi-realizaciyi> (дата звернення: 07.07.2019).
10. Цифрова економіка України: час діяти настав. URL: <https://issuu.com/mineconomdev/docs/> (дата звернення: 10.07.2019).
11. Щербатенко О. Перспективи та перешкоди цифрової економіки в Україні. Na chasi. 29.01.2018. URL: <https://nachasi.com/2018/01/29/what-makes-ukraine-digital/> (дата звернення: 11.07.2019).

References:

1. Ghreba R. Jakym bude olimpijskij (cyfrovij) strybok Ukrainy [What will be the Olympic (digital) jump of Ukraine]. Ukrainsjka pravda [Ukrainian truth]. 22.02.2018. Available at: <https://life.pravda.com.ua/columns/2018/02/22/229140/> (accessed 12 July 2019).
2. Didenko S. Jak kosmos ta IT vplyvaje na rozvytok ekonomiky: suputnykovyj monitoryng rozvytku [How space and IT affect the development of the economy: satellite monitoring of development]. UA News. 15.04.2019. Available at: <https://ua.news.ua/yak-kosmos-ta-it-vplyvayut-na-ekonomiku-innovatsiyi-suputnykovogo-monitoryngu-rozvytku/> (accessed 15 July 2019).
3. Kiljkistj abonentiv zv'jazku na 1 sichnja 2019 roku [Number of subscribers on January 1, 2019]. Derzhstat Ukrainy: web-sajt. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019> (accessed 14 July 2019).
4. Kirjejev D.B. (2019) Rozvytok cyfrovoyi ekonomiky jak element strategiji suspilnogho rozvytku v Ukraini [Development of the digital economy as an element of the strategy of social development in Ukraine]. Vcheni zapysky TNU im. V.I. Vernadskjogho. Serija: Derzhavne upravlinnja. Vol. 30(69). No 1. pp. 38-44.
5. Kraus N., Gholoborodjko O., Kraus K. (2018). Cyfrova ekonomika: trendy ta perspektyvy avanghardnogho kharakteru rozvytku. Efektyvna ekonomika [Effective economy]. No 1. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/8.pdf (accessed 18 July 2019).
6. «Problemy ta perspektyvy gharmonizaciji cyfrovogho rynku Ukrainy z rynkamy ES ta krajin SkhP»: analitychnyj zvit [Problems and prospects of harmonization of the digital market of Ukraine with the markets of the EU and the countries of the Eastern Europe]. Available at: <https://cid.center/wp-content/uploads/2019/02/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%A1%D1%85%D0%9F.pdf> (accessed 28 June 2019).
7. Rejtyng innovacyonnyh ekonomik – 2019: Juzhnaja Koreja ledyruet shestj let [Innovation Economy Ranking 2019: South Korea leads six years]. Available at: <https://theworldonly.org/rejting-innovatsionnyh-ekonomik-2019/> (accessed 10 July 2019).
8. Rozvytok elektronnyh poslug [Development of electronic services]. Urjadovij portal. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/rozvitok-elektronnih-poslug> (accessed 5 July 2019).
9. Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennja Konceptiji rozvytku cyfrovoyi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky ta zatverdzhennja planu zakhodiv shhodo jiji realizaciji» [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Concept for the Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018-2020 and Approval of the Action Plan for its Implementation"]. Urjadovij portal: website. 17.01.2018. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-konceptsiyi-rozvitku-cifrovoyi-ekonomiki-ta-suspilstva-ukrayini-na-20182020-roki-ta-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-yiyi-realizaciyi> (accessed 7 July 2019).
10. Cyfrova ekonomika Ukrainy: chas dijaty nastav [Digital economy of Ukraine: time to act has come]. Available at: <https://issuu.com/mineconomdev/docs/> (accessed 10 July 2019).
11. Shherbatenko O. Perspektyvy ta pereshkody cyfrovoyi ekonomiky v Ukraini [Prospects and obstacles of the digital economy in Ukraine]. Na chasi. 29.01.2018. Available at: <https://nachasi.com/2018/01/29/what-makes-ukraine-digital/> (accessed 11 July 2019).

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА УКРАИНЫ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация. В статье рассмотрены особенности развития цифровой экономики в Украине. Охарактеризованы показатели цифровизации экономики в государстве в соответствии с инструментами оценки развития цифровой экономики и общества в ЕС, то есть так называемого цифрового табло. Приняты во внимание такие показатели, как доступ к широкополосному Интернету и его качество, цифровые навыки и человеческий капитал, использование информационно-коммуникативных технологий гражданами и бизнесом; цифровые публичные услуги. Выделены основные проблемы и препятствия, которые ограничивают развитие «digital-экономики». Установлено, что развитие цифровой экономики может стать важным механизмом трансформации и отхода от старой просоветской системы управления и построения взаимоотношений, повышения конкурентоспособности и экономического развития государства.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровизация, цифровое табло, онлайн-бизнес, цифровые реформы.

DIGITAL ECONOMY OF UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Summary. The article considers the peculiarities of the development of the digital economy in Ukraine. It was characterized the indicators of digitization of the economy in the state in accordance with the instrument for assessing the development of the digital economy and society in the EU, that is, the so-called digital scoreboard. Taking into account indicators such as broadband Internet access and its quality, digital skills and human capital, the use of information and communication technologies by citizens and business; digital public services. The main problems and obstacles limiting the development of the digital economy are outlined. The most significant of them are the following: insufficiently developed infrastructure in the implementation and development of the digital economy in Ukraine, low technological education, accessibility not to all citizens of the benefits and opportunities of the digital world, territorial digital inequality, outdated technology in public organizations and structures, low level of state support the modernization of the basic means of production on a digital basis, the existence of most projects on paper and the lack of their implementation in practice. It is revealed that the introduction of elements of the digital economy requires legislative registration. It is characterized that the role of the state in the conduct of the digital economy is double. Firstly, as a regulator that implements and sets standards. Secondly, the state can use the Internet and information technology directly when providing its services in online trade, e-government. It is substantiated that the development of the digital economy can become an important mechanism of transformation and departure from the old pro-Soviet system of governance and building of mutual relations, raising the competitiveness and economic development of the state.

Key words: digital economy, digitalisation, digital scoreboard, online business, digital reform.

УДК 330.341.1

Зайченко В. В.

*кандидат наук із державного управління, доцент,
декан факультету економіки та менеджменту
Центральноукраїнського національного технічного університету*

Zaychenko Volodymyr

*Candidate of Sciences in Public Administration, Docent,
Dean of the Economics and Management Faculty
Central Ukrainian National Technical University*

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ

Анотація. У статті узагальнено наявні в економічній літературі підходи до аналізування стану технологічної конкурентоспроможності економіки країни. Надано характеристику таких основних методичних підходів до аналізування технологічної конкурентоспроможності, як компаративний (порівняльний), гносеологічний, комплексний як підвид системного, синергетичний і динамічний. Звернено увагу на особливості системного підходу, який розглядає економічну систему як сукупність компонент та зв'язків різного порядку. Проаналізовано низку міжнародних методик розрахунку технологічної та інноваційної конкурентоспроможності (та їх окремих складників), включно з інструментарієм інтегрального оцінювання нормалізованих індикаторів і побудови відповідних рейтингів. Зроблено висновок, що постійний моніторинг стану і розвитку інноваційної системи та її технологічної складової частини є необхідною умовою для формування науково обгрунтованої політики держави на засадах технологічного випередження.

Ключові слова: технологічна конкурентоспроможність економіки, методика аналізування, методологічні аспекти.

Вступ та постановка проблеми. Забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки в глобальному середовищі як складний і системний процес, що потребує формування відповідного середовища, природної мотивації суб'єктів, суспільної готовності, становлення інституційно-економічних умов і т. д., визначається низкою безпосередніх та опосередкованих чинників, які важливо вміти відстежити та дослідити. Методологічні засади оцінки та аналізу конкурентоспроможності економічної системи на макрорівні, як і окремих її складників, передбачають формування наукового уявлення про підходи, принципи, методи та методики дослідження у контексті досягнення поставлених цілей і завдань.

У широкому розумінні методологічний інструментарій сприяє впорядкуванню теоретичних і практичних

аспектів вивчення конкурентоспроможності економіки, дає змогу виявити важелі впливу на досліджувану систему, а також спрогнозувати тенденції її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню теоретико-методичних засад технологічної конкурентоспроможності в контексті формування передумов забезпечення конкурентних позицій національної економіки присвячені праці С. Давимуки [1], В. Мунтіяна [6], Л. Федулової [9]. Над дослідженням функціонально-структурних характеристик технологічної конкурентоспроможності національного господарства працювали такі вчені, як І. Козловський [3], Л. Лісовська [4], Р. Лупак, Ю. Осадчук [10], І. Матюшенко [5], Д. Покришка [8]. Проте аспекти методології дослідження технологічної конкурентоспроможності національного господарства,

у т. ч. питання міжнародного досвіду у цій сфері, залишаються не досить вивченими.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз, узагальнення та удосконалення методології дослідження технологічної конкурентоспроможності економіки країни.

Виклад основного матеріалу. Визначальною ідеєю, на якій ґрунтується дослідження технологічної конкурентоспроможності економіки, є концепція глобального еволюціонізму (зароджена ще у XVIII ст. і розвинута в XX ст. австрійським дослідником Е. Янчем) як філософське сприйняття динаміки сучасного суспільства. На тлі ідеї глобального еволюціонізму органічно вибудовується система методичних підходів до оцінки та аналізу конкурентоспроможності економіки. Це, по-перше, компаративний підхід, який дає можливість здійснювати порівняльний аналіз. По-друге, для обґрунтування умов та факторів підвищення конкурентоспроможності країни варто застосовувати ґносеологічний підхід як інструмент розуміння сутнісної природи досліджуваної системи. По-третє, повнота і надійність аналізу неможливі без комплексного підходу як особливого підвиду системного підходу. По-четверте, досягнення максимальної результативності функціонування економіки, у тому числі її технологічної компоненти, можливе шляхом застосування синергетичного підходу.

Для дослідження конкурентоспроможності економіки найчастіше використовують методи багатомірного статистичного аналізу (факторний аналіз, метод головних компонент, кластерний аналіз, дискримінантний аналіз та ін.), оскільки вони є доречними за умов високої якості первинної інформації і масовості даних спостережень. Для визначення впливу чинників конкурентоспроможності економіки застосовують низку формалізованих методів, зокрема методи економіко-математичного моделювання. Як доповнення до формалізованих методів аналізу доцільно використовувати соціологічний інструментарій – найчастіше експертні методи, які можуть забезпечувати як кількісну, так і якісну оцінку параметрів конкурентоспроможності економіки. Складність національних технологічних систем, різноманітність інтересів та функцій суб'єктів, які формують ці системи, визначають необхідність застосування комплексного підходу до оцінювання та аналізу технологічної конкурентоспроможності країни.

Світова практика демонструє велику кількість методів та інструментів аналізу технологічної конкурентоспроможності економіки й окремих її складників. Більшість із них пов'язані з використанням процедури інтегрального оцінювання досліджуваного явища з наступним ранжуванням країн за проміжними та кінцевими індикаторами.

Логічним доповненням комплексного аналізу, що оперує різними видами статичних досліджень, є динамічний підхід, використання якого дає можливість оцінювати тенденції розвитку технологічної сфери економіки, досліджувати мінливість середовища її формування та з'ясувати швидкість зміни окремих складових частин технологічної конкурентоспроможності. На цьому підході ґрунтується концепція *технологічного динамізму*, котра зародилася в кінці XX ст. і є характерною ознакою сучасного суспільного розвитку. Суть концепції полягає у тому, що передові країни світу (США, Японія, Сінгапур, Швейцарія, Нідерланди та ін.), розвиваючи новітні галузі промисловості і перебудовуючи усі сфери економіки для створення нових технологій, перебувають у стані постійної технологічної революції. Таким чином, динамізм технологій та відповідних систем зумовлює високу волатильність (мінливість) методик їх оцінювання.

Значний внесок у розроблення методології дослідження технологічного розвитку економіки здійснено широким спектром міжнародних організацій (Світовий банк, Всесвітній економічний форум, Організація Об'єднаних Націй із промислового розвитку, Міжнародний Альянс прав власності), міждержавних регіональних утворень (Європейський Союз), національних інституцій (Національний інститут науки і технологічної політики в Японії, Національний інститут стандартів і технології в США, Рада з наукового і промислового розвитку в Індії, Інститут економіки промисловості НАН України, Український інститут науково-технічної експертизи та інформації) та окремими експертними групами (в Україні – під керівництвом О.І. Амоші, В.М. Гейця, М.О. Кизима, В.В. Камишина та ін.). Об'єктом аналізу переважно виступають технологічна готовність, інноваційна активність, реалізація технологічно-інноваційної продукції, патентна продуктивність, фінансове забезпечення наукових досліджень та розробок, ефективність відповідних витрат тощо. Сукупність окремих складників технологічної конкурентоспроможності представлена низкою інтегральних показників соціально-економічного розвитку, інноваційного потенціалу та глобальної конкурентоспроможності країн. Незважаючи на спільну сутнісну спрямованість наявних міжнародних і національних методик, є суттєві розбіжності в системі підбору індикаторів, що слугують об'єктом порівняльного аналізу, відмінності за типами даних (кількісні, якісні; «м'які», «тверді»; агреговані, часткові), які використовуються під час оцінювання, а також методологічні особливості обчислення інтегральних індикаторів.

На глобальному рівні аналіз технологічно-інноваційного розвитку країн представлений різними вимірниками – міжнародними індексами та рейтингами.

Найбільш повний комплекс показників, у тому числі стосовно інноваційно-технологічної групи, оцінюється *Індексом глобальної конкурентоспроможності (GCI)* за методикою Всесвітнього економічного форуму. Глобальне дослідження базується на загальнодоступних статистичних даних і результатах опитування керівників компаній. Індекс формують 113 часткових індикаторів (з 2018 р. – 98), зведених у 12 груп різної ваги, серед яких – технологічна готовність і освоєння інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та інноваційний розвиток. Технологічний складник наведений такими субіндикаторами, як доступність останніх технологій; освоєння технологій на рівні компаній; законодавство щодо ІКТ; прями іноземні інвестиції і передача технологій; мережа користувачів мобільних телефонів, персональних комп'ютерів, Інтернету.

Альтернативне дослідження *світової конкурентоспроможності (IMD WCI)* щороку проводить Інститут розвитку менеджменту в Швейцарії. Перший рейтинг був складений у 1989 р., і до 1996 р. дослідження проводилося спільно з експертами Всесвітнього економічного форуму. Після 1996 р. методика зазнала змін у напрямі збільшення переліку індикаторів з 20 до 332 часткових індексів, об'єднаних у 4 групи індексів конкурентоспроможності (макроекономічні результати, ефективність уряду, ефективність бізнесу, інфраструктура). В останній групі окремо оцінюється технологічна інфраструктура як важлива складова частина середовища формування технологічної системи країн. Головним недоліком методики є включення часткових і групових показників до інтегрального індексу без врахування їх вагових коефіцієнтів.

З 2013 р. Інститутом розвитку менеджменту в Швейцарії публікується *Рейтинг цифрової конкурентоспроможності країн світу (WDCR)*. Дослідження охоплює 3 групи показників і 50 часткових індексів: знання (субіндекси, пов'язані з розвитком талантів, освіти і наукових досліджень), технології (індикатори середовища – законодавство, фінансове забезпечення, технологічна інфраструктура) та майбутня готовність (готовність суспільства загалом та бізнесу зокрема до технологічних трансформацій та освоєння нових ІКТ).

Інноваційна конкурентоспроможність, що включає технологічну складову частину, залишається одним із найбільш вивчених напрямів глобальної конкурентоспроможності країн. Прикладом таких досліджень є започаткований у 2007 р. рейтинг, побудований на основі *Глобального інноваційного індексу (GII)*. Індекс розраховується експертами Міжнародної бізнес-школи INSEAD (Франція) за підтримки Всесвітньої організації інтелектуальної власності (WIPO), Корнельського університету (США) та інших учасників. Структуру глобального інноваційного індексу формують 7 груп показників: інститути і політика; кадровий потенціал; загальна та ІКТ-інфраструктура; конкурентоспроможність ринків; конкурентоспроможність компаній, результати у сфері креативності; результати наукових досліджень.

Ще одним інструментом оцінювання конкурентоспроможності країн та їх групування за ступенем інноваційного розвитку є *Індекс інноваційного потенціалу (ICI)* Європейської бізнес-школи у Німеччині, ініційований у 2002 р. професором М. Портером у складі глобальної конкурентоспроможності за методикою Всесвітнього економічного форуму. Індекс включає 5 субіндексів на базі 131 країни: людський капітал (освіта, соціальна інклюзія та рівність); інституційне оточення (державна політика, система органів влади); використання ІКТ (якість інфраструктури, використання комп'ютерів, телебачення та Інтернету, мобільного зв'язку тощо); наукові дослідження і розробки (інфраструктура, патентна діяльність); нормативно-правова база.

Широкий спектр національних чинників, які стимулюють або ж стримують інноваційно-технологічну діяльність, наведений у щорічному дослідженні агентства Bloomberg (США), що займається професійною фінансовою аналітикою. На основі 7 рівнозначних груп показників експертами Bloomberg розраховується *Індекс інноваційного розвитку (BII)* та публікується відповідний рейтинг країн.

Для оцінки сучасного етапу суспільного розвитку, якому притаманна визначальна роль знань, що формують інтелектуальний ресурс та втілюються у нових технологіях, використовують методику Світового банку. «Методологія оцінки знань» (The Knowledge Assessment Methodology), розроблена Інститутом Світового банку у 2004 р., включає 109 структурних і якісних індикаторів, на основі яких обчислюють агрегований *Індекс економіки знань (KEI)*. Усі часткові показники об'єднані у 4 групи: економічний та інституційний режим, освіта, інновації, ІКТ.

У період становлення економіки знань Міжнародною бізнес-школою INSEAD разом із Адеко Груп та Інститутом лідерства людського капіталу в Сінгапурі було започатковано ще одне рейтингове дослідження – *Глобальний індекс конкурентоспроможності талантів (GTCL)*. У цьому дослідженні підкреслюється вплив технологічних змін на конкурентоспроможність талантів, а також поява нових можливостей для людини, створених технологіями.

Глобальний індекс конкурентоспроможності талантів обчислюється як середнє арифметичне 6 груп показників (68 часткових індикаторів), таких як ринкові та нормативні умови на ринку праці; і можливість для кар'єрного зростання; можливості роботодавців залучати таланти з усього світу (індекс приваблювання талантів); здатність утримувати кваліфіковані кадри; виробничі навички; глобальні знання.

Серед багатьох рейтингів, що оцінюють отримання та наявність прав на інтелектуальну власність, одним із найбільш поширених є рейтинг країн на основі *Міжнародного індексу захисту прав власності (IPRI)*, запропонований Міжнародним Альянсом прав власності у 2007 р. Методологія, яку використовує Альянс, передбачає 3 групи вимірників стану й ефективності захисту прав різних форм власності для 125 країн. Серед трьох груп основною є компонента «права на інтелектуальну власність», яка включає захист прав інтелектуальної власності, захист патентних прав та рівень «піратства».

Є багато досліджень технологічно-інноваційної системи країн Європейського Союзу, котрі базуються на офіційних статистичних та адміністративних даних, а також матеріалах соціологічних обстежень. Серед інструментів аналізу складових частин технологічної конкурентоспроможності економіки на регіональному наддержавному рівні найбільш поширеними є:

1. Інноваційний індекс Європейського інноваційного табло (Innovation Union Scoreboard – IUS).
2. Сумарний індекс інновацій Європейської комісії (Summary Innovation Index – SII).
3. Інноваційне обстеження Європейського Союзу (Community Innovation Survey – CIS).
4. Індекс творчої продуктивності (Creative Productivity Index – CPI) Азійського банку розвитку.

Особливістю усіх міждержавних порівнянь на основі інноваційних індексів та обстежень країн Європейського Союзу є їхня практична значущість у розробленні стратегій регіонального розвитку для забезпечення економічного зростання та згуртованості європейської спільноти.

Висновки. Методологія дослідження технологічної конкурентоспроможності країни базується на тих підходах, методах та принципах, що використовують і для аналізу конкурентоспроможності економіки загалом. Основними методичними підходами є: компаративний (порівняльний), гносеологічний, комплексний як підвид системного, синергетичний і динамічний. Водночас центральним підходом можна вважати системний, який розглядає економічну систему як сукупність компонент та зв'язків різного порядку. Недоліком багатьох пропонованих підходів є те, що вони не враховують ваги досліджуваних індикаторів у формуванні інтегрального індексу або ж розраховують лише багатомірні середні величини. Крім того, постійний технологічний динамізм та глобальний вплив технологій на розвиток національних і наднаціональних (регіональних) економік зумовлює необхідність періодичного коригування наукових методик шляхом зміни переліку оцінюваних показників, посилення надійності джерел отримання даних, забезпечення повноти первинної інформації та удосконалення алгоритму розрахунку кінцевого показника. Майже всі досліджені методичні підходи характеризуються високою волатильністю (мінливістю), що, з одного боку, покращує якість аналітичного інструментарію, а з іншого – унеможливорює порівняння результатів дослідження і зіставлення рейтингів країн у динаміці.

Список використаних джерел:

1. Давимука С.А., Федулова Л.І. Креативний сектор економіки: досвід та напрями розбудови : монографія. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України», 2017. 528 с.
2. Васильців Т.Г. Формування середовища економічної безпеки підприємництва в Україні. *Економічний часопис-XXI*. 2015. № 3-4 (1). С. 24–27.
3. Козловський І.В. Технологічна конкурентоспроможність і її значення для економіки України. *Ефективна економіка*. URL : http://scholar.google.com.ua/scholar_url?url=http%3A%2F%2Fwww.irbis-nbuv.gov.ua
4. Лісовська Л.С., Лушчак Н.С. Аналіз шляхів підвищення технологічної конкурентоспроможності України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Проблеми економіки*. 2010. № 683. С. 364–370.
5. Матюшенко І.Ю. Технологічна конкурентоспроможність України в умовах нової промислової революції і розвитку конвергентних технологій. *Проблеми економіки*. 2016. № 1. С. 108–120.
6. Мунтян В.І. Конкурентоспроможність національної економіки як головний критерій економічної безпеки. *Механізм регулювання економіки*. 2009. № 2. С. 158–174.
7. Наукова та інноваційна діяльність України, 2017 рік : стат. збірник. Київ : ДССУ, 2018. 176 с.
8. Покришка Д.С. Структурні чинники забезпечення конкурентоспроможності економіки України. *Стратегічні пріоритети*. 2006. № 1. С. 102–110.
9. Федулова Л.І. Технологічний розвиток економіки України : монографія. Київ : ІЕП НАНУ, 2006. 627 с.
10. Vasylytsiv T., Lupak R., Osadchuck Yu. Assessment of the level of penetration of import dependence in the context of the import substitution policy in Ukraine. *Економічний часопис-XXI*. 2017. № 167 (9-10). С. 13–17.
11. The Global Competitiveness Report 2018 / Prof. Klaus Schwab (Ed.). Geneva : World Economic Forum, 2018. 658 p.
12. Лупак Р.Л. Державна політика імпортозаміщення в системі забезпечення економічної безпеки України: пріоритети та інструменти реалізації : монографія. Львів : Вид-во ННВК «АТБ», 2018. 527 с.

References:

1. Davymuka S.A., Fedulova L.I. (2017). *Kreatyvnyy sektor ekonomiky: dosvid ta napryamy rozbudovy* [Creative sector of economy: experience and directions of development]. Lviv : DU «Instytut rehional'nykh doslidzhen' imeni M. I. Dolishn'oho NAN Ukrainy» (in Ukrainian)
2. Vasylytsiv T.H. (2015). Formuvannya seredovyshcha ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemnytstva v Ukraini [Formation of the environment of economic security of entrepreneurship in Ukraine]. *Еkonomichnyy chasopys-XXI*, 3-4(1), 24–27. (in Ukrainian)
3. Kozlovskyy I.V. Tekhnolohichna konkurentospromozhnist' i yiyi znachennya dlya ekonomiky Ukrainy [Technological Competitiveness and its Importance for the Ukrainian Economy]. *Еfektivna ekonomika*. URL: http://scholar.google.com.ua/scholar_url?url=http%3A%2F%2Fwww.irbis-nbuv.gov.ua (in Ukrainian)
4. Lisov'ska L.S., Lushchak N.S. (2010). Analiz shlyakhiv pidvyshchennya tekhnolohichnoyi konkurentospromozhnosti Ukrainy [Analysis of ways to increase technological competitiveness of Ukraine]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Lviv'ska politekhnika»*. *Problemy ekonomiky ta upravlinnya*, 683, 364–370. (in Ukrainian)
5. Matyushenko I.Yu. (2016). Tekhnolohichna konkurentospromozhnist' Ukrainy v umovakh novoyi promyslovoyi revolyutsiyi i rozvytku konverhentnykh tekhnolohiy [Technological competitiveness of Ukraine in the conditions of a new industrial revolution and the development of convergent technologies]. *Problemy ekonomiky*, 1, 108–120. (in Ukrainian)
6. Muntyan V. I. (2009). Konkurentospromozhnist' natsional'noyi ekonomiky yak holovnyy kryteriy ekonomichnoyi bezpeky [Competitiveness of the national economy as the main criterion of economic security]. *Mekhanizm rehulyuvannya ekonomiky*, 2, 158–174. (in Ukrainian)
7. Naukova ta innovatsiyina diyal'nist' Ukrainy, 2017 (2018). [Scientific and Innovative Activities of Ukraine, 2017]. Kyiv : DSSU. (in Ukrainian)
8. Pokryshka D.S. (2006). Strukturni chynnyky zabezpechennya konkurentospromozhnosti ekonomiky Ukrainy. *Stratehichni priorityety*, 1, 102-110. (in Ukrainian)
9. Fedulova L.I. (2006). *Tekhnolohichnyy rozvytok ekonomiky Ukrainy* [Technological development of the Ukrainian economy]. Kyiv : IEP NANU. (in Ukrainian)
10. Vasylytsiv T., Lupak R., Osadchuck Yu. (2017). Assessment of the level of penetration of import dependence in the context of the import substitution policy in Ukraine. *Еkonomichnyy chasopys-XXI*, 167 (9-10), 13-17. (in English)
11. Schwab K. (2018). The Global Competitiveness Report 2018. Geneva : World Economic Forum. (in English)
12. Lupak R.L. (2018). *Derzhavna polityka importozamishchennya v systemi zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy: priorityety ta instrumenty realizatsiyi* [State policy of import substitution in the system of economic security of Ukraine: priorities and implementation tools]. Lviv : NNVK «ATB». (in Ukrainian)

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

Аннотация. В статье обобщены имеющиеся в экономической литературе подходы к анализу состояния технологической конкурентоспособности экономики. Охарактеризованы такие основные методические подходы к анализу технологической конкурентоспособности, как компаративный (сравнительный), гносеологический, комплексный как подвид системного, синергетический и динамичный. Обращено внимание на особенности системного подхода, который рассматривает экономическую систему как совокупность компонент и связей разного порядка. Проанализирован ряд международных методик расчета технологической и инновационной конкурентоспособности (и их отдельных составляющих), включая инструментарий интегрального оценивания нормализованных индикаторов и построения соответствующих рейтингов. Сделан вывод, что постоянный мониторинг состояния и развития инновационной системы и ее технологической составляющей является необходимым условием для формирования научно обоснованной политики государства на основе технологического опережения.

Ключевые слова: технологическая конкурентоспособность экономики, методика анализа, методологические аспекты.

**METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE ECONOMY
TECHNOLOGICAL COMPETITIVENESS RESEARCH**

Summary. The article summarizes the approaches available in the economic literature to the analysis of the state technological competitiveness. The purpose of the article is to analyze, synthesize and improve the methodology of research of technological competitiveness of the country's economy. Ensuring the technological competitiveness of the economy in the global environment as a complex and systemic process that requires the formation of a suitable environment, natural motivation of subjects, public readiness, the establishment of institutional and economic conditions, etc., is determined by a number of direct and indirect factors that are important to be able to track and explore. The characteristic of such basic methodical approaches to the analysis of technological competitiveness as comparative (comparative), epistemological, complex as a subsystem of systemic, synergistic and dynamic is given. The attention to the peculiarities of the system approach which considers the economic system as a set of components and connections of different order is paid. At the global level, the analysis of technological and innovation development of countries is presented by such measures: Global Competitiveness Index WEF (GCI), World Competitiveness Yearbook (IMD WCY), World Digital Competitiveness Ranking (WDCR), Global Innovation Index INSEAD (GII), Innovation Capacity Index EBS (ICI), Bloomberg Innovation Index (BII), Knowledge Economy Index (KEI), Global Talent Competitiveness Index (GTIC), Intellectual Property Right Index PRA (IPRI). A number of international methods for calculating technological and innovation competitiveness (and their individual components) are analyzed, including tools for an integrated assessment of normalized indicators and the construction of appropriate ratings. Disadvantages of many approaches are revealed. Attention is drawn to the fact that a number of methodological approaches are characterized by high volatility. It is concluded that continuous monitoring of the state and development of the innovation system and its technological component is a prerequisite for the formation of scientifically grounded state policy on the basis of technological advance.

Key words: technological competitiveness of the economy, methodology of analysis, methodological aspects.

УДК 338.24

Злотенко О. Б.

*аспірант кафедри менеджменту,
адміністрування та готельно-ресторанної справи
Хмельницького національного університету*

Рудніченко Є.М.

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту,
адміністрування та готельно-ресторанної справи
Хмельницького національного університету*

Zlotenko Oleksandr

*Postgraduate Student of Management,
Administration and Hotel and Restaurant Business Department
Khmelnitsky National University*

Rudnichenko Jevghenij

*Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Management,
Administration and Hotel and Restaurant Business Department
Khmelnitsky National University*

**АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ТА СТРУКТУРИ ІНВЕСТИЦІЙ
ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ**

Анотація. У роботі проаналізовано динаміку та структуру інвестицій в Україні з погляду перспектив залучення інвестиційних коштів, у тому числі коштів іноземних інвесторів, з метою забезпечення економічного розвитку промислових підприємств. Зазначено, що нестача фінансування промислового виробництва, обмеженість ринків збуту продукції, неефективність матеріально та морально зношених основних фондів потребують активізації у сфері інвестиційної діяльності. Виявлені сприятливі умови для вкладання інвестиційних коштів у подальший розвиток промисловості, пріоритетність інвестування машинобудівної галузі, а також позитивні настрої і готовність керівництва промислових підприємств до залучення інвестиційних коштів з метою розширення та модернізації виробничих потужностей. Встановлено значний інвестиційний потенціал, потребу в збільшенні обсягів прямих інвестицій, а також нестачу власних коштів промислових підприємств і необхідність залучення або запозичення інвестиційних коштів із зовнішніх джерел.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, іноземні інвестиції, промислове підприємство, економічна безпека, джерела фінансування.

Вступ та постановка проблеми. Інвестиційна діяльність промислових підприємств тісно пов'язана з еконо-

мічною безпекою та розвитком країни і залежить зокрема від рівня інвестицій, як іноземних, так і внутрішніх,

оскільки таке інвестиційне забезпечення створює умови в тому числі для технічної модернізації виробництва, що в свою чергу забезпечує зростання обсягів виробництва. Аналізуючи стан промисловості в Україні, можна констатувати його складність, яка полягає у низькому попиту на продукцію, що випускається, нестачі фінансування виробництва, обмеженості ринків збуту продукції, особливо зовнішніх, неефективності матеріально та морально зношених основних фондів, нестачі кваліфікованих трудових ресурсів. У зв'язку з цим набуває надзвичайної актуальності проблема переходу вітчизняної промисловості на інноваційно-інвестиційну модель розвитку, що вимагає формування нових стратегічних орієнтирів у сфері інвестиційної діяльності [1, с. 123].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань стратегічного управління підприємствами в контексті їхньої інвестиційної діяльності присвячено наукові праці таких авторів, як: З.Б. Живко, М.Г. Саєнко, М.В. Хапер, Д.О. Горелов, С.Ф. Большенко, О.І. Захаров, К.М. Хаустова, В.А. Соколенко, О.М. Бондаренко, І.Б. Дегтярєва, М.О. Харченко, І.В. Саух, О.С. Маковоз, Т.С. Передерій. У зазначених працях проаналізовано цілі, завдання й шляхи реалізації інвестиційної діяльності промислових підприємств, проте сучасний стан та перспективи інвестування в діяльність промислових підприємств потребують подальших досліджень із метою врахування сучасних умов їх функціонування.

Метою роботи є проаналізувати динаміку та структуру інвестицій в Україні з погляду перспектив залучення інвестиційних коштів, у тому числі коштів іноземних інвесторів.

Результати дослідження. Загалом економіка України перебуває в кризовому стані, проте сьогодні можна стверджувати, що є позитивна тенденція її подальшого розвитку, про що свідчить зростання ВВП у доларовому еквіваленті. Так, за результатами 2017 року ВВП країни зафіксувався на позначці 112,2 млрд дол., що майже на 10% більше, ніж відповідний показник 2016 року – 93,2 млрд дол. У період 2013–2017 років спостерігається дисбаланс між значеннями рівня ВВП, вираженому в національній валюті та в доларовому еквіваленті. Проаналізувавши дані за відповідні періоди реального ВВП, можна сказати, що невідповідність росту ВВП у гривневому і доларовому вираженні пояснюється лише високою інфляцією. Поряд із збільшенням рівня ВВП у доларовому еквіваленті простежується чіткий тренд до більш інтенсивного зростання обсягів ВВП у гривнях. Проте таке інтенсивне зростання швидше свідчить про негативні аспекти розвитку національної економіки, оскільки засвідчує знецінення національної грошової одиниці.

Швидке поглиблення інфляційних процесів спостерігалось ще у період 2014–2015 років, що у свою чергу призвело до гіперінфляції. Наслідком такого загострення інфляційних процесів поряд з втратою важливих економічних регіонів та неефективною державною політикою, стало падіння темпів росту виробництва та його низька ефективність. Також це призвело до нарощування дефіциту державного бюджету, зменшення надходжень та зростання державних витрат.

Результатом протидії інфляційним процесам стала безперервна емісія, у зв'язку з цим річні темпи інфляції сягнули 24,9% у 2014 році та 43,3% у 2015 році відповідно. Після запровадження політики стримування відбулося зменшення інфляції, у 2016 році цей показник становив 12,4% що в свою чергу призвело до наступних рецесійних процесів. Проте впродовж останніх двох років відбулося зниження річних темпів інфляції з 13,7% у 2017 році до 9,8% у 2018 році.

Промисловість, торгівля та сільське господарство відіграють функцію формуючих ВВП галузей. Поряд із торгівлею та сільським господарством промисловість займає провідну позицію в економіці України, а результати діяльності промислових підприємств є основними факторами соціально-економічного розвитку. Статистичні дані свідчать про суттєве зниження індексу промислового виробництва протягом останніх 10 років [2, с. 15]. У 2010 і 2016 роках відзначалися сплески виробництва промислової продукції, проте нестійкість позитивної динаміки проявилася у скороченні виробництва у 2017 році [3, с. 48]. Водночас показник частки доданої вартості промисловості у ВВП в Україні став нижчим, ніж середнє значення цього показника у світі [2, с. 9].

Вплив промисловості на розвиток економіки країни підтверджується показником індексу промислової продукції за період 2014–2018 років, оскільки його позитивний тренд збігається з позитивною динамікою реального ВВП в країні протягом зазначеного періоду. Зростання обсягів промислового виробництва в Україні протягом 2009–2010 рр. супроводжувалося монотонним падінням у 2011–2015 рр., на зміну якому прийшла деяка стабілізація у 2016–2018 рр. При цьому після падіння промислового виробництва у 2017 році на 2,4% було зафіксовано зростання а на 1,2% – у 2018 році. Що стосується машинобудування, то у 2013–2016 роках було помітне відставання обсягів виробництва у машинобудуванні порівняно з аналогічним показником для промисловості загалом. Проте у 2017 році відбулося випередження обсягів машинобудівної продукції порівняно з промисловою, а у 2018 році ці показники зрівнялись.

Відповідно до змін обсягів виробництва змінювалася ділова активність промислових підприємств. Так, протягом 2015–2017 років спостерігалось монотонне збільшення індексу ділової впевненості в промисловості, після чого у 2018 році відбулося нехай незначне, але все ж таки зниження цього показника. Аналогічна тенденція простежується і у зміні індикатора ділового клімату в промисловості: від помітного зростання у 2015–2017 роках до уповільнення темпів росту у 2018 році порівняно з 2017 роком.

Серед факторів, які стримують розвиток промислового виробництва, найбільш суттєвими залишаються недостатній попит на продукцію, що виготовляється, і нестача коштів у вигляді фінансових обмежень (рис. 1).

При цьому, якщо дія такого негативного фактора, як недостатній попит, суттєво зменшилася протягом 2015–2018 років, то негативна дія фінансових обмежень після послаблення протягом 2015–2017 років залишилася на тому самому рівні у 2018 році в порівнянні з 2017 роком.

Слід звернути увагу на той факт, що, незважаючи на зниження обсягів виробництва та рівня ділової активності, завантаженість виробничих потужностей промислових підприємств у 2015–2018 роках поступово збільшувалася. Тенденція до зростання завантаженості виробничих потужностей свідчить про необхідність їх нарощення, що потребує збільшення обсягів прямих інвестицій.

Впродовж останніх років частка промисловості в загальному обсязі здійснених інвестицій у межах національної економіки майже не змінювалася і в середньому завжди становила третину від загального обсягу. Така тенденція характерна для цього сектору економіки, що забезпечує більшу частку у ВВП країни. Разом із тим слід зазначити, що за умови забезпечення більшого фінансування інвестицій можливо досягти більших обсягів виробництва промислової продукції.

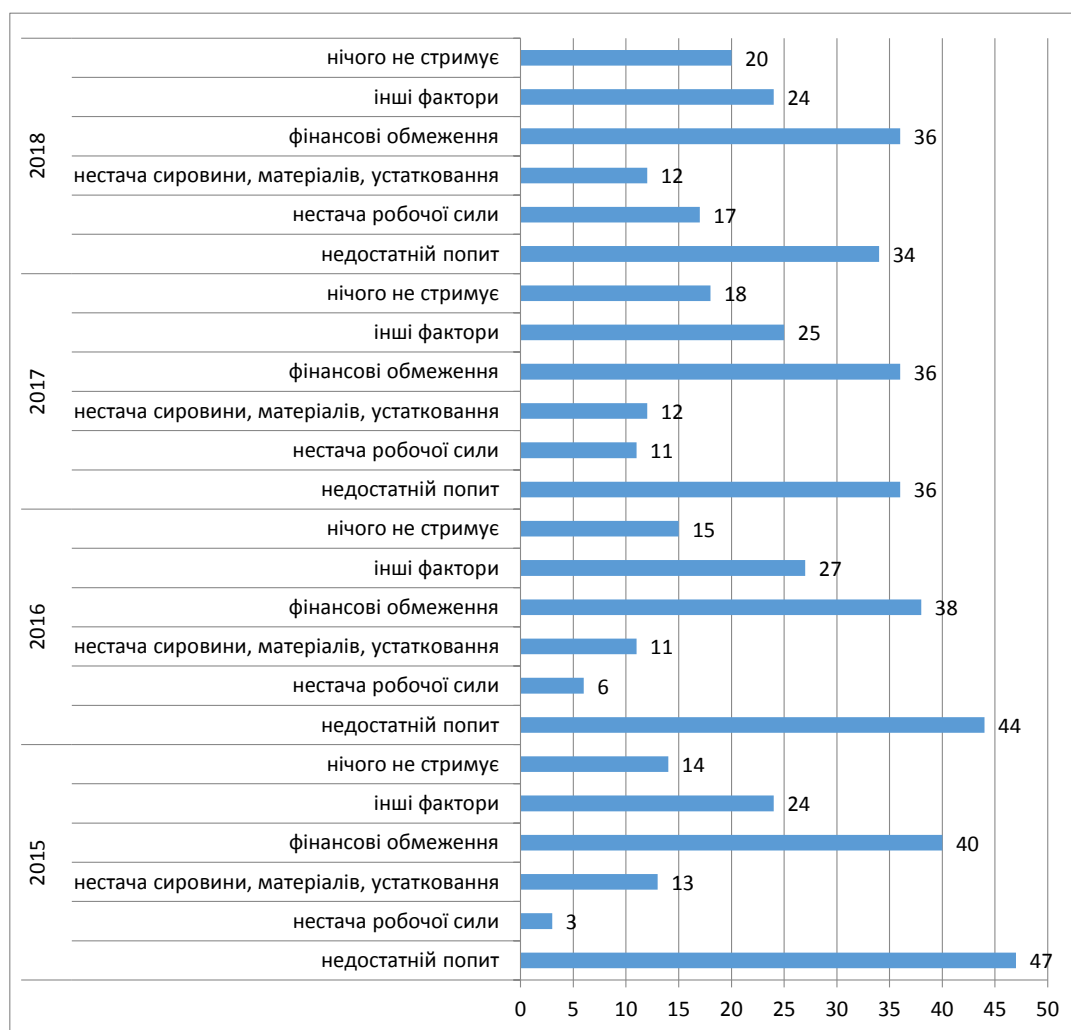

Рис. 1. Оцінка впливу факторів, що стримують промислове виробництво, %

Джерело: [4]

Аналіз капітальних інвестицій за видами активів свідчить про те, що більшість вкладень здійснюється у матеріальні активи. При цьому у період з 2011 до 2014 року відбувалось зменшення обсягів інвестицій, на зміну якому у 2015 прийшло монотонне зростання, яке продовжувалося до 2018 року (рис. 2). У структурі інвестицій спостерігається збільшення частки, яка відповідає транспортним засобам, машинам, обладнанню та інвентарю.

Більшість джерел фінансування інвестицій – це власні кошти підприємств та організацій (рис. 3). Причому збільшення загальних обсягів інвестування відбувається саме за рахунок збільшення власних коштів. Впродовж останніх 5 років спостерігається незначне зростання коштів державного бюджету і зменшення коштів іноземних інвесторів у загальному обсязі інвестицій.

Отже, головним джерелом капітальних інвестицій виступають власні кошти підприємств та організацій. При цьому не менш важливим джерелом фінансового забезпечення інвестиційної активності підприємств виступають прямі іноземні інвестиції (ПІІ), однак їхні обсяги у промисловість України є незначними – за рахунок коштів іноземних інвесторів у 2014 році освоєно 1,7% від загального обсягу капітальних інвестицій у промисловість (табл. 2.2.). Слід зазначити, що протягом 2014–2016 років спостерігалось зростання кількості іноземних інвестицій,

проте у 2017 році цей показник знизився майже на третину порівняно з 2016 роком, а 2018 – на дві третини порівняно з 2017 роком, досягнувши рекордно низького значення.

Разом із тим впродовж 2014–2018 років монотонно збільшувався обсяг інвестицій, що надходять із бюджету. Поряд із зростанням рівня інфляції інвестиції із державного та місцевих бюджетів значною мірою спричинили збільшення вартості інвестицій у національній грошовій одиниці у 2015 і 2018 роках.

Як видно з табл. 1, обсяги прямих іноземних інвестицій різко скоротилися у 2015–2016 роках і продовжують залишатися на низькому рівні, що збігається з хронологією зовнішньої агресії на сході України.

Аналізуючи частки та структуру джерел капітальних інвестицій, можна простежити спробу підтримати рівень капітальних інвестицій за рахунок коштів бюджету в умовах зменшення кількості іноземних інвестицій. Це свідчить про зменшення інвестиційної привабливості національної економіки та погіршення інвестиційного клімату всередині країни та недоотримання переваг зовнішнього фінансування.

Тут простежується вплив економічної небезпеки інвестиційної діяльності для іноземних інвесторів, у результаті чого виникають загрози для безпеки національ-

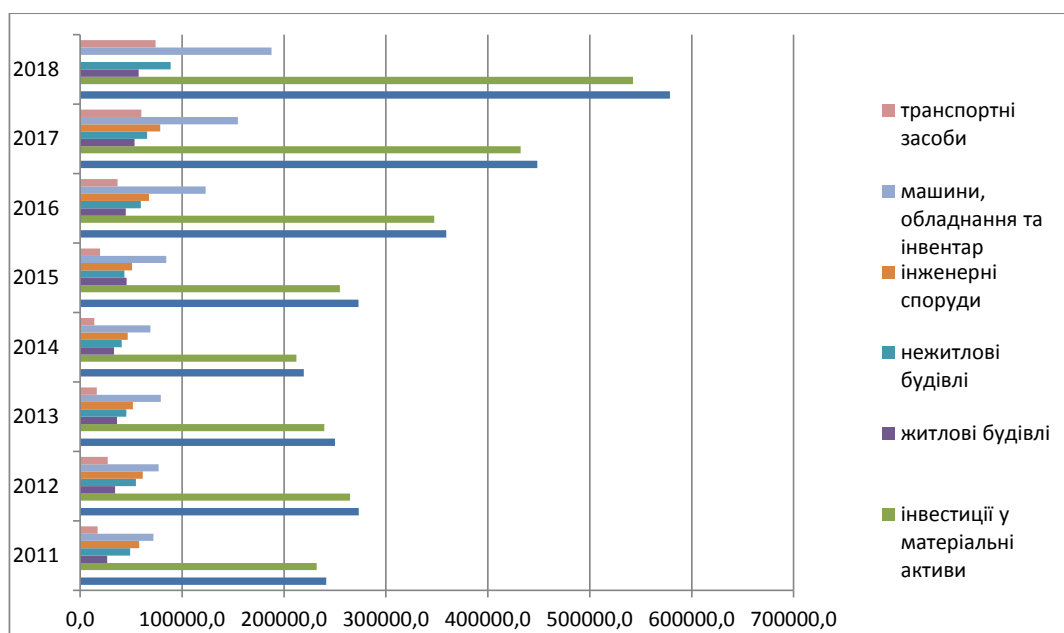

Рис. 2. Капітальні інвестиції за видами активів, 2010–2018 роки (млн. грн)

Джерело: [5]

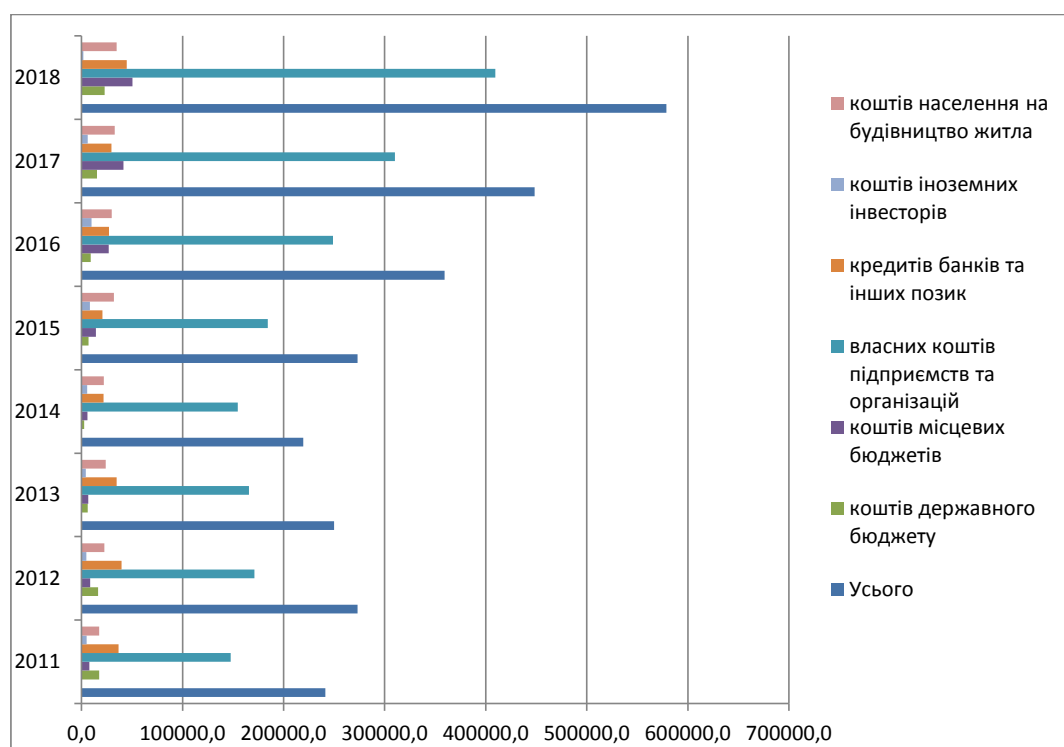

Рис. 3. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2010–2018 роки (млн. грн.)

Джерело: [5]

ної економіки, оскільки відбувається скорочення обсягів фінансування, що необхідне для забезпечення безперервного процесу її зростання. Як наслідок, зменшується кількість виготовленої продукції та зменшується споживання всередині країни.

Найбільші обсяги іноземних інвестицій спрямовуються на підприємства переробної промисловості. Відсутність тенденції до збільшення обсягів іноземних інвестицій свідчить про несприятливий економічний клімат,

що значно знижує рівень інвестиційної привабливості економіки України загалом. У результаті такі важливі сектори вітчизняної економіки, як металургія та машинобудування, не отримують необхідного обсягу іноземних інвестицій для здійснення технічної та технологічної модернізації виробництва.

Негативною тенденцією для вітчизняної промисловості є наявність проблем із фінансуванням інвестиційної діяльності, що пов'язано з нестабільним станом фінан-

Таблиця 1
Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал)
у 2010–2018 роках (млн. дол. США)

Станом на 01.01	Прямі інвестиції в Україну
2010	38 992,9
2011	45 370,0
2012	48 197,6
2013	51 705,3
2014	53 704,0
2015	38 356,8
2016	32 122,5
2017	31 230,3
2018	31 606,4
31.12.2018	32 291,9

Джерело: [6]

сового сектору економіки і низьким ступенем надійності підприємств як інвесторів. Зазначена проблема виникає в результаті низького рівня валових заощаджень, а її наслідком є нестача інвестиційних ресурсів. Відставання рівня нагромадження основного валового капіталу в Україні порівняно із загальносвітовим призводить до уповільнення процесів його оновлення й прискорення зносу основних фондів промислових підприємств. У результаті цього виникає технологічна залежність промисловості від імпорту, гальмується інноваційний розвиток, створюються загрози економічній безпеці на усіх рівнях: підприємства, промисловості, національної економіки [2, с. 18].

Інвестиційна активність виробничої сфери характеризується трьома основними показниками: темпами приросту капітальних інвестицій у промисловості, часткою промисловості у загальному обсязі прямих іноземних інвестицій, темпами приросту прямих іноземних інвестицій. Динаміка прямих іноземних інвестицій протягом 2011–2018 рр. вказує на недостатні їхні обсяги, що є наслідком с глобальної економічної кризи 2007–2009 рр. та агресивних дій проти України починаючи з 2014 р. [7, с. 6].

Крім того, інвестиційна активність у промисловості відображається такими двома показниками, як темпи при-

росту необоротних активів і їхня частка в загальних активах. Зниження зазначених показників свідчить про втрати можливостей технологічної модернізації і технічного переозброєння матеріальної бази виробництва [8, с. 5].

У промисловості упродовж 2015–2018 років спостерігалось суттєве покращення ситуації стосовно інвестування. Так, із кожним роком у зазначений період відбувалося значне зростання такого показника, як очікувані зміни обсягу капітальних інвестицій. Позитивні очікування зростання обсягу капітальних інвестицій у промисловості підтвердилися нарощенням їх обсягів, які почали стрімко зростати в період із 2015 до 2018 року після явної стагнації упродовж 2011–2014 років (рис. 4).

Можна стверджувати, що в розрізі промислового сектору переробна промисловість займає провідну позицію з погляду освоєння капітальних інвестицій і, як наслідок, за обсягами виробленої продукції. Така тенденція здебільшого пов'язана з можливістю промислової переробки ресурсів, утворених за результатами сільськогосподарської діяльності, що в свою чергу свідчить про низьку технологічну базу підприємств промислового сектору країни. Так, наприклад, на підприємствах металургійного виробництва протягом досліджуваного періоду в середньому освоєно майже в чотири рази менше інвестицій, ніж на підприємствах переробної промисловості.

Аналіз структури інвестицій у промисловості за їхнім цільовим призначенням свідчить про те, що у 2015–2018 роках, у період, коли відбувалося суттєве збільшення їхніх обсягів, найбільші інвестиційні вкладення відбувалися в заміну зношених машин та устаткування. Проте поступово частка інвестицій на заміну зношених машин та устаткування зменшувалася, починаючи з 2016 року. Водночас друга за величиною частка в загальному обсязі інвестицій у промисловості – в розширення виробничих потужностей – залишалася майже незмінною. Хоч і незначне, але монотонне зростання частки інвестицій, спрямованих на раціоналізацію виробництва, свідчить про інноваційний характер інвестиційної діяльності промислових підприємств.

Машинобудування як галузь промисловості характеризується нерівномірним розподілом інвестицій за видами виробництв (рис. 5).

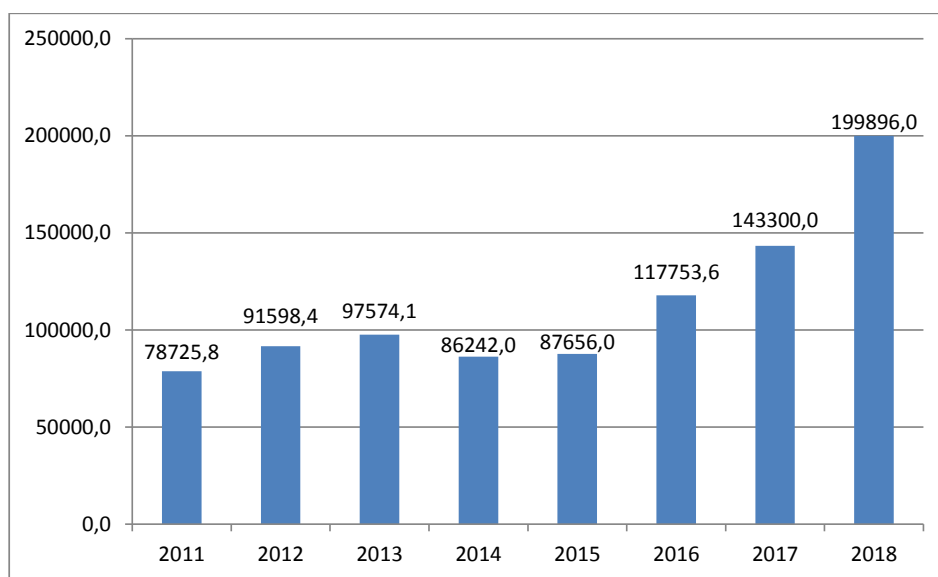

Рис. 4. Капітальні інвестиції в промисловості за 2010–2018 роки (млн. грн)

Джерело: [9]

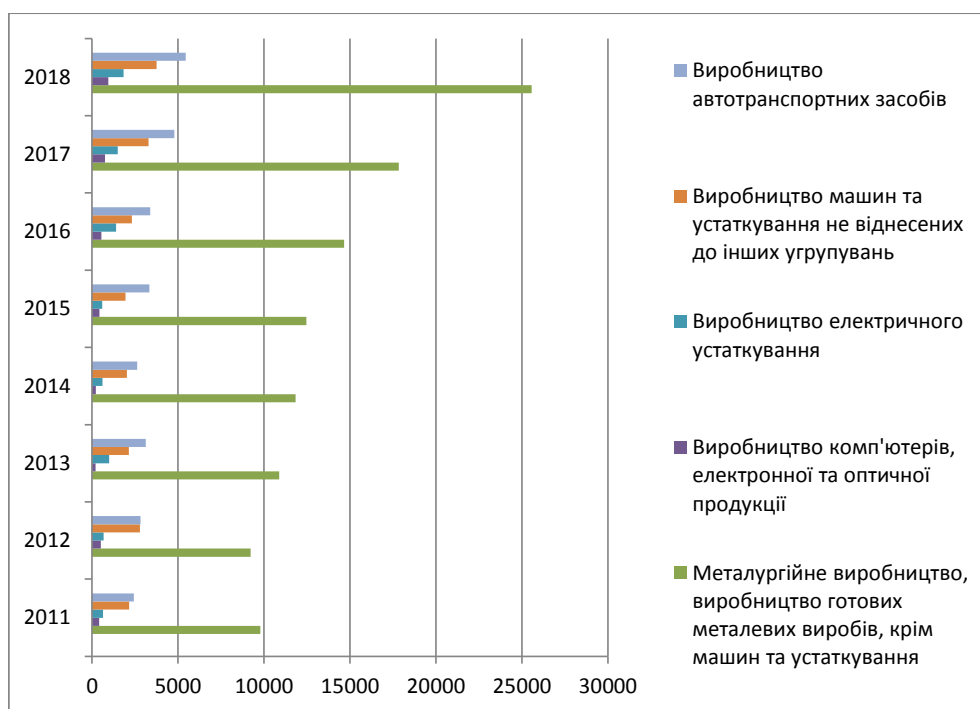

Рис. 5. Капітальні інвестиції за основними видами промислової діяльності, пов'язаної з машинобудуванням, за 2011–2018 роки (млн. грн)

Джерело: [9]

Лева частка інвестицій реалізується у сфері металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів. Причому зростання обсягів інвестицій у зазначені виробництва зростає за експоненціальним законом, про що свідчать відповідні статистичні дані за 2011–2018 роки. Упродовж того самого періоду зростали також, проте вже монотонно, обсяги інвестицій, спрямованих на виробництво автотранспортних засобів, машин та устаткування, електричного обладнання, а також комп'ютерів, електронної та оптичної продукції.

Аналізуючи значення індексів капітальних інвестицій за видами промислової діяльності, пов'язаної з машинобудуванням, можна констатувати, що темпи зростання інвестицій у металургійне виробництво і виробництво готових металевих виробів збільшуються, тоді як приріст інвестицій у виробництво комп'ютерів та оптичної продукції уповільнюється. Така динаміка свідчить про перевагу сировинного вектора вітчизняної промисловості над

високотехнологічним. Тому для покращення стану вітчизняної економіки необхідно забезпечити ефективне інвестування у сфері промислового виробництва.

Висновки. Проведений аналіз динаміки та структури інвестицій промислових підприємств в Україні виявив сприятливі умови для вкладання інвестиційних коштів у подальший розвиток промисловості, пріоритетність інвестування машинобудівної галузі, а також позитивні настрої і готовність керівництва промислових підприємств до залучення інвестиційних коштів з метою розширення та модернізації виробничих потужностей.

На основі проведеної ідентифікації основних джерел формування інвестиційних ресурсів та їхнього впливу на економічну безпеку промислових підприємств встановлено значний інвестиційний потенціал, потребу в збільшенні обсягів прямих інвестицій, а також нестачу власних коштів промислових підприємств і необхідність залучення або запозичення інвестиційних коштів із зовнішніх джерел.

Список використаних джерел:

1. Ровенська В.В., Єськова С.М. Стратегічні перспективи сталого розвитку промисловості України в умовах глобалізації. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. Вип. 5. С. 117–124.
2. Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки : науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Л. В. Дейнеко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2018. 158 с.
3. Остапук Б.Я., Груник М.І., Легенький Ю.І. Особливості розвитку промисловості України в сучасних умовах. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 62. С. 45–52.
4. Очікування промислових підприємств щодо перспектив розвитку їх ділової активності за видами промислової діяльності та основними промисловими групами (2015–2019) : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.06.2019).
5. Капітальні інвестиції за видами активів за 2010–2018 роки : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.06.2019).
6. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) (2010–2018) : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.06.2019).
7. Паливода К.В. Проблеми формування привабливого інвестиційного клімату як засобу подолання деструкцій в економіці України. *Економіка та держава*. 2018. № 3. С. 4–9.
8. Ішук С.О., Процевят О.С. Діагностика ключових трендів розвитку промисловості України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 1(129). С. 3–9.
9. Капітальні інвестиції за видами промислової діяльності за 2010–2018 роки : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.06.2019).

References:

1. Rovenska V.V., Yeskova S.M. (2018). Stratehichni perspektyvy staloho rozvytku promyslovosti Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Strategic prospects of sustainable development of Ukrainian industry in the conditions of globalization]. *Problemy systemnoho pidkholdu v ekonomitsi*, no 5, pp. 117–124.
2. Rozvytok promyslovosti dlia zabezpechennia zrostannia ta onovlennia ukraïnskoi ekonomiky : naukovo-analitychna dopovid [Industry development for growth and renewal of the ukrainian economy: scientific and analytical report] / za red. d-ra ekon. nauk L.V. Deineko; NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy». Kyiv, 2018.
3. Ostapiuk B.Ia., Hrunyk M.I., Lehenkyi Yu.I. (2018). Osoblyvosti rozvytku promyslovosti Ukrainy v suchasnykh umovakh [Features of development of industry of Ukraine in modern conditions]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no 62, pp. 45–52.
4. Ochikuvannia promyslovykh pidpriemstv shchodo perspektyv rozvytku yikh dilovoi aktyvnosti za vydamy promyslovoi diïalnosti ta osnovnymy promyslovymy hrupamy (2015–2019) : veb-sait [Expectations of industrial enterprises on prospects of development of their business activity by types of industrial activity and main industrial groups (2015–2019): web-site]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed: 01.06.2019).
5. Kapitalni investytsii za vydamy aktyviv za 2010–2018 roky : veb-sait [Capital investments by type of assets for 2010–2018: web-site]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed: 01.06.2019).
6. Priami investytsii (aktsionernyi kapital) (2010–2018) : web-site [Direct Investment (Equity) (2010–2018): web-site]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed: 01.06.2019).
7. Palyvoda K.V. (2018). Problemy formuvannia pryvablyvoho investytsiinoho klimatu yak zasobu podolannia destrukttsii v ekonomitsi Ukrainy [Problems of formation of attractive investment climate as a means of overcoming destructions in the Ukrainian economy]. *Ekonomika ta derzhava*, no 3, pp. 4–9.
8. Ishchuk S.O., Protseviat O.S. (2018). Diahnostyka kliuchovykh trendiv rozvytku promyslovosti Ukrainy [Diagnosis of key trends in industry development in Ukraine]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, no 1(129), pp. 3–9.
9. Kapitalni investytsii za vydamy promyslovoi diïalnosti za 2010–2018 roky : web-site [Capital investments by type of industrial activity for 2010–2018: web-site]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed: 01.06.2019).

**АНАЛИЗ ДИНАМИКИ И СТРУКТУРЫ ИНВЕСТИЦИЙ
ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УКРАИНЕ**

Аннотация. В работе проанализирована динамика и структура инвестиций в Украине с точки зрения перспектив привлечения инвестиционных средств, в том числе средств иностранных инвесторов, с целью обеспечения экономического развития промышленных предприятий. Отмечено, что недостаток финансирования промышленного производства, ограниченность рынков сбыта продукции, неэффективность материально и морально изношенных основных фондов требуют активизации в сфере инвестиционной деятельности. Выявлены благоприятные условия для вложения инвестиционных средств в дальнейшее развитие промышленности, приоритетность инвестирования машиностроительной отрасли, а также позитивные настроения и готовность руководства промышленных предприятий к привлечению инвестиционных средств с целью расширения и модернизации производственных мощностей. Установлен значительный инвестиционный потенциал, потребность в увеличении объемов прямых инвестиций, а также недостаток собственных средств промышленных предприятий и необходимость привлечения или заимствования инвестиционных средств из внешних источников.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, иностранные инвестиции, промышленное предприятие, экономическая безопасность, источники финансирования.

**ANALYSIS OF DYNAMICS AND INVESTMENT STRUCTURE
OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN UKRAINE**

Summary. The current state of the industry in Ukraine is characterized by low demand for manufactured products, lack of financing of production, limited sales markets, especially external, inefficient material and morally worn fixed assets. In this regard, the problem of the transition of domestic industry to the innovation-investment model of development, which requires the formation of new strategic guidelines in the sphere of investment activity, becomes extremely urgent. In recent years, the share of industry in the total volume of investments made within the framework of the national economy has almost not changed and on average has always been one-third of the total volume. The vast majority of sources of investment financing are the own funds of enterprises and organizations. Moreover, an increase in total volumes of investment is due to the increase of own funds. Analyzing the importance of capital investment indices by types of industrial activities related to mechanical engineering, it can be noted that the growth rate of investment in metallurgical production and production of finished metal products is increasing, while the growth of investments in the production of computers and optical products is slowing down. This dynamics indicates the superiority of the raw material vector of the domestic industry over high-tech. Therefore, in order to improve the state of the domestic economy, it is necessary to ensure effective investment in the field of industrial production. The analysis of dynamics and structure of investments of industrial enterprises in Ukraine revealed favorable conditions for investing funds in the further development of industry, the priority of investing in the machine-building industry, as well as the positive mood and readiness of the management of industrial enterprises to attract investment funds for the purpose of expansion and modernization of production capacities. On the basis of the identification of the main sources of investment resources formation and their impact on the economic security of industrial enterprises, significant investment potential, the need to increase the volume of direct investments, as well as the lack of own funds of industrial enterprises and the need for attraction or borrowing of investment funds from external sources have been established.

Key words: investment activity, foreign investments, industrial enterprise, economic security, sources of financing.

Кайдрович Х. І.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри підприємства та інформаційних технологій
ПВНЗ «Львівський університет бізнесу та права»

Kaydrovych Khrystyna

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Enterprises and Information Technologies,
PHEI «Lviv University of Business and Law»

ШЛЯХ ПІДПРИЄМНИЦТВА ІЗ ДАВНИНИ ДО СЬОГОДЕННЯ

Анотація. У статті проаналізовано суть підприємництва як головного виду господарської роботи, його завдання та роль у соціально-господарському розквіті суспільства. Підприємництво виступає універсальним механізмом співпраці громадян як у господарському житті країни, так і у порядку перерозподілу праці, видається економічно обізнаним мешканцям способом життя і заохоченням до самовдосконалення. Здійснене опрацювання правових завдань підприємницької діяльності дає право дійти висновку, що робота підприємця націлена на отримання доходу. Це є економічним змістом підприємництва. Окреслено завдання створення і розвитку підприємництва та курс діяльності, на яких підприємництво побудоване. Основними шляхами роботи підприємства є вивчення ринку товарів, інноваційна робота, виробнича робота, комерційна та інші. Також опрацьовано важливі сторони наукового досягнення підприємництва. Надано його характеристику. Визначено ознаки підприємництва, стан його роботи і розвитку.

Ключові слова: земля, праця, капітал, підприємництво, риси та умови функціонування і розвитку підприємництва.

Вступ та постановка проблеми. Торговельні економічні засади вплинули на думки людей, їхній спосіб життя.

Серед усіх економічних понять виділяють підприємництво, що на ринку є дійсним двигуном економіки. Нині, коли закриваються виробництва, основним видом праці для більшості населення стала підприємницька справа. Прогрес підприємництва та завзятий розквіт допомогли приєднати до підприємницької справи здібних, талановитих людей, сприяли ліпшому застосуванню усіх предметних і суспільних засобів, активному росту національної економіки, збільшенню народного достатку та ін.

У статті зроблено спробу підсумувати наявні ставлення до встановлення змісту підприємництва та надано власне тлумачення цього поняття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання підприємництва, а саме його аргументування та потребу в рості, вивчала низка українських учених, таких як Л. Безчасний, В. Бобров, З. Варналій, С. Дзюбик, В. Гейц, В. Голюков, А. Крутик, В. Мединський, В. Онищенко, А. Піменова, О. Ривак, В. Савчук, О. Турчинова, Л. Шаршуква та інші.

Шкода, але дослідження питання підприємництва у господарському житті України почалося з виникненням ринкових зв'язків. Через це ця проблема нині є не досить опрацьованою: недостатньо робіт, де би вичерпно вивчали зміст та засади створення підприємництва.

Метою статті є окреслення теоретичних основ підприємницької роботи, опрацювання головних питань створення та розвитку підприємництва, виявлення принципів впливу на стан підприємницької секції в ринковому господарстві, а також пошук методів покращення підприємницької роботи, що дасть змогу підвищити авторитет підприємницької секції в економіці країни та покращити стан ринкового економічного устрою.

Результати дослідження. Ще науковці давнини твердили, що для вироблення товару і надання послуг потрібні такі показники виробництва, як:

– земля (природні запаси) – жива природа, мінеральні та лісові запаси, повітря;

– праця (людські запаси) – іншими словами фізичні або господарські дії, які люди витрачають на виготовлення продукту чи надання послуг;

– предмети (капітал) – це об'єкти, завдяки яким виробляються товари або надаються послуги (фабрики, заводи).

Проте сучасність господарювання та його досвід внесли поправки в цей список: для розквіту держав із передовим господарством потрібне здійснення ще одного чинника виробництва – підприємництва. Під підприємництвом розуміють керівницькі здібності, які необхідні фірмі для одержання доходу за допомогою виготовлення продукту та отримання послуг.

У XVIII ст. створилася доктрина підприємництва. На початку XVIII ст. англійський економіст Ричард Кантільйон першим ввів поняття «підприємництво» до економічного словника. Р. Кантільйон вбачав у підприємстві важливий тип новаторської роботи, яка поєднується із ризиком, а підприємця він охарактеризував як людину, який приймає на себе ризик, пов'язаний із купівлею за будь-яку вартість предметів виробництва для виробництва продукції та її подальшого продажу з метою отримання прибутку.

А. Сміт та Д. Рікардо, що є класиками політекономії, підприємство розглядали лише в середовищі дії ринкової процедури саморегулювання, проте ґрунтовне опрацювання нових господарських відносин зумовило дослідження розвитку відносин у контексті кругообігу.

Наприклад, А. Сміт характеризував підприємця як господаря, що економічно ризикує задля здійснення певної комерційної справи й отримання доходу. Він сам проєктує, створює виробництво і завідує його підсумком, хоча, здійснюючи свої особисті вигоди, господар завдячує результативному задоволенню потреб народу [17]. Д. Рікардо порівнював підприємця з інвестором або простим капіталістом. «Капіталіст, який шукає прибуткового застосування для своїх засобів, природно, буде брати до уваги всі переваги одного заняття перед іншим» [4, с. 82].

Французький економіст Ж.Б. Сей вважав підприємництво корисною, практичною та творчою працею

щодо з'єднання сегментів виробництва [18]. Ф. Найт всебічно вивчав чинники: ризик і неясність, а підприємство він уподібнював із керівництвом і відповідальністю. На думку Найта, «підприємство» – це управляючий, який несе відповідальність за всі доходи і витрати і цим самим залежить від невизначеності. «Прибуток підприємця є винагородою за прийняття ним на себе нестрахуючого ризику» [15].

Чергове судження про зміст підприємництва прийшло на рубежі XIX і XX ст., коли прогрес режиму кредитних зв'язків безповоротно відділив терміни «власник» і «підприємець». Тоді ж науковці-економісти осягнули важливість новітнього конструктивного хисту підприємця для проведення результативної роботи.

А. Маршал одним із перших приєднав до трьох класичних чинників виробництва (землі, капіталу, праці) четвертий – організацію (за якийсь час – підприємницьке уміння). Він, зокрема, підкреслював активну роль підприємця та його здібності до нововведень [7].

Інший вчений-економіст – Дж. Кларк – у своїй роботі «Розподіл багатства» акцентував на одній із головних функцій підприємця – об'єднанні показників виробництва [11].

К. Маркс наголошував, що грошовий капіталіст заволодіває відсотками тому, що він є господарем відповідної кількості грошей, а працюючий підприємець (капіталіст) робить оволодіння у формі підприємницького доходу [19, с. 446]. Величезний вклад у визначення підприємництва внесли економіст із Німеччини В. Зомбарт і австрійські економісти Й. Шумпетер та Ф. Хайек, котрі із деякими розходженнями тлумачили підприємництво як головний фактор для господарського зростання [9, с. 19].

Також Й. Шумпетер зараховував до підприємців не лише власників, але й усіх, хто, не маючи довгострокових стосунків із підприємством, використовував його для здійснення нових операцій чинниками виробництва [19].

П. Друкер, американський журналіст, із усіх функцій підприємництва вирізняв маркетинг та новизну. Також він підкреслював, що підприємництво вміщує в собі різноманітні нововведення, такі як нове об'єднання виробничих чинників, використання нових ресурсів, їхніх джерел і типів фінансування, виробництво нових видів товарів та надання послуг, застосування нових технологій, освоєння організаційних та управлінських нововведень, проходження на нові ринки продажів, нові галузі й секції економіки [7].

Новий потік вивчення визначення підприємництва розпочав член новоавстрійської школи Л. Мізес. Він дотримувався думки, що функція підприємства зводиться до визначення меж використання чинників виробництва. «Підприємець – це завжди спекулянт. Це людина, яка має справу з невизначеними обставинами майбутнього. Успіх підприємця чи невдача залежить від точності передбачування невизначених подій. Якщо він не зможе зрозуміти, чого слід очікувати, то він приречений. Єдиним джерелом, з якого виникає підприємницький дохід, є його здатність краще, ніж інші, прогнозувати майбутній попит споживачів» [14, с. 274].

Найцікавішим сучасним ученим із питань підприємства є учень Л. Мізеса – австрійський економіст І. Кірцер. На його переконання, основною функцією підприємця є досягнення такого керування системою, котра б забезпечила шлях ринків до рівноважного стану [10]. А американські вчені Е.Дж. Долан та Д. Ліндсей аналізують підприємництво як знаходження нових можливостей та нових ланок застосування капіталу, використання новітніх процесів [6].

Творці книги «Економікс» – американські вчені К. Макконнелл та С. Брю – вважають, що підприємництво є головним чинником праці [12].

Проведений огляд процвітання зарубіжного економічного мислення дає змогу виокремити чотири головні фази наукового усвідомлення підприємництва. Перша стадія простягається на XVII–XVIII ст., де головна захищеність у дослідженні підприємництва ґрунтувалася на ризику, що чекає підприємця під час проведення підприємницької роботи (Р. Кантільон, Ф. Найт). Друга стадія асоціюється з іменем Й. Шумпетера, який підкреслював, що інноваційність виступає головною ознакою підприємства. На третій стадії вивчали поліфункціональну модель підприємства та основні ознаки підприємця (Л. Мізес, Ф. Хайск, І. Кірцер). Характерною ознакою четвертої стадії є перенесення уваги на керівницький вплив в аналізі роботи підприємця (Е.Дж. Долан, Д. Ліндсей, Кемпбелл Р. Макконнелл, Стенлі Л. Брю).

Вітчизняні економісти вивчають підприємництво як економічний клас, як спосіб господарювання, як вид економічної думки. Як економічний клас підприємство опрацьовує відносини між його учасниками з причин виготовлення, розподілу й оволодіння достатком та послугами. Як вид економічної думки зміст підприємництва інтегрується до новаторської, самостійної діяльності, а як спосіб господарювання – до найбільш результативного застосування чинників виробництва та бажання здійснення своїх творчих обдарувань.

Загалом під підприємництвом вбачають навичку починати і здійснювати діло, втілювати нововведення, бути запевняливим, побороти стандартизованість, зважуватися на ризик. Дослідивши світове наукове мислення щодо змісту підприємництва, українські економісти надають власні його визначення, що мають кардинальні відмінності. Наприклад, низка науковців, таких як В. Бобров, А. Крутик, А. Піменова, акцентують увагу тільки на намірі підприємництва – одержання доходу [2, с. 20]. Хтось у визначенні підприємства виокремлює основну його функцію – використання інновацій та своєрідного ключа до вирішення завдань (С. Дзюк, О. Ривак, В. Мединський, Л. Шаршукова) [5, с. 22]; а інші (В. Мельничук, В. Онищенко) – ризиковий темперамент підприємницької роботи [16].

Цілковито зміст підприємництва серед українських учених визначив З.С. Варналій: «Підприємництво як економічна категорія – особливий тип господарювання, де головним суб'єктом є підприємець, який раціонально поєднує (комбінує) фактори виробництва на інноваційній основі і власній відповідальності, організує і керує виробництвом з метою одержання підприємницького доходу» [3]. Привабливим моментом цього визначення є зарахування підприємства до особливого типу господарювання та акцентування на потребі інновацій для перспективної роботи.

Законодавчо господарським кодексом України встановлено, що «підприємство – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку» [1]. На наш погляд, у обговоренні змісту економічного плану не дозволено орієнтуватися лише на чинне законодавство, а необхідно самим створювати твердження, беручи до уваги наявні стосунки та можливості їхнього подальшого росту, народні звичаї з цілло покращення законотворчості і створення продуктивного процесу протекції і спонукання підприємницької роботи.

Саме тому під час формулювання сутності підприємства необхідно включати головні ознаки підприємництва: – утворюється тільки за належної громадської обстановки – підприємницької сфери, під якою мається на увазі насамперед ринок та ринкове середовище відносин;

– реалізується від свого імені, на свій ризик та під індивідуальну, не спільну, майнову відповідальність окремої фізичної особи – підприємця або юридичної особи – організації;

– вимагає особистої незалежності підприємця, його свободи, іншими словами, спроможності ухвалювати самостійні підприємницькі постанови щодо об'єднання і проведення виробництва товарів чи надання послуг для одержання максимального доходу;

– спрямоване на одержання доходу або максимальної компенсації;

– розкриваючи активність і реалізуючи свої новітні ідеї, слугує результативному об'єднанню та застосуванню вкладницьких, предметних, трудових та грошових запасів;

– гарантує високопродуктивну роботу;

– виробляє причини для появи та збільшення суперництва на ринку і через це робиться каталізатором економічного прогресу країни загалом;

– виступає основним чинником організаційних змін у порядку господарювання.

Отже, радимо розуміти під підприємництвом головний вид національних зв'язків із приводу виготовлення, поділу й оволодіння благами та послугами, під час цього підприємць за повної свободи дій доцільно об'єднує чинники виробництва на інноваційній базі та бере на себе відповідальність за підсумки виробництва внесеними грошима, витратами часу і роботи, діловим авторитетом та своїм прибутком у майбутньому, проте, втілюючи свій особистий інтерес, підприємць допомагає вигідному задоволенню потреб населення і ринковим змінам у країні.

Зародження і процес росту підприємництва відбувається лише за створення певних вимог:

– економічних: денаціоналізація та приватизація майна, демонополізація економічної діяльності, заснування і діяльність на цій основі приватних, колективних господарів, посилення свободи підприємницької роботи;

– політичних: утворення сприятливих підприємницьких обставин за допомогою постійності та демократизації суспільного життя, відповідної кредитної, податкової та іншої діяльності, надання гарантій оберігання та недоторканості приватної власності, в тому числі інтелектуальної;

– юридичних: формування законодавчої бази підприємництва та його правової безпеки;

– психологічних: формування доброзичливого психологічної атмосфери серед населення, зміну негативного ставлення людей до підприємництва.

Утворення перелічених вимог не лише допомагатиме розквіту підприємництва, але й означатиме, що відповідна держава функціонує за законами ринкового господарства. На прикладі світової практики закони ринкового господарства функціонують менш ефективно там, де робота підприємця паралізована або надмірним регулюванням, або соціальними звуженнями, а також там, де низький відсоток культури та освіченості людей.

Висновки. На основі опрацювання світових та вітчизняних наукових праць щодо поняття «підприємництво» надано власне визначення, а також опрацьовано головні ознаки створення і функціонування підприємництва. Сьогодні питання розвитку та формування підприємницької роботи в господарстві України належить до особливо важливих. Ця тема потребує подальшого опрацювання через аналіз уже наявних теоретичних положень і практичних настанов, а також через вивчення тенденцій розвитку підприємництва для розкриття цього явища.

Список використаних джерел:

1. Господарський Кодекс України [Електронний ресурс] : веб-сайт. URL: https://urist-ua.net/кодекси/господарський_кодекс_україни (дата звернення: 10.07.2019).
2. Бобров В.Я. Основи ринкової економіки / за ред. В.Я. Бобров. Київ : «Либідь», 2005. 328 с.
3. Варналій З.С. Основи підприємництва : навчальний посібник / за ред. З.С. Варналій. Київ : «Знання», 2002. 239 с.
4. Гладкова О. Дослідження інвестиційної діяльності торгового підприємництва в Україні. Торгівля і ринок України : тематичний збірник наукових праць. Донецьк, 1999. Вип. 9. Т. 2. 423 с.
5. Дзюбик С. Основи економічної теорії / за ред. С. Дзюбик, О. Ривак. Київ : «Основи», 1994. 386 с.
6. Долан Э.Дж. Рынок: микроэкономическая модель / под ред. Э.Дж. Долан, Д. Линдсей. Москва : СПБ., 1992. 486 с.
7. Друкер П.Ф. Практика менеджмента / под ред. П.Ф. Друкер. Москва : «Вильямс», 2000. 176 с.
8. Слейко Я.І. Інвестиції, ризик, прогноз / за ред. Я.І. Слейко та ін. Львів : Львівський Банківський ін-т НБУ, 2000. 176 с.
9. Зомбарт В. Избранные работы : пер с нем. / под ред. В. Зомбарт. Москва : «Территория будущего», 2005.
10. Кирцнер И. Конкуренция и предпринимательство / под ред. И. Кирцнер. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 239 с.
11. Кларк Дж.Б. Распределение богатства / под ред. Дж.Б. Кларк. Москва : Гелиос АРВ, 2000. 368 с.
12. Макконнелл Р. Экономикс / под ред. Р. Макконнелл, С.Л. Брю. Киев : «Хагор-Демос», 1993.
13. Мизес Л. Человеческая деятельность. Трактат по политической теории / под ред. Л. Мизес. Москва : ОАО НПО Экономика, 2000. 878 с.
14. Найт Ф.Х. Риск и прибыль / под ред. Ф.Х. Найт. Москва : «Дело», 2003. 360 с.
15. Онищенко В. Организация и экономика частного предприятия / под ред. В. Онищенко. Киев : «Наука», 1995. 269 с.
16. Смит Адам Исследование о природе и причинах богатства народов / под ред. Адам Смит. Москва : «Соцекгиз», 1953. 678 с.
17. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии / под ред. Ж.-Б. Сэй. Москва : «Дело» : Акад. Нар. хоз-ва, 2000. 232 с.
18. Шумпетер Й. Теория экономического развития : пер. с нем. / под общ. ред. А.Г. Милитковского, Й. Шумпетер. Москва : «Прогресс», 1992. 230 с.
19. Маркс К. Твори / за ред. К. Маркс. Київ : Держполітвидав УРСР, 1963. 507 с.

References:

1. Electronic resource (2018). Hospodars'kyu Kodeks Ukrayiny [Economic Code of Ukraine]. Available at: <https://urist-ua.net/codes/economic code of ukraine> (accessed 10 July 2019).
2. Bobrov V.Ya. (2005). Osnovy rynkovoji ekonomiky [Basics of a market economy]. Kyiv : Lybid. (in Ukrainian)
3. Varnalija Z.S. (2002). Osnovy pidpryyemnytstva: navchal'nyy posibnyk [Basics of Entrepreneurship : Textbook]. Kyiv : Knowledge. (in Ukrainian)
4. Gladkova O. (1999). Doslidzhennya investytsiyanoi diyal'nosti torhovooho pidpryyemnytstva v Ukrayini [Investigation of investment activity of commercial entrepreneurship in Ukraine]. Trade and the market of Ukraine: a thematic collection of scientific works, vol. 9, no. 2, pp 423. (in Ukrainian)

5. Dziubik S. (1994). *Osnovy ekonomichnoyi teorii* [Fundamentals of Economic Theory]. Kyiv : Foundations. (in Ukrainian)
6. Dolan E.J. (1992). *Rynok: mikroekonomicheskaya model'* [Market: microeconomic model]. Moscow : SPb. (in Russian)
7. Drucker P.F. (2000). *Praktika menedzhmenta* [Management Practice]. Moscow : Williams. (in Russian)
8. Yeleyko Ya.I. (2000). *Investytsiyi, ryzyk, prohnoz* [Investments, risk, forecast]. Lviv : Lviv Banking Institute of the NBU. (in Ukrainian)
9. Zombart V. (2005). *Izbrannyye raboty* [Selected Works]. Moscow : Territory of the Future. (in Russian)
10. Kirtsner I. (2001). *Konkurentsya i predprinimatel'stvo* [Competition and Entrepreneurship]. Moscow : UNITY-DANA. (in Russian)
11. Clark J. B. (2000). *Raspredeleniye bogatstva* [The distribution of wealth]. Moscow : Helios ARV. (in Russian)
12. McConnell R. (1993). *Ekonomiks* [Economics]. Kyiv : Hagor-Demos. (in Ukrainian)
13. Mises L. (2000). *Chelovecheskaya deyatelnost'*. Traktat po politicheskoy teorii [Human activity. Treatise on political theory]. Moscow : OAO NPO Economy. (in Russian)
14. Knight F. H. (2003). *Risk i pribyl'* [Risk and Profit]. Moscow : Business. (in Russian)
15. Onishchenko V. (1995). *Organizatsiya i ekonomika chastnogo predpriyatiya* [Organization and Economics of a Private Enterprise]. Kyiv : Science. (in Ukrainian)
16. Smith Adam (1953). *Issledovaniye o prirode i prichinakh bogatstva narodov* [Study on the nature and causes of the wealth of nations]. Moscow : Sotsekgiz. (in Russian)
17. Say J.-B. (2003). *Traktat po politicheskoy ekonomii* [Treatise on Political Economy]. Moscow : Business. (in Russian)
18. Schumpeter J. (1992). *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya* [Treatise on Political Economy]. Moscow : Progress. (in Russian)
19. Marx K. (1963). *Tvory* [Works]. Kyiv : State Police issued the Ukrainian SSR. (in Ukrainian)

ПУТЬ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА С ДРЕВНОСТИ ДО СОВРЕМЕННОСТИ

Аннотация. В работе проанализирована суть предпринимательства как главного вида хозяйственной работы, его задачи и роль в социально-хозяйственном расцвете общества. Предпринимательство выступает универсальным механизмом сотрудничества граждан как в хозяйственной жизни страны, так и в порядке перераспределения труда, кажется экономически осведомленным жителям образом жизни и поощрением к самоусовершенствованию. Осуществленная обработка правовых задач предпринимательской деятельности дает право сделать вывод, что работа предпринимателя нацелена на получение дохода. Это является экономическим содержанием предпринимательства. Намечены задачи создания и развития предпринимательства и курс деятельности, на которых предпринимательство построено. Основными путями работы предприятия является изучение рынка товаров, инновационная работа, производственная работа, коммерческая и другие. Также определены важные стороны научного изучения предпринимательства. Предоставлена его характеристика и значение. Определены признаки предпринимательства, состояние его развития.

Ключевые слова: земля, труд, капитал, предпринимательство, черты и условия функционирования и развития предпринимательства.

THE PATH OF ENTREPRENEURSHIP FROM THE OLD TO THE PRESENT

Summary. Formation of market relations in the economy, creation of a competitive environment in the countries necessitate theoretical substantiation and development of practical tools for ensuring stable, sustainable development of entrepreneurial activity. Entrepreneurship occupies a central place in the economic complex of any country. It is here that the national income is created. Consequently, the socio-economic development of society, the degree of satisfaction in the material and spiritual goods of the population depends on the success of the entrepreneurial activity. In this work, the essence of entrepreneurship as the main type of post-Soviet work, its tasks and their role in socio-economic prosperity of society are analyzed. The enterprise acts as an international mechanism for cooperation between the citizens both in the economic life of the country and in the order of redistribution of the draft, it turns out to be an economically informed inhabitant of a way of life and encouragement to self-conciliation. The elaboration of the legal plans for the tasks of entrepreneurial activity gives the right to conclude that the work of the entrepreneur is aimed at obtaining income. This is an ecological sense of entrepreneurship. The task of creation and development of entrepreneurship and the course of activity on which entrepreneurship was constructed was outlined. The main ways of the enterprise work is to study the market of goods, innovative work, production work, commercial and others. Also, the important aspects of the scientific achievement of entrepreneurship are definitely important. It is given its characteristic and the very meaning of this species. The signs of entrepreneurship, the status of your work and developmen are shown. Consequently, at the present stage, the problem of development and regulation of entrepreneurial activity in the Ukrainian economy is one of the most urgent ones. This topic needs further consideration through an analysis of existing theoretical and practical recommendations concerning the formation of the business sector, as well as through the study of business development trends to identify the true nature of this phenomenon.

Key words: land, labor, capital, entrepreneurship, features and conditions of functioning and development of entrepreneurship.

Кириченко О. С.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри управлінських технологій
Університету економіки та права «КРОК»

Kyrychenko Oksana
PhD., Assistant Professor of Management
of Technology Department
University of Economics and Law «Krok»

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Анотація. Досліджено стан інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку промисловості України. Виявлено загальний складний стан техніко-технологічного, інноваційного, науково-технічного розвитку вітчизняної промисловості з незначною активністю процесів упровадження фундаментальних, прикладних досліджень та дослідно-конструкторських робіт, створення та впровадження інновацій, техніко-технологічного оновлення потужностей промисловості, створення та залучення нових технологій, в тому числі і в нових революційних напрямках створення інновацій, та відсутність єдиної визначеної державної політики інноваційного розвитку з відповідним інвестиційним забезпеченням та дієвими прозорими механізмами її реалізації. Визначено необхідність формування в країні нової державної інноваційної політики із створенням та впровадженням ефективних механізмів та інструментів її реалізації, спрямованих на забезпечення системного, цілеспрямованого створення та промислового впровадження інновацій, забезпечення необхідного рівня конкурентоспроможності країни, динаміки та стратегічного спрямування інноваційного розвитку економіки в умовах переходу до Четвертої промислової революції.

Ключові слова: інвестиції, інновації, інвестиційно-інноваційне забезпечення, промисловий розвиток, Четверта промислова революція.

Постановка проблеми. Ключовим фактором науково-технологічного розвитку в умовах Четвертої промислової революції є створення та впровадження нових технологій, матеріалів, обладнання. Саме здатність країни до створення інновацій чи доступ до їх залучення створюють умови для адаптації промисловості та й загалом економічної системи країн до нових умов та викликів функціонування, пов'язаних із впровадженням Четвертої промислової революції. На сучасному етапі розвитку світових інтеграційних процесів, зростання науково-технічних потреб, масштабів та темпів їх промислового впровадження особливого значення набуває забезпечення фінансовими інвестиційними ресурсами. Однією з головних умов ефективного впровадження інноваційної діяльності та стабільного функціонування економічної системи країни є інвестиції. Тому стимулювання інвестиційних процесів та вдосконалення державного управління і регулювання інвестиційною діяльністю зі створенням сприятливого інвестиційного клімату в країні стає основною умовою залучення та ефективного використання інвестиційних ресурсів, необхідних для впровадження інноваційної діяльності та економічного зростання в умовах Четвертої промислової революції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання дослідження інвестиційно-інноваційного забезпечення процесів розвитку промисловості детально та глибоко вивчалось у працях С. Брю, П. Друкера, Л. Гитмана, Н. Кравченко, М. Кісіль, М. Крупка, М. Коденської, М. Портера, П. Массе, К. Маконнелла, С. Маркова, Б. Санто, У. Шарпа, Й. Шумпетера та інших науковців.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження стану інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку промисловості України в умовах Четвертої промислової революції дасть змогу виявити та дослідити наявний стан інвестиційно-інноваційного забезпечення функціонування промисловості

та здійснити аналіз основних чинників, що впливають на процеси інвестиційно-інноваційного забезпечення, і визначити подальші тенденції інвестиційно-інноваційного розвитку, врахування яких дасть змогу збільшити ефективність функціонування та впровадження інноваційних змін у промисловості.

Метою роботи є дослідження стану інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку промисловості України в умовах Четвертої промислової революції та визначення основних факторів впливу на інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку промисловості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основною дослідження стану інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку промисловості є розуміння сутності та концептів самого поняття інновацій та інвестицій та дослідження, аналіз і оцінка даних статистичних спостережень з метою виявлення та оцінки сучасного стану цього процесу та подальших тенденцій його розвитку.

Термін «інновація» був уперше запропонований у науковій термінології Й. Шумпетером у праці «Теорія економічного розвитку» та визначався як нова комбінація чинників виробництва, що мотивована підприємницьким духом [1, с. 158–159]. У дослідженнях із менеджменту П. Друкера інновація розуміється як особливий засіб, із застосуванням якого підприємцями здійснюється дослідження змін, що відбуваються в економіці та суспільних процесах, з метою подальшого використання у сфері бізнесу [2, с. 170–173]. У працях М. Портера інновації визначаються як результат особливих зусиль, що дає змогу підприємствам досягти значних переваг, для підтримання яких необхідно впроваджувати подальші постійні вдосконалення [3, с. 217].

Процес інноваційної діяльності та його реалізація невід'ємно пов'язані із поняттям інвестицій та інвестування в інноваційний розвиток, оскільки інвестиції і є тим основним забезпеченням, яке необхідне для впровад-

ження та реалізації інновацій. Відповідно до визначення, наведеного У. Шарпом та Г.Дж. Бейлі, термін «інвестиції» визначається як процес «позбавлення» коштів сьогодні з метою отримання їхнього збільшеного обсягу в майбутньому [4, с. 17]. Такої ж думки дотримувалися Л.Дж. Гитман та М. Джонк, визначаючи інвестування як спосіб розміщення капіталу, що повинен забезпечити його заощадження, зростання [5, с. 11]. За дослідженням М. Крупка, інвестиції є тими вкладеннями, які забезпечують приріст капіталу та створюють новий капітал [6, с. 24]. Зауважимо, що наведене визначення є дещо неповним, бо враховує лише економічний ефект та не враховує соціального, суспільно-економічного ефекту від інвестування в різні сфери, насамперед в інноваційну діяльність.

У класичному визначенні інвестицій, наведеному науковцями К. Макконелом та С. Брю, інвестиції розуміються як витрати на виробництво та накопичення засобів виробництва та збільшення матеріальних запасів [7, с. 388]. Відповідно поняття інвестиційної діяльності характеризує процес безпосередньо формування, просування та розміщення інвестицій і має значну кількість наукових визначень, що відображають різні погляди на його сутність. У дослідженнях Н. Кравченко [8, с. 24] інвестиційна діяльність визначається як комплекс заходів та дій юридичних і фізичних осіб із вкладання власних фінансових ресурсів, спрямованих на отримання прибутку, або як діяльність державних чи приватних інституцій, що спрямована на реалізацію інвестиційного процесу з метою отримання економічного та соціального ефекту.

На думку М. Кисіль [9, с. 225], інвестиційне забезпечення включає не лише формування джерел надходження інвестиційних ресурсів, але й є сукупність ресурсів, умов, механізмів та економічних важелів і заходів, спрямованих на забезпечення визначеного перебігу інвестиційних процесів.

Досліджуючи інвестиційне забезпечення, М. Коденська визначає його як організаційно-економічні умови, засоби, заходи та відносини, що формуються в процесі руху вартості, авансованого капіталу з метою формування, нагромадження та використання інвестиційних ресурсів, авансованого капіталу для розвитку промислового виробництва та продуктивних сил [10, с. 63–64]. Визначається необхідність формування елементів та механізмів інвестиційного забезпечення, а також акцентується увага на значенні інвестиційного забезпечення як рушійної сили розвитку промислового виробництва та продуктивних сил суспільства.

Важливе значення в інноваційному розвитку промислових підприємств мають обсяги та динаміка капітальних інвестицій – фінансових ресурсів, спрямованих на придбання нових та відновлення діючих матеріальних та нематеріальних активів, витрати на капітальний ремонт та модернізацію.

Обсяг капітальних інвестицій, спрямованих у промисловість, загалом становить станом на 2017 р. 31,85% від загального обсягу капітального інвестування, а його динаміка порівняно з 2010 р. незначною мірою зросла порівняно із 2010 р. (30%), проте значно зменшилася порівняно з 2013 р. (39,44%). При цьому частка капітальних інвестицій у 2017 р. в добувну галузь становила 24,81%, а в галузі переробної промисловості – 51,56% від загальної кількості капітальних інвестицій, спрямованих у промисловість. Слід зазначити, що основна частина капітальних інвестицій спрямована в низькотехнологічні галузі переробної промисловості, такі як харчова промисловість, частка капітальних інвестицій в яку на протязі 2010–2017 рр. залишається стабільно високою (на рівні 15,28–13,21%), а у 2016 р. досягла 18,08% від загального обсягу інвестування в промисловість; у деревообробну промисловість із часткою

станом на 2017 р. 4,77% від загального обсягу капітальних інвестицій. Капітальні інвестиції в середньотехнологічні галузі здійснюються переважно в металургії, де їхня частка станом на 2016–2017 рр. становить 12,44–12,45%, та виробництво гумових і пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції із часткою станом на 2017 р. 7,29%. Наявні обсяги капітальних інвестицій спрямовані у високотехнологічні галузі машинобудування, що загалом не перевищують 10%, та хімічну промисловість. Так, у галузях машинобудування показники капітальних інвестицій становлять: у виробництві машин, устаткування – 2,3%, у виробництві електричного устаткування – 1,04%, у виробництві комп'ютерів, електронної техніки та оптичної продукції – 0,53%, у виробництві автотранспортних засобів, причепів та напівпричепів – 3,34%. Капітальні інвестиції в хімічну галузь у 2017 р. становили 2,08%, у виробництво фармацевтичних продуктів – 1,31%. Наведені цифри останніх років свідчать про відсутність активних процесів техніко-технологічної модернізації провідних технологічних галузей промисловості країни, пов'язаних із технологічним інноваційним оновленням їхніх техніко-технологічних потужностей, тому відбувається старіння, моральний та фізичний знос наявних виробничих потужностей, що знижує рівень конкурентоспроможності продукції вітчизняної промисловості не тільки на зовнішньому, але й на внутрішньому ринку. За таких умов та обсягів капітальних інвестицій модернізація вітчизняної промисловості зі зростанням частки та значення високотехнологічних галузей залишається питанням, що потребує пошуку нових рішень, пов'язаних як із активуванням інвестиційної активності та обсягів інвестування, так і зі зміною структури інвестицій.

Здійснення інноваційної діяльності, її обсяги та інтенсивність значною мірою залежать від наявності фінансового забезпечення, тому одним із найбільш вагомих показників, що характеризують інноваційну діяльність, є показники загального обсягу фінансування інноваційної діяльності за джерелами фінансування.

Слід зазначити, що за джерелами фінансування основна частка інновацій розподіляється та впроваджується за рахунок власних коштів підприємств. Так, у 2000 р. частка власних фінансових коштів підприємств у фінансуванні інноваційної діяльності становила 80%, у 2005 р. вона збільшилася до 87,7%, а на протязі 2009–2010 рр. зменшилася до 65–59,3% за рахунок зростання часток іноземних інвестицій та кредитного фінансування, проте на протязі 2015 р. власні кошти підприємств залишалися основним джерелом фінансування інноваційної активності, а у 2107 р. ця частка зафіксувалася на рівні 84,5%. Загалом обсяг фінансування інноваційної діяльності у 2000 р. становив 1 757 149 тис. грн., до 2010 р. ця сума збільшилася до 8 045 495 тис. грн., а до 2017 р. зросла до 9 117 537 тис. грн. Так, у 2010 р. частка внутрішніх інвестицій підприємств у загальному обсязі інвестицій становила 79,6%, у 2005 р. вона зросла до 87,7%, а у 2010 р. зазнала зменшення до 59,3% за рахунок збільшення частки іноземних інвестицій та надання кредитів, у 2015 р. становила 97,2% від загального обсягу фінансування.

Частка фінансування інноваційної діяльності в Україні за кошти державного бюджету становить від 0,4% до 2,5%, ще менший рівень має обсяг інвестування з місцевих бюджетів: від 0,1% до 1%. Водночас низьким залишається рівень інвестування в інноваційну діяльність промислових підприємств як вітчизняних, внутрішніх, так і іноземних інвесторів, що значною мірою обмежує можливості впровадження масштабних інноваційно-інвестиційних проєктів модернізації наявних чи розбудови нових високотехнологічних виробництв, що потребують значних обсягів

проектного фінансування та не можуть бути реалізовані за власні кошти підприємств. Так, у 2000 р. частка вітчизняних інвестицій становила 2,8% від загального обсягу фінансування, у 2010 р. вона зменшилася до рівня 0,4%, а у 2017 р. становила 3%. Низьким залишається рівень інвестиційної активності іноземних інвесторів, і якщо у 2009 р. і 2010 рр. цей показник зазнав короткочасного зростання, то станом на 2017 р. частка іноземних інвестицій в загальному обсязі проінвестованого становила лише 1,2%. Загрозливо низьким залишається рівень фінансування інноваційної діяльності із залученням кредитів. Так, станом на 2017 р. цей показник становив лише 6,5% від загального обсягу інвестування. Наведені статистичні дані переконливо свідчать про те, що на протязі 2000–2017 рр. основним джерелом фінансування створення інноваційної діяльності в Україні були власні кошти підприємств, спрямовані переважно та модернізацію та техніко-технологічне покращення оновлення наявної виробничої бази та випуск нових видів покращеної оновленої продукції. Водночас фактично не здійснювалася розбудова нових високотехнологічних підприємств, що передбачають застосування нових радикально інноваційних технологій. Відсутність внутрішнього та зовнішнього інвестування, кредитного забезпечення інноваційної діяльності привела до фактичної відсутності за цей період у промисловості впровадження довготривалих масштабних інвестиційних проектів. Наведені дані свідчать про відсутність реальних дій із впровадження послідовної державної інноваційної політики розвитку промисловості а також неефективність наявних механізмів державного регулювання в питаннях створення інвестиційного клімату, необхідного для залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій, відсутність дієвих інструментів та механізмів монетарної фінансової політики, спрямованих на стимулювання розвитку механізмів кредитування інноваційної діяльності в промисловості, кредитування та інвестування в стратегічні для країни напрями інноваційної діяльності.

тарної фінансової політики, спрямованих на стимулювання розвитку механізмів кредитування інноваційної діяльності в промисловості, кредитування та інвестування в стратегічні для країни напрями інноваційної діяльності.

Висновки. Досліджуючи стан інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку промисловості України в умовах Четвертої промислової революції, слід зазначити, що в сучасних економічних умовах інновації, інноваційне оновлення промисловості є одним із ключових факторів економічних перетворень та розвитку економіки. Результати проведеного аналізу стану інноваційного забезпечення розвитку промисловості України в сучасних умовах дали можливість виявити загальний складний стан техніко-технологічного, інноваційного, науково-технічного розвитку вітчизняної промисловості з незначною активністю процесів упровадження фундаментальних, прикладних досліджень та дослідно-конструкторських робіт, створення та впровадження інновацій, техніко-технологічного оновлення потужностей промисловості, створення та залучення нових технологій, в тому числі і в нових революційних напрямках створення інновацій, та відсутність єдиної визначеної державної політики інноваційного розвитку з відповідним інвестиційним забезпеченням та дієвими прозорими механізмами її реалізації. Вищезазначене актуалізує необхідність формування в країні нової державної інноваційної політики із створенням та впровадженням ефективних механізмів та інструментів її реалізації, спрямованої на забезпечення системного, цілеспрямованого створення та промислового впровадження інновацій, забезпечення необхідного рівня конкурентоспроможності промисловості країни, динаміки та стратегічного спрямування інноваційного розвитку економіки.

Список використаних джерел:

1. Шумпетер Й. *Теорія економічного розвитку*. Москва : Прогресс, 1982. 401 с.
2. Drucker Peter. *Innovation and Entrepreneurship: Practict and Principles*. Nev York : Harper and Row Publishes, 1985. 445 p.
3. Портер М. *Конкуренція*. Москва : Вільямс, 2005. 608 с.
4. Шарп У. *Інвестиції*. Москва : Инфра-М, 1997. 1000 с.
5. Гитман Л.Дж. *Основи інвестирования*. Москва : Дело, 1999. 208 с.
6. Крупка М. *Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України*. Львів: Вид. ЛНУ імені Івана Франка, 2001. 608 с.
7. Макконелл К. *Економікс: принципи, проблеми и політика*. Москва : Инфра – М, 2003. 970 с.
8. Кравченко Н. Інвестиційна складова інноваційного розвитку. *Теоретичні та практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2011. № 12. С. 23–27.
9. Кисіль М. Інвестиційне забезпечення розвитку аграрного виробництва та сільських територій. *Менеджмент*. 2009. № 11. С. 225–230.
10. Коденська М. Мотиваційні чинники інвестиційного забезпечення розвитку аграрно-промислового виробництва. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2013. № 2. С. 62–66.

References:

1. Shumpeter J. (1982). *Teoriya ekonomycheskoho razvytiya* [Theory of Economic Development]. Moskva : Prohress, 401 p. (in Russian)
2. Drucker Peter (1985). *Innovation and Entrepreneurship: Practict and Principles* [Innovation and Entrepreneurship: Practict and Principles]. Nev York : Harper and Row Publishes, 445 p.
3. Porter M. (2005). *Konkurentsya* [Competition]. Moskva : Vyl'iams. (in Russian)
4. Sharp U. (1997). *Ynvestytsyy* [Investment]. Moskva : Ynfra-M. (in Russian)
5. Hytman L. (1999). *Osnovy ynvestyrovanyia* [Basics of investing]. Moskva : Delo. (in Russian)
6. Krupka M. (2001). *Finansovo-kredytnej mekhanizm innovatsijnoho rozvytku ekonomiky Ukrainy* [Financial-credit mechanism of innovation development of economy of Ukraine]. L'viv : Vyd. tsentr LNU imeni Ivana Franka. (in Ukrainian)
7. Makkonell K. (2003). *Ekonomyks: pryntsyupy, problemy y polityka* [Economics: principles, problems and politika]. Moskva : Ynfra – M. (in Russian)
8. Kravchenko N. (2011). *Investytsijna skladova innovatsijnoho rozvytku* [The investment component of the innovation development]. *Teoretychni ta praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noi vlasnosti*, no 12, pp. 23–27.
9. Kisi' M. (2009). *Investytsijne zabezpechennia rozvytku aharnoho vyrobnytstva ta sil's'kykh terytorij* [Ensuring the development of agricultural production and of rural areas]. *Menedzhment*, no 11, pp. 225–230.
10. Kodens'ka M. (2013). *Motyvatychni chynnyky investytsijnoho zabezpechennia rozvytku aharno-promyslovoho vyrobnytstva* [Motivational factors of investment ensure development of agro-industrial production]. *Visnyk Akademii pratsi i sotsial'nykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy*, no 2, pp. 62–66.

ИССЛЕДОВАНИЕ СОСТОЯНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЧЕТВЕРТОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Аннотация. Исследовано состояние инвестиционного обеспечения развития промышленности Украины. Выявлено общее сложное состояние технико-технологического, инновационного, научно-технического развития отечественной промышленности с незначительной активностью процессов внедрения фундаментальных, прикладных исследований и исследовательско-конструкторских работ, созданием и внедрением инноваций, технико-технологическим обновлением мощностей промышленности, созданием и привлечением новых технологий, в том числе и в новых революционных направлениях создания инноваций, и отсутствием единой определенной государственной политики инновационного развития с соответствующим инвестиционным обеспечением и действенными прозрачными механизмами ее реализации. Определена необходимость формирования в стране новой государственной инновационной политики с созданием и внедрением эффективных механизмов и инструментов ее реализации, направленных на обеспечение системного, целенаправленного создания и промышленного внедрения инноваций, обеспечение необходимого уровня конкурентоспособности страны, динамики и стратегического направления инновационного развития экономики в условиях перехода к Четвертой промышленной революции.

Ключевые слова: инвестиции, инновации, инвестиционно-инновационное обеспечение, промышленное развитие, Четвертая промышленная революция.

THE RESEARCH STATUS OF INVESTMENT ENSURING INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE INDUSTRY OF UKRAINE IN CONDITIONS OF THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION

Summary. Investigated the status of investment ensuring innovative development of industry of Ukraine. Found total complex status of feasibility of technological innovation scientific and technical development of the national industry, with little activity processes implementation of basic, applied research and development activities, creating and innovation, technical, technological upgrading of capacities, creating and bringing new technologies and new ways of creating innovation, and no single defined public policy innovation development of investment software, and effective mechanisms for its implementation. Identified the need for the formation of the country's new State innovation policy to the creation and implementation of effective implementation mechanisms and tools aimed at ensuring systematic, purposeful creation and industrial innovation, ensuring the necessary level of competitiveness of a country, speakers and the strategic direction of the innovation development of economy in the conditions of transition to the fourth industrial revolution. Determined that the key driver of scientific and technological development in the conditions of the fourth industrial revolution is the development and introduction of new technologies, materials and equipment. It is the ability of the country to the creation of innovation or access to their attraction to create conditions for the development of industry and economic system of the countries to new conditions of functioning. At the present stage of development of global economic processes, the growth of scientific and technical needs, scope and pace of their industrial implementation of very special significance providing financial investment resources. One of the main conditions for effective implementation of innovative activity and stable functioning of the economic system of the country is investment. Stimulate investment processes and improving State management and regulation of investment activity, creation of favorable investment climate in the country becomes the primary condition for engaging and effective use of the investment the resources required for the implementation of innovation and economic growth in the face of the fourth industrial revolution

Key words: investment, innovation, investment and innovation, industrial development, the fourth industrial revolution.

Kodatska Natalia

*PhD in Sociology, Associate Professor,
Economics and Social-Labor Relations Department
University of Customs and Finance, Dnipro*

Girman Alla

*PhD in Political Science, Associate Professor,
Economics and Social-Labor Relations Department,
University of Customs and Finance, Dnipro*

Кодацька Н. О.

*кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри економіки та соціально-трудо­вих відносин
Університету митної справи та фінансів, м. Дніпро*

Гірман А. П.

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та соціально-трудо­вих відносин
Університету митної справи та фінансів, м. Дніпро*

GEOPOLITICAL TENDENCIES OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF THE YOUTH LABOR MARKET

Summary. The features of functioning and development of the youth labor market are considered. The mechanism of the influence of demographic factors on the formation of the number of economically active population is revealed. The processes of natural and mechanical movement of the population and their influence on the formation of the youth labor market are researched. The qualitative demographic characteristics that influence the level of social and labor activity of the labor force, which include the age and gender structure of the population, the level of qualification, and labor mobility of the labor force are analyzed. A structural and comparative analysis of population's sexual composition was conducted to determine the proportions of its individual age groups. It is concluded that the process of shaping the labor market depends on many factors, we note the main demographic ones: birth rate and mortality, gender-age structure of the population, migration processes, dynamics of population by type of settlement.

Key words: demographic development, process of depopulation, level of employment, labour-market youth, sexual-age-old structure of population.

Introduction. The formation of an effective labor market is a necessary condition for functioning and development of a productive economy. It should be noted that the labor market is changing due to the influence of various factors. The problem of preserving the nation is the main one in Ukraine today, with no solution to it all other issues lose their relevance. Resulting from the influence of economic, political, demographic and many other factors, the birth rate deviates from the rules of simple reproduction of the population, causing a reduction in the number of economically active population. A continuous narrowing of labor supply, uncontrolled external migration, and a general unfavorable demographic situation can be observed. Since the problem of a labor shortage can further be exacerbated, the detailed analysis of the demographic situation is highly significant. Due to the fact that in Ukraine the absolute number of employable population decreases, different asymmetries arise on the labor market. This factor combined with low wages in comparison with the EU countries not only does not stimulate productivity, intensity and quality of labor force, but leads to the degradation of the greatest value of the state – labor resources.

However, it should be noted that studies devoted specifically to analyzing the impact of demographic factors on the formation of the youth labor market are insufficient today, which necessitates a more focused focus on this issue.

A large number of scientific works of such researchers as D. Bohinya, E. Libanova, O. Pavlovskaya, S. Zlupka, V. Mortikova, I. Petrova, L. Shevchenko are devoted to research of various aspects of the problem of functioning of the labor market. Youth aspects of employment, the question of the

formation of the labor market of young people are the subject of scientific interest of many domestic scientists, among them: S. Bandur, O. Grishnova, I. Gnibidenko, S. Zlupko, V. Skuratovsky, V. Onikienko, V. Petyuch, M. Khmeljarchuk and others like that. Issues of the development of the international labor market are devoted to the work of foreign and foreign scientists – V. Budkina, Y. Macokhon, L. Myhaylova, I. Petrova, S. Pirozhkova, M. Romanyuk, S. Gogdingsa, K. Wohner, P. Schaefer, V. Arrocha et al. At the same time, the dynamism of the globalization process emphasizes the need for a continuous study of the development of the international labor market, especially in the context of international labor migration.

Materials and methods. At the present stage, the impact of globalization on the development of the international labor market is determined by various opportunities for meeting the human needs of countries with different economic development. This manifest itself mainly in the transboundary movement of its own labor force, that is, the "reproductive wealth of the country", which spends money on vocational training and studying in other countries that use this workforce, assigning the results of the work of the latter.

It is also worth noting that in migration processes not only highly skilled workers are employed, but also malnourished, which in turn forms a kind of segmentation of the relevant market. It is no exception that a high-skilled workforce is involved in the field of employment, which does not correspond to the level of qualification. It is the emphasis on such features that quite reflects the current positioning of Ukraine in international migration processes. Ukraine's advanced posi-

tion in the migration flows from post-Soviet countries play an important role in shaping the geopolitical positioning of the country, the negative public perception of domestic reforms, and require the introduction of effective regulatory measures in the context of minimization of losses. Such regulation should be based on the programmatic and targeted macro-economic regulation of the development of the national labor market, taking into account the peculiarities of the course of international migration processes at the stage of globalization.

The theoretical and methodological basis of the research is formed by specialized publications devoted to: the research of different spheres of functioning of labour-market; the youth aspects of employment and features of forming of labour-market youth; the structural and comparative analysis of sexual composition of employable population. The validity of the obtained results is confirmed by the use of various generally accepted and specific methods such as theoretical generalization, abstraction, comparative analysis and systematization, systematic approach and logical constructive method.

The purpose of this article is to reveal the peculiarities of the functioning and development of the youth labor market, to study the mechanism of the influence of demographic factors on the formation of the number of economically active population, as well as to conduct a structural and comparative analysis of the population's sex composition of in order to determine the proportions of its individual age groups.

Results. The demographic factor negatively affects the labor market, acting as a peculiar limiting factor for economic growth. By the demographic factor the natural reproduction of labor resources, which is characterized by the ratio of contingents entering the employable age, and contingents that stop working is meant. The quantitative ratio of these contingents for any given period of the labor market development determines the growth or decline of the workforce. In addition to the natural reproduction of the population, demographic indicators include changes in its size caused by migration processes. The prolonged depopulation of the people in Ukraine at the expense of a natural decrease with a significant predominance of mortality over births has led to catastrophic demographic losses. Thus, over the past 25 years, the population at the expense of depopulation has decreased by almost 10 million people and at the end of 2017 amounted to 42.6 million people. Future losses due to the exhaustion of the demographic reproduction potential will be no less significant and, according to expert estimates and forecasts from the Institute of Demography and Social Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, by the year 2040 can amount up to 12 million people. It should be noted that the total fertility rate in Ukraine today is about 1.6 and is insufficient for a simple reproduction of the population. A similar situation is observed in the countries of the European Union – in 2018, the fertility rate in Belgium was 1.74; in Germany – 1.47; in France – 2.01; in the Netherlands – 1.71; in Austria – 1.47 [1, p. 115].

A serious problem in the current demographic situation in Ukraine is also the continuous process of "aging" of the population, which is directly related to natural reproduction and migration of the population. The population below the working age is constantly decreasing, and the one above the employable age is constantly growing. The deformation of the age structure leads to an increase of the demographic burden on working citizens, does not allow to improve living standards, and cause the general processes of population's impoverishment.

The labor market can be defined as a dynamic system, which includes a complex of social and labor relations regarding the conditions of hiring, use and exchange of labor for life, supply and demand mechanism. That is, the labor market is the mechanism of the relationship between an employer in

need of labor force and a potential employee who offers his labor at the given time in the framework of a certain economic space. Accordingly, the youth labor market represents a certain system of socio-economic relations between young people entering into working life and the employer with regard to the hiring or sale of labor force, taking into account the level of qualification, knowledge, skills and abilities. Youth as one of the main productive forces has a high labor potential, social and labor mobility, characterized by vigor, speed of learning, aspiration for innovation, and creative thinking. In accordance with the Law "On promoting social development and development of youth in Ukraine", young people are defined as Ukrainian citizens aged from 14 to 35. Sources of labor market formation are youth (up to 18 years of age); students and young people completing their vocational training (18-24 years old); young people (25-35 years old) who has made their professional choices [2].

The process of shaping the labor market depends on many factors, we note the main demographic ones: birth rate and mortality, gender-age structure of the population, migration processes, dynamics of population by type of settlement, etc. A key prerequisite for the innovative development of modern society and the formation of a competitive economy of Ukraine is to ensure an adequate level of population reproduction and the stability of demographic development, but during the 25 years of independence the population of Ukraine has suffered significant losses. The number of young people decreased from 16,173 thousand people in 1991 to 11,829 thousand in 2018, respectively [3, p. 37]. That is, the negative growth of the age contingent of 14-35 years old was 4,344 thousand people. The depopulation of the Ukrainian people comes at the expense of virtually all age categories, however, the pace of decline in the number of youth outstrips the rate of losses among other age contingents. Thus, for the period of 2011-2018, this indicator has decreased by 2,048,327 persons, i.e. by 14.8%, and the share of young people in the total population – from 30.4% to 27.8% [4].

Besides, in 2018, the number of young people in both cities and villages continued to decrease. In particular, in urban settlements, this process took place more rapidly: over the past five years, the number of young people in urban areas has decreased by 1,567,382 persons (or 16%), and in rural areas – by 480,945 people (or 11.7%). In this regard, the alignment of indicators for the proportion of young people by type of settlement is taking place. So, in cities, their share in the population is now reaching 28% against 27.3% of young people in rural areas. Today, the proportion of young people in the total number of young people is 69.4% (compared to 70.5% in 2011, and 71% in 2006), while the proportion of the entire urban population in Ukraine is only approaching 69% [5].

Since youth in Ukraine is demographically heterogeneous, it combines young people quite differently according to their age, status and level of education, its age structure becomes an important characteristic. An analysis of the age structure of youth and its changes in recent years suggests an intensification of the "aging" of this contingent as a result of its redistribution in the age group in favor of relatively older age groups (30-34-year-olds, most recently 25-29-year-olds), whose share has increased to 60.2% by the end of 2016 (in 2011 it was 55.1%). The main reason for such changes was a sharp decline in birth rates in the 1990s. Thus, at the end of 2017, the most numerous five-year age group was young people aged 30-34 – 3.5 million people, 25-29 years old – 3.4 million people, 20-24 years old – 2.6 million, the youngest representatives of the youth contingent (adolescents aged 15-19) – almost 2 million people. Comparison of the age structure of youth by type of settlement shows that the pro-

portion of younger age groups in the villages is higher than in the cities. This is due to the relatively higher birth rate in rural areas, and the fact that urban settlements are centers of gravity for highly educated young people with a certain work experience, where the structural advantage of older age groups of youth is expressed more clearly.

According to the latest data in Ukraine, for every 1,000 men, there were 1,151 women, or for every 1,000 women, an average there were 869 men. That is, the proportions are shifting in favor of women, which is explained by the fact that there is a big difference in the life expectancy of men and women in Ukraine. That is, women live on average 11 years longer than men. This gap is observed in Belarus, Estonia, Kazakhstan, and in Russia as well as Latvia, it reaches the record level in the world – 12 years. In Europe, however, this difference varies from 5 to 8 years. The population of the European Union countries is also constantly changing, but such a rapid decline, as in Ukraine, is not observed. In some countries there is even a steady increase of the population [6].

It should be noted that the main goal of the structural and comparative analysis of the sex composition is to determine the proportions not so much of the total population as the individual groups – age, social, which is extremely important for the normal process of reproduction of the population. The balance of sexes within the age-old contingents is not sustainable. Such mobility is subjected to certain patterns of distribution. Namely, in the transition from a group of newborns, where male sex predominates (51.2% of boys versus 48.8% of girls or similar numbers with a slight variation), the ratio of sexes becomes equal when it comes to young age groups. When moving to older age groups, women prevail. This is due to higher male mortality caused by both biological issues (reduced self-preservation instinct, greater disease vulnerability) and social ones (prevalence of severe and dangerous conditions, prevalence of harmful habits, etc.), as well as the loss of male population during the last wars. The general indicator of sexual proportions is the age of balancing – the age when the number of men and women is leveled. Under optimal conditions, it should approach the upper limit of the fertilized age (50 years old). In Ukraine, the age of balancing is 32 years old, and in cities it is 28 years old, that is, in the youth labor market the share of men and women equals.

Migration processes are a significant demographic factor that has a powerful impact on the formation of the youth labor market. In the context of migration, young people are recognized as one of the most mobile demographic groups. The peculiarity of the migration movement of the young population of Ukraine is its orientation towards highly developed regions, and the main direction remains the displacement of population from the regional periphery to the regional centers and their suburban areas. This trend not only causes demographic imbalances, in particular aging population in rural areas and small towns, but also accelerates depopulation in certain areas. The maximum migration activity of young people is characteristic in the period of 2002-2007, its peak was in 2004 (944.3 thousand people). Starting from 2013, the migratory turnover of the young Ukrainian population is beginning to decline sharply and in 2018 this figure has reached its minimum (593.9 thousand people). According to statistics, the share of young people in the total migration of Ukraine in 2018 amounted to 56.4% [7].

Among the social problems of youth in Ukraine, one of the most important is its lack of employment, which is due to a number of reasons: the discrepancy between supply and demand, low adaptability of youth in the labor market, lack of work experience, increased employment requirements, content, nature and working conditions. The main indicator characterizing employment in the labor market is the level of

employment, which is defined as the ratio (in percentage) of the number of employed population aged 15-70 to the total population of the specified age or population by the corresponding socio-demographic characteristic. The employment rate for all age groups in recent years tends to decrease, but this tendency is most pronounced in the age group of 25-29. If in 2007 the employment level of this group made 76.5%, in 2017 it decreased by 4.7 percentage points and amounted to 71.8%. [8, p. 87]. However, the employment rate of young people in the European Union (in the age group of 15-29) is slightly lower, reaching 41.9% in Belgium, Germany – 58.1%, France – 43.9%, the Netherlands – 69.6%, Austria – 63.4% in 2017. It is also important to note that in 2017, the unemployment rate determined by the methodology of the International Labor Organization in Ukraine among young people aged 25-29 was 8.7%. Among those aged 15-24, this figure was 17.4% and was twice higher than that for all age groups. The high unemployment rate is due to the fact that a significant part of young people do not have the necessary professional skills and work experience. The number of people under the age of 35 who had unemployment status in 2017 was 698,000, or 45% of the total number of unemployed in all age groups. It should be pointed that the unemployment rate in Ukraine, determined by the ILO methodology, is 9.1% of the economically active population. The unemployment rate in Ukraine among men is 10.1%, while among women – 8.1% of the economically active population (Pogribna, 2018). At the same time, the unemployment rate in Ukraine remains similar to the European Union countries, where it is 9.4% (in particular, in Belgium – 8.5%, Germany – 4.6%, France – 10.4%, the Netherlands – 6.9%, Austria – 5.7%) [9].

Discussion and conclusion. Accordingly, it must be emphasized that the crisis demographic processes in recent years have led to modern and potential losses of labor potential and as a consequence of deformation of its structure, the formation of own labor shortage in the future, a significant deterioration in the quality of the employable population. The uncoordinated socio-economic, socio-political transformations and transformations that have taken place in Ukraine do not contribute to the formation of a progressive system of labor resource development of the country. The current national labor market, which is still in the stage of formation, is characterized by insufficient elasticity, weak self-regulation, low efficiency of labor use, and lack of effective mechanisms to stimulate the increase of labor productivity [10, p. 112]. In such conditions, state governance and regulation of the development processes both of the labor market and the reproduction of labor-resource potential are necessary and compulsory. It should be noted that demographic behavior and population depends directly on the socio-economic situation in the country and has a pronounced inertial character, which significantly limits the possibilities for a rapid change in the demographic situation.

In addition, the labor market does not use much of the labor potential of youth, which often does not withstand competitive struggle with representatives of older generations. The development of the youth segment of the labor market is characterized by an increase in the imbalance between supply and demand, lowering the level of economic activity of young people, increasing unemployment, increasing the proportion of young people employed in the informal economy, and increasing the number of young migrant workers. The basis of these negative tendencies is the imperfection of state regulation mechanisms for the youth segment of the labor market, and further research will be directed to improving it.

Globalization determines the influence on the transformation of the basic element of the world social and economic

system – the international labor market, changing the formula for the formation and development of the latest project. We can distinguish the following directions of the impact of globalization on the development of labor markets of countries:

– significant changes in the scale and structure of world employment (continuous modernization of the structure of employment with the outpacing growth of the share of employed in the service sector);

– general and structural labor shortages in developed countries (developed countries need substantial compensatory net immigration to maintain the size of the economically active population);

– significant lagging growth of wage levels from the growth rate of labor productivity in the international labor market (owing to the transfer of production and jobs to countries with cheaper labor force);

– along with quantitative changes in the dynamics of demand for labor, there is a significant increase in the requirements for the quality of manpower with the increase in demand for highly skilled labor (and the requirements for the quality of labor are rising not only in material production, but also in services);

– the growth of labor mobility is accompanied by the intensification of the processes of inter-country labor movements within the global economy (the outflow of highly skilled labor from less developed countries);

– deepening polarization in the income of employees of different levels (the highest management level and ordinary employees of companies);

– the rejection of macroeconomic stimulation of aggregate demand in order to increase employment, as well as reducing the length of working time as a means of reducing unemployment.

References:

1. Melnychenko, O.B. (2018). *Otsinka molodizhnoho rynku pratsi Ukrainy* [Evaluation of the Youth Labor Market of Ukraine]. Innovation Economy. Kyiv. (in Ukrainian)
2. Database of the Eurostat Statistical Service. Available at: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show>
3. Korchun, M.Z. (2018). *Shliakhy pidvyshchennia ekonomichnoi aktyvnosti ta zainiatosti molodi na rynku pratsi Ukrainy* [Ways to Increase Economic Activity and Youth Employment in Ukraine's Labor Market]. Ukraine: Aspects of Labor. Kyiv. (in Ukrainian)
4. Population of Ukraine, Database of the State Statistical Service. Kyiv. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Bondarenko, A.F. (2016). *Henderna dyskryminatsiia na rynku pratsi* [Gender Discrimination in the Labor Market]. Dnipro. (in Ukrainian)
6. Valuable Orientations of Modern Ukrainian Youth: annual report to the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine on the situation of youth in Ukraine (in 2017). Kyiv. Available at: http://dsmsu.gov.ua/media/2016/11/03/22/Shorichna_dopovid
7. Economic Activity of the Population of Ukraine in 2018. Kyiv. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Libanova, E.M. (2010). *Molod ta molodizhna polityka v Ukraini: sotsialno-demografichni aspekty* [Youth and Youth policy in Ukraine: Socio-Demographic Aspects]. Institute of Demography and Social Studies named after M.V. Ptukha of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv. (in Ukrainian)
9. Labor Market of Ukraine. Kyiv. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>
10. Pogribna, V.L. (2008). *Sociologiya profesionalizmu: monografiya* [Sociology of professionalism: monograph]. Kyiv : Alerta. (in Ukrainian)

Список використаних джерел:

1. Мельниченко О.Б. Оцінка молодіжного ринку праці України. *Інноваційна економіка*. 2014. № 3. С. 113–118.
2. База даних статистичної служби Eurostat. *Eurostat* : веб-сайт. URL: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show> (дата звернення: 12.06.2019).
3. Корчун М.З. Шляхи підвищення економічної активності та зайнятості молоді на ринку праці України. *Україна: аспекти праці*. 2008. № 3. С. 35–39.
4. Населення України. *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.06.2019).
5. Гендерна дискримінація на ринку праці. *Rabota.ua* : веб-сайт. URL: <http://www.rabota.ua> (дата звернення: 07.06.2019).
6. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді: щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2017 року). URL: http://dsmsu.gov.ua/media/2017/11/03/22/Shorichna_dopovid (дата звернення: 03.06.2019).
7. Економічна активність населення України 2018 р. *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.06.2019).
8. Лібанова Е.М. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. 248 с.
9. Ринок праці України. *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 08.06.2019).
10. Підгрібна В.Л. Соціологія професіоналізму : монографія. Київ : Алєрта, 2017. 216 с.

ГЕОПОЛИТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ МОЛОДІЖНОГО РИНКУ ПРАЦІ

Анотація. Розглянуто особливості функціонування та розвитку ринку праці молоді. Виявлено механізм впливу демографічних чинників на формування чисельності економічно активного населення. Досліджено процеси природного та механічного руху населення та їх вплив на формування ринку праці молоді. Підкреслено, що кризові демографічні процеси в останні роки призвели до сучасних і потенційних втрат трудового потенціалу і деформації його структури, формування дефіциту робочої сили, значного погіршення якості працездатного населення. Проаналізовано якісні демографічні характеристики, що впливають на рівень соціально-трудової активності робочої сили, які включають вікову та гендерну структуру населення, рівень кваліфікації та трудову мобільність робочої сили. Був проведений структурний і порівняльний аналіз статевого складу популяції для визначення пропорцій окремих вікових груп. В статті констатовано, що глобалізаційні процеси визначають вплив на перетворення основного елементу світової соціально-економічної системи – на міжнародний ринок праці, змінюючи формулу формування і розвитку останнього проекту. Було виділено наступні напрямки впливу глобалізації на розвиток ринків праці країн: значні зміни в масштабах і структурі світової зайнятості, безперервна модернізація структури зайнятості з випереджаючим зростанням частки зайнятих у сфері послуг; загальний і структурний дефіцит робочої сили в розвинених країнах, що вимагає від розвинених країн залучення мігрантів для збереження чисельності економічно активного населення; зростання мобільності робочої сили, що супроводжується активізацією процесів міждержавних трудових рухів у світовій економіці (відтік висококваліфікованої робочої сили з менш розвинених країн); поглиблення поляризації в доходах працівників різних рівнів; відмова від макроекономічного стимулювання сукупного попиту з метою збільшення зайнятості, а також скорочення тривалості робочого часу як засобу зниження безробіття. Зроблено висновки, що процес формування ринку праці залежить від багатьох факторів, відзначимо основні демографічні: народжуваність і смертність, гендерно-вікова структура населення, міграційні процеси, динаміка чисельності населення за типами населених пунктів.

Ключові слова: демографічний розвиток, процес депопуляції, рівень зайнятості, молодіжний ринок праці, статеві-вікова структура населення.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ МОЛОДЕЖНОГО РЫНКА ТРУДА

Аннотация. Рассмотрены особенности функционирования и развития молодежного рынка труда. Выявлен механизм влияния демографических факторов на формирование численности экономически активного населения. Исследованы процессы естественного и механического движения населения и их влияние на формирование молодежного рынка труда. Анализируются качественные демографические характеристики, влияющие на уровень социально-трудоуважной активности рабочей силы, в том числе возрастная и гендерная структура населения, уровень квалификации и мобильность рабочей силы. Был проведен структурный и сравнительный анализ полового состава населения для определения пропорций его отдельных возрастных групп. Сделаны выводы о том, что процесс формирования рынка труда зависит от многих факторов, отмечены основные демографические: рождаемость и смертность, гендерно-возрастная структура населения, миграционные процессы, динамика населения по типам населенных пунктов.

Ключевые слова: демографическое развитие, процесс депопуляции, уровень занятости, молодежь рынка труда, половозрастная структура населения.

Конакова К. М.

аспірант

Державного науково-дослідного інституту
інформатизації та моделювання економіки

Konakova Katerina

Postgraduate Student

State Scientific Research Institute for
Informatization and Economic Modeling

ОЦІНКА ТА НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ УКРАЇНИ: РЕЙТИГОВИЙ ПІДХІД

Анотація. У статті розглянуто методичні підходи до оцінки інвестиційної привабливості національної економіки з використанням рейтингового підходу. Доведено, що покращення позицій України у найбільш відомих світових рейтингах суттєво впливає на прийняття інвесторами рішення щодо вкладання коштів в економіку країни. Найбільш вагома причина низької оцінки інвестиційної привабливості в Україні у рейтингу, що формує Європейська Бізнес-Асоціація – це високий рівень корупції, за індексом економічної свободи – свобода інвестицій, захист прав власності, свобода від корупції. Для покращення ситуації необхідно задіяти інструменти інституційного впливу (системно та дієво боротися із хабарництвом, сприяти захисту всіх форм власності, розвивати формальні та неформальні інститути); активно використовувати адміністративно-економічну форму регулювання тощо.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна привабливість, рейтинг, інструменти державного впливу, державне регулювання, інституційний вплив, адміністративні методи регулювання.

Постановка проблеми. Економіка України характеризується низьким технологічним рівнем, зношеністю основних засобів, високою ресурсо- та енергоємністю виробництва, неоднозначним положенням у світових рейтингах, що зумовлює необхідність модернізації всієї соціально-економічної системи. Нарощування обсягів інвестування економіки у результаті покращення інвестиційної привабливості є обов'язковою передумовою змін. Конкретизація методичних підходів до оцінки інвестиційної привабливості з використанням рейтингового підходу є передумовою визначення пріоритетних методів, форм, інструментів державного регулювання. Визначення його пріоритетів, інструментів впливу сприятиме модернізації національної економіки та залученню інвестиційних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед учених, які досліджували інвестиційну привабливість, інструменти впливу на неї, варто відмітити А. Асаула, М.П. Бутка, В.Г. Горник, І.В. Гришину, Н.В. Дацій, С.В. Захаріна, О.В. Носову, О. Сталінську, С.А. Гуткевич, Н. Макарія, Т.В. Момот, М. Лільова, Н.Ю. Рекову, Д.А. Удалова, С.В. Степаненко, Л.Л. Тарангул, Н.М. Якупову та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на різноплановість тлумачення науковцями інвестиційної привабливості України, форм та методів її регулювання, потребують уточнення інструменти впливу на інвестиційну привабливість, методика оцінки інвестиційної привабливості, зокрема за рахунок рейтингового підходу, з метою покращення позицій України у світових рейтингах та збільшення обсягів інвестицій у національну економіку.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження зміни позицій України у світових рейтингах, обґрунтування інструментів впливу на інвестиційну привабливість України з метою вибору оптимальних напрямів її зростання та покращення позицій у світових рейтингах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Позиція країни у міжнародних економічних рейтингах щодо конкурентоспроможності, інвестиційної привабливості, економічної свободи, загального економічного потенціалу є важли-

вим показником стану економіки. Зміна динаміки показників міжнародних економічних рейтингів дає змогу визначити проблеми у сучасному стані економіки країни. Рейтинги є джерелом інформації для виявлення проблем розвитку економіки, пошуку оптимальних шляхів їх вирішення. Про те, наскільки Україна є привабливою для інвесторів, говорить її місце та напрям руху в рейтингах інвестиційної привабливості. Рейтинги, як відомо, складають авторитетні міжнародні установи, відомі аналітичні компанії. Серед відомих рейтингів, що суттєво впливають на прийняття інвесторами рішення щодо вкладання коштів в економіку тієї чи іншої країни, варто виділити: індекс інвестиційної привабливості Європейської Бізнес-Асоціації [1]; рейтинг умов ведення бізнесу (Doing Business) [2]; індекс економічної свободи (Index of economic freedom) [3]; глобальний індекс конкурентоспроможності економічного форуму [4].

Європейська Бізнес-Асоціація оцінює інвестиційну привабливість в Україні з 2008 року [1], проводячи опитування серед керівників провідних українських, закордонних компаній-членів Асоціації з усіх секторів бізнесу на предмет їхнього бачення інвестиційного клімату, інвестиційної привабливості в Україні. Оцінка може бути здійснена в межах від 0,5 до 5 балів. Європейська Бізнес-Асоціація збирає інформацію на основі опитування директорів членських компаній, яким задаються запитання стосовно: поточного інвестиційного клімату в Україні; динаміки інвестиційного клімату порівняно з попереднім кварталом; прогнозного бачення інвестиційного клімату у короткостроковому періоді; доцільності інвестування в Україну в короткостроковому періоді тощо [5]. Оцінку відповідей респондентів здійснюють таким чином: 1 – негативно, 3 – нейтрально, 5 – позитивно [1].

Найвищий рівень інвестиційної привабливості України у рейтингу, що формує Європейська Бізнес-Асоціація, був у 2010 році. З 2010 по 2013 рік спостерігається зниження показника. Починаючи з 2016 року індекс інвестиційної привабливості за розрахунками Європейської Бізнес-Асоціації починає зростати [1] (таблиця 1).

За розрахунками Європейської Бізнес-Асоціації, індекс інвестиційної привабливості України в кінці 2017 року становив 3,03, в кінці 2016 року – 2,85, в кінці 2015 року – 2,57, тобто перебуває на рівні трьох – це означає те, що індекс має нейтральний рівень. Найбільш вагома причина низької оцінки інвестиційної привабливості в Україні – це високий рівень корупції (так вважають 46,1% респондентів) [6].

Під час характеристики інвестиційної привабливості у розрізі рейтингу умов ведення бізнесу (Doing Business) варто відмітити, що за 2008–2018 роки Україна постійно підвищувала свої позиції. Якщо у 2008 р. сумарний бал України за цим рейтингом становив 33,19, то у 2018 р. він становив 67,31. Загальне зростання за 2008–2018 роки становить 34,12 бали [2] (таблиця 2).

Для визначення позиції економіки конкретної країни використовуються такі показники як реєстрація нового бізнесу, реєстрація нового бізнесу, доступність електроенергії, доступність кредитів, захист прав інвестора, виконання договірних зобов'язань, вирішення неплатоспроможності тощо.

Позитивна динаміка України у розрізі рейтингу Doing Business спостерігається за переважною більшістю показників (реєстрація нового бізнесу, доступність електроенергії, доступність кредитів, захист прав інвестора, вирішення неплатоспроможності тощо). Негативна – лише за таким показником, як виконання договірних зобов'язань (відбулося зменшення у 2018 році порівняно з 2008 роком на 7,98 бала). Такий показник, як доступність кредитів, зріс за 2008–2018 роки на 18,7 бала – з 5,625 до 5,00. Оцінка реєстрації нового бізнесу за цей же період зросла з 64,47 бала у 2008 році до 91,05 бала у 2018 році.

Оцінюючи місце в рейтингу, можна зазначити, що у 2017 році Україна трохи поліпшила свої позиції і в абсолютному, і у відносному вираженні, зайнявши 80 місце з 190 країн, піднявшись на одну сходинку вгору, і набрала 63,9 бала, що на 1,13 пункт вище, ніж у 2016 році.

Під час визначення індексу економічної свободи оцінюються: свобода започаткування бізнесу (business freedom); свобода торгівлі (trade freedom); фіскальна свобода (fiscal freedom); втручання уряду у діяльність приватних підприємств (government size); свобода інвести-

цій (investment freedom); захист прав власності (property rights); фінансова свобода (financial freedom); свобода від корупції (freedom from corruption); свобода ринку праці (labor freedom); монетарна свобода (monetary policy) [5].

Україна за індексом економічної свободи має високі бали у сфері торгівлі (у 2016 р. – 85,8 бала, у 2018 – 81,1 бала), фіскальної (у 2016 р. – 78,6 бала, у 2018 – 80,2 бала) та свободи ведення бізнесу (у 2016 р. – 56,8 бала, у 2018 – 62,7 бала). Монетарна свобода в Україні має тенденцію до зниження (з 67,7 бала у 2012 році до 60,1 бала у 2018 році). Найнижчі бали має за свободою інвестицій (20 балів), захистом прав власності (25 балів), свободи від корупції та фінансової свободи (по 26 балів) [3].

Ситуація у сфері інвестиційної свободи (investment freedom) неоднозначна. У довгостроковому періоді індекс інвестиційної свободи за 25 років упав із 50 балів до 35 балів. Найнижчим показник був у 2015 році – 15 балів. За період 2012–2018 років спостерігається зростання з 15 до 35 балів (таблиця 3).

Усі країни в цьому індексі умовно розділені на 5 груп – «вільні», «переважно вільні», «помірно вільні», «переважно невільні», «невільні». Україна перебуває на останньому місці з 43 країн Європи. Загальний бал України нижчий за середній у світі та згідно із класифікацією належить до групи країн із «невільною економікою». Варто зазначити, що, крім України, до цього переліку входять ще 25 країн, включаючи такі пострадянські країни, як Білорусь, Узбекистан, Туркменістан [7].

У рейтингу економічних свобод у 2017 році Україна зайняла 166 місце з 180 держав, розташувшись серед списку країн із невільною економікою, при цьому набравши трохи більшу суму балів, ніж у 2016-му.

За кількістю балів у рейтингу економічних свобод за період 2012–2014 роки відбулося збільшення з 46,1 до 49,3 бала. Період 2015–2016 років ознаменувався зменшенням кількості балів (46,9 бала у 2015 році та 46,8 бала у 2016 році), тобто цей період оцінюють як період із найменшим рівнем економічної свободи. У 2018 році відбулося суттєве покращення. У рейтингу економічних свобод Україна перемістилася з 166 місця до 150, отримавши оцінку в 51,9 бала порівняно з 48,1 бала у 2017 році.

Таблиця 1

Оцінка Європейською Бізнес-Асоціацією інвестиційної привабливості України в 2009–2017 роках

Роки	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Показник									
Індекс інвестиційної привабливості	2,5	3,2	2,9	2,15	2,12	2,65	2,57	2,87	3,09

Джерело: складено автором на основі [1]

Таблиця 2

Динаміка показників України в рейтингу Doing Business за 2008–2018 роки

Параметр	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Реєстрація нового бізнесу	64,4	66,6	67,9	77,4	79,8	83,8	85,5	87,4	93,9	94,4	91,1
Отримання дозволу на будівн.	1,33	1,33	1,33	12,0	12,0	12,0	60,6	75,3	61,4	61,4	75,8
Доступність електроенергії	–	–	32,3	32,2	32,4	32,5	52,1	32,7	54,8	58,5	58,8
Реєстрація нерухомості	49,9	50,8	51,3	47,5	47,9	55,9	68,2	74,8	69,4	69,6	69,6
Доступність кред.	56,3	56,3	56,3	81,3	81,3	81,3	75,0	75,0	75,0	75,0	75,0
Захист прав інвестора	33,3	33,3	40,0	40,0	40,0	40,0	46,7	48,3	53,3	56,7	55,0
Оподаткування	18,3	18,0	18,0	20,9	20,1	49,1	54,9	70,3	70,7	72,7	80,8
Міжнародна торгівля	40,1	43,1	48,3	50,4	48,8	51,0	53,4	54,0	63,7	64,3	73,0
Виконання зобов'язань	66,9	66,9	67,2	67,2	67,2	67,2	66,3	66,3	57,1	59	59,0
Вирішення неплатоспром.	10,9	11,0	11,0	9,48	10,7	10,4	31,5	31,7	31,6	31	31,4
Сумарний бал	33,2	33,8	39,4	43,8	44,0	48,3	59,4	62,2	62,7	63,9	67,31

Джерело: складено автором на основі [2]

Таблиця 3

Індекс економічних свобод України (The Heritage Foundation & the Wall Street Journal) за 2008–2018 роки

Параметр	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Свобода ведення бізнесу	44,4	40,5	38,7	47,1	46,2	47,6	49,8	59,3	56,8	62,1	62,7
Свобода торгівлі	82,2	84,0	82,6	85,2	84,4	84,4	86,2	85,8	85,8	85,9	81,1
Фіскальна свобода	79,0	77,0	77,9	77,3	78,2	78,2	79,1	78,7	78,6	78,6	80,2
Втручання уряду (свобода від корупції)	28,0	27,0	25,0	22,0	24,0	23,0	21,9	25,0	26,0	29,2	29,0
Державні витрати	43,0	39,0	41,1	32,9	29,4	29,4	37,5	28,0	30,6	38,2	45,0
Монетарна свобода	69,9	68,1	61,2	63,2	67,7	71,0	78,7	78,6	66,9	47,4	60,1
Свобода інвестицій	30,0	30,0	20,0	20,0	20,0	20,0	20,0	15,0	20,0	25,0	35,0
Фінансова свобода	50,0	40,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0
Захист прав власності	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	20,0	25,0	41,4	41,0
Свобода ринку праці	53,1	52,4	57,7	50,0	51,2	49,9	49,8	48,2	47,9	48,8	52,8
Сумарний бал	51,0	48,8	46,4	45,8	46,1	46,3	49,3	46,9	46,8	48,1	51,9

Джерело: складено автором на основі [3]

Індекс глобальної конкурентоспроможності, що розраховується за методикою Всесвітнього економічного форуму, є глобальним дослідженням за 113 показниками економічної конкурентоспроможності. Під час визначення індексу використовується комплексний підхід. Дві третини змінних формується на основі опитування керівників компаній, а решта – зі статистичних даних та результатів досліджень [8, с. 131]. Інституційні фактори, такі як низький рівень захисту прав власності, хабарництво, низький рівень захисту інтелектуальної власності, погіршують конкурентоспроможність України [8].

За даними Global Competitiveness Report позиція України в Індексі глобальної конкурентоспроможності у 2014 році – 76 місце з 144 країн. (таблиця 5). У 2015 році за своєю конкурентоспроможністю Україна зайняла 79 місце серед 140 держав (за рік Україна втратила три позиції, опустившись із 76 місця), у 2016 році – 85 місце серед 138 країн, опустившись на 9 місць.

Україна, посівши в 2014 році 76 місце в рейтингу за Індексом глобальної конкурентоспроможності, отримала 4,1 бала (за семибальною шкалою). Найкращі показники у рейтингу мають Швейцарія, Сінгапур, США. На останніх позиціях рейтингу розташувалися такі країни,

Таблиця 4

Позиція України у рейтингу глобальної конкурентоспроможності

Параметр	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Максимальний (позитивний) (5–7 балів)	1 Швейцарія 5,63	1 Швейцарія 5,74	1 Швейцарія 5,72	1 Швейцарія 5,67	1 Швейцарія 5,70	1 Швейцарія 5,76	1 Швейцарія 5,81	1 Швейцарія 5,86
	2 Швеція 5,56	2 Сінгапур 5,63	2 Сінгапур 5,67	2 Сінгапур 5,61	2 Сінгапур 5,65	2 Сінгапур 5,68	2 Сінгапур 5,72	2 США 5,85
	3 Сінгапур 5,48	3 Швеція 5,61	3 Фінляндія 5,55	3 Фінляндія 5,54	3 США 5,54	3 США 5,61	3 США 5,70	3 Сінгапур 5,71
Середній (нейтральний) (3–4,99)	69 Іран 4,14	70 Руанда 4,19	71 Словаччина 4,14	73 Македонія 4,14	71 Індія 4,21	69 Перу 4,21	68 Македонія 4,23	67 Грузія 4,28
	70 Латвія 4,14	71 Йорданія 4,19	72 Чорногорія 4,14	74 Ботсвана 4,13	72 Мороко 4,21	70 Чорногорія 4,20	69 Угорщина 4,20	68 Румунія 4,28
	71 Болгарія 4,13	72 Казахстан 4,18	73 Україна 4,14	75 Хорватія 4,13	73 Шрі-Ланка 4,19	71 Ботсвана 4,19	70 Мароко 4,20	69 Іран 4,27
Мінімальний (негативний) (0–2,99)	137 Бурунді 2,96	140 Бурунді 2,95	142 Гаїті 2,90	146 Бурунді 2,92	142 Ємен 2,96	138 Мавританія 3,03	136 Чад 2,95	135 Чад 2,99
	138 Ангола 2,93	141 Гаїті 2,90	143 Сьєра Леоне 2,82	147 Гвінея 2,91	143 Чад 2,85	139 Чад 2,96	137 Мавританія 2,94	136 Мозамбік 2,89
	139 Чад 2,73	142 Чад 2,87	144 Бурунді 2,78	148 Чад 2,85	144 Гвінея 2,79	140 Гвінея 2,84	138 Ємен 2,74	137 Ємен 2,87
Україна	89 3,9	82 4,0	73 4,1	84 4,1	76 4,1	79 4,0	85 4,0	81 4,1

Джерело: складено автором на основі [4]

Характеристика параметрів України у рейтингу глобальної конкурентоспроможності

Параметр	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Базові умови	4,1	4,0	3,9	4,2	4,4	4,3	4,4	4,1	4,0	4,2
Якість інститутів	3,3	3,1	3,0	3,0	3,1	3,0	3,0	3,1	3,0	3,2
Інфраструктура	3,1	3,4	3,8	3,9	4,1	4,1	4,2	4,1	3,9	3,9
Макроекономічна стабільність	4,6	4,0	3,2	4,2	4,4	4,2	4,1	3,1	3,2	3,5
Здоров'я і початкова освіта	5,6	5,4	5,7	5,6	5,8	5,8	6,1	6,1	6,0	6,0
Посилювачі ефективності	4,1	4,0	4,0	4,0	4,1	4,0	4,1	4,1	4,0	4,1
Вища освіта і тренінги	4,5	4,4	4,6	4,6	4,7	4,7	4,9	5,0	5,1	5,1
Ефективність товарних ринків	3,9	3,7	3,5	3,6	3,8	3,8	4,0	4,0	4,0	4,0
Ефективність ринку праці	4,5	4,6	4,5	4,4	4,4	4,2	4,1	4,3	4,2	4,0
Розвиток фінансового ринку	4,0	3,6	3,3	3,4	3,5	3,5	3,5	3,2	3,0	3,1
Технологічна готовність	3,4	3,4	3,4	3,5	3,6	3,3	3,5	3,4	3,6	3,8
Обсяг ринку	4,6	4,7	4,5	4,5	4,6	4,6	4,6	4,5	4,4	4,5
Фактори розвитку інновацій	3,7	3,4	3,3	3,3	3,4	3,4	3,4	3,6	3,5	3,5
Рівень розвитку бізнесу	3,9	3,6	3,5	3,5	3,7	3,7	3,7	3,7	3,6	3,7
Інноваційний потенціал	3,4	3,2	3,1	3,1	3,2	3,0	3,2	3,4	3,4	3,4
Сумарний бал	4,1	4,0	3,82	3,92	4,1	4,2	4,1	4,1	4,0	4,0

Джерело: складено автором на основі [4]

як Ємен, ЧАД і Гвінея. Оцінка України у розрізі індексу глобальної конкурентоспроможності за 2010–2017 роки суттєво не змінилася та залишається у межах 3,9–4,1 бала (таблиця 5). Найнижчий рівень України спостерігається у 2010 році – 39 балів (89 місце), а найвищий – у 2012 році (4,1 бала та 83 місце). Україна стабільно знаходиться у середині рейтингу, посідаючи від 73 по 89 місце.

Підвищення рівня інвестиційної привабливості створює передумови для покращення бізнес-середовища в Україні. І навпаки, покращення бізнес-середовища в Україні підвищує рівень інвестиційної привабливості та конкурентоздатності національної економіки (рисунок 1).

Позитивний вплив на інвестиційну привабливість може здійснити зменшення рівня заповнізованості економіки, політичної нестабільності, налагодження соціального консенсу між рівнями влади, політичними силами, релігійними конфесіями тощо. Починаючи з 2014 року в Україні розгорнулася системна криза банківської системи, у процесі якої було ліквідовано близько 200 банків. Втрата довіри до фінансово-кредитних установ загальмувала процес перетворення доходів населення у інвестиційний ресурс. Відновлення ефективної роботи банків зумовить збільшення обсягів залучених депозитів, сприятиме більш високому рівню прибутковості підприємств, збільшенню обсягів інвестицій суб'єктів господарювання.

Сприятиме підвищенню рівня інвестиційної привабливості такий елемент макроекономічної стабільності, як подолання інфляції, що забезпечить капітальне будівництво за рахунок власних та залучених коштів підприємств.

Найбільш вагома причина низької оцінки інвестиційної привабливості в Україні у рейтингу, що формує Європейська Бізнес-Асоціація – це високий рівень корупції, а за індексом економічної свободи – свобода інвестицій, захист прав власності, свобода від корупції та фінансової свободи. Серед факторів, що погіршують конкурентоспроможність України, доцільно виділити інституційні фактори, а саме: низький рівень захисту прав власності, хабарництво, низький рівень захисту інтелектуальної власності тощо.

Для покращення ситуації необхідно: задіяти інструменти інституційного впливу (сприяти захисту прав

власності, системно та дієво боротися із хабарництвом, сприяти захисту всіх форм власності), активно використовувати адміністративно-економічну форму регулювання.

Адміністративно-економічна форма регулювання пов'язана зі створенням і формальним закріпленням державою правил і норм, спрямованих на забезпечення позитивної динаміки інвестування, реалізується у результаті прийняття нормативних документів, що впливають на залучення інвестицій. Адміністративні методи базуються на силі державної влади і вміщують засоби заборони, дозволу та примусу. Інструментами адміністративного регулювання є: реєстрація; ліцензування; квотування; санкції, обмеження; накази, розпорядження, укази; погоджувально-дозвільні процедури; управління державною власністю тощо.

Сфера використання адміністративних методів у процесі регулювання інвестиційних процесів досить широка та розповсюджується на макро- та мікрорівні (за прояву монополізму, корупції). Пряме державне регулювання не повинно суперечити принципам ринкової економіки, а має бути вмонтованим у ринковий механізм.

Збільшення обсягів інвестування, диверсифікація джерел інвестування, ресурсне та інноваційне забезпечення інвестиційного процесу сприятиме зростанню обсягів виготовлення продукції з високим вмістом доданої вартості підприємствами різних галузей економіки. Позитивна тенденція зумовить збільшення пропозиції вітчизняних товарів. Збільшення інвестиційної привабливості та позитивна динаміка обсягів інвестицій є поштовхом щодо зростання доходів населення України.

Висновки. Управлінню інвестиційною привабливістю – процес складний, багатоплановий та багатофакторний, що насамперед передбачає використання цілої групи форм, методів та інструментів впливу. Що має базуватися на результатах оцінки інвестиційної привабливості, зокрема з використанням світових рейтингів. Дієвість же можливих заходів впливу залежить насамперед від забезпечення політичної та економічної стабільності, відновлення довіри населення, підприємств до держави, фінансово-банківських структур.

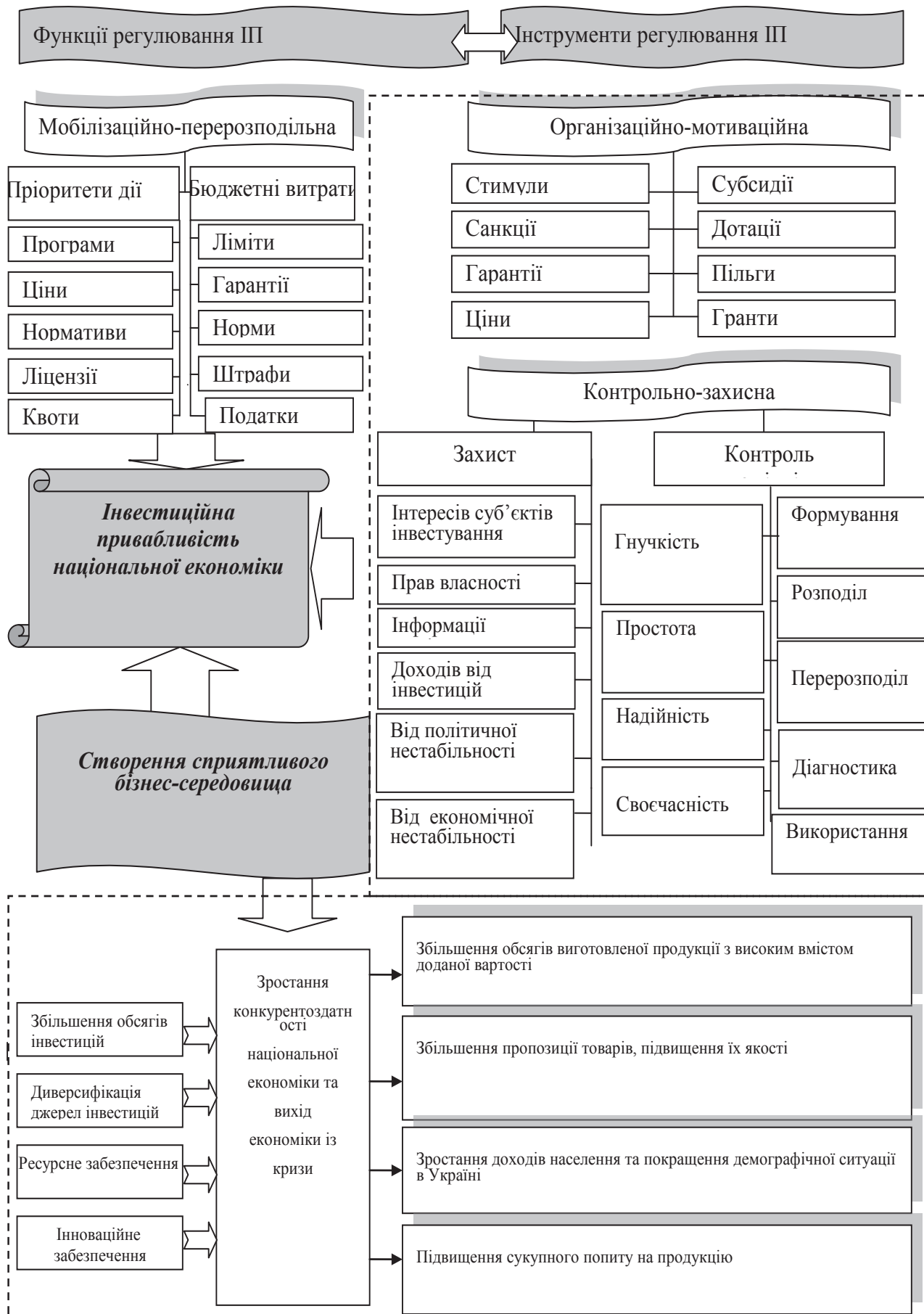

Рис. 1. Функції, інструменти державного впливу на економічні процеси

Список використаних джерел:

1. Індекс інвестиційної привабливості. Поточна інформація Європейської Бізнес Асоціації. URL: <https://eba.com.ua> (дата звернення: 07.06.2019).
2. Україна в міжнародних економічних рейтингах. Рейтинг Doing Business. URL: <http://m-cg.com.ua/ua/ukraine-world-index-2016-2017> (дата звернення: 07.06.2019).
3. Terry Miller, Kim R. Holmes. Index of economic freedom. URL: <https://www.heritage.org> (дата звернення: 07.06.2019).
4. Україна в міжнародних економічних рейтингах. Рейтинг глобальної конкурентоспроможності за 2016–2017 рр. URL: <http://m-cg.com.ua/ua/ukraine-world-index-2016-2017/> (дата звернення: 07.06.2019).
5. Федорчак О. В. Міжнародні індекси інвестиційної привабливості України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління*. 2016. № 3. С. 21–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2016_3_5 (дата звернення: 07.06.2019).
6. ЄБА: Інвестиційний клімат в Україні вийшов з негативної площини. URL: <http://agroportal.ua/ua/news/ukraina/eba-investitsionnyi-klimat-v-ukraine-vyshel-iz-otristsatelnoi-ploskosti> (дата звернення: 07.06.2019).
7. Штулер І.Ю. Позиції України у світових рейтингах конкурентоспроможності та економічної свободи протягом 2005–2015 років. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Випуск 5. 2015. С. 214–217.
8. Нікітенко Д.В. Оцінка інвестиційної привабливості України в глобальному індексі конкурентоспроможності. *Вісник УВГП. Серія : Економічні науки*. Випуск 3(75). 2016. С. 128–138.

References:

1. Indeks investytsiinoi pryvablyvosti. Potochna informatsiia Yevropeiskoi Biznes Asotsiatsii [Index of investment attractiveness. Current information of the European Business Association]. URL: <https://eba.com.ua> (accessed: 07.06.2019).
2. Ukraina v mizhnarodnykh ekonomichnykh reitynhakh. Reitynh Doing Business [Ukraine in international economic ratings. Rating Doing Business]. URL: <http://m-cg.com.ua/ua/ukraine-world-index-2016-2017> (accessed: 07.06.2019).
3. Terry Miller, Kim R. Holmes. Index of economic freedom. URL: <https://www.heritage.org> (accessed: 07.06.2019).
4. Ukraina v mizhnarodnykh ekonomichnykh reitynhakh. Reitynh hlobalnoi konkurentospromozhnosti za 2016–2017 rr. [Ukraine in international economic ratings. Global Competitiveness Rating 2016–2017]. URL: <http://m-cg.com.ua/ua/ukraine-world-index-2016-2017/> (data zvernennia: 07.06.2019).
5. Fedorchak O. V. (2016). Mizhnarodni indeksy investytsiinoi pryvablyvosti Ukrainy [Fedorchak OV International indexes of investment attractiveness of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. Seriya : Derzhavne upravlinnia*, no 3, pp. 21–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2016_3_5 (data zvernennia: 07.06.2019).
6. YeBA: Investytsiinyi klimat v Ukraini vyishov z nehatyvnoi ploshchyny [EBA: The investment climate in Ukraine has come out of the negative]. URL: <http://agroportal.ua/ua/news/ukraina/eba-investitsionnyi-klimat-v-ukraine-vyshel-iz-otristsatelnoi-ploskosti> (data zvernennia: 07.06.2019).
7. Shtuler I.Yu. (2015). Pozytzii Ukrainy u svitovykh reitynhakh konkurentospromozhnosti ta ekonomichnoi svobody protiahom 2005–2015 rokiv [The position of Ukraine in the world ratings of competitiveness and economic freedom during 2005–2015]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, no 5, pp. 214–217.
8. Nikitenko D.V. (2016). Otsinka investytsiinoi pryvablyvosti Ukrainy v hlobalnomu indeksy konkurentospromozhnosti [Estimation of investment attractiveness of Ukraine in the global index of competitiveness]. *Visnyk UVHP. Seriya : Ekonomichni nauky*, no 3(75), pp. 128–138.

ОЦЕНКА И НАПРАВЛЕНИЯ УЛУЧШЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ УКРАИНЫ: РЕЙТИГОВИЙ ПОДХОД

Аннотация. В статье рассмотрены методические подходы к оценке инвестиционной привлекательности национальной экономики с использованием рейтингового подхода. Доказано, что улучшение позиций Украины в наиболее известных мировых рейтингах существенно влияет на принятие инвесторами решения относительно вложения средств в экономику страны. Наиболее весомая причина низкой оценки инвестиционной привлекательности в Украине в рейтинге, который формирует Европейская Бизнес-Ассоциация – это высокий уровень коррупции, а по индексу экономической свободы – свобода инвестиций, защита прав собственности, свобода от коррупции и финансовая свобода. Для улучшения ситуации необходимо задействовать инструменты институционального воздействия (способствовать защите прав собственности, системно и действенно бороться с взяточничеством, способствовать защите всех форм собственности, активно использовать административно-экономическую форму регулирования).

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная привлекательность, рейтинг, инструменты государственного воздействия, государственное регулирование, институциональное влияние, административные методы регулирования.

ASSESSMENT AND DIRECTIONS TO IMPROVE INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF UKRAINE: A RATING APPROACH

Summary. Given the different approaches to the scientific community's interpretation of the investment attractiveness in Ukraine, the low level of investment in the national economy, and the high level of their needs for modernization and structural reform of the economy require clarification of the forms and methods of influencing investment attractiveness, the methodology for its assessment, in particular, by using the rating approach. The purpose of the article is to justify the instruments of influence on the investment attractiveness of Ukraine in order to select the most optimal directions for its growth and improving positions in world rankings. Methods of research used in the process of writing the article provide for the application of fundamental principles of modern economic theory, works of contemporary domestic and foreign scientists, namely: analysis, synthesis, ranking in the study of world rankings and the place of Ukraine in them; the method of abstraction and formalization – to determine the instruments of influence on investment attractiveness. In the article, the methodical approaches to the assessment of investment attractiveness of the national economy are systematized based on the rating approach. It is emphasised that international ratings are an important source of information for identifying the main trends in economic development, and the change in their dynamics indicates the achievements (problems) of the country. Improvement (deterioration) of Ukraine's place in world rankings is considered as an informative basis for further application of state influence instruments. It is proved that the change of Ukraine's positions in the most famous world ratings significantly influences the decision of investors to invest in the country's economy. The most important reason for the low investment attractiveness estimate of Ukraine in the rating formed by the European Business Association is the high level of corruption. Monetary freedom in Ukraine tends to decline while Ukraine has a high score under the Index of Economic Freedom. The lowest scores are for freedom of investment, protection of property rights, freedom from corruption, and financial freedom. In order to improve the situation, in the process of using institutional influence instruments, it is necessary to intensify work on protection of property rights, in the fight against bribery. The practical importance of the article is that the author substantiates the reasons for changes in the level of investment attractiveness by using the rating method and proposes the necessary instruments of influence to increase the volume of investments into the national economy.

Key words: investments, investment attractiveness, ranking, state influence instruments, state regulation, institutional influence, administrative methods of regulation.

УДК 330.1

Кондратюк О. М.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та фінансів підприємства
Київського національного торговельно-економічного університету*

Пшеничний В. І.

*студент 1 курсу магістратури
Київського національного торговельно-економічного університету*

Kondratyuk Oksana

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Economics and Finance of the Company
Kyiv National Trade and Economic University*

Pshenychnyy Valery

*1st year Student of Magistracy
Kyiv National University of Trade and Economics*

БІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ В ПІДПРИЄМНИЦЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті пропонується використовувати сучасні європейські стандарти бізнес-планування у процесі забезпечення умов збалансованого економічного зростання бізнес-структур. Авторами розглянуто аспекти щодо необхідності формування ділової культури бізнес-структур, що створить умови ефективного організаційного процесу планування в їхній практичній діяльності. Досліджено особливості вітчизняних методичних підходів до формування структурних компонентів бізнес-плану на підприємствах України та важливість удосконалення інструментарію бізнес-планування і його управлінської функції. Порівняльний аналіз структури бізнес-плану за міжнародними стандартами та українським законодавством дасть змогу уніфікувати методологію розроблення бізнес-плану в Україні та обґрунтувати необхідність обов'язкового розроблення бізнес-плану для новостворених підприємств. Тобто запорукою інвестиційних надходжень та нагромадження фінансових ресурсів для запровадження та результативної діяльності будь-якого бізнесу є формування ефективних бізнес-планів. Обґрунтовано використання спеціалізованих програмних продуктів, що дають змогу ретельно відкоригувати бізнес-плани з урахуванням нестійких мінливих умов глобального середовища та досягнути довгострокової стабільності зростання бізнес-структур.

Ключові слова: бізнес-планування, бізнес-план, підприємство, бізнес-структура, управління бізнесом.

Вступ та постановка проблеми. Сучасний динамічний розвиток малих та середніх підприємств та необхідність підвищення конкурентоспроможності і конкурентних переваг викликає необхідність запровадження актуальних та ефективних підходів щодо управління бізнесом. Потрібно зазначити, що нині найбільш ефективним інструментом менеджменту виступає бізнес-планування, що охоплює весь спектр управління та впорядковує й акумулює процес прийняття оптимальних рішень з використанням новітніх технологій, що базуються на потенціалі внутрішнього середовища підприємства. Жорстка конкуренція в бізнес-середовищі спонукає менеджерів та керівників підприємств не покладатися винятково на досвід та інтуїцію, а застосовувати бізнес-планування як основний інструмент управління для суб'єктів господарювання. Слід зазначити, що недостатня системна підтримка цього важливого інструментарію та його управлінської функції, а також небажання більшості керівників вітчизняних підприємств його впроваджувати вказує на доцільність розгляду основних теоретико-методичних аспектів бізнес-планування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти бізнес-планування в діяльності підприємств досліджувалися як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями, такими як К. Барроу, О. Волков, М. Денисенко, В. Горемикін, А. Гречан, Р. Гріфін, В. Іванова, М. Йохна, О. Кузьмін, О. Мельник, Г. Осовська, В. Слинков, В. Стадник, Г. Тарасюк, В. Ясинський тощо. Водночас вивчення наукової літератури свідчить, що не досить висвітленими і навіть суперечливими залишаються особливості теоретичних та методичних засад розроблення бізнес-планів вітчизняних підприємств з урахуванням світового досвіду та особливостей розвитку економіки України.

Метою роботи є поглиблення теоретико-методологічних підходів до розкриття сутності, різновидів та структури бізнес-плану за міжнародними стандартами та українським законодавством у сучасних умовах господарювання.

Результати дослідження. Нині планування бізнесу, як і раніше, є однією з найбільш болючих точок українського менеджменту. Це спричинено низкою вагомих причин. Насамперед планування в умовах ринку, орієнтоване на задоволення потреб клієнта, саме по собі є досить складною інтелектуальною роботою. У процесі розроблення планів потрібне системне бачення, а також створення і використання інформаційної бази, аналітична обробка даних, проектування майбутнього, постійна активність і залученість у процес планування всіх учасників планування (особливо топ-менеджменту), їхній творчий підхід до оцінки ринкової ситуації і можливостей споживачів.

По-друге, сама організація процесу бізнес-планування та його здійснення є непростим завданням, оскільки вимагає гнучкого поєднання централізації і децентралізації в плануванні, створення умов для участі в ньому фахівців різних підрозділів (економістів, фінансистів, маркетингологів, логістів, виробників, постачальників тощо). Все це супроводжується організаційними проблемами і свідчить про наявність комунікаційних труднощів, пов'язаних із процесами планування.

По-третє, мають місце проблеми соціально-культурного характеру. На жаль, в Україні ще сильніші позиції прихильників директивного управління і наказів зверху, ніж керівників, схильних до використання демократичних методів управління. Директивне планування ускладнює процес бізнес-планування, оскільки низка обмежень (терміни, вартість) «спускається» зверху без обґрунтувань.

По-четверте, на відміну від розвинених країн Заходу, умови становлення планування бізнесу в Україні мають

свою специфіку. Це ускладнює використання зарубіжних методичних розробок, оскільки ці методики часто не відповідають господарським, економічним, правовим та іншим умовам вітчизняного бізнесу.

Таким чином, розвиток нових організаційних форм і методів планування бізнесу на українських підприємствах стає життєво необхідним. Підприємці повинні навчитися заглядати в майбутнє і цілеспрямовано його готувати, передбачаючи небезпеки і використовуючи можливості, що відкриваються у зовнішньому середовищі.

Крім того, через мінливість зовнішнього середовища підприємство змушене швидко й ефективно змінювати свій план з урахуванням ринкової ситуації. Необхідність зберігати гнучкість і можливість вибору адекватних дій у мінливому світі зовсім не означає, що підприємство зможе діяти, не маючи ніякого затвердженого плану.

Також усі підприємства змушені сьогодні працювати в умовах посилення конкуренції, а тому повинні думати про посилення ключових факторів успіху та про створення своїх конкурентних переваг. При цьому важливу роль тут відіграють питання розроблення та реалізації стратегії, гнучкого і безперервного планування.

І нарешті, для підвищення ефективності планування необхідна відповідна ділова культура, яка сприяє ефективній організації і здійсненню процесу планування на практиці.

Під бізнес-плануванням розуміють процес розроблення бізнес-плану, який являє собою впорядковану організаційну процедуру, пов'язану зі збором і обробкою інформації, прийняттям рішень, які здійснюються з метою отримання бажаного результату у вигляді цілісної системи взаємопов'язаних управлінських рішень [2, с. 52].

С.Ф. Покропивний, С.М. Соболев, Г.О. Швиданенко трактує бізнес-план як «письмовий документ, в якому викладено сутність підприємницької ідеї, шляхи її засоби її реалізації та охарактеризовано ринкові, виробничі, організаційні та фінансові аспекти майбутнього бізнесу, а також особливості управління ним» [1, с. 6]. Наближеної думки дотримується Г.М. Тарасюк, яка під бізнес-планом розглядає «документ, який містить систему пов'язаних у часі і просторі, узгоджених із метою і ресурсами заходів та дій, спрямованих на отримання максимального прибутку внаслідок реалізації підприємницької ідеї» [5, с. 18].

Найпоширенішими міжнародними стандартами у бізнес-плануванні є розроблені Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР), організацією United Nations Industrial Development Organization (UNIDO), TACIS (Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States) – технічна допомога Співдружності Незалежних Держав та консалтинговою компанією KPMG (табл. 1). Чинне українське законодавство має наявні Методичні рекомендації з розроблення бізнес-планів інвестиційних проектів (наказ № 73 Державного агентства України з інвестицій та розвитку від 31.08.2010 року), що підготовлені з метою забезпечення єдиного підходу до розроблення суб'єктами господарювання бізнес-планів інвестиційних проектів [9]. Таким чином, методичні рекомендації з розроблення бізнес-планів інвестиційних проектів узагальнюють світовий та вітчизняний досвід розроблення бізнес-планів і призначені для надання методичної допомоги суб'єктам господарювання.

Проведене дослідження (табл. 1) вказує на наявність окремих структурних компонентів бізнес-плану майже у всіх методичних підходах, а саме: меморандум про конфіденційність; резюме; ризики; фінансова, організаційна та інвестиційна складові частини. Таким чином, вітчизняна методика та методологія розроблення бізнес-плану

Таблиця 1

Порівняння структури бізнес-плану за міжнародними стандартами та українським законодавством [6; 7; 8; 9]

Державне агентство України з інвестицій та розвитку	UNIDO	KPMG	ЄБРР	TACIS
1	2	3	4	5
<p>1. Титульний аркуш. 2. Меморандум про конфіденційність. 3. Резюме. 4. Опис суб'єкта господарювання та сфера його діяльності; 5. Загальна інформація про інвестиційний проект, у тому числі відповідність завданням і пріоритетам, визначеним Програмою діяльності Кабінету Міністрів України; 6. Опис продукції суб'єкта господарювання, у тому числі для реалізації інвестиційного проекту. 7. Маркетинг і збут продукції, у тому числі для реалізації інвестиційного проекту. 8. Виробничий план, у тому числі для реалізації інвестиційного проекту. 9. Організаційний план, у тому числі для реалізації інвестиційного проекту. 10. Фінансовий план, у тому числі для реалізації інвестиційного проекту. 11. Оцінка ефективності реалізації інвестиційного проекту. 12. Ризики. 13. Додатки.</p>	<p>1. Резюме 2. Опис галузі й компанії 3. Опис послуг (товарів) 4. Продажі і маркетинг 5. План виробництва 6. Організаційний план 7. Фінансовий план 8. Оцінка ефективності проекту 9. Гарантії й ризики компанії 10. Додатки</p>	<p>1. Титульний лист 2. Меморандум про конфіденційність 3. Резюме 3.1. Короткий огляд 3.2. Пропонована продукція й послуги 3.3. Місія, цілі й завдання 4. Продукція й послуги 4.1. Вступ 4.2. Продукція й послуги 4.3. Супутні товари й послуги 5. Аналіз ринку й галузі 5.1. Використання продукту й послуги 5.2. Демографічний аналіз 5.3. Конкуренція 5.4. SWOT-аналіз 6. Цільові ринки 6.1. Цільові споживачі 6.2. Географія цільового ринку 6.3. Ціноутворення 7. Стратегія реклами й просування 7.1. Стратегія просування 7.2. Способи поширення реклами 7.3. Прогноз продажів 8. Управління персоналом 8.1. Організація й основний персонал 8.2. Постійне споживання активів виробництва. 8.3. Витрати на підготовку виробництва. 9. Фінансовий аналіз 9.1. Собівартість реалізованої продукції 9.2. Аналіз беззбитковості 9.3. Кількісний аналіз 9.4. Доходи й витрати 9.5. Рух грошових коштів 9.6. Баланс підприємства 9.7. Ризики 10. Додатки</p>	<p>1. Титульний лист 2. Меморандум про конфіденційність 3. Резюме 4. Підприємство 4.1. Історія розвитку підприємства і його стан на момент створення бізнес-плану, опис поточної діяльності 4.2. Власники, керівний персонал, працівники підприємства 4.3. Поточна діяльність 4.4. Фінансовий стан 4.5. Кредити 5. Проект 5.1. Загальна інформація про проект 5.2. Інвестиційний план проекту 5.3. Аналіз ринку, конкурентоспроможність 5.4. Опис виробничого процесу 5.5. Фінансовий план 5.6. Екологічна оцінка 6. Фінансування 6.1. Графіки одержання й погашення кредитних коштів 6.2. Застава й порука. 6.3. Обладнання й роботи, які будуть фінансуватися за рахунок кредитних коштів 6.5. Ризики й заходи щодо їх зниження 7. Додатки</p>	<p>1. Титульна сторінка. 2. Сторінка присвячена регламентування авторських прав на даний документ 3. Гезовий опис бізнес-плану 3.1. Ведення бізнесу 3.2. Короткий опис продукту 3.3. Опис ринкового середовища 3.4. Персонал (з окремим виділенням керівного складу) 3.5. Розподіл грошових коштів 4. Стратегічний опис бізнесу 5. Маркетингові заходи по просуванню продукту і аналіз збуту 5.1. Вивчення даних про збут 5.2. Стратегія маркетингових кроків 6. Стратегія виробництва 6.1. Плани щодо розпорядження виробництва 6.1.1. Особливості місцевої інфраструктури 6.1.2. Тактика інтеграції виробництва 6.2. Забезпечення виробничими ресурсами 6.2.1. Вимоги до виробничих площ і можливі варіанти розміщення 6.2.2. Необхідне виробниче обладнання, його розміщення і придбання 6.3. Розрахунок виробничого плану 6.4. Технічний контроль. 6.5. Критичні змінні, що впливають на процес виробництва 6.5 Розрахунок капітальних вкладень, облік амортизації і розрахунок фондової вартості 7. Система управління бізнесом 7.1 Опис кадрової ланцюжка 7.2 Процес узгодження і прийняття рішень 7.3. Опис керівного складу з послужним списком Фінансовий складник справи 8.1. Вирішення різних підготовчих питань 8.2. Терміни розгортання плану 8.3. Частота періоду за плановими розробкам 8.4. Напрями бізнесу й аналіз одного з них 8.5. Оцінка похибки фінансових звітів 8.6. собівартість продукту 8.7. Розрахунок собівартості продукції (або надання послуги) 8.8. Система підрахунку збитків і прибутків 8.9. балансова звітність 8.10. Прогноз планованого і можливого фінансового потоку 8.11. Підрахунок загального прибутку і рентабельності підприємства 9. Аналіз факторів ризику 9.1. Ризики обумовлені технічними факторами 9.2. фінансових ризиків 9.3 Інвестиційний аналіз 9.4 Аналіз можливих результатів передбачуваного бізнесу на базі математичної моделі 9.5 Кредитні та інші ризики 10. Додатки</p>

багато в чому спирається на зарубіжний досвід, зокрема «Методика розроблення бізнес-плану інвестиційного проекту» повністю ґрунтується на методиці розроблення бізнес-плану ЮНІДО, на цій же методиці базується й європейська методика ЄБРР, тобто можна сказати, що загалом методологія розроблення бізнес-плану в ЄС та в Україні багато в чому схожа, але нам необхідно закріпити цю методику законодавчо і зробити бізнес-план обов'язковим під час створення підприємств. У подальшому це зможе зменшити частку неприбуткових, збанкрутілих підприємств і підвищити ефективність наявних та приведе український бізнес на новий, більш високий рівень розвитку. Під час розроблення бізнес-плану необхідно враховувати контекст, тобто умови і ситуацію. Від знання того, для кого і для яких цілей він розробляється, залежить, який саме бізнес-план необхідний в кожному конкретному випадку. Спрямованість бізнес-плану залежить від його цілей. Бізнес-плани можуть бути самими різними, оскільки різні аудиторії, яким вони адресовані. Одного універсального бізнес-плану, прийняттого для всіх типів підприємств і для будь-якої ситуації, бути не може.

Сьогодні є широкий набір спеціалізованих програмних продуктів, призначених для розроблення бізнес-планів. Доволі часто застосовуються пакети прикладних програм: COMFAR (Computer model for reporting) і PROPSPIN (Project profile screening and reappraisal information system), створені при ЮНІДО – Комісії Організації Об'єднаних Націй із промислового розвитку; пакет Project Expert фірми «Про-Інвест Консалтинг». Пакети прикладних програм типу Microsoft Project, Time line і Primavera призначені тільки для розроблення календарного плану робіт і сіткового проекту [7].

Необхідно зазначити, що експертами з розроблення бізнес-планів були визначені топ-5 помилок під час складання бізнес-планів [6]: переоцінка можливостей компанії; неправильна оцінка можливостей (обсягів) ринку; ігнорування політичних, макроекономічних і валютних ризиків; відсутність чітких цілей бізнесу; ігнорування юридичних ризиків.

Дослідження діяльності зарубіжних фірм показують, що причинами абсолютної більшості банкрутств компаній є прорахунки або відсутність бізнес-планування. Але, на жаль, в Україні застосування бізнес-планування для

вдосконалення та підвищення ефективності підприємства перебуває на вкрай низькому рівні, і на сучасному етапі більшість підприємств та підприємців досить скептично ставляться до такого методу управління, хоча сучасна технологія бізнес-планування дозволяє використовувати бізнес-план як основу управління поточною активністю і розвитком малого (середнього) підприємства. Як результат, ефективне управління на цьому рівні здійснюється шляхом розроблення управлінського бізнес-плану, що об'єднує основні елементи стратегічного й оперативного планування. Концептуальним завданням управлінського бізнес-плану загалом є визначення цілей функціонування підприємства, а також шляхів та ресурсів їх досягнення, що дають змогу визначити конкретні цілі підприємства на короткий період (як правило, на рік), а також детальний план дій із досягнення поставлених цілей. Поряд із цим управлінський бізнес-план дає змогу вирішити одне із завдань менеджменту, а саме координацію дій між окремими учасниками, оскільки кожний з учасників відіграє свою роль та має своє коло обов'язків і завдань.

Необхідно зазначити, що управлінський бізнес-план являє собою набір конкретних дій для менеджерів, які координують функції підрозділів підприємства в процесі досягнення поставлених цілей, також управлінський бізнес-план виступає ефективним інструментом, що спонукає до відповідальності та дає змогу більш точно визначити внесок менеджерів в досягнення цілей суб'єкта господарювання.

Висновки. Отже, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що мінімальною гарантією залучення інвестицій для створення та ефективного функціонування будь-якого бізнесу є формування бізнес-планів. Відсутність продуманого бізнес-плану, ретельно відкоригованого відповідно до мінливих умов, є істотним недоліком, що відображає слабкість управління підприємством, ускладнює можливість залучення фінансових ресурсів і досягнення довгострокової стабільності в конкурентному середовищі.

Під час реалізації бізнес-плану необхідно запровадити превентивний контроль над виконанням поставлених завдань, ознайомлення працівників компанії з бізнес-планом, оптимізацію цінової політики та ефективне бюджетування, що дасть змогу в процесі реалізації підприємницького проекту виявляти відхилення від плану та своєчасно коригувати напрями розвитку бізнесу.

Список використаних джерел:

1. Бізнес-план: технологія розробки та обґрунтування : навчальний посібник / С.Ф. Покропивний та ін. Київ : КНЕУ, 2002. 379 с.
2. Данік Н.В. Бізнес-планування як інструмент здійснення фінансового менеджменту в сучасних умовах розвитку України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2014. № 1. С. 112 URL: <http://global-national.in.ua/archive/1-2014/16.pdf> (дата звернення: 15.06.2019).
3. Іванов В.В. Планування в підприємствах і організаціях споживчої кооперації: стан і перспективи розвитку : Монографія / Іванова В.В., Сидоренко-Мельник І.М., Фастовець А.А., Юрко І.В. / за ред. А.А. Фастовець. Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2008. 157 с.
4. Бизнес-планирование : учебник / под ред. В.М. Попова, С.И. Ляпунова, С.Г. Млодика. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Финансы и статистика, 2009. С. 816.
5. Тарасюк Г.М. Бізнес-план : розробка, обґрунтування та аналіз : навч. посібник. Київ. : Каравела, 2006. 280 с.
6. Офіційний сайт KPMG. URL: <https://home.kpmg/ua/uk/home.html> (дата звернення: 02.07.2019).
7. Офіційний сайт Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР). URL: <https://www.ebrd.com/ru/home.html> (дата звернення: 27.06.2019).
8. Офіційний сайт United Nations Industrial Development Organization (UNIDO). URL: <https://www.unido.org/> (дата звернення: 27.06.2019).
9. Методичні рекомендації з розробки бізнес-планів інвестиційних проектів (наказ № 73 Державного агентства України з інвестицій та розвитку від 31.08.2010 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0018745-10> (дата звернення: 02.07.2019).

References:

1. S.F. Pokropyvnyj ta in. (2002). *Biznes-plan : tekhnolohiia rozrobky ta obgruntuvannia : navchalnyj posibnyk* [Business Plan: Technology for Development and Substantiation : a Tutorial]. Kyiv : KNUE. (in Ukrainian)
2. Danik N.V. (2014). *Biznes-planuvannia yak instrument zdiisnennia finansovoho menedzhmentu v suchasnykh umovakh rozvytku Ukrainy* [Business planning as an instrument of financial management in the current conditions of development of

- Ukraine]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky* (electronic journal), no. 1, p. 112. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/1-2014/16.pdf> (accessed 15 June 2019).
- Ivanov V.V., Sydorenko-Melnyk I.M., Fastovets A.A., Yurko I.V. (2008). *Planuvannia v pidpriemstvakh i orhanizatsiakh spozhychoi kooperatsii: stan i perspektyvy rozvytku : Monohrafiia* [Planning in enterprise and organizations of consumer co-operation: the state and prospects of development : a monograph]. (eds. Fastovets A.A.). Poltava : RVTs PUSKU, p. 157.
  - V.M. Popov, S.I. Lyapunova, S.G. Mlodika (2009). *Biznes-planirovanie : uchebnik* [Business Planning : a Textbook]. *Finansy i statistika* [Finances and statistics]. Moscow, p. 816.
  - Tarasiuk H.M. (2006). *Biznes-plan : rozrobka, obgruntuvannia ta analiz : navch. posibnyk* [Business plan: development, justification and analysis : a Tutorial]. Kyiv : Karavela. (in Ukrainian)
  - KPMG official website. Available at: <https://home.kpmg/ua/uk/home.html> (accessed 2 July 2019).
  - Official website of the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). Available at: <https://www.ebrd.com/ru/home.html> (accessed 27 June 2019).
  - Official website of United Nations Industrial Development Organization (UNIDO). Available at: <https://www.unido.org/> (accessed 27 June 2019).
  - Metodychni rekomendatsii z rozrobky biznes-planiv investytsiinykh proektiv (nakaz № 73 Derzhavnoho ahentstva Ukrainy z investytsii ta rozvytku vid 31.08.2010 roku [Methodical recommendations for the development of business plans for investment projects (Order No. 73 of the State Agency of Ukraine for Investments and Development of 31.08.2010)]. Kyiv, 2010. (in Ukrainian). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0018745-10> (accessed 2 July 2019).

БИЗНЕС-ПЛАНИРОВАНИЕ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ СРЕДЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация. В работе предлагается использовать современные европейские стандарты бизнес-планирования в процессе обеспечения условий сбалансированного экономического роста бизнес-структур. Авторами рассмотрены аспекты необходимости формирования деловой культуры бизнес-структур, что создаст условия эффективного организационного процесса планирования в их практической деятельности. Исследованы особенности отечественных методических подходов к формированию структурных компонентов бизнес-плана на предприятиях Украины и важность совершенствования инструментария бизнес-планирования и его управленческой функции. Сравнительный анализ структуры бизнес-плана по международным стандартам и украинскому законодательству позволит унифицировать методологию разработки бизнес-плана в Украине и обосновать необходимость обязательной разработки бизнес-плана для вновь созданных предприятий. То есть залогом инвестиционных поступлений и накопления финансовых ресурсов для внедрения и результативной деятельности любого бизнеса является формирование эффективных бизнес-планов. Обосновано использование специализированных программных продуктов, позволяющих тщательно откорректировать бизнес-планы с учетом неустойчивых, меняющихся условий глобальной среды и достичь долгосрочной стабильности роста бизнес-структур.

Ключевые слова: бизнес-планирование, бизнес-план, предприятие, бизнес-структура, управление бизнесом.

BUSINESS PLANNING IN THE ENTERPRISE ENVIRONMENT: THEORETICAL ASPECTS

Summary. The paper proposes to use modern European standards of business planning in the process of providing conditions for balanced economic growth of business structures. The authors consider aspects concerning the necessity of forming a business culture of business structures, which will create conditions for an effective organizational planning process in their practical activities. The peculiarities of domestic methodical approaches to the formation of structural components of the business plan at Ukrainian enterprises and the importance of improving the business planning toolkit and its management function are investigated. A comparative analysis of the business plan structure according to international standards and Ukrainian legislation will unify the methodology for developing a business plan in Ukraine and justify the necessity of compulsory development of a business plan for newly created enterprises. That is, the key to investment income and the accumulation of financial resources for the introduction and effective operation of any business is the formation of effective business plans. It is substantiated by the use of specialized software products (COMFAR (Computer model for reporting) and PROPSPIN (Project profile screening and reappraisal information system), created under UNIDO – the United Nations Industrial Development Commission, Project Expert Package Pro- Invest Consulting), which allow to thoroughly adjust business plans taking into account the volatile changing conditions of the changing environment of the global environment and achieve the long-term stability of the growth of business structures. The authors review and analyze the most important five most commonly encountered errors in the design and implementation of business planning, among which it is necessary to determine: reappraisal of the company's capabilities; incorrect assessment of market opportunities (volumes); ignoring political, macroeconomic and currency risks; lack of clear business goals; ignoring legal risks. That is, the presence of professionally developed business plan is the key to effective venture capital attraction, allows us to thoroughly investigate the whole spectrum of risks and potential threats in the activity of the enterprise and to determine the perspective directions in the activity and implementation of the business idea.

Key words: business planning, business plan, enterprise, business structure, business management.

Кондрацька Л. П.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу
Тернопільського національного економічного університету

Kondratska Lilia

Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of International Tourism and Hotel Business Department
Ternopil National Economic University

ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ СТРУКТУРИ МІЖНАРОДНИХ ТУРИСТИЧНИХ ПОТОКІВ УКРАЇНИ

Анотація. У статті запропоновано авторський підхід до аналізу міжнародних туристичних потоків України на основі використання сучасного економетричного та статистичного інструментарію задля ідентифікації географічної структури міжнародних туристичних потоків України та кількісних оцінок її складників. Основним методом аналізу обрано кластерний аналіз методом *k*-means засобами програмного пакету STATISTICA. За результатами кластерного аналізу отримано чотири групи (кластери) країн призначення, що відрізняються між собою за інтенсивністю і структурними характеристиками туристичних виїзних потоків з України. Реалізований авторський підхід до ідентифікації структури виїзного туристичного потоку з України дав змогу отримати модель структури цього потоку і виявити головні напрями виїзного туризму за видами.

Ключові слова: міжнародний туризм, модель, туристична індустрія, туристичний потік, кластерний аналіз.

Вступ та постановка проблеми. Нині туристична індустрія є основною складовою частиною світової економіки. Так, у 2018 р. глобальний сектор подорожей та туризму збільшився на 3,9% і згенерував 8,8 трлн дол. США і 319 млн робочих місць у світовій економіці [1]. Уже восьмий рік поспіль міжнародний туризм демонструє темпи зростання, які вищі від темпів зростання світового ВВП. Про це свідчать щорічні дослідження Світової ради подорожей і туризму (WTTC) [1] щодо економічного впливу та соціальної важливості цього сектору.

Дослідження, проведене за останні 25 років WTTC, яка представляє глобальний приватний сектор подорожей і туризму, показує, що міжнародна туристична індустрія в 2018 р. стала другим найшвидше зростаючим сектором у світовій економіці (приріст 3,9%), випереджаючи такі сектори глобальної економіки, як: охорона здоров'я (приріст 3,1%); інформаційні технології (приріст 1,7%) та фінансові послуги (приріст 1,7%). Туристична індустрія у зростанні відстає лише від промислового виробництва, яке зросло на 4% у 2018 р.

Глорія Гевара, президент і головний виконавчий директор WTTC, вказала, що «2018 р. був ще одним роком сильного зростання для глобального сектору подорожей і туризму, що зміцнює його роль як рушія економічного зростання і створення робочих місць. Вже восьмий рік поспіль наш сектор випереджає зростання в глобальній економіці» [1].

Зазначимо, що туризм нині генерує кожне п'яте робоче місце з новостворених у всьому світі, і прогнозується, що в найближчі десять років згенерує 100 мільйонів нових робочих місць на глобальному рівні, а до 2029 року – 421 млн робочих місць.

Оскільки туристична індустрія являє собою комплекс економічних відносин, що проявляються в процесі здійснення туристичної діяльності, тобто під час виробництва, розподілу, обміну і споживання туристичного продукту, що базується на економічній теорії, то важливим є завдання розроблення і використання сучасного інструментарію і кількісного вимірювання процесів у цій сфері, що дали би змогу отримати адекватні оцінки для форму-

вання висновків і визначення трендів розвитку туристичної індустрії на глобальному та національному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблематики, пов'язаної з функціонуванням та розвитком туризму як явища та туристичної індустрії досліджені вітчизняними вченими, такими як Л. Дядечко, С. Ковальчук, Н. Косар, Н. Кузьо, В. Кифяк, О. Лютак, О. Любіцева, М. Мальська, В. Пестушко, Т. Сокол, Г. Фролова, В. Цибух та ін. Зокрема, у їхніх роботах досліджені теоретичні основи туристичного бізнесу, визначені закономірності розвитку туристичної індустрії, запропоновані дієві механізми функціонування туристичного сектору економіки України, проаналізовані поточні тенденції розвитку міжнародного туризму в Україні.

Варто зазначити, що, незважаючи на значний доробок науковців у сфері міжнародного туризму, поза увагою авторів [2–7] залишилася проблематика, пов'язана з розробленням спеціалізованих підходів до аналізу структури туристичних потоків України, зокрема міжнародних.

Завданням статті є розроблення підходу до аналізу міжнародних туристичних потоків України на основі використання сучасного економетричного та статистичного інструментарію для ідентифікації географічної структури міжнародних туристичних потоків України за інтенсивністю їх складників.

Виклад основного матеріалу. Світова практика доводить, що економетричні дослідження здатні перевірити широкий спектр статистичних взаємозв'язків. Наприклад, наведене у роботі [2] дослідження туристичних потоків між африканськими країнами дало змогу ідентифікувати детермінанти міжнародного туризму в межах Африки і виявити їхню схожість із внутрішнім туризмом країн цього континенту. Статистичні дослідження у поєднанні з економетричними, наведені у роботі аналітиками компанії Frontline Consultants [3], дали змогу отримати оцінку державної програми стимулювання інновацій у шотландському туризмі і запропонувати напрями її покращення й удосконалення.

Загалом статистичні й економетричні дослідження у сфері міжнародного туризму проводять, використовуючи такі показники, як:

- приїзд відвідувачів до країни призначення за країною походження;
- від'їзд до країни призначення за країною походження;
- валовий внутрішній продукт на душу населення країни походження та країни призначення;
- капітальні інвестиції в туристичний сектор країни призначення у відсотках від ВВП;
- двосторонні статистичні дані щодо торгівлі між країнами;
- відстань між країнами;
- відносні реальні курси валют.

Очевидно, що для комплексної, фахової оцінки міжнародного туризму як на глобальному так і на міжнародному та національному рівнях важливим першочерговим завданням є ідентифікація географічної структури міжнародних статистичних потоків конкретної країни та оцінки інтенсивності кожного складника.

Загалом в економічних і природничих дослідженнях для ідентифікації структури економічних процесів рекомендовано використовувати кластерний аналіз як провідний метод інтелектуального аналізу даних, що дає змогу

виявити структуру економічних процесів і явищ за вибраними критеріями кластеризації [8].

Ми провели кластерний аналіз методом k-means за допомогою пакета статистичних досліджень Statistica 10.0 за даними [9] для ідентифікації структури виїзного потоку України у 2017 р.

Змінними кластеризації вибрано абсолютні показники чисельності осіб, що здійснювали протягом 2017 р. з України в інші країни світу:

- службові поїздки;
- поїздки у складі організованих туристичних груп;
- приватні поїздки.

На першому етапі за результатами аналізу отримано чотири групи (кластери) країн призначення, що відрізняються між собою за інтенсивністю і характеристиками туристичних виїзних потоків з України. У межах сформованих кластерів країни несуттєво різняться між собою за інтенсивністю туристичних потоків, водночас кластери країн мають різні характеристики. На рис. 1 наведено середні значення показників групування у кластерах.

При цьому кластер 1 сформований лише однією країною – Республікою Польща, на яку припадає найінтенсивніший виїзний потік з України протягом 2017 р. (9 990 978 осіб). Щодо структури цього потоку, то лише 0,02% (1789 осіб) становлять службові поїздки; 0,1% (5059 осіб) – організований туризм та 99,88% (9 984 130 осіб) – приватні поїздки.

До кластера 2 увійшло 62 країни світу (табл. 1), куди у 2017 р. виїжджали усього 226 570 осіб, при цьому 1% виїзтів громадян України у ці країни припадало на службові поїздки, 2% – на організований туризм і – 97% на приватні поїздки.

До кластера 3 увійшли такі країни, як Єгипет, Словаччина, Румунія, Туреччина, Білорусь, Республіка Молдова. До цих країн у 2017 р. виїжджали 6 685 548 громадян України, з них: 1% – у службові поїздки; 1% – у складі організованих туристичних груп і 98% – з приватними поїздками.

До кластера 4 увійшли такі країни – Угорщина та Російська Федерація, що мають приблизно однакову інтенсивність туристичного потоку з України (табл. 2). Але у структурі потоків до цих країн є суттєві відмінності, зокрема 100% виїзтів до Угорщини у 2017 р. були здійснені з приватною поїздкою, тоді як з усіх виїзтів до РФ 0,38% становили службові поїздки, 0,02% – організований туризм та 99,61% – приватні поїздки.

Розглянувши структуру кластера 2 (табл. 2), ми провели другий етап структурування туристичного виїзного потоку України у 2017 р., що припадає на цей кластер, за показниками службових поїздок та організованого туризму. Таким чином, отримано три підкластери у межах аналізованої групи країн (рис. 2).

Так, до підкластера 1 увійшли Чехія, Греція, Австрія, Ізраїль, Об'єднані Арабські Емірати, Німеччина, Туркменістан, Грузія і Сербія. У структурі потоків з України до цих країн в середньому 0,2% припадає на службові поїздки, 4,2% – на організований туризм а 95,7% – на приватні поїздки.

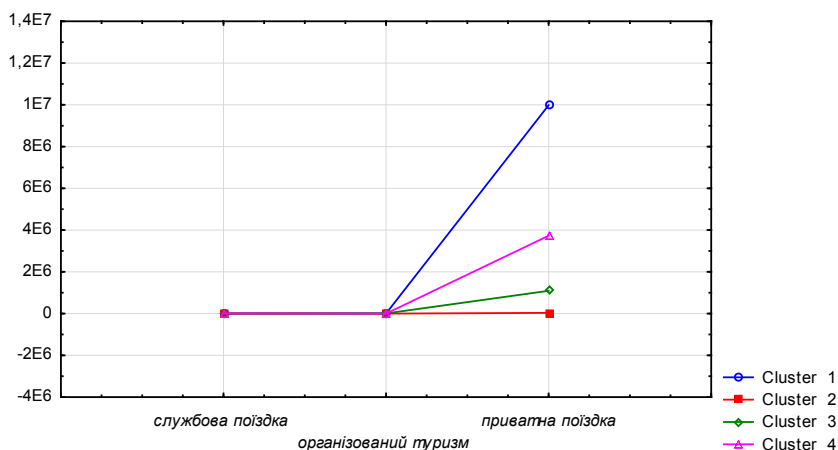

Рис. 1. Середні значення показників у кластерах

Джерело: побудувала автор за допомогою ПП STATISTICA за даними [9]

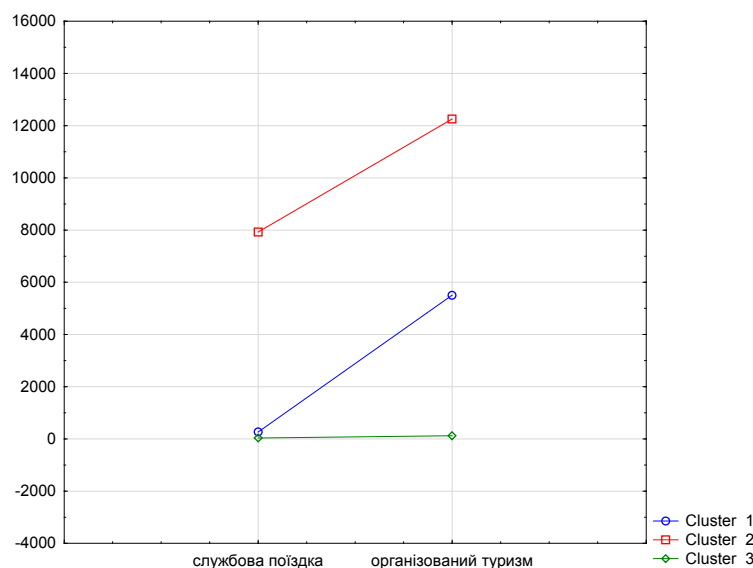

Рис. 2. Середні значення показників у підкластерах кластера 2

Джерело: побудувала автор за допомогою ПП STATISTICA за даними [9]

Кластер 2 країн, до яких виїжджали громадяни України у 2017 р. (за метою виїзду, осіб)

№	Країна призначення	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон	службова поїздка	організований туризм	приватна поїздка
1	Ірак	1	0	0	1
2	Канада	1	0	0	1
3	Корея, Республіка	1	0	0	1
4	Киргизстан	7	0	0	7
5	Малі	7	0	0	7
6	Норвегія	7	0	0	7
7	Піткерн	7	0	0	7
8	Таджикистан	10	0	0	10
9	Ірландія	11	0	0	11
10	Афганістан	18	0	0	18
11	Алжир	19	0	0	19
12	Ангілья	19	0	0	19
13	Люксембург	28	0	0	28
14	Республіка Македонія	29	0	0	29
15	Кенія	55	0	0	55
16	Узбекистан	61	0	0	61
17	Туркменістан	89	10	0	79
18	Марокко	117	0	0	117
19	Індія	208	0	0	208
20	Сербія	319	48	36	235
21	Ісландія	350	0	0	350
22	Танзанія	406	0	0	406
23	Мальта	736	0	0	736
24	Португалія	821	0	0	821
25	Словенія	4887	0	0	4887
26	Албанія	5405	0	0	5405
27	Хорватія	5505	0	0	5505
28	Ліван	5775	0	0	5775
29	Іран	6316	0	0	6316
30	Данія	6351	0	0	6351
31	Йорданія	8495	0	0	8495
32	Шрі-Ланка	9706	0	0	9706
33	Фінляндія	14146	0	0	14146
34	Катар	14263	0	0	14263
35	Естонія	14542	24	761	13757
36	Вірменія	15432	28	442	14962
37	Таїланд	17777	0	0	17777
38	Туніс	19793	0	752	19041
39	Бельгія	20891	0	0	20891
40	Китай	23107	76	0	23031
41	Швеція	24215	0	0	24215
42	Азербайджан	27386	89	0	27297
43	США	32660	0	0	32660
44	Швейцарія	36589	0	0	36589
45	Казахстан	39147	0	0	39147
46	Чорногорія	40317	0	735	39582
47	Латвія	54831	82	1622	53127
48	Литва	54867	31	675	54161
49	Кіпр	58326	0	0	58326
50	Болгарія	58597	7925	12255	38417
51	Велика Британія	63920	107	2	63811
52	Чехія	73536	110	3990	69436
53	Греція	104774	585	5210	98979
54	Франція	106697	0	0	106697
55	Грузія	111981	1573	1707	108701
56	Іспанія	112982	0	0	112982
57	Нідерланди	114374	0	0	114374
58	Австрія	115406	217	5174	110015
59	Ізраїль	155074	254	5710	149110
60	ОАЕ	166586	214	8135	158237
61	Італія	173573	6	0	173567
62	Німеччина	344150	195	4827	339128
	Усього	2265706	11574	52033	2202099

Джерело: склали автор за даними [9]

Кластер 4 країн, до яких виїжджали громадяни України у 2017 р. (за метою виїзду, осіб)

№	Країна призначення	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон	службова поїздка	організований туризм	приватна поїздка
1	Угорщина	3118758	0	0	3118758
2	Російська Федерація	4376423	28177	1257	4346989
	Усього	7495181	28177	1257	7465747

Джерело: побудувала автор за даними [9]

До підкластера 2 увійшла лише Болгарія, у структурі виїзного потоку з України до неї 14% припадає на службові поїздки; 21% – на організований туризм і 66% – на приватні поїздки.

До підкластера 3 увійшли усі інші країни кластеру 2, при цьому на приватні поїздки тут припадає 100% усього туристичного потоку.

Таким чином, реалізований авторський підхід до ідентифікації структури виїзного туристичного потоку з України дав змогу отримати модель структури цього потоку (рис. 3).

Висновки. Запропонований підхід до ідентифікації структури туристичних потоків країни за критеріями інтенсивності й основних видів туризму, що мають відповідні статистичні вимірники у національній статистиці, полягає в ітераційному виконанні кластерного аналізу за абсолютними показниками туристичного потоку до досягнення

однорідності результуючих груп за показниками класифікації (видами поїздок у нашому дослідженні). Авторський підхід дає змогу отримати моделі структури туристичних в'їзних і виїзних потоків та оцінки інтенсивності їхніх складників. У подальшому цей підхід можна реалізувати за відносними показниками видів туризму й отримати багатокритеріальну систему моделей структури туристичних потоків країни. На відміну від наявних підходів до аналізу географічної структури туристичних потоків країни, наш підхід дає змогу отримати чіткі оцінки і вектори удосконалення туристичної політики країни, напрямів регулювання туристичних потоків країни, розвитку туристичної індустрії тощо. У наступних роботах ми удосконалимо наш підхід введенням в аналіз додаткових статистичних характеристик і індикаторів, що рекомендовані для оцінки міжнародного туризму міжнародними організаціями.

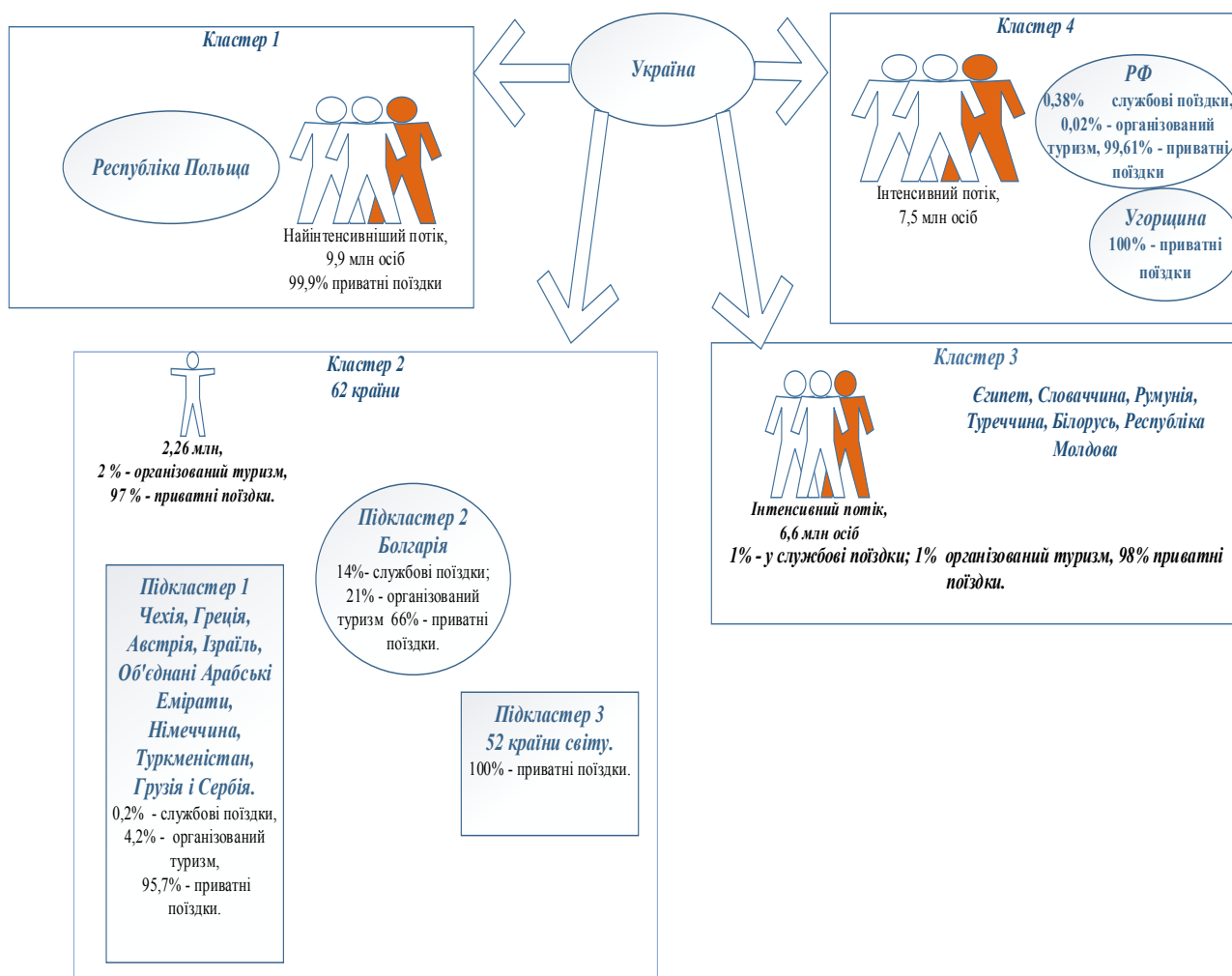

Рис. 3. Модель структури виїзного туристичного потоку з України

Джерело: розробка автора

Список використаних джерел:

1. Travel & Tourism continues strong growth above global GDP (press release WTTC). URL: <https://www.wttc.org/about/media-centre/press-releases/press-releases/2019/travel-tourism-continues-strong-growth-above-global-gdp/> (дата звернення: 01.06.2019)
2. Fourie, J. and Santana-Gallego, M. (2011). The determinants of African tourism, Working Paper 260 Stellenbosch University and Universitat de les Illes Balears (online). URL: <http://goo.gl/eVfxML> (дата звернення: 01.06.2019).
3. Frontline Consultants (2012). Evaluation of the Tourism Innovation Approach, Report for Scottish Enterprise National (online). Available at: <http://goo.gl/fWTSSV> (дата звернення: 01.06.2019).
4. Лютак О.М. Аналіз та оцінювання інформації про основні туристичні потоки України. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 12. С. 217–225.
5. Косар Н., Кузьо Н. Дослідження розвитку туризму в умовах кризи. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. 2(176). С. 115–125.
6. Пестушко В.М. Український туризм у контексті глобалізації: сучасний стан і перспективи. *Географія та основи економіки*. 2015. № 7. С. 257–265.
7. Письменний О.А. Аналіз ринку міжнародного туризму України. *Економічний аналіз*. 2014. № 1. С. 144–153.
8. Айвазян С. Методы эконометрики. Москва : Магистр, 2010. 512 с.
9. Туристичні потоки: веб-сайт Державної служби статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/tyr/tyr_u/vigw2017_u.htm (дата звернення: 01.07.2019).

References:

1. Travel & Tourism continues strong growth above global GDP (press release WTTC). Available at: <https://www.wttc.org/about/media-centre/press-releases/press-releases/2019/travel-tourism-continues-strong-growth-above-global-gdp/> (access June 1, 2019).
2. Fourie, J. and Santana-Gallego, M. (2011). The determinants of African tourism, Working Paper 260, Stellenbosch University and Universitat de les Illes Balears (online). Available at: <http://goo.gl/eVfxML> (access June 1, 2019).
3. Frontline Consultants (2012). Evaluation of the Tourism Innovation Approach, Report for Scottish Enterprise National (online). Available at: <http://goo.gl/fWTSSV> (access June 1, 2019).
4. Lutak O.M., Mikhalchuk, L.V. (2012). Analiz ta otsiniuvannia informatsii pro osnovni turystychni potoky Ukrainy [Analysis and evaluation of information about major travel flows in Ukraine]. *Actual problems of the economy*, no. 12, pp. 217–225.
5. Kosar N., Kuzio N. (2016). Doslidzhennia rozvytku turyzmu v umovakh kryzy [Research on the development of tourism in a crisis]. *Actual problems of the economy*, vol. 2(176), pp. 115–125.
6. Pestushko V.M. (2015). Ukrainyskiy turizm u konteksti hlobalizatsii: suchasnyi stan i perspektyvy [Ukrainian tourism in the context of globalization: current state and prospects]. *Geography and basics of economics*, vol. 7, pp. 257–265.
7. Pysmennyj O.A. (2014). Analiz mizhnarodnogo turystychnogo rynku Ukrainy [Analysis of the international tourism market of Ukraine]. *Economic analysis*, vol. 15, no. 1, pp. 144–153.
8. Ayvazyan S. (2010). Metody ekonometriki [Methods of econometrics]. Moscow : Magistr. (in Russian)
9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Turystychni potoky [Travel Flows]. Available at: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/tyr/tyr_u/vigw2017_u.htm (access June 1, 2019).

ПОДХОДКАНАЛИЗУСТРУКТУРЫМЕЖДУНАРОДНЫХТУРИСТИЧЕСКИХПОТОКОВУКРАИНЫ

Аннотация. В статье разработан подход к анализу международных туристических потоков Украины на основе использования современного эконометрического и статистического инструментария для идентификации географической структуры международных туристических потоков Украины и количественных оценок ее составляющих. Основным методом анализа избран кластерный анализ методом k-means средствами программного пакета STATISTICA. По результатам кластерного анализа получено четыре группы (кластера) стран назначения, отличающиеся между собой по интенсивности и характеристиками туристических выездных потоков из Украины. Реализованный авторский подход к идентификации структуры выездного туристического потока из Украины позволил получить модель структуры этого потока с количественными оценками и выявить главные направления выездного туризма по видам.

Ключевые слова: международный туризм, модель, туристическая индустрия, туристический поток, кластерный анализ.

APPROACH TO THE ANALYSIS OF UKRAINE'S INTERNATIONAL TOURIST FLOWS STRUCTURE

Summary. The tourist industry is a complex of economic relations that manifests itself in the process of tourism activity in the production, distribution, exchange and consumption of a tourist product - based on economic theory. That's why it is important to develop and use modern tools for quantitative measurement of processes in this field that would allow receiving adequate assessments for the formation of conclusions and trends definition in the development of the tourism industry at global and national levels. The purpose of the article is to develop an approach to the analysis of international tourist flows of the country based on the use of modern econometric and statistical tools for identifying the geographical structure of international tourist flows of Ukraine (or any other country) by the intensity of their components. The research methodology is based on the thesis that econometric studies are capable of verifying and identifying an existing spectrum of statistical relationships in the investigated processes. Therefore, we used specialized cluster analysis as a tool for identifying these relations. Variables of clustering are absolute values of tourist flows by types of tourism. The article is devised to identify the structure of tourist flows of the country according to the criteria of intensity and the main types of tourism, having the corresponding statistical indicators in the national statistics of Ukraine, has made it possible to get the model of the structure of the tourist outflow and to estimate the intensity of flows by types of tourism. The novelty of the author's suggestions is that the proposed approach to the use of econometric instruments of cluster analysis enables to obtain clear assessments and vectors for improving the country's tourism policy, directions of regulation of tourist flows of the country, development of the tourism industry, etc. In the following works, we will improve our approach by introducing in the analysis of additional statistical characteristics and indicators recommended for the international tourism assessment by international organizations.

Key words: international tourism, model, tourism industry, tourist flow, cluster analysis.

Кошельок Г. В.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства
та організації підприємницької діяльності
Одеського національного економічного університету*

Koshelek Halina

*Ph.D., Assistant Professor of the
Department of Economic of Enterprises and Entrepreneurship Organization
Odessa National Economic University*

ОПТИМІЗАЦІЯ ГРОШОВИХ ПОТОКІВ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. У статті обговорюються теоретичні та практичні аспекти оптимізації грошових потоків. Доведено, що ефективно управляти можна лише тим, що піддається виміру. Це можна робити за допомогою критеріїв, які наведено у роботі. У дослідженні розглянуто ключові напрями оптимізації грошових потоків підприємства, визначено головні цілі, завдання, об'єкти оптимізації грошових потоків, зазначено, що оптимізацію грошових потоків доцільно проводити в чотири етапи. Доведено, що використання максимізації чистого грошового потоку як одного із завдань оптимізації не є економічно доцільним. Запропоновано для визначення мінімальної потреби фінансових ресурсів використовувати метод визначення мінімальної суми грошових коштів, який відрізняється від інших простотою розрахунку.

Ключові слова: оптимізація, грошовий потік, чистий грошовий потік, критерій, прискорення, сповільнення, вирівнювання, синхронізація.

Вступ та постановка проблеми. Останніми роками в системі управління підприємством все більша увага приділяється питанням управління грошовими потоками. Від ефективності управління грошовими потоками залежить не тільки фінансовий результат підприємства, його ринкова вартість, а й здатність підприємства вижити в умовах ринку. Так, недостатність грошового потоку або неефективне використання фінансових ресурсів є основою незбалансованості системи відтворення матеріальної бази й виробничої інфраструктури, що в результаті може привести до втрати платоспроможності й навіть банкрутства підприємства. Тому актуальним питанням для будь-якого підприємства є оптимізація грошових потоків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти та принципи управління грошовими потоками розглянуті у працях Л.А. Бернстайна, Ю. Бриггема, Л. Гапенські, Р. Волкарда, Дж. Кейнса, Дж. Теннента, В.В. Ковальова, І.Д. Кузнецової, О.М. Сорокіної та ін.

Серед вітчизняних науковців, які досліджували ці питання, можна відмітити: І.О. Бланка, Ю.Б. Біндасову, Ю.О. Єрешко, Л.А. Лахтіонову, Г.В. Савицьку, О.О. Олійник, С.М. Семенову та ін.

Ними зроблено значний внесок у розроблення теоретико-методологічних основ визначення сутності грошових потоків і управління ними, але водночас залишаються невирішеними питання оптимізації грошових потоків підприємства.

Метою роботи є визначення теоретичних і практичних аспектів оптимізації грошових потоків підприємства в сучасних умовах.

Результати дослідження. Етапу оптимізації грошових потоків передуює етап аналізу ефективності управління грошовими потоками в попередньому періоді, головна мета якого – виявити резерви щодо підвищення цієї ефективності в майбутньому періоді: підвищення фінансової незалежності підприємства, забезпечення рівномірності витрачання грошових коштів за обсягами та в часі, збільшення суми та якості чистого грошового потоку [1, с. 121].

В економічному словнику наводиться трактування поняття «оптимізація», що в перекладі з англ. optimization означає процес пошуку такого стану системи, за якого забез-

печується максимум чи мінімум значень якихось функцій системи (вибір найліпшого варіанта з багатьох можливих) [2, с. 212]. Оптимум (від латин. найкраще) – це сукупність найсприятливіших умов для будь-чого [2, с. 483].

Г.В. Савицька зазначає, що процес аналізу завершують оптимізацією грошових потоків шляхом вибору найкращих форм їх організації на підприємстві з обліком зовнішніх і внутрішніх факторів з метою досягнення їхньої збалансованості, синхронізації і зростання чистого грошового потоку [3, с. 530].

Оптимізація є процесом надання об'єкту управління найвигідніших характеристик, співвідношень. Ефективно управляти можна тим, що піддається виміру.

Критерій – ключове поняття системи оптимального функціонування об'єктів. Критерій (від лат. criterium – здатність розрізнення; засіб судження) – мірило, вимоги для визначення або оцінки об'єкта.

У роботі [4, с. 87] з урахуванням дійсних нині підходів до оптимізації грошових потоків та особливостей системного підходу визначено ключові напрями:

- 1) оптимізація залишків грошових активів;
- 2) визначення цільового значення чистого грошового потоку;
- 3) збалансування грошових потоків за видами діяльності;
- 4) максимізація чистого грошового потоку від операційної діяльності.

Автор підкреслює, що модель оптимізації грошових потоків підприємства спирається на поєднання статичного й динамічного підходів. У статичній передбачає формування оптимального залишку грошових активів для підтримки належної платоспроможності за рахунок власних коштів, врахування можливої сезонності та ризиків діяльності. А в динаміці визначає необхідний обсяг цільового чистого грошового потоку, досягнення якого сприяє нарощуванню обсягу наявних коштів до оптимального рівня; збалансування грошових потоків за видами діяльності, що враховує потребу формування грошових потоків від інвестиційної діяльності для оновлення необоротних активів; а також максимізацію чистого грошового потоку від операційної діяль-

ності для забезпечення інвестиційних програм на основі самофінансування за рахунок власних джерел [4, с. 87].

Головними цілями оптимізації грошових потоків підприємства є забезпечення: синхронності формування грошових потоків у часі; збалансованості обсягів грошових потоків; зростання чистого грошового потоку підприємства.

Під завданням оптимізації грошових потоків також мається на увазі завдання розподілу платіжних засобів підприємства в динаміці з метою підвищення його фінансово-економічної ефективності, при цьому критеріями ефективності є:

- приріст власних коштів підприємства за певний період; підвищення обсягу продажу (частки ринку);
- підвищення фінансової стійкості (забезпеченості власними коштами);
- ефективність використання наявних коштів (рентабельність);
- ділова репутація (виконання підприємством зобов'язань перед постачальниками та покупцями);
- максимальне використання виробничих потужностей.

Основними об'єктами оптимізації виступають: позитивний грошовий потік; негативний грошовий потік; залишок грошових активів; чистий грошовий потік. Об'єктом оптимізації виступають передбачувані грошові потоки, що піддаються зміні в часі.

Л.А. Лахтіонова зазначає, що оптимізація грошових потоків дає змогу підтримувати фінансову рівновагу, яка досягається за умови, якщо попит підприємства на грошові кошти дорівнює його пропозиції (наявним грошовим коштам) у кожний період [5, с. 217].

О.О. Олійник стверджує, що оптимізацію грошових потоків доцільно проводити вчотири етапи. На першому – необхідно розглянути динаміку формування вхідного грошового потоку підприємства в розрізі окремих його джерел. На другому – визначити динаміку формування від'ємного грошового потоку, його структуру за напрямками витрат власних і залучених коштів та його вплив на збільшення ринкової вартості активів. На третьому – встановити динаміку показника чистого грошового потоку й фактори, за рахунок яких відбулося його формування. На четвертому – забезпечити синхронність формування вхідних і вихідних грошових потоків у розрізі інтервалів звітного періоду. Головна умова оптимізації грошового потоку – забезпечення максимального росту чистого грошового потоку [6].

Такий же підхід запропонований І.О. Бланком, який стверджує, що іншим напрямом оптимізації грошових потоків підприємства має стати максимізація чистого грошового потоку [7, с. 316]. Однак, наполягаючи на застосуванні такого напрямку, автор суперечить самому собі, адже досягнення збалансованості й синхронності грошових потоків приводить до наближення значення чистого грошового потоку до нуля, відповідно максимізація чистого грошового потоку автоматично стає неможливою. Більше того, постійне зростання величини чистого грошового потоку неминуче зумовить зростання залишків грошових активів, що в свою чергу

спричинить збиток у результаті втраченої можливості. Звідси випливає, що використання максимізації чистого грошового потоку як одного із завдань оптимізації не має під собою обґрунтування економічної доцільності [8].

Ю.О. Єрешко зазначає, що в процесі здійснення управлінського впливу значення чистого грошового потоку підприємства може задовольняти чотири такі сценарії [8].

Сценарієм I передбачено, що в результаті успішності заходів із синхронізації грошових потоків у часі й за обсягом матимемо результуюче значення чистого грошового потоку, що наближається до нуля. Ця оптимізаційна політика призначає нормування вхідних і вихідних грошових потоків підприємства за обсягами грошових коштів, тобто приведення валових вхідного й вихідного грошових потоків підприємства до еквівалентного значення за певний період часу.

За сценаріями II і III визначено поступове зростання або зменшення суми чистого грошового потоку підприємства.

Четвертим сценарієм поведінки функції чистого грошового потоку підприємства є наближення його значення до певної заданої межі, тобто таргетування (від англ. target – ціль, мішень) чистого грошового потоку підприємства [8].

Управління грошовими потоками потребує постійного моніторингу рівномірності та синхронності формування позитивного та негативного грошового потоку в розрізі окремих інтервалів прогнозного періоду, для цього можна використовувати ряди динаміки й графічний метод (рис.).

Дані графіка наочно показують, у які періоди підприємство мало надлишок коштів, а в які – нестачу.

На думку Г.В. Савицької, збалансованість грошових потоків може бути досягнута із забезпеченням синхронності грошових потоків [3, с. 525].

Синхронність грошових коштів – це збігання надходження та витрачання коштів. Ритмічність надходження грошових коштів показує надходження грошових коштів у рівні проміжки часу однакового обсягу [10].

У процесі оптимізації грошових потоків у часі використовуються два основні методи – вирівнювання й синхронізація. Вирівнювання грошових потоків – згладжування обсягів грошових потоків у розрізі окремих інтервалів розглянутого періоду часу. Цей метод оптимізації дозволяє усунути певною мірою сезонні й циклічні розходження у формуванні грошових потоків (позитивних і негативних), оптимізуючи паралельно середні залишки коштів і підвищуючи рівень абсолютної ліквідності.

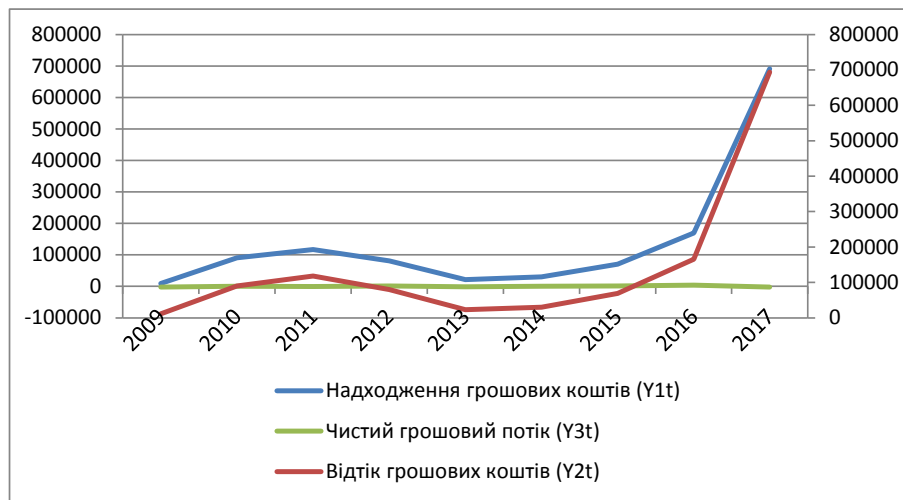

Рис. Графік синхронізації грошових потоків ПАТ «Миколаївський КХП» за 2009–2017 рр., тис. грн.

Джерело: складено автором за даними [9]

У роботі [11, с. 41] зазначено, що зміст управління грошовими потоками залежить від оптимізації фінансових потоків і структури капіталу підприємства. Грошові потоки повинні бути узгоджені між собою таким чином, щоб зберегти ліквідність (фінансову рівновагу) і при цьому уникнути надлишкової (нерентабельної) ліквідності. Тільки за такої умови процес виробництва може відбуватися без перешкод.

Автори цієї роботи відзначають, що критеріями управління грошовими потоками є ліквідність і дохідність [11, с. 41]. У цьому проявляється класичний конфлікт між ліквідністю й дохідністю, тобто велика дохідність будь-якої форми вкладення грошових коштів завжди оплачується зниженням ліквідності, збільшення шансів на прибуток означає зростання ризику втрати капіталу.

За загрози неплатоспроможності на перше місце виходить критерій ліквідності. Рішення, що приймаються у такій ситуації, пов'язані з питаннями існування самого підприємства. Крім цього, ступінь небезпеки визначається двома моментами:

– величиною дефіциту фінансових ресурсів і періодом часу, протягом якого він буде зберігатися;

– можливостями керівника вживати заходів для зниження цього дефіциту та виведення підприємства з небезпечного стану неліквідності.

Якщо в підприємства з'являється ліквідний надлишок, то критерій ліквідності стає другорядним, а основним завданням є ефективне використання цього надлишку. У такому разі поряд із довгостроковими вкладеннями в інвестиції підприємства можна скористатися короткостроковими фінансовими вкладеннями у формі ліквідних цінних паперів або строкових контрактів. Під час прийняття такого рішення постають проблеми, що пов'язані з ліквідністю, дохідністю та ризиком таких вкладень.

Найчастіше проблеми, які пов'язані з неплатоспроможністю підприємства, виникають унаслідок неправильно організованих платежів або порушення умов здійснення платежів. В умовах ринкового господарювання ще однією проблемою, що зумовлює масштаби та темпи розвитку вітчизняних підприємств, є недостатній обсяг і структура грошових коштів, які перебувають у їхньому розпорядженні.

Методи збалансування грошових потоків за обсягами можна розподілити на дві групи: методи оптимізації дефіцитного грошового потоку; методи оптимізації надлишкового грошового потоку.

Збалансування та оптимізація відбуваються завдяки виявленню резервів, що дають змогу зменшити залежність підприємства від зовнішніх джерел залучення грошових коштів, забезпеченню рівномірності витрачання грошових коштів у часі та за обсягами, збільшенню суми та якості чистого грошового потоку, а також впливу на фінансовий цикл підприємства [1, с. 149].

Для збалансування грошових потоків на практиці використовується метод, який отримав назву «система прискорення-сповільнення платіжного обороту». Його сутність полягає в залученні додаткових коштів, що приведе до збільшення вхідного грошового потоку і скорочення вихідного [12].

Платіжний оборот прискорюється за рахунок проведення таких заходів:

1) збільшення розміру знижок дебіторам;

2) скорочення терміну товарного кредиту, наданого покупцям;

3) посилення кредитної політики з вимогою погасити заборгованість;

4) посилювання процедури оцінки кредитоспроможності дебіторів з метою зниження відсотка неплатоспроможних покупців організації;

5) використання сучасних фінансових інструментів: факторингу, обліку векселів, форфейтингу;

6) використання таких видів короткострокових кредитів, як овердрафт і кредитна лінія.

Сповільнення платіжного обороту може здійснюватися за рахунок:

1) збільшення терміну товарного кредиту, наданого постачальниками;

2) придбання довгострокових активів за допомогою лізингу, а також передачі на аутсорсинг стратегічно менш істотних ділянок діяльності організації;

3) переведення короткострокових кредитів у довгострокові;

4) скорочення розрахунків із постачальниками готівкою.

Г.В. Савицька пропонує способи оптимізації надлишкового грошового потоку, які пов'язані здебільшого з активізацією інвестиційної діяльності підприємства, спрямованої:

– на довгострокове погашення довгострокових кредитів банку;

– на збільшення обсягу реальних інвестицій;

– на збільшення обсягу фінансових інвестицій [3, с. 530].

З метою збільшення позитивного грошового потоку в довгостроковому періоді ефективні будуть такі заходи:

– залучення інвесторів;

– додатковий випуск акцій;

– здача в оренду невикористаного майна.

Скорочення негативного грошового потоку в довгостроковому періоді можна досягти за допомогою скорочення кількості інвестиційних програм, зниження суми постійних витрат підприємства.

Одним із напрямів оптимізації грошових потоків є визначення оптимального залишку грошових коштів. Використовуючи методику, запропоновану Л.А. Лахтіоною, визначимо мінімальний залишок грошових коштів за період, який необхідний для продовження операцій підприємством і своєчасного вибору методів фінансування [5, с. 283].

Без правильного розрахунку фінансової потреби грошових коштів підприємство може залишитися без достатніх коштів для сплати процентів за кредит, розрахунків постачальників, орендної плати, комунальних послуг тощо. Підприємство може стати на межі банкрутства, якщо воно не може погасити свої договірні зобов'язання. Одним із поширених способів визначення фінансової потреби підприємства є метод визначення мінімальної суми грошових коштів, що необхідні підприємству для здійснення запланованих операцій.

Мінімальна сума грошових коштів ($GK_{\min}$) розраховується за формулою:

$$GK_{\min} = \frac{\text{Операційні витрати}}{\text{Оборотність грошових коштів}} \quad (1)$$

Операційні витрати визначаються як сума витрат грошових коштів на покупку сировини, товарів, заробітної плати, процентів і дивідендів.

Оборотність грошових коштів ($O_{ГК}$) – це кількість оборотів грошових коштів підприємства за певний період, розраховується за такою формулою:

$$O_{ГК} = \frac{\text{Чистий дохід від реалізації продукції}}{\text{Середній залишок ГК за період}} \quad (2)$$

Середній залишок грошових коштів за період розраховується за формулою:

$$\text{Середній залишок ГК за період} = \frac{GK_{\text{поч}} + GK_{\text{кін}}}{2} \quad (3)$$

де $GK_{\text{поч}}$ – грошові кошти на початок періоду;

$GK_{\text{кін}}$ – грошові кошти на кінець періоду.

Розрахунок мінімально необхідної суми грошових коштів ПАТ «Миколаївський КХП» наведено у таблиці.

Розрахунок мінімально необхідної суми грошових коштів ПАТ «Миколаївський КХП» за 2015–2017 рр.

№ з/п	Показники	2015	2016	2017
1.	Операційні витрати, тис. грн.	144397	56921	111704
2.	Чистий дохід від реалізації продукції, тис. грн.	49163	58960	51855
3.	Середні залишки грошових коштів, тис. грн.	840	3626,5	4437,5
4.	Оборотність грошових коштів, разів (р.2/р.3)	58,53	16,26	11,69
5.	Мінімально необхідна сума грошових коштів, тис. грн. (р.1/р.4)	2467	3501	9559

Джерело: складено автором за даними [9]

Результати таблиці показали, що спостерігається зниження оборотності грошових коштів з 58,53 обороту у 2015 році до 11,69 обороту у 2017 році, а мінімально необхідна сума грошових коштів, навпаки, зросла з 2467 тис. грн. до 9559 тис. грн. за аналізований період.

Висновки. Одною із основних функцій управління грошовими потоками є їх оптимізація. Кінцевою метою оптимізації грошових потоків підприємства є максимізація чистого грошового потоку від операційної діяльності підприємства, що підвищує рівень його самофінансування й знижує залежність від зовнішніх джерел фінансування. Критерії ліквідності

й дохідності використовуються для оцінювання управління грошовими потоками підприємства. Головними методами, що використовуються у процесі оптимізації грошових потоків у часі, є вирівнювання й синхронізація. Оптимальний залишок грошових коштів дає можливість підприємству здійснювати певні операції для проведення господарської діяльності й своєчасного вибору методів фінансування. Для цього використовується метод визначення мінімальної суми грошових коштів.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є дослідження оптимізації грошових потоків як елемента управління фінансовою стійкістю підприємства.

Список використаних джерел:

1. Васюк Н.В. Управління, аналіз та оптимізація грошових потоків: теорія і методологія. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Економіка*. № 5(4). Дніпропетровськ, 2011. С. 114–150.
2. Осовська Г.В., Юшкевич О.О., Завадський Й.С. Економічний словник. Київ : Кондор, 2007. 358 с.
3. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства : навч. посіб. 3-тє вид., випр. і доп. Київ : Знання, 2007. 668 с.
4. Семенова С.М. Економіко-математична модель оптимізації грошових потоків підприємства. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. № 4(70). Житомир, 2014. С. 86–91.
5. Лахтіонова Л.А. Фінансовий аналіз суб'єктів господарювання : монографія. Київ : КНЕУ, 2008. 387 с.
6. Олійник О. О. Управління грошовими потоками хлібопекарських підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Дніпропетровськ, 2009. 23 с.
7. Бланк І.А. Управление денежными потоками. Київ : Ника-Центр, Эльга, 2002. 736 с.
8. Єрешко Ю.О. Сутність і структура механізму управління грошовими потоками підприємства. URL: <http://economy.kpi.ua/ru/node/239> (дата звернення: 20.06.2019).
9. Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України. URL: <http://smida.gov.ua> (дата звернення: 20.06.2019).
10. Вареник В.М. Аналіз управління грошовими потоками в економіці України: аналітичний аспект. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. № 1. 2012. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=899> (дата звернення: 25.06.2019).
11. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : [навч. посіб.] / Я.П. Квач та ін. ; за ред. О.С. Редькіна; Укр. держ. ун.-т фінансів та між нар. торгівлі. Одеськ. ін.-т фінансів. Ізмаїл : Вид-во «СМІЛ», 2008. 192 с.
12. Рубинштейн Т.Б. Планирование и расчеты денежных средств фирм и компаний. Москва : Ось, 1989. 201 с.

References:

1. Vasyuk N.V. (2011). Upravlinnja, analiz ta optimizacija groshovih potokiv: teorija i metodologija [Control, analysis and optimization of small streams: theory and methodology]. *Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series : Economics*, no. 5(4), pp. 114–150.
2. Osovs'ka G.V., Yushkevich O.O., Zavads'kij Y.S. (2007). *Ekonomichnij slovník*. [Economic Dictionary]. Kiiiv : Kondor. (in Ukrainian)
3. Savits'ka G.V. (2007). *Ekonomichnij analiz diyal'nosti pidpriemstva* [Economic analysis of enterprise activity]. Kiiiv : Znannya. (in Ukrainian)
4. Semenova S.M. (2014). Ekonomiko-matematichna model' optimizatsii groshovikh potokiv pidpriemstva [Economic-mathematical model of optimization of cash flows of the enterprise]. *Bulletin of the Zhytomyr State Technological University. Series : Economic Sciences*, no. 4(70), pp. 86–91.
5. Lakhtionova L.A. (2008). *Finansoviy analiz sub'ektiv gosподaryuvannya* [Financial analysis of business entities : monograph]. Kiiiv : KNEU. (in Ukrainian)
6. Oliynik O.O. (2009). *Upravlinnya groshovimi potokami khlibopekars'kikh pidpriemstv* [Managing the thunderbolt streams of chemical bakery enterprises] (PhD Thesis). Dnipropetrovsk : Dnipropetrovskiy derzh. agrarn. un-t.
7. Blank I.A. (2002). *Upravlenie denezhnymi potokami* [Cash flow management]. Kiiiv : Nika-Tsentr, El'ga. (in Russian)
8. Erreshko Yu.O. (2011). *Sutnist' i struktura mekhanizmu upravlinnya groshovimi potokami pidpriemstva* [The essence and structure of the mechanism of management of cash flows of the enterprise]. Available at: <http://economy.kpi.ua/ru/node/239> (accessed 20 June 2019).
9. Agentstvo z rozvitku infrastrukturi fondovogo rinku Ukraїni. Available at: <http://smida.gov.ua> (accessed 20 June 2019).
10. Varenik V.M. (2012). Analiz upravlinnya groshovimi potokami v ekonomitsi Ukraїni: analitichnij aspekt [Analysis of cash flow management in the Ukrainian economy: analytical aspect]. *Electronic scientific special edition "Effective economy"*, no. 1. Available at: (accessed 25 June 2019).
11. Ya.P. Kvach ta in.; za red. O.S. Red'kina. *Finansova diyal'nist' sub'ektiv gosподaryuvannya* (2008). [The financial activity of economic entities]. Izmaїl : SMIL. (in Ukrainian)
12. Rubinshteyn T.B. (1989). *Planirovanie i rascheti denezhnykh sredstv firm i kompaniy* [Planning and calculations of cash firms and companies]. Moscow : Os'. (in Russian)

ОПТИМИЗАЦИЯ ДЕНЕЖНЫХ ПОТОКОВ ПРЕДПРИЯТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация. В статье обсуждаются теоретические и практические аспекты оптимизации денежных потоков. Доказано, что эффективно управлять можно только тем, что поддается измерению. Это можно делать с помощью критериев, которые приведены в работе. В исследовании рассмотрены ключевые направления оптимизации денежных потоков предприятия, определены основные цели, задачи, объекты оптимизации денежных потоков, показано, что оптимизацию денежных потоков целесообразно проводить в четыре этапа. Доказано, что использование максимизации чистого денежного потока в качестве одной из задач оптимизации не является экономически целесообразным. Предложено для определения минимальной потребности финансовых ресурсов использовать метод определения минимальной суммы денежных средств, который отличается от других простотой расчета.

Ключевые слова: оптимизация, денежный поток, чистый денежный поток, критерий, ускорение, замедление, выравнивание, синхронизация.

OPTIMIZATION OF THE ENTERPRISE CASH FLOWS IN MODERN CONDITIONS

Summary. One of the main problems of the Ukrainian economy is a shortage of funds of enterprises for the implementation of financial and economic activities. But, as practice shows, such a reason is inefficient cash flow management, which can be solved with the help of optimization. Optimization of cash flows is one of the main functions of cash flow management, it is aimed at increasing their efficiency in the upcoming period. Conducting measures to optimize cash flows increases the level of self-financing of the enterprise, decreasing the dependence on external sources of financing. And this increases the sustainability of the financial condition of the enterprise. The article discusses the theoretical and practical aspects of optimizing cash flows. It is proved that it is possible to effectively manage only that which is measurable. This can be done using the criteria given in the work. Such criteria are liquidity and profitability. The research considers the key directions of optimizing the cash flows of the enterprise, identifies the main objectives, tasks, and objects of cash flow optimization, it is shown that optimization of cash flows is expediently carried out in four stages. The main methods used in the process of optimizing cash flows over time are alignment and synchronization. It is proved that the use of maximizing net cash flow as one of the optimization tasks is not economically feasible. The net cash flow from operating activities may be the maximum, which provides financing for investment and financial activities. The article proposes measures to increase the positive and reduce negative cash flows in the long term. The optimal cash balance allows the entity to perform certain operations for conducting business and timely selection of financing methods. It is proposed to use the method of determining the minimum amount of money, which differs from others with the simplicity of calculation, to determine the minimum need for financial resources.

Key words: optimization, cash flow, net cash flow, criterion, acceleration, deceleration, leveling, synchronization.

УДК 339.138:332.8

Крикавський В. Є.

*аспірант кафедри трудових ресурсів і підприємництва
Національного університету водного господарства
та природокористування*

Савіна Н. Б.

*доктор економічних наук, професор,
проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків
Національного університету водного господарства
та природокористування*

Krykavskyy Viktor

Ph.D. Student

National University of Water and Environmental Engineering

Savina Nataliia

Doctor of Economics, Professor,

Vice-Rector for Research and International Relations

National University of Water and Environmental Engineering

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МАРКЕТИНГУ 3.0 В БІЗНЕС-СТРАТЕГІЮ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. Досліджено етапи трансформації вимог до будівельних об'єктів в житловому і комерційному секторах будівельної галузі України, виділено основні характеристики пасивного, екологічного та розумного будинків. Встановлена доцільність впровадження концепції маркетингу 3.0 у діяльність підприємств будівельної галузі. Побудовано матрицю цінностей на засадах маркетингу 3.0, що узгоджується з бізнес-стратегією сталого розвитку будівельного підприємства. Формалізація місії, бачення і цінностей для підприємства будівельної галузі і розроблення заходів щодо їх впливу на розум, серце, душу клієнтів, зацікавлених сторін та власний персонал спрямовані на забезпечення сталого розвитку будівельного підприємства. Такий підхід в управлінні будівельним підприємством підвищить можливість залучення соціально відповідальних інвестицій у підприємства будівельної галузі.

Ключові слова: сталий розвиток, матриця цінностей, соціально відповідальні інвестиції, сучасні потреби клієнтів.

Постановка проблеми. Підприємства будівельної галузі починають дедалі більше індивідуалізувати власну пропозицію з погляду очікувань конкретних клієнтів, враховуючи сталий розвиток і турбуючись про природне середовище. Місія сучасної будівельної компанії передбачає бачення сталого розвитку підприємства щодо корпоративних цінностей, прав та потреб зацікавлених сторін, тобто всіх суб'єктів, включаючи власний персонал, клієнтів, акціонерів, постачальників та місцеву громаду. Своєю чергою задоволення потреб нинішнього споживача не повинно шкодити майбутнім поколінням. Використання у діяльності підприємств будівельної галузі в бізнес-стратегії принципів маркетингу 3.0 дасть змогу будівельним підприємствам отримувати конкурентну перевагу, залучати інвестиції і краще задовольняти потреби своїх клієнтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перспективи сталого розвитку і енергетичну ефективність у будівництві досліджували автори в [1; 2] на підставі аналізу енергетично-екологічних чинників. Механізми, стратегічні підходи, напрями розвитку й організаційні аспекти ефективної маркетингової діяльності на підприємствах будівельної галузі досліджували такі українські вчені, як О.С. Телетов [3], Є.Ю. Гнатченко [4], Г.М. Гребньов [5], М.В. Гронська [6], Н.О. Іксарова [7], О.О. Селезньова [8; 9], О.Ю. Саламацька [10] та багато інших, акцентуючи свою увагу на таких проблемах, як підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства і забезпечення потреб клієнтів.

Мета статті. На основі аналізу основних положень маркетингу 3.0 обґрунтувати доцільність його впровадження в бізнес-стратегію сталого розвитку підприємств будівельної галузі України.

Результати дослідження. Концепція сталого розвитку (англ.: Sustainable development) на ринку нерухомості України – ще нове поняття, але вже є поодинокі приклади компаній, які дотримуються принципів зеленого (або екологічного) будівництва, хоча концепція сталого розвитку передбачає не тільки екологічний аспект. Виділяють три основні сфери, що впливають на сталий розвиток економіки: навколишнє середовище (потреба в раціональному використанні навколишнього середовища таким чином, щоб не викликати його занепад і своєю діяльністю не призводити до шкідливих незворотних змін), економіка (економічне зростання, справедливий розподіл) і суспільство (соціальні аспекти, підвищення рівня життя, рівні можливості тощо) (рис. 1).

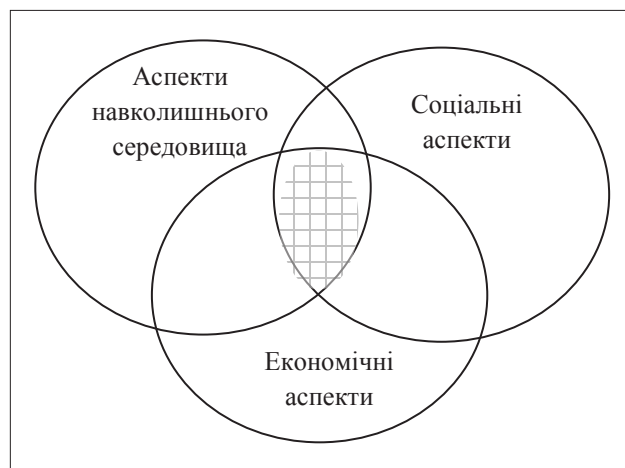

Рис. 1. Сутність концепції сталого розвитку

Джерело: [172]

У будівельній галузі можемо виділити такі елементи сталого розвитку, як:

- економіка: витрати життєвого циклу об'єкта; низькі витрати експлуатації будівлі, благоустрій прилеглих територій та їх озеленення;
- навколишнє середовище: обмежене використання сировини й органічних джерел енергії; охорона екосистеми;
- суспільство: забезпечення комфорту й охорона здоров'я; охорона суспільних і культурних цінностей.

Якщо припустити, що традиційне будівництво поєднує такі елементи, як економія, зручність використання, довговічність і комфорт, то у разі сталого будівництва додаються екологічний і соціальний аспекти. Основною метою сталого будівництва є зменшення негативного впливу будівель на природне середовище та здоров'я людей.

На рис. 2 наведено етапи розвитку будівництва будинків у сучасних умовах.

Зменшення споживання енергії будівлями та зменшення забруднення, яке вони створюють, є основою сталого розвитку. Будівельний сектор використовує 30–40% енергії. Понад 80% викидів шкідливих для навколишнього середовища речовин, що утворюються в будівлі під час її використання, пов'язані з енергоспоживанням. Статистика свідчить, що реалізація екологічних рішень економить 60–80% енергії.

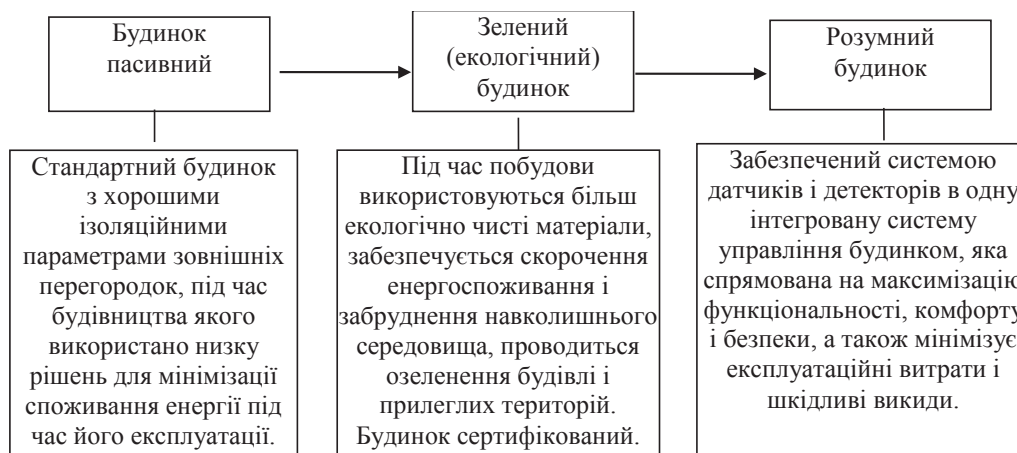

Рис. 2. Етапи розвитку будівництва будівельного об'єкта в сучасних умовах

Джерело: побудовано авторами

Необхідно також додати такі цілі, як ефективне використання енергії, води та інших природних ресурсів, тобто отримання споживачами фінансових вигод під час експлуатації будівлі; обмеження кількості відходів, забруднення та ступеня деградації довкілля як соціальної вигоди. Екологічний підхід повинен застосовуватися не тільки до новозбудованих будівель, але й до модернізації наявних споруд.

Втілення принципів сталого будівництва необхідно починати ще на етапі проектування через будівництво будівель до їх реконструкції та знесення.

Сучасні вимоги до проекту будівельного об'єкта повинні включати екологічний аспект, вартість будівельних робіт, експлуатаційні витрати будівлі, а також звести до мінімуму негативний вплив на природне середовище. Саме на стадії розроблення проекту необхідно до мінімуму звести негативний вплив на природне середовище – від будівництва будівлі до її експлуатації. Оскільки будівлі є складним продуктом, що складається з різних матеріалів і конструкцій, вибір кожного з них має безпосередній вплив на екологічну характеристику будівельного об'єкта.

Екологічне будівництво також передбачає використання для створення будівельних конструкцій екологічно чистих процесів і матеріалів, зниження обсягів енергії, води та матеріалів, що використовуються для будівництва. В умовах сталого будівництва доцільно використовувати низку матеріалів органічного походження, до яких можна віднести: бамбук, солому, пиломатеріали, камінь тощо. Проект екологічного будівельного об'єкта повинен забезпечити зменшення обсягів відходів, що утворюються людьми.

Забезпечення будівель акустичним благоустроєм має вирішальний вплив на відчуття комфорту і конфіденційності, що є привабливим для клієнтів. Кімнати в житловому будинку повинні бути захищені від зовнішніх шумів, що проникають ззовні будівлі, шуму користувачів інших квартир або приміщень, а також шуму реверберації. У громадських будівлях акустичні параметри внутрішніх перегородок повинні забезпечувати конфіденційність переговорів, створювати відповідні комфортні умови для проведення занять в учбових закладах, перебування пацієнтів і персоналу в лікарнях, клініках тощо. В ЄС тільки деякі країни впровадили акустичну класифікацію будівель. Переважно забезпечується мінімальний рівень вимог, бо надання послуги вищого класу, що створює більш високий рівень комфорту, пов'язано з більш високою ціною.

Беручи до уваги вплив нових будівельних об'єктів на навколишнє природне середовище та здоров'я людей, необхідно використовувати відновлювальні джерела енергії, такі як сонячна енергія, фотоелектрична технологія, використання дерев і рослин, наприклад, для будівництва зелених дахів, використання дощової води.

Використання підприємствами будівельної галузі концепцій маркетингу 3.0 тісно пов'язано з соціальною відповідальністю. Прагнення індивідуалізувати пропозицію під кутом задоволення очікувань конкретних клієнтів одночасно зі сталим розвитком і турботою про навколишнє середовище вимагають змін у мисленні і розвитку маркетингової діяльності будівельних підприємств у напрямі маркетингу 3.0, засадами якого є дотримання певних стандартів у будівництві, соціальних та етичних цінностей, у тому числі корпоративних, а найважливіше – розбудови відносин із клієнтом у напрямі сприйняття його насамперед як людини, якій притаманні певні цінності і уподобання.

Сьогодні маркетинг перебуває у стадії розвитку і вже у багатьох галузях економіки прийняв ще більш розвинену форму – маркетингу 3.0, який слід розглядати з позиції клієнта вже на рівні людських прагнень, цінностей і духо-

вності. Підприємство сприймає споживача як людину, яка має власні потреби, прагнення і цінності, а з іншого боку, концепція маркетингу 3.0 сконцентрована на тому, щоби прибутковість підприємства була збалансована з порівнявнюю відповідальністю за навколишнє середовище.

Ідея маркетингу 3.0 ідеально вписується в концепцію сталого розвитку компаній, які реалізують довгострокову стратегію дій, у тому числі соціальну відповідальність та повагу до прав і уподобань клієнта. Ця стратегія вважається сучасною бізнес-концепцією, яка дозволяє компаніям успішно адаптуватися до постійних змін у навколишньому середовищі. Ф. Котлер і Г. Зальтман ще більш ніж 40 років тому визначили соціальний маркетинг як «розроблення, впровадження та контролювання програм, розроблених таким чином, щоби впливати на рівень сприйняття певних соціальних ідей, пов'язаних із плануванням продукції, ціноутворенням, комунікаціями з клієнтом, розподілом та маркетинговими дослідженнями» [13].

У табл. 1 наведено порівняльну характеристику маркетингу 1.0 2.0 і 3.0.

На розвиток маркетингу величезний вплив мають такі чинники, як, по-перше, розвиток ІТ-технологій, по-друге, зобов'язання підприємств перед вимогами суспільства, які потребують формування та дотримання екологічних і соціальних стандартів, по-третє, зміни, які відбуваються у свідомості і прагненнях споживачів.

Незважаючи на нові технічні можливості та доступ до передових технологій, сучасне будівництво в Україні явно залишається позаду інших галузей. Бачення розвитку будівельної індустрії, що дозволяє наблизити її до таких розвинутих промислових галузей, як автомобільна, суднобудівна та авіаційна, передбачає втілення концепції відкритої системи, що уможливило для клієнта отримання продукту, який ґрунтується на використанні сучасних технологій будівництва, екологічних матеріалів, багатofункціональних інтегрованих модулів, стандартних «розумних» елементів та забезпеченні енергоефективності протягом усього життєвого циклу будівельного об'єкта.

Важливим напрямом маркетингу 3.0 є діяльність, пов'язана із соціально відповідальними інвестиціями, які коротко називаються SRI (стабільні та відповідальні інвестиції). Цю діяльність можна охарактеризувати таким чином:

- інвестиції, здійснені на основі детальних етичних оглядів, відповідно до принципів управління загальною відповідальністю;

- заходи, які застосовують політику демаркетингу, наприклад, обмеження придбання акцій компаній, які здійснюють неетичні проекти і завдають потенційної або реальної шкоди суспільству і природі;

- залучення компаній до різних програм у сфері корпоративної соціальної відповідальності (англ.: CRM – corporate social responsibility).

Діяльність компанії у сфері CRM базується на здійсненні різних ініціатив щодо захисту навколишнього середовища та впровадженні суспільних і соціальних елементів у свою діяльність, що безпосередньо не генерують прибутку, але опосередковано впливають на успіх підприємств. Будівельні підприємства, що враховують у своїй взаємодії із зацікавленими сторонами економічні, соціальні та етичні аспекти, таким чином підвищують рівень впливу комунікаційної політики на споживачів і розвивають таку її функцію, як зв'язки з громадськістю. Популярними засобами управління, що відповідають CRM, у будівельній галузі є використання «зеленого» або соціального маркетингу, тобто такої діяльності, що спрямована на екологічний захист навколишнього середовища. Інші рішення у сфері CRM, що спрямовані на використання

Порівняльна характеристика маркетингу 1.0, 2.0 і 3.0

Основні характеристики	Маркетинг 1.0 – концентрація на продукт	Маркетинг 2.0 – концентрація на клієнта	Маркетинг 3.0 – концентрація на цінності
Мета	Максимізація обсягів виробництва і продажів	Задоволення потреб клієнтів, завоювання прихильності клієнта, підтримання відносин, побудова лояльності до бренда	Узгодження цілей клієнта, підприємства і суспільства
Рухливі сили розвитку маркетингу	Промислова революція	Розвиток інформаційних технологій	Зв'язок зі споживачами на засадах інформаційних технологій нової хвилі
Сприйняття ринку підприємствами	Споживачів цікавлять лише фізичні характеристики продукту	На вибір продукту мають вплив як раціональні, так і психологічні та емоційні чинники	Клієнти сприймаються як особи, для яких важливими є не тільки власні потреби, а й соціальне благо
Основна маркетингова концепція	Розроблення продукту	Диференціація товарів на ринку	Формування цінностей вищого порядку
Принципи маркетингу	Акцент на специфікацію продукту	Позиціонування підприємства і продукту на ринку	Формування місії, бачення та корпоративних цінностей
Споживча вартість (цінність)	Функціональна	Функціональна й емоційна	Функціональна, емоційна і духовна
Засади створення пропозиції	Раціональність	Раціональність і емоційність	Раціональність, емоційність і духовність
Відносини з клієнтами	Одностороння транзакція: один для багатьох	Двосторонні відносини, персоналізовані: один для одного	Співпраця багатьох із багатьма на різних рівнях (вертикальна і горизонтальна співпраця)

Джерело: на підставі [12]

програм етики для співробітників та корпоративний нагляд за процесом будівництва, хоча не приносять безпосереднього прибутку компанії, але у довгостроковій перспективі підвищують рівень її конкурентоспроможності.

На рис. 2 наведено узагальнену матрицю цінностей з огляду на сталий розвиток будівельного підприємства і впровадження засад маркетингу 3.0.

Сьогодні лише два будівельні об'єкти в Україні отримали сертифікат LEED, що підтверджує за міжнародними стандартами їхню екологічність. Ще вісім об'єктів знаходяться на стадії їх отримання [14].

«У короткостроковій перспективі наші українські об'єкти не зможуть конкурувати за інвестиції без «зелених» сертифікатів», – зазначає директор іС consultant (Україна) О. Рибак [15]. Генеральний директор компанії Double W В. Горашенко вважає, що тільки ті українські

будівельні компанії, що беруть участь в екологічному будівництві, зможуть отримати міжнародні гранти, кредити та пільги. Іноземний інвестор згодний платити дорожче, але будівельні об'єкти прагне бачити сертифікованими. Андреас Гельбл стверджує, що сертифікація за «зеленими» стандартами підвищує вартість проекту на 3–10%, проте економія на експлуатаційних витратах щорічно становить у середньому 35%. Тому насамперед це стосується комерційної нерухомості. Що стосується житлового сектору, то будівельною корпорацією «PIEL» у м. Києві розпочато будівництво житлового комплексу з розумними будинками, в якому буде все для комфортного і безпечного проживання мешканців [16].

Висновки. Основною метою сталого будівництва є зменшення негативного впливу будівельних об'єктів на природне середовище та здоров'я людей. Екологічний під-

	Розум	Серце	Душа
Місія: Формування нових умов життя і праці, дбаючи про навколишнє середовище	Критерій життєвого циклу будівельного об'єкта – зниження витрат його експлуатації	Використання відновлювальної енергії. Побудова розумних будинків	Забезпечення індивідуального підходу до клієнта, використання ІТ-технологій нової хвилі
Бачення: Використовувати новаторські рішення, екологічні матеріали, забезпечувати комфортне і здорове життя в міському і сільському середовищі	Дотримання збалансованості між зростанням рентабельності будівництва і забезпеченням прагнень клієнтів	Охорона екосистеми, благоустрій навколишнього середовища будівлі	Комфорт мешканців, охорона здоров'я, забезпечення акустичної ізоляції в будівлях, сертифікація будівель
Цінності: Відповідальність Створюємо економічну вартість, забезпечуємо використання відновлюваних джерел енергії, беремо участь у програмах корпоративної відповідальності	Розвиток компетенцій працівників з метою використання інноваційних технологій в будівництві	Використання програм етики для співробітників та корпоративний нагляд за процесом будівництва	Навчання, мотивація, комунікація, постійне удосконалення

Рис. 2. Матриця цінностей будівельного підприємства

Джерело: розроблено автором

хід повинен застосовуватися не тільки до новозбудованих будівель, але й до модернізації наявних споруд. Сам підхід до сталого будівництва повинен починатися з етапу проектування через будівництво до реконструкції будівель та їх знесення. Беручи до уваги вплив нових об'єктів на навколишнє природне середовище та здоров'я людей, повинно враховуватися використання відновлюваних джерел енергії, таких як сонячна енергія, фотоелектрична

технологія, використання дерев і рослин, наприклад, для будівництва зелених дахів, використання дошової води.

Впровадження концепції маркетингу 3.0 у діяльність будівельного підприємства, розроблення матриці цінностей забезпечує сталий розвиток підприємства в довгостроковій перспективі, має вплив на формування потреб клієнтів, власних співробітників, інвесторів і забезпечує підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства.

Список використаних джерел:

1. Литвин М.В. Перспективи сталого розвитку будівельного та енергетичного секторів в умовах глобалізації. *Економічний простір*. 2016. № 116. С. 15–27.
2. Саницький М.А., Федунь Б.В., Жук Л.В., Федунь Ю.Б. Проблеми сталого розвитку в будівництві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2012. № 742. С. 184–190.
3. Телстов О.С., Граділь А.А., Рудь М.П. Інноваційна маркетингова діяльність у житловому будівництві. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 3. С. 33–46.
4. Гнатченко Є.Ю., Дріль Н.В. Маркетингова стратегія підприємств будівельного комплексу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. 2014. Вип. 7. Частина 2. С. 162–164.
5. Гребнєв Г.М. Формування напрямків підвищення ефективності маркетингового механізму управління конкурентоспроможністю будівельних підприємств. URL: <http://economy.kpi.ua/uk/node/763> (дата звернення: 19.05.2019).
6. Гронська М.В. Особливості маркетингової діяльності будівельного підприємства. *Економіка та держава*. 2014. № 9. С. 28–30.
7. Іксарова Н.О. Особливості формування системи маркетингового управління на підприємствах будівельного комплексу на етапі посткризового розвитку. *Економічний простір*. 2014. № 84. С. 149–156.
8. Селезньова О.О. Клієнтоорієнтований підхід до управління будівельним підприємством. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 34. С. 83–86.
9. Селезньова О.О. Методологічні аспекти дослідження управління маркетинговою діяльністю будівельних підприємств. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2016. Вип. 29. С. 177–185. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2016_29_24 (дата звернення: 10.05.2019).
10. Саламацька О.Ю. Особливості маркетингового підходу в управлінні будівельною галуззю України. *Вісник КНУТД*. 2012. № 5. С. 238–243.
11. Runkiewicz L. Realizacja obiektów budowlanych zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. *Przegląd budowlany*. 2010. № 2. S. 17–23.
12. Котлер Ф., Картаджайя Х., Сетиван А. Маркетинг 3.0. От продуктов к потребителям и далее – к человеческой душе / пер. с англ. А. Заякина. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2012. 240 с.
13. Kotler Ph., Zaltman G., Social marketing. An approach to planned social change, „Journal of Marketing” 1971. Vol. 35. No. 3.
14. «Зелений» сертифікат LEED в Україні мають лише два об'єкти нерухомості. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/466479.html> (дата звернення: 26.05.2019).
15. Смарагдове місто: чому міжнародні орендарі віддають перевагу ТРЦ із «зеленим сертифікатом». URL: <https://rau.ua/povuni/svitovi-novini/green-peace/> (дата звернення: 30.05.2019).
16. Будівельна корпорація «PIEЛ» розпочала будівництво розумного ЖК OK'land. URL: https://24tv.ua/budivselna_korporatsiya_riel_rozpochala_budivnitstvo_rozusnogo_zhk_okland_n1066620 (дата звернення: 10.06.2019).

References:

1. Lytvyn M.V. (2016). Perspektyvy staloho rozvytku budivelnoho ta enerhetychnoho sektoriv v umovakh hlobalizatsii [Prospects for sustainable development of the construction and energy sectors in the context of globalization]. *Ekonomichnyi prostir*, no 116, pp. 15–27. (in Ukrainian)
2. Sanytskyi M.A., Fedun B.V., Zhuk L.V., Fedun Yu.B. (2012). Problemy staloho rozvytku v budivnytstvi [Problems of sustainable development in construction]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*, no 742, pp. 184–190. (in Ukrainian)
3. Tielietov O.S., Hradil A.A., Rud M.P. (2015). Innovatsiina marketynhova diialnist u zhytlovomu budivnytstvi [Innovative marketing activity in housing construction]. *Marketynh i menezhment innovatsii*, no 3, pp. 33–46. (in Ukrainian)
4. Hnatchenko Ye.Iu., Dril N.V. (2014). Marketynhova stratehiia pidpriemstv budivelnoho kompleksu [Marketing strategy of enterprises of construction complex]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia Ekonomichni nauky*. Vyp. 7. Chastyna 2, pp. 162–164. (in Ukrainian)
5. Hrebnev H.M. Formuvannia napriamkiv pidvyshchennia efektyvnosti marketynhovooho mekhanizmu upravlinnia konkurentospro-mozhnistiu budivelnikh pidpriemstv [Formation of directions for increasing the efficiency of the marketing mechanism for managing the competitiveness of construction enterprises]. URL: <http://economy.kpi.ua/uk/node/763> (data zvernennia: 19.05.2019).
6. Hronska M.V. (2014). Osoblyvosti marketynhovoii diialnosti budivelnoho pidpriemstva [Features of marketing activity of a construction company]. *Ekonomika ta derzhava*, no 9, pp. 28–30. (in Ukrainian)
7. Iksarova N.O. (2014). Osoblyvosti formuvannia systemy marketynhovooho upravlinnia na pidpriemstvakh budivelnoho kompleksu na etapi postkryzovoho rozvytku [Features of formation of the marketing management system at the enterprises of the construction complex at the stage of post-crisis development]. *Ekonomichnyi prostir*, no 84, pp. 149–156. (in Ukrainian)
8. Seleznova O.O. (2018). Kliientoorientovanyi pidkhid do upravlinnia budivelnym pidpriemstv [Client-oriented approach to the management of construction enterprises]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, no 34, pp. 83–86. (in Ukrainian)
9. Seleznova O.O. (2016). Metodolohichni aspekty doslidzhennia upravlinnia marketynhovoii diialnistiu budivelnikh pidpriemstv [Methodological aspects of the research of management of marketing activity of construction enterprises]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, no 29, pp. 177–185. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2016_29_24 (data zvernennia: 10.05.2019).

10. Salamatska O.Iu. (2012). Osoblyvosti marketynhovooho pidkhodu v upravlinni budivelnoiu haluzziu Ukrainy [Features of marketing approach in management of construction industry of Ukraine]. *Visnyk KNUVD*, no 5, pp. 238–243. (in Ukrainian)
11. Runkiewicz L. Realizacja obiektów budowlanych zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. *Przeгляд budowlany*. 2010. № 2. S. 17–23.
12. Kotler F., Kartadzhayya H., Setivan A. (2012). Marketing 3.0. Ot produktov k potrebitelyam i dalee – k chelovecheskoy dushe [Marketing 3.0. From products to consumers and beyond – to the human soul.] / per. s angl. A. Zayakina. Moskva : Alpina Biznes Buks. (in Russian)
13. Kotler Ph., Zaltman G., Social marketing. An approach to planned social change, „Journal of Marketing” 1971. Vol. 35. No. 3.
14. «Zelenyi» sertyfikat LEED v Ukraini maiut lyshe dva obiekty nerukhomosti [Only two real estate properties in Ukraine have a green LEED certificate]. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/466479.html> (accessed: 26.05.2019).
15. Smaragdove misto: chomu mizhnarodni orendari viddaiut perevahu TRTs iz “zelenym sertyfikatom” [Emerald City: why international tenants prefer a green certificate shopping mall]. URL: <https://rau.ua/novyni/svitovi-novini/green-peace/> (accessed: 30.05.2019).
16. Budivnelna korporatsiia "RIEL" rozpochala budivnytstvo rozumnoho ZhK OKland [RIEL Construction Corporation has begun construction of a smart OK'land LCD]. URL: https://24tv.ua/budivnelna_korporatsiya_riel_rozpochala_budivnitstvo_rozusnogo_zhk_okland_n1066620 (accessed: 10.06.2019).

ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ МАРКЕТИНГА 3.0 В БИЗНЕС-СТРАТЕГИЮ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ СТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ

Аннотация. Исследованы этапы трансформации требований к строительным объектам в жилищном и коммерческом секторах строительной отрасли Украины, выделены основные характеристики пассивного, экологического и разумного домов. Установлена целесообразность внедрения концепции маркетинга 3.0 в деятельность предприятий строительной отрасли. Построена матрица ценностей на принципах маркетинга 3.0., что согласуется с бизнес-стратегией устойчивого развития строительного предприятия. Формализация миссии, видения и ценностей для предприятия строительной отрасли и разработка мероприятий относительно их влияния на ум, сердце, душу клиентов, заинтересованных сторон и собственный персонал направлены на обеспечение устойчивого развития строительного предприятия. Такой подход в управлении строительным предприятием увеличит возможность привлечения социально ответственных инвестиций в предприятия строительной отрасли.

Ключевые слова: устойчивое развитие, матрица ценностей, социально ответственные инвестиции, современные потребности клиентов.

THE MARKETING 3.0 IMPLEMENTATION IN BUSINESS STRATEGY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE CONSTRUCTION ENTERPRISES

Summary. The purpose of the article is to substantiate the feasibility of marketing 3.0 implementing into the sustainable development business strategy of the construction enterprises in Ukraine. On the Ukrainian real estate market there are single construction companies, that adhere to the principles of green (ecological) construction, reduce the consumption of energy buildings, reduce the level of pollution they create. The article highlights the elements of sustainable development in the construction industry. In the field of economy: the cost of the life cycle of the object, low costs of operation of the building, improvement of the adjoining territories and their landscaping; in the field of the environment: limited use of raw materials and organic energy sources, ecosystem protection; regarding society: providing comfort and health care; the protection of social and cultural values. It has been established that in order to reduce the costs of construction at the stage of project development, it is necessary to minimize the negative impact on the natural environment of the construction object during the entire life cycle. The stages of transformation of requirements to building objects in the residential and commercial sectors of the construction industry of Ukraine are researched, the main characteristics of passive, ecological and intelligent buildings are highlighted. The expediency of implementation of the concept of marketing 3.0 in the activities of construction industry companies is established. The matrix of values on the basis of marketing 3.0. which is consistent with the business strategy of sustainable development of the construction company is proposed. Formalization of the mission, vision and values for the construction industry and the development of measures for their impact on the mind, heart, soul of clients, stakeholders and their own personnel are aimed at ensuring the sustainable development of the construction company. Implementation of marketing 3.0 in the business strategy of sustainable development of construction industry enterprises has a direct link with the attraction of socially responsible investments that are necessary for the development of the industry, which will allow to develop industry in innovative direction and produce a certified product.

Key words: sustainable development, matrix of values, socially responsible investments, current needs of clients.

Лебедєва Д. О.

викладач ц/к загальноекономічних дисциплін
Кременчуцького льотного коледжу

Харківського національного університету внутрішніх справ

Liebidieva Daria

Lecturer General Economics Department
Kremenchug Flight College

Kharkiv National University of Internal Affairs

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ДЕЯКИХ ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ НА ІНКЛЮЗИВНУ ЗАЙНЯТІСТЬ

Анотація. Інклюзивна зайнятість є однією з гострих та актуальних проблем. Нині в суспільстві ще й досі присутній стереотип про те, що особа з обмеженими можливостями не може та не має бажання працювати. Проте серед інвалідів є значна кількість охочих реалізувати себе у трудовій діяльності. Тому ця стаття присвячена питанню аналізу деяких зовнішніх факторів впливу на трудову діяльність осіб із обмеженими можливостями, які відповідно мають вплив на рівень їхнього життя, освіти, перепідготовки або підвищення кваліфікації. У результаті дослідження було окреслено динаміку базових показників інклюзивної зайнятості та проведена діагностика географічних, демографічних, освітніх чинників у сфері інклюзивної зайнятості, що дасть змогу виокремити їхні особливості для подальшої можливості удосконалення механізмів реалізації заходів щодо сприяння трудовій діяльності інвалідів.

Ключові слова: інклюзивна зайнятість, інклюзія, інтеграція, інвалід, особи з обмеженими можливостями, ринок праці.

Вступ та постановка проблеми. Трудова діяльність є одною з провідних умов придбання людиною економічної самостійності, що забезпечує впевненість у завтрашньому дні. Водночас є така категорія людей, яка не завжди має можливість працювати. Це викликано як специфікою їхнього здоров'я, так і недосконалістю їхнього оточення, яке формується і функціонує під впливом динамічності всіх процесів зовнішнього середовища, що забезпечують рівень і якість життя не тільки осіб з обмеженими можливостями, а й населення держави загалом, а також економічне зростання держави. Важливим є вплив географічних, демографічних і освітніх факторів на інклюзивну зайнятість. Тому дуже значущим є формування системи індикаторів з метою діагностики впливу кожного з цих факторів на зайнятість осіб з інвалідністю

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні проблеми, які виникають у зв'язку з працевлаштуванням інвалідів, є предметом досліджень українських і зарубіжних авторів. Серед подібних зарубіжних досліджень можна виділити три тематичні напрями. Перший – вивчення законодавства, що визначає права інвалідів. Наприклад, розвиток соціальної політики Великобританії щодо людей з обмеженими можливостями здоров'я розглядається в статті M. Floyd і J. Curtis [1]. Соціальна політика, що проводилася в Євросоюзі, є об'єктом дослідження W. van Oorschot, B. Hvinden [2]. Розвиток шведського законодавства, що захищає права групи, досліджується в роботі R. Lindqvist [3]. Другий напрям представлений працями про рівень життя інвалідів, їхню соціальну участь та економічну активність. Прикладом може слугувати робота американських авторів R. Haveman, K. Holden, B. Wolfe, P. Smith, K. Wilson [4], яка охоплює період з 1982 по 1991 рік. До третього напрямку належать дослідження ефективності заходів щодо сприяння працевлаштуванню інвалідів. Такого роду практики як частина соціальної політики розглядаються M.A. Verdugo, A. Jimenez, F.B.J. de Urries [5]. Деякі проблеми консультування інвалідів в процесі сприяння їхньому працевлаштуванню висвітлюються в роботі G.A.M. Backenroth [6]. Ed. Westerhout проведено аналіз

ринку праці та ефективності впливу на нього різних видів політики щодо інвалідів [7].

Увага українських дослідників зосереджена в основному на визначенні ефективності державних заходів щодо працевлаштування інвалідів, на оцінці економічного збитку внаслідок інвалідності, виявленні потреби інвалідів у працевлаштуванні. Перераховані аспекти можливо реалізувати за ретельного аналізу впливу факторів на конкурентоспроможність людей з обмеженими можливостями під час виходу на ринок праці, що визначило актуальність дослідження, практичну і наукову значущість.

Метою статті є аналіз впливу окремих чинників на інклюзивну зайнятість.

Результати дослідження. В умовах актуалізації пов'язаних відносин між державними органами зайнятості, органами соціального захисту населення, бізнес-одинацями гостро піднімається питання про підвищення рівня зайнятості найбільш вразливої категорії населення – осіб з обмеженими можливостями. У зв'язку з цим в науковій літературі з'являється новий термін «інклюзивна зайнятість», яка згідно з нашими дослідженнями отримала формулювання як комплекс соціально-економічних відносин забезпечення цієї категорії осіб робочими місцями та участю у трудовій діяльності з метою отримання ними необхідних матеріальних цінностей і соціальної інтеграції. З таких позицій інклюзивна зайнятість є важливою соціально-економічною характеристикою як ринку праці, так і суспільства загалом, а праця людини з обмеженими можливостями дуже важлива для самої людини, тим самим зміцнюючи її фізичний, психологічний, соціально-економічний стан, покращуючи матеріальний стан її сім'ї і приносячи певні блага для держави. Однак, як показує статистика (табл. 1), чисельність людей з обмеженими можливостями за період з 2013 по 2017 рік скоротилася, особливо різкий спад на 263,2 тис. осіб можна спостерігати в 2014 році, проте з різних причин інвалідності (загальне захворювання, інвалідність із дитинства, нещасний випадок на виробництві (трудова каліцтво чи інше пошкодження здоров'я), професійне захворювання, поранення, контузії, каліцтва, захворювання [8]) чисельність у 2017 році порівняно з 2015 роком зросла на 21,5 тис. осіб.

Динаміка основних показників інклюзивної зайнятості в Україні в 2013–2017 рр.*

Рік	Населення, тис. чол.	Число інвалідів, тис. чол.	Зміна до минулого року, к-нт	Частка інвалідів у чисельності населення, %	Число працездатних інвалідів, чол.	Частка працездатних інвалідів у їх чисельності, %	Число працюючих інвалідів, осіб	Частка працюючих інвалідів в числі працездатних, %
1	2	3		4	5	6	7	8
2013	45259,5	2831,7	–	6,26	2511718	88,7	899195	35,8
2014	42831,4	2568,5	0,907	5,99	2283397	88,9	794622	34,8
2015	42675,3	2614,1	1,018	6,13	2269039	86,8	821392	36,2
2016	42502,9	2603,3	0,996	6,12	2196360	84,4	666827	30,4
2017	42315,8	2635,6	1,012	6,23	2148312	81,5	670180	31,2
В середньому			0,983	6,15	–	25	–	33,7

*Джерело: ця таблиця і наступні складені за даними [9; 10; 11; 12; 13]

Проведений в роботі аналіз показав, що інституційні основи забезпечення зайнятості інвалідів в Україні мають певний історичний шлях розвитку. Перехід до ринкових відносин підірвав основи раніше сформованої системи зайнятості та праці інвалідів. За офіційною статистикою в Україні близько 2,6 млн. інвалідів. Вразливим місцем української статистики є те, що вона фіксує кількість одержувачів різних соціальних пільг, а не саме інвалідів як осіб, що мають фізичні вади. У середньому число осіб, вперше визнаних інвалідами, у 2005–2017 роках становить щорічно 155,6 тис. (рис.1).

Частка чисельності осіб, вперше визнаних інвалідами, неухильно знижується. При цьому за аналізований період у загальній чисельності інвалідів практично не змінилися частки інвалідів 1 і 3 груп, становивши в 2017 р. відповідно приблизно 12% і 52%, але майже на 3,3% скоротилася частка інвалідів 2 групи, становивши 36%.

Продемонстровані статистичні дані інклюзивної зайнятості дозволяють виділити особливості зайнятості цієї категорії населення: по-перше, інклюзивні працівники мають обмежену працездатність і вимагають спеціально організованих робочих місць і умов праці; по-друге, свої здібності, як правило, такі люди реалізують у сфері послуг і дуже рідко – у виробничій сфері; по-третє, найбільш поширеними формами зайнятості є гнучкі форми, переважно самозайнятість, і нелегальні або приховані форми зайнятості; по-четверте, спостерігаються суттєві відмінності в рівні кваліфікації, стажі і досвіді роботи, ступені і характері інвалідності, рівні заробітної плати та ін. Виділені особливості підводять до того, що потрібен аналіз зовнішніх факторів, що впливають на інклюзивну зайнятість. У зв'язку з обмеженістю обсягу цієї публікації акцент буде зроблений на географічні (табл. 2), демографічні, освітні чинники.

Згідно з табл. 2, для оцінки змін чисельності осіб з обмеженими можливостями застосовані базисні і ланцюгові індекси, які характеризують зміну явищ у часі в просторі. Результати аналізу табл. 2 свідчать, що досить високі темпи інвалідації відзначаються в Вінницькому, Волинському, Житомирському, Івано-Франківському, Київському, Львівському, Полтавському, Тернопільському, Харківському, Хмельницькому, Черкаському, Черновецькому регіонах. Якщо порівнювати, то в середньому в Україні в 2017 році налічувалося 62 людини з обмеженими можливостями на 1000 наявного населення, а в цьому ж році у вищезазначених регіонах було відповідно 76, 78, 87, 75, 70, 81, 67, 64, 62, 104, 93, 78 осіб на 1000 населення цих регіонів. Спостерігається негативна тенденція – зрос-

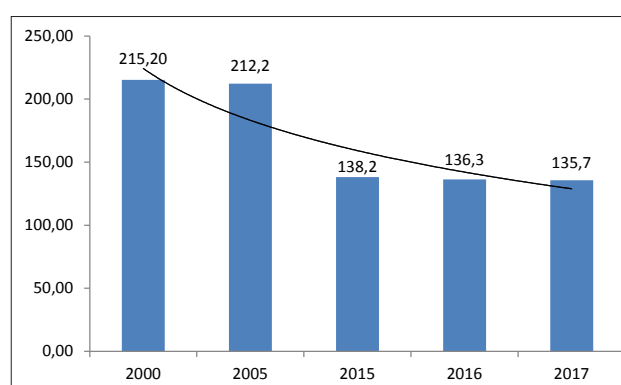

Рис. 1. Динаміка чисельності осіб, вперше визнаних інвалідами

тання інвалідації, що пов'язано зі збройним конфліктом, загостренням соціально-економіко-політичної ситуації в державі [14], зі старінням населення цих регіонів, якому притаманні наявність хронічних захворювань і захворювань, які викликають інвалідність, а також зайнятістю на шкідливих видах виробництва, травматизмом, недостатнім рівнем профілактичної роботи, техніки безпеки та медичного обслуговування, крім цього, значним відтоком молоді. Однак серед численних причин збільшення чисельності «особливих» людей нині є військова агресія, в результаті якої проблема інвалідів набуває для України ще більш актуального значення. Українські воїни, які отримали під час бойових дій в АТО поранення, потребують не тільки медичної, а й професійної реабілітації та соціальної допомоги. Чисельність осіб з обмеженою працездатністю має певні тенденції на місцевому рівні, а саме в міських і сільських поселеннях (табл. 3). Результати аналізу табл. 3 свідчать про те, що спостерігається незначне збільшення структурних змін чисельності уперше визнаних осіб з інвалідністю у віці 18 років і старших у сільській місцевості в 2017 році щодо 2013 року на 4%, що пояснюється зупинкою виробництва, погіршенням екологічної ситуації, незадовільним рівнем розвитку інфраструктури міста, труднощами у працевлаштуванні тощо, а якщо конкретніше, то це визначається простотою життя і близькими соціальними зв'язками на селі.

Демографічні характеристики людей з обмеженою працездатністю важливі під час дослідження процесів інклюзивної зайнятості, оскільки не тільки визначають їхню якість життя і становище в суспільстві, а необхідні для вивчення

Таблиця 2

Індекси зміни чисельності осіб з обмеженими можливостями за регіонами у 2013–2017 рр.

Регіони	Базисні індекси				Ланцюгові індекси				Зміна чисельності осіб з обмеженими можливостями на 1000 населення (2017 р. –2013 р.)
	2014/2013	2015/2013	2016/2013	2017/2013	2014/2013	2015/2014	2016/2015	2017/2016	
Україна	0,907	0,923	0,919	0,931	0,907	1,018	0,996	1,012	-1
Вінницька	1,018	1,016	1,027	1,032	1,018	0,998	1,011	1,005	4
Волинська	1,018	1,027	1,042	1,054	1,018	1,009	1,014	1,012	4
Дніпропетровська	1,048	1,038	1,031	1,031	1,048	0,991	0,993	1,001	2
Донецька	0,576	0,652	0,595	0,586	0,576	1,133	0,913	0,983	-25
Житомирська	1,023	1,035	1,047	1,065	1,023	1,012	1,012	1,016	+8
Закарпатська	1,027	1,032	1,045	1,059	1,027	1,006	1,012	1,014	+3
Запорізька	1,111	1,113	1,098	1,092	1,111	1,001	0,987	0,994	+7
Івано-Франківська	1,022	1,040	1,056	1,087	1,022	1,017	1,016	1,029	+6
Київська	1,034	1,050	1,066	1,089	1,034	1,015	1,015	1,022	+5
Кіровоградська	1,027	1,027	1,027	1,030	1,027	1,000	1,000	1,003	+3
Луганська	0,390	0,470	0,439	0,425	0,390	1,205	0,934	0,969	-30
Львівська	1,015	1,030	1,046	1,067	1,015	1,014	1,016	1,020	+2
Миколаївська	1,015	1,011	1,016	1,023	1,015	0,997	1,005	1,006	+3
Одеська	1,018	1,021	0,981	1,027	1,018	1,003	0,961	1,047	+2
Полтавська	1,033	1,041	1,039	1,050	1,033	1,007	0,999	1,010	+5
Рівненська	1,005	0,998	0,998	1,006	1,005	0,994	1,000	1,008	+1
Сумська	1,015	1,009	1,007	1,010	1,015	0,993	0,998	1,004	+3
Тернопільська	1,019	1,029	1,046	1,072	1,019	1,009	1,017	1,024	+5
Харківська	1,077	1,110	1,100	1,097	1,077	1,030	0,991	0,997	+6
Херсонська	1,014	1,004	1,001	1,008	1,014	0,989	0,997	1,007	+2
Хмельницька	1,030	1,044	1,069	1,106	1,030	1,013	1,024	1,034	+22
Черкаська	1,040	1,062	1,091	1,147	1,040	1,021	1,027	1,051	+15
Чернівецька	1,027	1,028	1,047	1,064	1,027	1,001	1,018	1,016	+4
Чернігівська	1,001	0,984	0,976	0,978	1,001	0,982	0,992	1,002	+2
м. Київ	1,028	1,035	1,038	1,048	1,028	1,006	1,003	1,010	+1

Таблиця 3

Кількість уперше визнаних осіб з інвалідністю у віці 18 років і старших за місцем проживання в Україні у 2013–2017 рр.

Показники	Роки									
	2013		2014		2015		2016		2017	
	осіб	питома вага, %	осіб	питома вага, %	осіб	питома вага, %	осіб	питома вага, %	осіб	питома вага, %
Усього осіб, у тому числі	165114	100	133745	100	138247	100	136302	100	135674	100
в міських поселеннях	112662	68	86949	65	90297	65	88167	65	87385	64
в сільській місцевості	52452	32	46796	35	47950	35	48135	35	48287	36
Усього особи працездатного віку (жінки – 18-54 років, чоловіки – 18-59 років), у тому числі	133333	100	109040	100	111891	100	112187	100	110820	100
в міських поселеннях	88005	66	68322	63	70435	63	70152	63	68816	62
в сільській місцевості	45328	34	40718	37	41456	37	42035	37	42004	38

закономірностей, тенденцій і прогнозів щодо підгруп людей з інвалідністю. Крім того, необхідні для вимірювання рівності можливостей цих людей у гендерному аспекті. Інваліди працездатного віку рідко, в одному випадку з десяти, проживають самотньо. Як правило, 20- або 30-річні інваліди або живуть зі своїми батьками, або у них є чоловік (дружина). Тип домашнього господарства визначає соціально-економічне становище інваліда, і наявність у сім'ї дітей у віці до 18 років є фактором підвищеного ризику бідності сімей

інвалідів у разі, якщо доступ на ринок праці обмежений станом їхнього здоров'я. До пенсійного віку більшість інвалідів живуть окремо від дітей, або удвох із чоловіком (дружиною), або самотньо. У когортах 60 і особливо 70-річних серед подружніх пар зростає частка сімей, де обоє мають інвалідність. Частка домогосподарств, які складаються повністю з інвалідів, досягає в цьому віці 40 і 50% відповідно. Положення інвалідів старших вікових когорт значно залежить від розміру пенсійних та інших виплат, а також програм соці-

Чисельність людей з обмеженими можливостями, які проходили професійне навчання за 2013–2017 рр. по регіонах

Регіони	Роки				
	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	4178	4252	4159	3941	
Вінницька	158	194	200	187	
Волинська	144	157	172	125	
Дніпропетровська	160	174	163	201	
Донецька	364	252	187	299	
Житомирська	178	202	198	147	
Закарпатська	91	89	81	67	
Запорізька	157	161	172	168	
Івано-Франківська	209	172	194	182	
Київська	97	115	139	107	
Кіровоградська	114	108	121	104	
Луганська	127	71	40	59	
Львівська	379	417	442	445	
Миколаївська	126	156	110	141	
Одеська	171	180	193	176	
Полтавська	156	166	184	173	
Рівненська	215	254	237	189	
Сумська	75	92	65	58	
Тернопільська	124	117	88	110	
Харківська	305	260	263	241	
Херсонська	51	59	71	49	
Хмельницька	256	260	242	206	
Черкаська	211	247	231	203	
Чернівецька	95	114	111	94	
Чернігівська	102	137	117	91	
м. Київ	113	98	138	119	

альної підтримки цієї категорії населення. Значна частина інвалідів проживає самотньо. Зарубіжні дослідження показують, що депресія і самотність загострюють ризики функціональних обмежень людини [15]. Провокуючи негативну самооцінку стану здоров'я, вони підсилюють функціональні обмеження, що у вигляді ланцюгової взаємодії призводить до ще більшої соціальної ізоляції, у зв'язку з чим багато «особливих» людей висловлюють готовність повернутися на ринок праці, якщо йому/їй буде запропонована посиљна робота і професійне навчання.

Необхідно відзначити, що нині проблема професійної підготовки та перепідготовки інвалідів має високу актуальність. Дані державної статистики не дозволяють встановити точні дані щодо частки інвалідів, що мають професійну освіту, в загальній чисельності працюючих інвалідів. Однак цілком можна припустити, що таке співвідношення незначне. Незалежно від території проживання серед працюючих інвалідів, що мають професійну освіту, переважають ті, у кого робота не відповідає спеціальності. Невідповідність характеру виконуваної роботи отриманій спеціальності може бути наслідком дефіциту робочих місць за професіями, рекомендованими для інвалідів. Усунути цю проблему здатна система професійної перепідготовки і підвищення кваліфікації. Освітній професійний фактор, що впливає на рівень інклюзивної зайнятості, в Україні за аналізований період 2013–2017 рр. має негативну тенденцію (табл. 4), що пояснюється відсутністю мотивації у працевлаштуванні, скороченням кількості професійних освітніх організацій, включених в систему інклюзивної середньої професійної освіти, та ін.

Вищі навчальні заклади до навчання людей з обмеженими можливостями також не пристосовані, не дають можливості реалізувати себе і мають безліч недоліків. За даними Міністерства освіти і науки України кількість осіб з інвалідністю серед студентів вищих навчальних закладів на початок 2017 навчального року становила 13 216 осіб [13]. Заклади вищої освіти припускають деякі пільги на навчання, але їхні навчальні корпуси не пристосовані до потреб людей з особливими фізичними потребами. До речі, більшість абітурієнтів-інвалідів самі відмовляються від пільг, хочуть вступати на загальних підставах, оскільки мають знання і здібності, але проблема з архітектурною «бар'єрністю» залишається невирішеною. Непристосованість корпусів для навчання, гуртожитків для проживання, бібліотек обмежує студентів-інвалідів дистанційною та заочною формами навчання.

Незначне охоплення послугами з перепідготовки може бути зумовлене, з одного боку, незацікавленістю самих інвалідів, а з іншого – згодою роботодавців приймати на роботу претендентів, кваліфікація яких не відповідає вимогам робочих місць. Тут необхідно також відзначити, що доцільність професійної перепідготовки вища для працівників із мінімальним стажем роботи на цьому місці, оскільки далі, виконуючи повсякденні обов'язки, вони накопичують специфічний людський капітал, адаптуються до нових професійних вимог і успішно справляються зі своїми обов'язками.

Водночас забезпечення інвалідів доступом до якісної професійної освіти є ключовою умовою для підвищення конкурентоспроможності групи на ринку праці. Працевлаштування не за фахом має негативні наслідки як для самої людини, так і для держави. Індивідуальні витрати полягають у втраті часу і коштів, витрачених на засвоєння компетенцій, які в подальшому не можуть бути джерелом людського капіталу. Витрати держави включають витрати на навчання інвалідів і на спеціальну професійну підготовку (перепідготовку, навчання) тих із них, хто не зміг

працевлаштуватися за фахом. Узгодження напрямів професійної підготовки з інтересами роботодавців регіону, які створюють робочі місця для інвалідів, є найбільш прийнятним способом оптимізації витрат на навчання людей з обмеженими можливостями здоров'я.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дає можливість визначити, що є багато факторів, які заважають працевлаштуванню осіб з обмеженими можливостями на вітчизняні підприємства. Такі фактори можуть бути розділені на дві групи: зовнішні (географічні, демографічні, освітні, політичні, правові, економічні, соціальні та ін.) і внутрішні (необхідність вкладати власні кошти в створення спеціальних робочих місць; висока відповідальність за умови праці і режим праці і відпочинку інвалідів; робота підприємства по змінах, що не дозволяє приймати на вакантні місця людей з інвалідністю, яким такий графік протипоказаний; наявність шкідливих умов праці, неприйнятних для інвалідів, та ін.). Вплив перерахованих чинників може бути згладжений за умови реалізації доцільної державної політики у сфері сприяння зайнятості. Критерії ефективності такої політики повинні включати не тільки формальні показники роботи центрів зайнятості населення (число працевлаштованих на створені чи квотні робочі місця для інвалідів), а й оцінку економічного ефекту від працевлаштування інвалідів у територіальному і галузевому розрізі, а також у розрізі груп інвалідності. Складність проблеми зайнятості «особливих» людей на підприємствах визначає необхідність пошуку нових форм і методів роботи щодо сприяння працевлаштуванню цієї категорії населення.

Список використаних джерел:

1. Floyd M., Curtis J. An examination of changes in disability and employment policy in the United Kingdom. *European Journal of Social Security*. 2000. Issue 2. № 4. P. 303–322.
2. Van Oorschot W., Hvinden B. Introduction: towards convergence? disability policies in Europe. *European Journal of Social Security*. 2000. Vol. 2. № 4. P. 293–302.
3. Lindqvist R. Swedish disability policy: from universal welfare to civil rights? *European Journal of Social Security*. 2000. Vol. 2. № 4. P. 399–418.
4. Haveman R., Holden K., Wolfe B., Smith P., Wilson K. The changing economic status of U.S. disabled men: trends and their determinants, 1982–1991. *Empirical Economics*. 1999. Vol. 24. № 4. P. 571–598.
5. Verdugo M.A., Jimenez A., de Urries F.B.J. Social and employment policies for people with disabilities in Spain. *European journal of social security*. 2000. № 4. P. 323–341.
6. Backenroth G.A.M. People with disabilities and the changing labor market: some challenges for counseling practice and research on workplace counseling. *International Journal for the Advancement of Counselling*. 2001. Vol. 23. № 1. P. 21–30.
7. Westerhout (Ed.). Disability risk, disability benefits, and equilibrium unemployment. *International Tax and Public Finance*. 2001. Vol. 8. № 3. P. 219–244.
8. Гаврилов О.В. Характеристика стану інвалідизації населення в Україні (зведені статистичні показники). Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). Вип. 8. 2016. URL: <http://aqce.com.ua/vipusk-n8-2017/gavrilov-ov-harakteristika-stanu-invalidizacii-naselelnja-v-ukraini-zvedeni-statistichni-pokazniki.html> (дата звернення: 08.07.2019).
9. Соціальний захист населення України : статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2014. 120 с.
10. Соціальний захист населення України : статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2015. 124 с.
11. Соціальний захист населення України : статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2016. 123 с.
12. Соціальний захист населення України : статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2017. 122 с.
13. Соціальний захист населення України : статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2018. 125 с.
14. Місцевий ринок праці: умови функціонування, методи та способи забезпечення збалансованості : монографія / за наук. ред. В.М. Василенко; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Донецьк : Юго-Восток, 2014. 366 с.
15. Savikko N., Routasalo P., Tilvis R.S., Strandberg T.E. & Pitkälä K.H. Predictors and subjective causes of loneliness in an aged population. *Archives of Gerontology and Geriatrics*. 2005. Vol. 41. P. 223–233.

References:

1. Floyd M., Curtis J. (2000). An examination of changes in disability and employment policy in the United Kingdom. *European Journal of Social Security*. Issue 2, no. 4, pp. 303–322. (in United Kingdom)
2. Van Oorschot W., Hvinden B. (2000). Introduction: towards convergence? disability policies in Europe. *European Journal of Social Security*, vol. 2, no. 4, pp. 293–302. (in UE)
3. Lindqvist R. (2000). Swedish disability policy: from universal welfare to civil rights? *European Journal of Social Security*, vol. 2, no. 4, pp. 399–418. (in UE)
4. Haveman R., Holden K., Wolfe B., Smith P., Wilson K. (1999). The changing economic status of U.S. disabled men: trends and their determinants, 1982–1991. *Empirical Economic*, vol. 24, no. 4, pp. 571–598.
5. Verdugo M.A., Jimenez A., de Urries F.B.J. (2000). Social and employment policies for people with disabilities in Spain. *European journal of social security*, no. 4, pp. 323–341. (in UE)
6. Backenroth G.A.M. (2001). People with disabilities and the changing labor market: some challenges for counseling practice and research on workplace counseling. *International Journal for the Advancement of Counselling*, vol. 23, no. 1, pp. 21–30.
7. Backenroth G.A.M. (2001). People with disabilities and the changing labor market: some challenges for counseling practice and research on workplace counseling. *International Journal for the Advancement of Counselling*, vol. 23, no. 1, pp. 21–30.
8. Westerhout (Ed.). (2001). Disability risk, disability benefits, and equilibrium unemployment. *International Tax and Public Finance*, vol. 8, no. 3, pp. 219–244.
9. Gavrilov O.V. (2016). Kharakterystyka stanu invalidyzatsii naselelnia v Ukraini (zvedeni statystychni pokaznyky) [Characteristics of the state of population disability in Ukraine (consolidated statistical indicators)]. *Actual issues of correctional education (pedagogical sciences)*, issue 8. Available at: <http://aqce.com.ua/vipusk-n8-2017/gavrilov-ov-harakteristika-stanu-invalidizacii-naselelnja-v-ukraini-zvedeni-statistichni-pokazniki.html> (accessed 08.07.19). (in Ukrainian)
10. State Statistics Service of Ukraine (2014). Sotsialnyi zakhyst naselelnia Ukrainy : statystychnyi zbirnyk [Social protection of the population of Ukraine : statistical collection]. Kiev : Informatsiino-analitychne ahentstvo. (in Ukrainian)
11. State Statistics Service of Ukraine (2015). Sotsialnyi zakhyst naselelnia Ukrainy : statystychnyi zbirnyk [Social protection of the population of Ukraine : statistical collection]. Kiev : Informatsiino-analitychne ahentstvo. (in Ukrainian)
12. State Statistics Service of Ukraine (2016). Sotsialnyi zakhyst naselelnia Ukrainy : statystychnyi zbirnyk [Social protection of the population of Ukraine : statistical collection]. Kiev : Informatsiino-analitychne ahentstvo. (in Ukrainian)
13. State Statistics Service of Ukraine (2017). Sotsialnyi zakhyst naselelnia Ukrainy : statystychnyi zbirnyk [Social protection of the population of Ukraine : statistical collection]. Kiev : Informatsiino-analitychne ahentstvo. (in Ukrainian)
14. State Statistics Service of Ukraine (2018). Sotsialnyi zakhyst naselelnia Ukrainy : statystychnyi zbirnyk [Social protection of the population of Ukraine : statistical collection]. Kiev : Informatsiino-analitychne ahentstvo. (in Ukrainian)
15. Druzhynina V.V. (2014). *Mistsevyi rynek pratsi: umovy funkcionuvannya, metody ta sposoby zabezpechennya zbalansovanosti* [Local labor market: conditions of functioning, methods and methods of balancing]. Donetsk : South-East, 365. (in Ukrainian)
16. Savikko N., Routasalo P., Tilvis R.S., Strandberg T.E. & Pitkälä K.H. (2005). Predictors and subjective causes of loneliness in an aged population. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, vol. 41, pp. 223–233.

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ НЕКОТОРЫХ ВНЕШНИХ ФАКТОРОВ НА ИНКЛЮЗИВНУЮ ЗАНЯТОСТЬ

Аннотация. Инклюзивная занятость является одной из острых и актуальных проблем. Сегодня в сознании общества до сих пор присутствует стереотип о том, что лицо с ограниченными возможностями не может и не имеет желания работать. Однако среди инвалидов есть значительное количество желающих реализовать себя в трудовой деятельности. Поэтому статья посвящена вопросу анализа некоторых внешних факторов влияния на трудовую деятельность лиц с ограниченными возможностями, которые, соответственно, имеют влияние на уровень их жизни, образование, подготовку или повышение квалификации. В результате исследования была обозначена динамика базовых показателей инклюзивной занятости и проведена диагностика географических, демографических, образовательных факторов в сфере инклюзивной занятости, что позволит выделить их особенности для дальнейшей возможности совершенствования механизмов реализации мероприятий по содействию трудовой деятельности инвалидов.

Ключевые слова: инклюзивная занятость, инклюзия, интеграция, инвалид, лица с ограниченными возможностями, рынок труда.

ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF SOME EXTERNAL FACTORS ON INCLUSION OF EMPLOYMENT

Summary. Inclusive employment is one of the acute and topical issues. Today, in the society conscience, persist a stereotype that a person with disabilities can not and has no desire to work. However, among the disabled there is a significant number of those who wish to realize themselves in the work. Therefore, this article is devoted to the analysis of some external factors affecting the work activity of persons with disabilities, which respectively have an impact on their level of life, education, retraining or advanced training. Various problems arising from the employment of disabled people are the subject of studies by Ukrainian and foreign authors. Among such foreign studies, three thematic directions can be distinguished. The first is the study of legislation defining the rights of persons with disabilities. The second direction is represented by works on the standard of living of the disabled, their social participation and economic activity. The third direction is the study of the effectiveness of measures to promote the employment of people with disabilities. The attention of Ukrainian researchers is mainly focused on determining the effectiveness of state measures on the employment of disabled people, in assessing the economic damage caused by disability, and identifying the needs of disabled people in employment. The above aspects can be realized at a thorough analysis of the influence of factors on the competitiveness of people with disabilities when entering the labor market, which determined the relevance of the research, practical and scientific significance. As a result of the study, the dynamics of the main indicators of inclusive employment was outlined and a geographical diagnosis was made using the indices of changes in the number of people with disabilities by regions and in general in Ukraine, demographic (age, marital status, type of household) and educational factors based on vocational retraining indicators and qualification development in the field of inclusive employment, which will allow to highlight their features in order to further improve the mechanisms. taking measures to promote the work of the disabled. The obtained characteristic of external factors for inclusive employment will allow to take comprehensive consideration of qualitative features of persons with disabilities, improve ways of attracting and encouraging in the field of labor activity.

Key words: inclusive employment, inclusion, integration, disabled, persons with disabilities, labor market.

УДК 338.486

Лохман Н. В.

*кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економіки та бізнесу
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського*

Lokhman Natalya

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Economics and Business
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mikhail Tugan-Baranovsky*

ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Анотація. У статті здійснено інтерпретацію парадигми розвитку інноваційного потенціалу та його модифікацій і запропоновано тлумачення її специфічних елементів. Розроблено схему розуміння категорії «розвиток», в якій розглядається розвиток як закон, як процес, як кількісні та якісні змінні; визначається мета розвитку, підходи до його розуміння, напрями розвитку. Розглянуто когерентність понять «розвиток», «економічний розвиток», «інноваційний розвиток». Визначено принципи розвитку підприємства як соціально-економічної системи. Наведено інтерпретацію сутності розвитку інноваційного потенціалу підприємства (визначення, мета, принципи, завдання, етапи, загрози), яка має орієнтуватися на врахування багатоаспектності та багатогранності цього поняття і ґрунтується на вивченні думок різних авторів.

Ключові слова: розвиток, інноваційний потенціал, інноваційний розвиток, економічний розвиток, розвиток інноваційного потенціалу підприємства.

Вступ та постановка проблеми. У результаті посилення інтеграційних процесів у світовій економіці та загострення міжнародної конкуренції формується і розвивається нова модель інноваційного розвитку. За цією моделлю інноваційний потенціал виступає найважливішим економічним і технологічним джерелом і умовою розвитку економічної системи від підприємства до суспільства загалом. Розвиток завжди вимагає різнопланових структурних змін, найбільш типовими серед яких є: модифікація факторів виробництва та зрушення в структурі економіки; більш ефективне використання наявних ресурсів; зміна структури і функцій наявних інститутів, ціннісні орієнтири і відносини між членами спільноти тощо [1, с. 208]. Тому парадигма як система понять і уявлень про розвиток інноваційного потенціалу є необхідною умовою розуміння змісту і процесу цього розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У своїх наукових працях вітчизняні та закордонні дослідники з економіки та менеджменту: В.В. Гурочкіна, І.В. Родіонова, К.В. Іванова, Я.А. Громова, Г.В. Омельчак, М.І. Русінко, О.Б. Жихор, В.І. Костевко, А. Миколаїв, І.П. Миколайчук, В.С. Найдюк, Т.В. Романова приділяють увагу як концептуальним питанням розвитку інноваційного потенціалу (методологічним аспектам розвитку та інноваційного розвитку, теоретико-методичним підходам до визначення інноваційного потенціалу інноваційного розвитку), так і прикладним питанням розвитку потенціалу та економічних систем (визнанню інновацій як фактора розвитку, формуванню механізму управління розвитком інноваційного потенціалу, стратегічному управлінню інноваційним розвитком, передумовам та перспективам інноваційного розвитку регіону та підприємства), тобто розуміння парадигми розвитку інноваційного потенціалу потребує систематизації.

Метою статті є інтерпретація парадигми розвитку інноваційного потенціалу та його модифікацій і тлумачення її специфічних елементів.

Результати дослідження. Поняття розвитку в сучасній науці знайшло значне відображення і має глибоке, хоча й не повністю узгоджене філософське обґрунтування. Аристотель визначав розвиток як принцип, який тлумачить сутність явища і виступає елементом, який є необхідним у системі цілого.

Згідно з Великою радянською енциклопедією, розвиток – це «необоротна, спрямована закономірність зміни матеріальних та ідеальних об'єктів» [2, с. 592]. Більшість авторів у довідковій літературі пропонують розуміти розвиток як процес. Так, академічний тлумачний словник української мови розглядає розвиток як процес, «внаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого» [3]. Згідно з онлайн-енциклопедією, розвиток – це «розгорнутий у часі процес кількісних та якісних змін в організмі та психіці людини, її мисленні, почуттях і поведінці, що є результатом біологічних процесів в організмі та впливів навколишнього середовища» [4]. Розвиток будь-якого рівня є процесом, спрямованим на зміну об'єкта з метою його удосконалення [5].

Автори О.Л. Гапоненко та П.П. Пакрухіна визначають розвиток як рух уперед, формування нових рис, становлення нових структурних характеристик об'єкта, його еволюцію, поліпшення, удосконалювання, прогрес, а також ріст і розширення [6, с. 11], тобто розвиток асоціюється з рухом, ростом, розширенням тощо.

На думку Л.Р. Прийма, І.Я. Кулиняк, внаслідок розвитку виникає новий якісний стан об'єкта, що виступає як зміна його складу або структури (виникнення, трансформація або зникнення його елементів чи зв'язків) [7, с. 240]. Ці автори виділяють різні підходи до розуміння розвитку:

по-перше, через вивчення і виділення властивостей системи, які розвиваються; по-друге, через формування трактувань цієї дефініції; по-третє, як порівняльної характеристики об'єкта. Ю.С. Погорелов [8] розглядає категорію розвитку як закон, як принцип та як явище.

Аксіоматично приймається синонімічність понять «розвиток» та «зростання», що не можна визнати повністю коректним, оскільки поняття зростання базується тільки на кількісних змінах об'єкта, а поняття розвитку включає в себе як кількісні, так і якісні зміни.

Аналіз теоретичних напрацювань [7; 9–11] дав можливість виділити два типи розвитку: регресивний розвиток, який є типом розвитку, для якого характерний перехід з вищого рівня до нижнього; прогресивний розвиток, для якого характерний перехід з нижнього рівня до вищого, від менш досконалого до досконалішого. Н.В. Стоянець пропонує характеризувати розвиток з двох позицій: 1) розвиток – це зростання, що означає такі структурні зміни, які призводять до технологічного прогресу, підвищення якості продукції та поліпшення розподілу товарів і послуг; 2) розвиток – це поліпшення, що означає такі соціальні зміни, які забезпечують рівні можливості для широкого кола людей у користуванні загальними громадськими благами: освітою, охороною здоров'я тощо [1, с. 208].

На думку Д.С. Лихачева, зіткнення мікро- і макрозаконів веде до взаємного руйнування і до переважання хаотичного начала, тим самим сприяє розвитку [12]. Схожої думки дотримується К.Х. Делокаров [13], який бачить розвиток як ланцюг категорій: криза, руйнування, хаос, варіації, конструктивізм. Схема розуміння категорії «розвиток» наведена на рис. 1.

Похідним від розвитку виступає поняття «економічний розвиток», який формує розвиток економічної системи, розвиток галузі, розвиток підприємства, розвиток людського, фінансового та майнового капіталу, розвиток інноваційних та інвестиційних процесів тощо [7, с. 238].

Прогресивний економічний розвиток може реалізовуватися по інерційній і інноваційній траєкторії. Інерційний розвиток економічних систем спрямований на збільшення і якісне поліпшення структури об'єкта без інноваційної складової частини. Інноваційний розвиток несе оновлення, зміни, забезпечуючи якісне зростання ефективності процесів або продукції, і супроводжується переходом на новий рівень системної організації [14, с. 223].

Загальновідомим є визначення категорії інноваційного розвитку М. Портером, який розглядає інноваційний розвиток як процес утримання конкурентних переваг на основі постійного вдосконалення, винаходу нових, складніших технологій або форм ведення бізнесу [15, с. 196].

В.І. Захарченко розглядає інноваційний тип розвитку як спосіб економічного зростання, заснований на постійних і систематичних нововведеннях, спрямованих на суттєве поліпшення всіх аспектів діяльності економічної системи, на періодичному перегрупуванні сил, зумовленому логікою НТП, цілями і завданнями розвитку системи, можливістю використання певних ресурсних факторів у створенні інноваційних товарів і формуванні конкурентних переваг [16, с. 58].

Головним призначенням інноваційного розвитку є вплив на прискорення економічного розвитку системи. Необхідними умовами економічного розвитку системи через її інноваційний розвиток є наявність законодавчих, інституційних та інфраструктурних пріоритетів розвитку країни, регіону, галузі; розроблення та реалізація програм інноваційного розвитку [17; 18].

Іншими категоріями розвитку, що потребують вивчення, є поняття розвитку підприємства та поняття інноваційного розвитку підприємства.

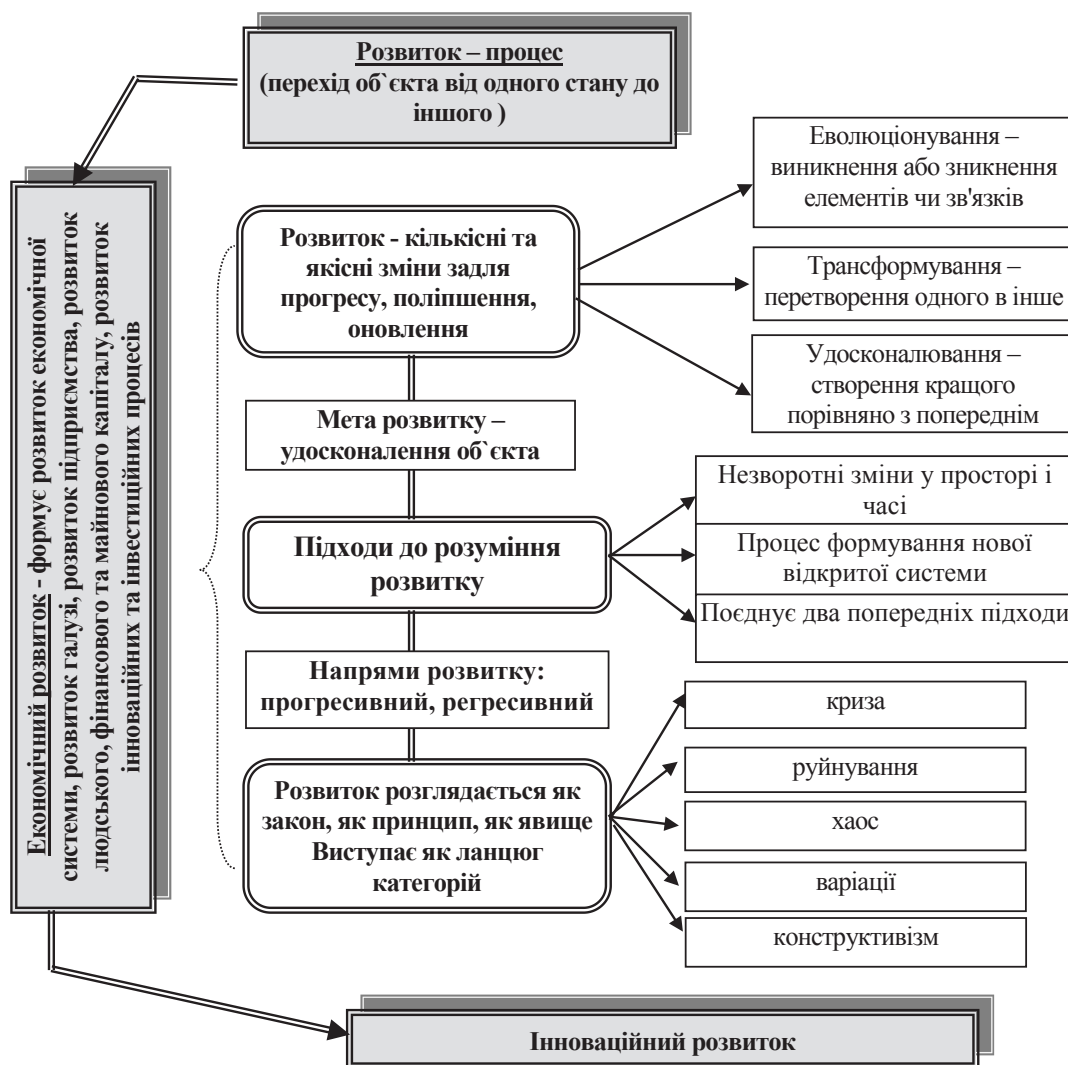

Рис. 1. Схема розуміння категорії «розвиток»

Джерело: складено на основі [3–5; 10–11; 15]

Розвиток підприємства [7; 9–10; 18–20] розглядається як стан чи результат зміни діяльності (складу, властивостей) підприємства, переходу підприємства в інший кількісний та якісний стан під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища.

М.І. Русінко пропонує принципи розвитку підприємства як соціально-економічної системи:

1) принцип динамічної рівноваги – оптимальне співвідношення між елементами підприємства як системи, а також між окремими частинами; оптимальне співвідношення системи із зовнішнім середовищем;

2) принцип пріоритетності розвитку – підприємство повинно прагнути до забезпечення розвитку за допомогою перерозподілу матеріальних ресурсів з менш важливих на важливіші і перспективніші напрями;

3) принцип поелементної змінюваності – розвиток матеріальних систем здійснюється не безпосередньо і прямо, а за допомогою зміни їхніх складових елементів;

4) принцип двох сигм – принцип розвитку нескінченного через кінцеве; сигмовидна природа розвитку допомагає підприємству своєчасно здійснити перехід на нову технологію, на нове поєднання чинників виробництва;

5) принцип розумного консерватизму – зміна потенціалу системи, сприяючого розвитку, перехід з запізню-

ванням, зумовленим темпом зміни обсягів ресурсів і технологій;

6) принцип адаптації – система прагне згладити наслідки внутрішніх і зовнішніх збурюючих дій;

7) принцип стабілізації – прагнення до стабілізації найбільш ефективних (прогресивних) етапів життєвого циклу [14].

Категорія «розвиток підприємства» виступає сателітом категорії «інноваційний розвиток підприємства».

Інноваційний розвиток підприємства відображає специфіку інноваційного типу розвитку, який залежить від інноваційного потенціалу підприємства та джерелом якого є інновації, що створюють якісно нові можливості для подальшої діяльності підприємства на ринку шляхом реалізації уміння знаходити нові рішення, ідеї [9; 19].

Існування різних інтерпретацій категорії інноваційного розвитку підприємства [20–21] дало змогу розглядати його як засіб використання нових можливостей (ідей, ресурсів і т.д.) для збереження або отримання нової конкурентної переваги, який являє собою ефективну реакцію протидії підприємства на виникаючі загрози втрати частки ринку, постійний тиск із боку конкурентів, появу нових технологій, зменшення життєвого циклу товарів, законодавчі обмеження й зміну ситуації на ринку.

Інтерпретація сутності розвитку інноваційного потенціалу підприємства

Елемент	Характеристика елемента сутності розвитку інноваційного потенціалу підприємства	Джерело
Визначення	Процес спрямованої закономірної зміни стану та змісту інноваційного потенціалу підприємства, в результаті якого створюються якісно нові можливості для розвитку підприємства	[22]
Мета	Стимулювання зростання ефективності використання ресурсів та можливостей інноваційного розвитку підприємства	[23]
Принципи	Динамічна рівновага, пріоритетність розвитку, поелементна змінюваність, принцип двох сигм, адаптація, стабілізація	[14]
Завдання	– зміна структури наукового потенціалу під час зміни попиту на інноваційні види діяльності; – збалансованість напрямів наукових досліджень потенційних можливостей та потреб підприємства у науковому супроводі; – усунення суперечності між необхідністю підтримки конкурентних переваг підприємств на міжнародних та внутрішніх ринках і повільною динамікою розвитку інноваційного підприємництва; – принципова зміна умов фінансування наукових досліджень і доступності джерел фінансування інноваційних процесів; – розвиненість ринку інновацій, який у підприємницькому середовищі виконує важливі регулюючі функції; – формування належної ринкової інфраструктури, що забезпечує комерціалізацію наукового продукту та інноваційний процес загалом.	[24, с. 68]
Етапи	Формування, накопичення, дифузія, використання, оцінювання	[25]
Загрози	1. Відсутність ефективного організаційно-економічного механізму управління. 2. Нестача фінансових коштів. 3. Відсутність методики комплексного оцінювання інноваційного потенціалу підприємств. 4. Необхідність систематичного технологічного переоснащення виробництва сучасним обладнанням. 5. Підвищена ризикованість. 6. Неєфективна робота маркетингової служби. 7. Недосконалість мотивації персоналу.	[11; 26; 27; 28]

Ключовими передумовами для інноваційного розвитку сучасних підприємств є висока інтенсивність нецінової конкуренції на ринку та наявність на підприємстві потужного інноваційного потенціалу або можливостей (фінансових, інтелектуальних) для ефективного трансферу технологій та / або аутсорсингу функцій менеджменту інновацій [9, с. 258].

Отже, головною умовою інноваційного розвитку підприємства є наявність певного інноваційного потенціалу, який, у свою чергу, також має здатність до розвитку [14; 22]. Інтерпретація сутності розвитку інноваційного

потенціалу підприємства повинна ґрунтуватися на врахуванні багатоаспектності та багатогранності цього поняття, що ґрунтується на вивченні думок різних авторів (табл. 1).

Висновки. Парадигма розвитку інноваційного потенціалу базується на основних поняттях, таких як розвиток, економічний розвиток, інноваційний розвиток, інноваційний розвиток підприємства, інноваційний розвиток потенціалу підприємства; має свої концептуальні орієнтири (мету, принципи, завдання, етапи, загрози). Перспективами подальших досліджень є дослідження симбіозу статичних і динамічних підходів щодо розвитку інноваційного потенціалу.

Список використаних джерел:

1. Стоянець Н.В. Методологічні аспекти соціально-економічного розвитку регіону. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер. : Економіка.* 2015. Вип. 2(2). С. 208–213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdue_2015_2%282%29_39 (дата звернення: 23.06.2019).
2. Большая советская энциклопедия / гл. ред. А.М. Прохоров. Москва : Изд-во "Сов. энциклопедия", 1975. Т. 1–30, т. 21. 640 с.
3. Розвиток : академічний тлумачний словник української мови (1970–1980). URL: <http://www.sum.in.ua/s/rozvytok> (дата звернення: 12.05.2019).
4. Розвиток (значення). Вікіпедія. URL: http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Розвиток_значення (дата звернення: 23.06.2019).
5. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних сполучень / Укл. Л.О. Пустовіт, С.І. Скопенко, Г.М. Сютя, І.В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.
6. Гапоненко А.Л., Панкрухин А.П. Стратегическое управление : учебник. Москва : Изд-во "ОМЕГА-Л", 2006. 464 с.
7. Прийма Л.Р., Кулиняк І.Я. Розвиток підприємства: сутність поняття. *Науковий вісник НЛТУ України.* 2012. Вип. 22. С. 236–241.
8. Погорелов Ю.С. Категорія розвитку та її експлейнарний базис. *Теоретичні та прикладні питання економіки.* 2012. Вип. 27. Т. 1. С. 30–34.
9. Найдюк В.С. Сутність та передумови інноваційного розвитку підприємств. *Маркетинг і менеджмент інновацій.* 2013. № 3. С. 251–263.
10. Погорелов Ю.С. Розвиток підприємства: поняття та види. *Культура народів Причорномор'я.* 2006. № 88. С. 75–81.
11. Романова Т.В., Іванець Л.О. Шляхи підвищення інноваційної активності промислових підприємств України. *Ефективна економіка.* 2015. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_1_27 (дата звернення: 04.07.2019).
12. Лихачев Д.С. Через хаос к гармонии. Очерки по философии художественного творчества. С.-Петербург, 1999. URL: <https://www.lihachev.ru/lihachev/bibliografiya/5232/> (дата звернення: 04.07.2019).

13. Делокаров К.Х. Системная парадигма современной науки и синергетика. *Общественные науки и современность*. 2000. № 6. С.110–118.
14. Русінко М.І. Теоретико-методичні підходи до визначення інноваційного потенціалу інноваційного розвитку будівельних підприємств. *Економіка і організація управління*. 2014. № 3(19) – 4(20). С. 221–225.
15. Портер Е. Майкл Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / пер. с англ. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2005. 454 с.
16. Захарченко В.І., Корсікова Н.М., Меркулов М.М. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації економіки : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 448 с.
17. Регіональні перспективи розвитку технопарків. URL: <http://www.raexpert.ru/researches/technopark/part4/> (дата звернення: 30.05.2019).
18. Миколайчук І.П. Формування механізму управління розвитком інноваційного потенціалу підприємства. *Агросвіт*. 2015. № 12. С. 43–49.
19. Жихор О.Б. Оцінка ефективності інноваційних проєктів підприємства : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація та управління підприємствами». Харків, 2002. 18 с.
20. Костевко В.І. Методологічні питання оцінювання ефективності інноваційної діяльності підприємства. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Проблеми економіки та управління*. 2011. № 698. С. 66–73.
21. Гурочкина В.В. Інноваційний потенціал підприємства: сутність та система захисту. *Економіка: реалії часу*. 2015. № 5(21). С. 51–57.
22. Омельчак Г.В. Концептуальні основи розвитку інноваційного потенціалу підприємств. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2014. № 2(77). С. 113–118.
23. Beck T., Ross L., Norman L. Finance and the Sources of Growth. *Journal of Financial Economics*. 2000. № 58. P. 261–300.
24. Геєць В., Семіноженко В. Інноваційні перспективи України : монографія. Харків : Константа, 2006. 272 с.
25. Чернега О.Б., Лохман Н.В. Статичний та динамічний аспекти інноваційного потенціалу. *Торгівля і ринок*. 2018. № 2(44). С. 129–136.
26. Родіонова І.В. Оцінка рівня та напрямів підвищення інноваційного потенціалу підприємств легкої промисловості. *Вісник Хмельницького національного університету. Екон. науки*. 2012. № 4(2). С. 193–196.
27. Миколаїв А. Инновационное развитие и инновационная культура. *Наука и наукознание*. 2001. № 2. С. 54–64.
28. Федоренко В.Г. Інвестиційні процеси в промисловості України : монографія. Київ : Науковий світ, 2001. 296 с.

References:

1. Stojanecj N.V. (2015). Metodologichni aspekty socialjno-ekonomichnogo rozvytku reghionu. [Methodological aspects of socio-economic development of the region]. *Naukovyj visnyk Mukachivskogo derzhavnogo universytetu*, vol. 2(2), pp. 208–213. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdue_2015_2%282%29_39 (accessed 23 June 2019).
2. Prokhorov A.M. (1975). *Bol'shaya sovetskaya entsiklopediya* [Great Soviet Encyclopedia]. Moscow : Izd-vo "Sov. entsiklopediya". T. 21. 640 p. (in Russian)
3. Rozvytok: akademichnyj tlumachnyj slovnyk ukrajinsjkoji movy (1970–1980) [Development: Academic Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]. Available at: <http://www.sum.in.ua/s/rozvytok> (accessed 12 May 2019).
4. Rozvytok (znachennja). Vikipedija. [Development (value). Wikipedia]. Available at: http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Розвиток_значення (accessed 23 June 2019).
5. Pustovit L.O., Skopenko S.I., Sjuta Gh.M., Cymbaljuk I.V. (2000). *Slovyk inshomovnykh sliv: 23 000 sliv ta terminologichnykh spoluchenj*. [Dictionary of foreign languages: 23,000 words and terminology combinations]. Kyjiv : Dovira. 1018 p. (in Ukrainian)
6. Gaponenko A.L., Pankrukhin A.P. (2006). *Strategicheskoe upravlenie: uchebnik*. [Strategic management]. Moskva : "OMEGA-L", 464 p. (in Russian)
7. Pryjma L.R., Kulynjak I.Ja. (2012). Rozvytok pidpryjemstva: sutnistj ponjattja [Enterprise development: the essence of the concept]. *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 22, pp. 236–241.
8. Poghorjelov Ju.S. (2012). Kateghorija rozvytku ta jiji eksplejarnyj bazys [Category of development and its evolutionary basis]. *Teoretychni ta prykladni pytannja ekonomiky*, vol. 27, no. 1, pp. 30–34.
9. Najdjuk V.S. (2013). Sutnistj ta peredumovy innovacijnogo rozvytku pidpryjemstv [The essence and prerequisites for the innovative development of enterprises]. *Marketyngh i menedzhment innovacij*, vol. 3, pp. 251–263.
10. Poghorjelov Ju.S. (2006). Rozvytok pidpryjemstva: ponjattja ta vydy [Enterprise development: concepts and types]. *Kuljtura narodov Prychernomorja*, vol. 88, pp. 75–81.
11. Romanova T.V., Ivanecj L.O. (2015). Shljakhy pidvyshhennja innovacijnoji aktyvnosti promyslovykh pidpryjemstv Ukrainy [Ways of enhancement of innovation activity of industrial enterprises of Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, vol. 1. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_1_27 (accessed 4 July 2019).
12. Likhachev D.S. (1999). Cherez khaos k garmonii. Ocherki po filosofii khudozhestvennogo tvorcestva [Through the chaos to harmony. Essays on the philosophy of artistic creativity]. Available at: <https://www.lihachev.ru/lihachev/bibliografiya/5232/> (accessed 4 July 2019).
13. Delokarov K.Kh. (2000). Sistemnaya paradigma sovremennoy nauki i sinergetika [The system paradigm of modern science and synergetics]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost'*, vol. 6, pp. 110–118.
14. Rusinko M.I. (2014). Teoretyko-metodychni pidkhody do vyznachennja innovacijnogo potencialu innovacijnogo rozvytku budiveljnykh pidpryjemstv [Theoretical and methodical approaches to the definition of innovative potential of innovative development of construction enterprises]. *Економіка і організація управління*, vol. 3(19) – 4(20), pp. 221–225.
15. Porter E. Maykl (2005). Konkurentnaya strategiya: Metodika analiza otrasley i konkurentov [Competitive strategy: Methods of analysis of industries and competitors]. Moscow : Al'pina Biznes Bucs. (in Russian)
16. Zakharchenko V.I., Korsikova N.M., Merkulov M.M. (2012). Innovacijnyj menedzhment: teorija i praktyka v umovakh transformaciji ekonomiky : navch. posib. [Innovative Management: Theory and Practice in the Transformation of the Economy]. Kyjiv : Centr uchbovoji literatury. (in Ukrainian)

17. Regionaljni perspektyvy rozvytku tekhnoparkiv. Available at: <http://www.raexpert.ru/researches/technopark/part4/> (accessed 30 May 2019)
18. Mykolajchuk I.P. (2015). Formuvannja mekhanizmu upravlinnja rozvytkom innovacijnogho potencialu pidpryjemstva [Formation of the mechanism of management of the development of innovative potential of the enterprise]. *Aghrosvit*, vol. 12, pp. 43–49.
19. Zhykhor O.B. (2002). *Ocinka efektyvnosti innovacijnykh proektiv pidpryjemstva* [Evaluating the effectiveness of innovative enterprise projects], (PhD Thesis). Kharkiv.
20. Kostevko V.I. (2011). Metodologichni pytannja ocinjuvannja efektyvnosti innovacijnoji dijalnosti pidpryjemstva [Methodological issues of evaluating the effectiveness of enterprise innovation]. *Visnyk Nacionaljnogho universytetu "Lvivivs'ka politekhnika". Problemy ekonomiky ta upravlinnja*, vol. 698, pp. 66–73.
21. Ghurochkyna V.V. (2015). Innovacijnyj potencial pidpryjemstva: sutnistj ta systema zakhystu [Innovative potential of the enterprise: the essence and the system of protection]. *Ekonomika: realiji chasu*, vol. 5(21), pp. 51–57.
22. Omeljchak Gh.V. (2014). Konceptualjni osnovy rozvytku innovacijnogho potencialu pidpryjemstv [Conceptual bases of development of innovative potential of enterprises]. *Derzhava ta rehiony. Serija : Ekonomika ta pidpryjemnyctvo*, vol. 2(77), pp. 113–118.
23. Beck T., Ross L., Norman L. Finance and the Sources of Growth. *Journal of Financial Economics*. 2000. № 58, pp. 261–300.
24. Ghejecj V., Seminozhenko V. (2006). *Innovacijni perspektyvy Ukrainy* [Innovative prospects of Ukraine]. Kharkiv : Konstanta. (in Ukrainian)
25. Chernegha O.B., Lokhman N.V. (2018). Statychnyj ta dynamichnyj aspekty innovacijnogho potencialu [Static and dynamic aspects of innovation potential]. *Torghivlja i rynek*, vol. 2(44), pp. 129–136.
26. Rodionova I.V. (2012). Ocinka rivnja ta naprjamy pidvyshhennja innovacijnogho potencialu pidpryjemstv leghkoji promyslovosti [Assessment of the level and directions of improvement of innovative potential of light industry enterprises]. *Visnyk Khmeljnyc'kogho nacionaljnogho universytetu. Ekon. nauky*, vol. 4(2), pp. 193–196.
27. Mikolaïv A. (2001). *Innovatsionne razvitie i innovatsionnaya kul'tura* [Innovative development and innovation culture]. *Nauka i naukoznavstvo*, vol. 2, pp. 54–64.
28. Fedorenko V.Gh. (2001). *Investytsijni procesy v promyslovosti Ukrainy* [Investment processes in the industry of Ukraine]. Kyjiv : Naukovyj svit. (in Ukrainian)

ПАРАДИГМА РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА

Аннотация. В статье представлена интерпретация парадигмы развития инновационного потенциала и его модификаций и предложено толкование ее специфических элементов. Разработана схема, в которой представлена категория «развитие», характеризуемая как закон, как процесс, как количественные и качественные переменные; определена цель развития, подходы к его пониманию, направления развития. Рассмотрена когерентность понятий «развитие», «экономическое развитие», «инновационное развитие». Определены принципы развития предприятия как социально-экономической системы. Представлена интерпретация сущности развития инновационного потенциала предприятия (цель, принципы, задачи, этапы, угрозы), которая основываться на учете многоаспектности и многогранности этого понятия и базируется на изучении мнений различных авторов.

Ключевые слова: развитие, инновационный потенциал, инновационное развитие, экономическое развитие, развитие инновационного потенциала предприятия.

PARADIGM OF DEVELOPMENT OF INNOVATION CAPACITY

Summary. As a result of the strengthening of integration processes in the global economy and the intensification of international competition, a new model of innovation development is developing and developing. According to this model, innovation potential is the most important economic and technological source and the condition of economic system development from enterprise to society as a whole. Therefore, the paradigm as a system of concepts and ideas about the development of innovation potential is a prerequisite for understanding the content and process of this development. An interpretation of the paradigm of the development of innovation potential and its modifications was made, and the interpretation of its specific elements was proposed. The types of development are distinguished: regressive and progressive, macro level development and micro level development. The definition of inertial development of economic systems is given. The scheme of understanding of the category "development" is developed, in which development is considered as a law, as a process, as quantitative and qualitative variables; determined by the purpose of development, approaches to its understanding, directions of development. The purpose of innovation development is described. The development of the enterprise as a condition and result of change of activity of the enterprise is considered. The specificity of the innovative type of enterprise development is determined. Coherence of the concepts of "development", "economic development", "innovative development" is considered. The principles of enterprise development as a social and economic system are defined. These are the key prerequisites for the innovative development of the enterprise. The essence of the development of the innovation potential of the enterprise (definition, purpose, principles, tasks, stages, threats), which is to be guided by the consideration of the multidimensionality and versatility of this concept, is presented. It is based on the study of the opinions of various authors. The paradigm of development of innovative potential and its conceptual benchmarks are determined.

Key words: development, innovative potential, innovative development, economic development, development of innovative potential of an enterprise.

Ляшенко О. М.

*доктор економічних наук,
професор кафедри міжнародних економічних відносин
Луцького національного технічного університету*

Дума Л. В.

*кандидат економічних наук,
викладач кафедри економічної кібернетики та інформатики
Тернопільського національного економічного університету*

Данилюк І. В.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної кібернетики та інформатики
Тернопільського національного економічного університету*

Lyashenko Oksana

*D.Sc., Professor of the Department of International Economic Relations
Lutsk National Technical University*

Duma Lyudmila

*Ph.D., Lecturer at the Department of Economic Cybernetics and Informatics
Ternopil National Economic University*

Daniluk Irina

*Ph.D., Associate Professor of the Department of
Economic Cybernetics and Informatics
Ternopil National Economic University*

МОДЕЛІ І ПІДХОДИ ДО ПРОГНОЗУВАННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ

Анотація. В умовах загострення соціально-економічних проблем, поглиблення регіональних диспропорцій актуальності набуває удосконалення структури економіки на всіх рівнях, що є одним з найважливіших пріоритетів стратегії розвитку економіки України. Збалансований розвиток держави не є можливим без комплексного розвитку регіональних економічних систем та регулювання регіональних економічних і соціальних пропорцій. Поглиблення регіонального дисбалансу соціально-економічного розвитку суттєво ускладнює проведення єдиної політики структурних перетворень, формування загальнодержавних ринків товарів і послуг, збільшує загрозу регіональних криз та дезінтеграцію національної економіки. Регіональні диспропорції вимагають диференційованих підходів до розроблення заходів регіонального розвитку. А це неможливо без детального вивчення особливостей соціально-економічного розвитку регіонів, їх групування та типізації. Для аналізу цих процесів та особливостей структури економіки регіону необхідно проводити детальні наукові дослідження із застосуванням сучасних інформаційних технологій, математичного моделювання, побудови дієвих алгоритмів та створення необхідного програмного забезпечення для реалізації цих алгоритмів.

Ключові слова: структура економіки, соціально-економічний розвиток, диспропорції, структурна політика.

Вступ та постановка проблеми. На сучасному етапі соціально-економічних перетворень у масштабах країни та регіону удосконалення структури економіки на всіх рівнях є одним з найважливіших пріоритетів стратегії розвитку економіки України. Відомо, що структура економіки не тільки є чинником економічного зростання, але і безпосередньо визначає характер економічного розвитку регіонів. Від того, які сектори переважають у структурі економіки регіонів, які джерела і чинники використовуються у виробництві, залежить конкурентоспроможність національної економіки в сучасному глобалізованому світі.

Відповідно, забезпечення довготривалих раціональних співвідношень та взаємозв'язків між усіма елементами регіональної економічної системи, встановлення оптимальних пропорцій між ними як основа забезпечення сталого розвитку регіонів розглядаються як одні з пріоритетних завдань державної регіональної політики загалом і регіональної структурної політики зокрема.

Саме тому дослідження особливостей, виявлення та моделювання тенденцій економічного розвитку регіону, визначення чинників впливу на рівень розвитку економіки регіону є основою для забезпечення ефективного

функціонування та успішного розвитку економіки країни загалом. За таких умов важливим напрямом наукових досліджень є аналіз процесів та особливостей структури економіки регіону на основі математичних методів та інформаційних технологій, за допомогою яких моделюються альтернативні сценарії розвитку регіону. До того ж, для проведення комплексної оцінки сучасного соціально-економічного стану регіону потрібен адекватний економіко-математичний інструментарій, який дозволяє об'єктивно аналізувати процеси, що протікають у його структурі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями в означеному напрямі займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Так, проблематика розвитку регіонів та моделювання процесів регіонального розвитку досліджена у роботах І. Благуня, І. Буднікевич, З. Варналія, В. Василенко, І. Вахович, А.Т. Клебанової, Б. Кишакевича, О. Ляшенко, А. Пікуса, М. Портера, В. Плюти, М. Степанова, Д. Стеценка, О. Черняка, О. Шубравської та ін.

Варто відмітити, що в своїх наукових роботах багато авторів більшою мірою ставлять акцент на методологічні основи проведення прогностичних досліджень соціально-

економічного розвитку країни загалом, що відображено в працях таких учених, як Д. Белл, К. Ерроу, Е. Домара, Ф. Кене, Д. Рікардо, В. Паретто, А. Сміт, В. Леонтьєв, А. Маршалл, С. Ішук, І. Вахович та інші [4; 5].

Проблемам розвитку регіональної структурної політики присвячені роботи А. Мельник, Я. Базилука, О. Власюка, В. Гейця, М. Кизима, І. Сторонянської, Л. Шаблицької, В. Паппа, Т. Шинкаренка, Л. Гурянової, О. Ляшенко [2; 6; 7; 8; 9; 11; 12; 13; 14], тоді як питанням практичного використання прогнозного інструментарію, а також регіонального аспекту приділяється набагато менше уваги.

До того ж, поза увагою науковців залишилися дослідження економіко-математичного інструментарію розроблення оптимальної галузевої структури регіону для оцінювання сценаріїв розвитку регіональних економічних систем на основі новітніх математичних методів, моделей та інформаційних технологій.

Метою статті є формування моделей і підходів до прогнозування оптимальної структури економіки регіону.

Результати дослідження. Економічні реформи останнього часу орієнтуються на підвищення рівня місцевого самоврядування та децентралізації регіонів. Саме вони несуть усе більшу відповідальність за результати регіонального економічного розвитку. Аналіз економічних реформ показав, що регіони, які застосовують прогресивні методи управління своїм розвитком, меншою мірою схильні до кризових тенденцій. У складних умовах виходу з кризи відносно перевагу мали насамперед ті регіони, які гнучко використовували математичні методи та інструменти управління своїм розвитком.

Прогнозування соціально-економічного розвитку регіону засноване на якісному й кількісному аналізі реальних економічних процесів, виявленні об'єктивних умов, факторів і тенденцій його розвитку. Досягти цього можна, використовуючи різні методи моделювання, які допомагають знайти найоптимальніші напрями економічного розвитку засобами математичного моделювання, зокрема сценарного аналізу й економіко-математичного моделювання.

Під методами прогнозування слід розуміти сукупність способів і прийомів мислення, які дають змогу на основі ретроспективного аналізу тенденцій та закономірностей розвитку ендегенних (внутрішніх) та екзогенних (зовнішніх) даних об'єкта прогнозування зробити висновок про його розвиток у майбутньому за певних умов [9].

Різновидом регіонального прогнозування є моделювання, яке використовується для розроблення прогнозової моделі соціально-економічного розвитку регіону. Метод моделювання вимагає значної кількості статистичних показників, використання потужного математичного апарату. Нині ще не розроблено загальноприйнятої методики оцінювання структури економіки регіону та взаємозв'язків її складників із позиції впливу на економічну ефективність соціально-економічної системи загалом. Набір чинників, які використовують для визначення реального рівня економічного розвитку регіону, зазвичай є надто громіздким, а значення певних показників не можна виміряти кількісно.

Тому для вивчення взаємозв'язку змінних, що відображають структуру економіки регіонів України з позиції їх впливу на ВРП кожного регіону, використано факторний аналіз [3]. Метою його застосування було об'єднання 21 змінної, що відображають випуск за видами економічної діяльності у розрізі регіонів України протягом 2005–2017 рр. у меншу кількість штучно створених на їх основі чинників. Отримана у результаті система факторів повинна описувати аналізовані дані не гірше, ніж початкова. Окрім того, це найзручніший апарат з погляду змістовної інтерпретації [1].

Рівняння факторної змінної матиме такий самий вигляд, як і рівняння регресії, але відрізняється від нього тим, що факторні навантаження повинні бути такими, щоб мінімізувати сумарну дисперсію факторів. Така модель факторного аналізу названа моделлю центроїдних компонент (МЦК).

Для розв'язування задач факторного аналізу використовують різноманітні процедури пошуку екстремумів функціоналів: МНК, ММП, координатного спуску, Гауса-Зайделя тощо [1]. Всі перелічені методи реалізуються системою STATISTICA. Факторний аналіз у STATISTICA представлений модулем Factor Analysis та SEPATH – модулем структурного моделювання, що поєднує новітні досягнення в цій сфері.

Факторний аналіз впливу структури економіки усіх регіонів України на результативні показники їхньої діяльності – ВРП кожного регіону, обсяг випуску в ринкових цінах і обсяг випуску в основних цінах.

Під час моделювання використано позначення секцій видів економічної діяльності за КВЕД–2010, масивом вхідних даних є обсяги випуску за видами економічної діяльності регіонів України на часовому проміжку 2008–2017 рр.

Застосування факторного аналізу на множині аналізованих змінних на часовому проміжку 2008–2017 рр. методом варімакс повороту осей дало можливість виділити два фактори, що відображають вплив і структуру економіки регіонів на їх ВРП та пояснюють 83% варіації результативних ознак. Проведено оцінювання навантажень кожної початкової змінної, яке відображає міру її внеску у виділений фактор (рис. 1).

Factor Loadings (Varimax normalized) (дані) Clusters of loadings are marked; those clusters determine the oblique factors for hierarchical analysis		
Variable	Factor 1	Factor 2
A	0,388169	0,213622
B	0,163525	0,848419
C	0,314197	0,914254
D	0,240726	0,721977
E	0,567165	0,764553
F	0,929088	0,199023
G	0,766656	0,561920
H	0,864971	0,175964
I	0,925192	0,195057
J	0,790291	0,343782
K	0,468838	0,799924
L	0,812688	0,569412
M	0,801227	0,556928
N	0,812176	0,556499
O	0,809069	0,334037
P	0,809418	0,510164
Q	0,796705	0,559687
R	0,764628	0,546056
S	0,823384	0,510987

Рис. 1. Результати факторного аналізу засобами STATISTICA 10.0

Джерело: розрахували автори засобами STATISTICA 10.0

Двофакторна модель структури економіки регіонів України матиме такий вигляд:

$$F_1 = 0,38A + 0,93F + 0,77G + 0,86H + 0,9I + 0,79J + 0,812688L + 0,8M + 0,81N + 0,80O + 0,8P + 0,79Q + 0,76R + 0,82S \quad (1)$$

$$F_2 = 0,84B + 0,91C + 0,72D + 0,7E + 0,79K$$

Як видно з рівнянь (1), усі складники економік регіонів України тісно пов'язані з ідентифікованими факторами, що дає змогу стверджувати, що економіки регіонів України визначені змінними, включеними до рівнянь 1.

З метою встановлення значущості фактора проведено аналіз власних значень факторів (рис. 2).

Value	Eigenvalues			
	Eigenvalue	% Total variance	Cumulative Eigenvalue	Cumulative %
1	14.21016	74.79034	14.21016	74.79034
2	1.59226	8.38034	15.80243	83.17068

Рис. 2. Власні значення фактора

Джерело: розраховали автори за допомогою пакета STATISTICA 10/0

Фактор, виділений у процесі дослідження, пояснює 74% дисперсії, другий – 8,4% тобто майже увесь масив даних. Це означає, що факторизація повна, але є ще інші, не виділені для дослідження фактори, менш значущі, але також досить важливі – 17%.

Далі під час розроблення прогнозних моделей оптимальної структури економіки регіону ми детальніше дослідимо вплив отриманих структурних рівнянь факторів на результативні показники діяльності регіонів України за допомогою методів інтелектуального аналізу даних.

Для аналізу залежності між факторами, що визначають галузеву структуру регіону (рівняння 1) – ліва множина, та основними показниками економічного результату діяльності економічної системи регіону – права множина, застосовано канонічний аналіз. На рис. 3 наведено результати канонічного аналізу для фактора F_2 [10].

Canonical Analysis Summary (дані)		
Canonical R: .99925		
Chi?(15)=154.78 p=0.0000		
	Left Set	Right Set
N=24		
No. of variables	5	3
Variance extracted	88.8911%	100.000%
Total redundancy	82.6657%	94.8075%
Variables:	1	B
	2	C
	3	D
	4	K
	5	E

Рис. 3. Таблиця загальних підсумків канонічного аналізу для фактора F_2

Джерело: розраховали автори за допомогою пакета STATISTICA 10.0

Статистична значущість отриманих результатів висока ($p < 0,000$), що говорить про адекватність проведеного аналізу. Обчислене канонічне значення R досить значуще (0,99), при цьому воно відповідає першому значущому канонічному кореню. Його можна інтерпретувати як кореляцію між зваженими сумами змінних у першій та другій групах множин даних.

Загальна частка варіації ознак першої групи (складників фактора 2), виділена за допомогою першої канонічної змінної, становить 88%. Загальна частка варіації значень змінних другої множини показників (показників ВРП і випуску регіонів) канонічної другої змінної становить 88,9% (рис. 3).

Загальна втрата для змінних першої групи дорівнює 82%, для змінних другої групи – 94%. Це означає, що 82% варіації змінних, в яких збережені значення показників рівня виробництва за видами економічної діяльності фактора 2, визначаються змінами показників результативності діяльності регіону.

Отримані результати свідчать про належну точність побудованої канонічної моделі, менше 6% дисперсії показників економічного результату діяльності регіону залежать від інших неврахованих факторів.

Виділені характеристичні корені (рис. 4):

Eigenvalues (дані)			
Root	Root 1	Root 2	Root 3
Value	0.998493	0.647611	0.562289

Рис. 4. Характеристичні корені

Джерело: розраховали автори за допомогою пакета STATISTICA 10.0

Для перевірки значущості всіх канонічних коренів обчислено статистики χ -квадрат (Chi square tests) (рис. 5):

Chi-Square Tests with Successive Roots Removed (дані)						
Root Removed	Canonical R	Canonical R-sqr.	Chi-sqr.	df	p	Lambda Prime
0	0.999246	0.998493	154.7824	15	0.000000	0.000233
1	0.804743	0.647611	34.5805	8	0.000032	0.154245
2	0.749859	0.562289	15.2846	3	0.001591	0.437711

Рис. 5. Значущість канонічних коренів

Джерело: розраховали автори за допомогою пакета STATISTICA 10.0

Перший канонічний коефіцієнт кореляції $r_1 = 0,99$ значущий ($p < 0,000$) за усіма іншими тестами. Дослідимо кореляції першого канонічного кореня (навантаження канонічних факторів) зі змінними обох множин (рис. 6).

Root Variable	Factor Structure, left set (дані)		
	Root 1	Root 2	Root 3
B	0.834202	0.484568	-0.235320
C	0.997993	-0.055540	-0.015951
D	0.742442	-0.276088	0.118050
K	0.825272	-0.063246	-0.376370
E	0.868114	-0.179479	-0.453001

Root Variable	Factor Structure, right set (дані)		
	Root 1	Root 2	Root 3
ВРП	0.919401	-0.044596	-0.390784
випуск в основних цінах	0.947791	-0.078809	-0.309001
випуск у ринкових цінах	0.952348	-0.074153	-0.295864

Рис. 6. Факторні структури лівої та правої множин

Джерело: розраховали автори за допомогою пакета STATISTICA 10/0

Змінні B, C, E, K (Добувна промисловість і розроблення кар'єрів, Переробна промисловість, Водопостачання; каналізація, поводження з відходами, Фінансова та страхова діяльність) фактора 2 мають найбільше навантаження на перший канонічний фактор, сильно корелюють з ним. Навантаження, що відповідає змінній D (Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря), менше за інші.

Змінні, якими відображені такі галузі, як Добувна промисловість і розроблення кар'єрів, Переробна промисловість, Водопостачання; каналізація, поводження з відходами, Фінансова та страхова діяльність, мають максимальні серед інших навантаження на перший канонічний фактор.

Зазначимо, що всі змінні правої множини тісно корелюють з першим канонічним коренем.

Отже, можна зробити висновок, що значна кореляція між змінними у двох множинах (на підставі відомостей про перший корінь), ймовірно, є наслідком залежності між рівнем досягнутого економічного результату регіонів і рівнем розвитку визначених галузей економіки.

Отримані канонічні корені є двома зваженими сумами, що відповідають обом множинам даних, а тому чим вищою є за абсолютним значенням канонічна вага фак-

тора, тим більший є вплив цієї змінної на значення канонічної змінної (рис. 7), це визначає, як конкретні змінні в кожній множині впливають на канонічну змінну.

Variable	Canonical Weights, left set (дані)		
	Root 1	Root 2	Root 3
B	0,070751	1,60379	-0,61040
C	1,045577	-0,63103	2,61871
D	-0,037840	-0,04071	-0,35782
K	-0,019025	0,33914	-0,35099
E	-0,067624	-1,10328	-1,78426

Variable	Canonical Weights, right set (дані)		
	Root 1	Root 2	Root 3
ВРП	-0,4613	15,819	-5,4496
випуск в основних цінах	-18,0129	-114,297	-29,3356
випуск у ринкових цінах	19,4221	98,478	34,4563

Рис. 7. Таблиці канонічних ваг

Джерело: розрахували автори за допомогою пакета STATISTICA 10.0

За допомогою лінійних комбінацій початкових змінних та відповідних канонічних ваг можна обчислити значення канонічних змінних. Перший канонічний коефіцієнт кореляції $r_1 = 0,9$ значущий, і тому можна записати рівняння відповідних йому канонічних змінних, що є значущими:

$$Z_1 = 0,07*B + 1,04*C - 0,04*D - 0,07*E - 0,02K, \quad (2)$$

$$Z_2 = -0,46*ВРП - 18*Випуск в основних цінах + 19*Випуск в ринкових цінах. \quad (3)$$

Проведемо тепер аналогічно канонічний аналіз для фактора F_1 (рис. 7).

Статистична значущість отриманих результатів висока ($p=0$), що говорить про адекватність проведеного аналізу. Обчислене канонічне значення R досить значуще (0,99), при цьому воно відповідає першому значущому канонічному кореню, як і в попередньому разі.

Загальна частка варіації ознак першої групи (складників фактора 1), виділена за допомогою першої канонічної змінної, становить 88%. Загальна частка варіації значень змінних другої множини показників (показників ВРП і випуску регіонів) канонічної другої змінної становить 100% (рис. 8).

Canonical Analysis Summary (дані)	
Canonical R: ,99905	
Chi?(39)=153,50 p=0,0000	
N=24	
Left Set	
Right Set	
No. of variables	13
Variance extracted	87,5714%
Total redundancy	86,9105%
Variables:	
1	F
2	G
3	H
4	I
5	J
6	L
7	M
8	N
9	O
10	P
11	Q
12	R
13	S

Рис. 8. Таблиця загальних підсумків канонічного аналізу для фактора F_1

Джерело: розрахували автори за допомогою пакета STATISTICA 10.0

Загальна втрата для змінних першої групи дорівнює 86%, для змінних другої множини – 99%. Це означає, що 82% варіації змінних, у яких збережені значення показників рівня виробництва за видами економічної діяльності

фактора 1, визначаються змінами показників результативності діяльності регіону.

Отримані результати свідчать про належну точність побудованої канонічної моделі. Виділені характеристичні корені (рис. 9):

Eigenvalues (дані)			
Root	Root 1	Root 2	Root 3
Value	0,998098	0,966906	0,598552

Рис. 9. Характеристичні корені

Джерело: розрахували автори за допомогою пакета STATISTICA 10.0

Для перевірки значущості всіх канонічних коренів обчислено статистики χ -квадрат (Chi square tests) (рис. 10):

Chi-Square Tests with Successive Roots Removed (дані)						
Root Removed	Canonical R	Canonical R-sqr.	Chi-sqr.	df	p	Lambda Prime
0	0,999049	0,998098	153,4973	39	0,000000	0,000025
1	0,983314	0,966906	62,6558	24	0,000027	0,013285
2	0,773662	0,598552	13,2338	11	0,278373	0,401448

Рис. 10. Значущість канонічних коренів

Джерело: розрахували автори за допомогою пакета STATISTICA 10.0

Перший канонічний коефіцієнт кореляції $r_1 = 0,99$ значущий ($p < 0,000$) і за усіма іншими тестами, зокрема «ксі-квадрат». Дослідимо кореляції першого канонічного кореня (навантаження канонічних факторів) зі змінними обох множин (рис. 11).

Root Variable	Factor Structure, left set (дані)		
	Root 1	Root 2	Root 3
F	-0,889177	0,302615	-0,128734
G	-0,944834	-0,031271	0,051223
H	-0,819115	0,215464	-0,086608
I	-0,833710	0,369319	0,089389
J	-0,805966	0,283912	0,183863
L	-0,994321	0,004140	-0,002252
M	-0,962640	0,055820	0,061679
N	-0,980741	0,025618	0,079419
O	-0,868286	0,119553	-0,138543
P	-0,934262	0,117934	0,133479
Q	-0,953588	0,005065	0,091867
R	-0,921157	0,001290	0,078502
S	-0,949560	0,072878	-0,008494

Root Variable	Factor Structure, right set (дані)		
	Root 1	Root 2	Root 3
ВРП	-0,945016	-0,294447	0,142287
випуск в основних цінах	-0,929085	-0,361236	0,079435
випуск у ринкових цінах	-0,923736	-0,374867	0,078658

Рис. 11. Факторні структури лівої та правої множин

Джерело: розрахували автори за допомогою пакета STATISTICA 10/0

Усі змінні лівої множини рівняння фактора 1 мають велике навантаження на перший канонічний фактор – сильно корелюють з ним. При цьому, як і в попередньому разі, всі змінні правої множини тісно корельовані з першим канонічним коренем.

Тому на основі результатів моделювання, наведених на рис. 11, запишемо рівняння отриманих канонічних змінних для фактора 1.

Перший канонічний коефіцієнт кореляції $r_1 = 0,9$ значущий, і тому можна записати рівняння відповідних йому канонічних змінних, що є значущими:

$$Z_3 = -0,21*F + 0,148*G - 0,045*H + 0,28*I + 0,007*J - 0,53*L - 0,03*M - 0,29*N - 0,05*O - 0,189*P - 0,238*Q - 0,021*R + 0,16*S, \quad (4)$$

$$Z_4 = 1,55*ВРП - 34*Випуск в основних цінах + 31*Випуск у ринкових цінах. \quad (5)$$

Variable	Canonical Weights, left set (дан)		
	Root 1	Root 2	Root 3
F	-0,219892	0,42354	-1,00578
G	0,148156	-1,00794	-0,05640
H	-0,045497	0,66572	1,56378
I	0,289822	0,78225	0,09888
J	0,007743	0,94695	-0,21076
L	-0,535447	0,20735	-4,04759
M	-0,030017	0,87435	2,92310
N	-0,292385	0,08180	3,12224
O	-0,050415	0,10235	-0,72859
P	-0,189326	1,13124	2,11640
Q	-0,238196	-2,00872	0,69432
R	-0,021593	-1,24572	1,35401
S	0,169218	-0,62742	-5,63553

Variable	Canonical Weights, right set (дані)		
	Root 1	Root 2	Root 3
ВРП	1,55531	-0,3364	16,6618
випуск в основних цінах	-34,4423	65,1701	-93,8903
випуск у ринкових цінах	31,9681	-65,2035	77,3884

Рис. 12. Таблиці канонічних ваг для множин даних по фактору 2

Джерело: розрахували автори за допомогою пакета STATISTICA 10.0

Список використаних джерел:

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география : Понятийно-терминологический словарь. Москва : Мысль, 1983. 350 с.
2. Базилук А.В., Жулин О.В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку. *Економіка та управління на транспорті*. 2015. Вип. 1. С. 19–29.
3. Борденюк В. Децентралізація державної влади і місцеве самоврядування: поняття, суть та форми (види). *Право України*. 2010. № 1. С. 21–25.
4. Вахович І.М., Лакатош М. Сутність асиметрії регіонального розвитку. *Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент»* : збірник наукових праць. Луцьк : Луцький державний технічний університет, 2008. Випуск 5(18). Ч. 1.
5. Гранберг А.Г. Василий Леонтьев в мировой и отечественной экономической науке. *Экономический журнал Высшей школы экономики*. 2006. Т. 10. № 3. С. 471–492.
6. Гесьць В.М., Клебанова Т.С., Черняк О.І., Ставицький А.В. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування : підручник. Харків : ВД „ІНЖЕК”, 2008. 396 с.
7. Гур'янова Л.С. Моделювання збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів. Бердянськ : ФОП Ткачук О.В., 2013. 406 с.
8. Дума Л.В., Данилюк І.В., Буяк Л.М. Instrumentation for the implementation of the regional policy of structural modernization in Ukraine. Transformational processes the development of economic systems in conditions of globalization: scientific bases, mechanisms, prospects. ISMA University. Riga : “Landmark” SIA, 2018. № 2. С. 309–316.
9. Дума Л.В., Данилюк І.В., Буяк Л.М. Modern methods and models of forecasting social-economic development of the region. International scientific conference The Formation of a Modern Competitive Environment: Integration and Globalization, Part II, May 25, 2018. Greenwich, UK : Baltija Publishing. 160 pages. 2018. P. 128–132.
10. Лутчин Н. Статистичне вивчення якості та стійкості економічного зростання: регіональний аспект. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. № 129. С. 29–32.
11. Ляшенко О., Буяк Л. Математична модель взаємодії легального та нелегального секторів ринкової економіки. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. Тернопіль, 2012. Вип. 3. С. 17–32.
12. Мельник А.Ф., Лаврів Л.А., Васіна А.Ю. Механізми реалізації регіональної структурної політики : монографія / за заг. наук. ред. професора А.Ф. Мельник. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 343 с.
13. Гесьць В.М., Клебанова Т.С., Черняк О.І. та ін. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування : підручник. Харків : ВД «Інжек», 2005. 396 с.
14. Storonianska I.Z., Pelehaty A.O. The Ways of Providing Financial Self-sufficiency of Territorial Communities. *Регіональна економіка*. 2014. Ч. 1. С. 87–94.

References:

1. Alaev É.B. Sotsyal'no-ékonomycheskaya heohrafiya : Ponyatyuno-termynolohychesky slovar'. Moskva : Mysl', 1983. 350 с.
2. Bazylyuk A.V., Zhulyan O.V. Inklyuzyvne zrostannya yak osnova sotsial'noekonomichnoho rozvytku. *Ekonomika ta upravlinnya na transporti*. 2015. Vyp. 1. S. 19–29.
3. Bordenyuk V. Detsentralizatsiya derzhavnoyi vlady i mistseve samovryaduvannya: ponyattya, sut' ta formy (vydy). *Pravo Ukrainy*. 2010. № 1. S. 21–25.
4. Vakhovych I. M., Lakatos M. Sutnist' asymetriyi rehional'noho rozvytku. *Ekonomichni nauky. Seriya «Ekonomika ta menedzhment»* : zbiryk naukovykh prats'. Luts'k : Luts'ky derzhavnyy tekhnichnyy universytet, 2008. Vypusk 5(18). Ch. 1.
5. Hranberh A. H. Vasylyy Leont'ev v myrovoy u otechestvennoy ékonomycheskoj nauke. *Ékonomychesky zhurnal Vyshey shkoly ékonomyky*. 2006. T. 10. № 3. S. 471–492.
6. Heyets' V.M., Klebanova T.S., Chernyak O.I., Stavys'tyky A.V. Modeli i metody sotsial'no-ekonomichnoho prohnzuvannya : pidruchnyk. Khar'kiv : VD „INZHEK”, 2008. 396 s.
7. Hur"yanova L.S. Modelyuvannya zbalansovanoho sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku rehioniv. Berdyans'k : FOP Tkachuk O.V., 2013. 406 s.

8. Duma L.V., Danylyuk I.V., Buyak L.M. Instrumentation for the implementation of the regional policy of structural modernization in Ukraine. Transformational processes the development of economic systems in conditions of globalization: scientific bases, mechanisms, prospects. ISMA University. Riga : "Landmark" SIA, 2018. № 2. S. 309–316.
9. Duma L.V., Danylyuk I.V., Buyak L.M. Modern methods and models of forecasting social-economic development of the region. International scientific conference The Formation of a Modern Competitive Environment: Integration and Globalization, Part II, May 25, 2018. Greenwich, UK : Baltija Publishing. 160 pages. 2018. S. 128–132.
10. Lutychyn N. Statystychnе vyvchennya yakosti ta stiykosti ekonomichnoho zrostantnya: rehional'nyy aspekt. Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. 2011. № 129. S. 29–32.
11. Lyashenko O., Buyak L. Matematychna model' vzayemodiyi lehal'noho ta nelehal'noho sektoriv rynkovoyi ekonomiky. Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu. Ternopil', 2012. Vyp. 3. S. 17–32.
12. Mel'nyk A.F., Lavriv L.A., Vasina A.Yu. Mekhanizmy realizatsiyi rehional'noyi strukturnoyi polityky : monohrafiya / za zah. nauk. red. profesora A.F. Mel'nyk. Ternopil' : TNEU, 2015. 343 s.
13. Heyets' V. M., Klebanova T.S., Chernyak O.I. ta in. Modeli i metody sotsial'no-ekonomichnoho prohnozuvannya : pidruchnyk. Khar'kiv : VD «Inzhek», 2005. 396 s.
14. Storonianska I.Z., Pelehaty A.O. The Ways of Providing Financial Self-sufficiency of Territorial Communities. Rehional'na ekonomika. 2014. Ch. 1. S. 87–94.

МОДЕЛИ И ПОДХОДЫ К ПРОГНОЗИРОВАНИЮ ОПТИМАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНА

Аннотация. В условиях обострения социально-экономических проблем, углубления региональных диспропорций актуальность приобретает совершенствование структуры экономики на всех уровнях, что является одним из важнейших приоритетов стратегии развития экономики Украины. Сбалансированное развитие государства невозможно без комплексного развития региональных экономических систем и регулирования региональных экономических и социальных пропорций. Углубление регионального дисбаланса социально-экономического развития существенно затрудняет проведение единой политики структурных преобразований, формирование общегосударственных рынков товаров и услуг, увеличивает угрозу региональных кризисов и дезинтеграцию национальной экономики. Региональные диспропорции требуют дифференцированных подходов к разработке мероприятий регионального развития. А это невозможно без детального изучения особенностей социально-экономического развития регионов, их группировки и типизации. Для анализа этих процессов и особенностей структуры экономики региона необходимо проводить детальные научные исследования по применению современных информационных технологий, математического моделирования, построения эффективных алгоритмов и созданию необходимого программного обеспечения для реализации этих алгоритмов.

Ключевые слова: структура экономики, социально-экономическое развитие, диспропорции, структурная политика.

MODELS AND APPROACHES TO FORECASTING THE OPTIMAL STRUCTURE OF REGIONAL ECONOMIES

Summary. In the conditions of exacerbation of socio-economic problems, deepening of regional imbalances, the importance of improving the structure of the economy at all levels is one of the most important priorities of the economic development strategy of Ukraine. The national economy a special place in belongs to the structure of the regional economy, which serves as a result of structural and regional policies implemented at the national level and determines the structure of the economy as a whole. Accordingly, ensuring long-term rational relations and interconnections between all elements of the regional economic system, establishing the optimal proportions among them as the basis for ensuring the sustainable development of the regions is considered as one of the priorities of the state regional policy in general and regional structural policy, in particular. On the other hand, the lack of effective forms and methods of regional and structural policies led to the differentiation of regions in terms of economic and social development, which created a number of problems for the further economic development of Ukraine. The article substantiates practical approaches for analyzing the structure of the region's economy by econometric estimation of interconnections of the branches of the region's economy, which enables to obtain quantitative estimates of the influence of each of the branches on the GRP and to predict possible economic conditions of the region's economy and to improve the methodical approach of identifying latent factors of influence on the sectoral structure of the economy region simultaneously with determination of the determinants of economic development of the region, which makes it possible to identify structural connections in the region's economy. A balanced development of the state is impossible without the complex development of regional economic systems and the regulation of regional economic and social proportions. The deepening of regional imbalances in socio-economic development significantly complicates the implementation of a unified policy of structural transformation, the formation of national markets for goods and services, increases the threat of regional crises and the disintegration of the national economy.

Key words: economic structure, socio-economic development, disproportions, structural policy.

Мамуненко М. С.

студентка

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Жмай О. В.

старший викладач кафедри менеджменту та інновацій

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Mamunenکو Marina

Student

Odessa National I. I. Mechnikov University

Zhmai Aleksandr

Senior Lecturer of Management and Innovations Department

Odessa I. I. Mechnikov National University

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ЗАСТОСУВАННЯ КРИПТОВАЛЮТИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

Анотація. Сьогодні фінансові системи окремих країн, як і інші сфери економіки, удосконалюються і прогресують у контексті розвитку глобалізації, поширення ІТ-технологій та загальної комп'ютеризації; на заміну традиційним грошам, які емітує держава, приходять електронна криптовалюта. Буквально за останній рік криптовалюта завоювала інтерес не тільки людей, а цілих держав, які почали активно впроваджувати цю валюту в свій повсякденний обіг. Цей засіб платежу вже набирає обертів у використанні в розвинених країнах світу. Тому важливо проаналізувати та спрогнозувати деталі появи та розвитку нової валюти для признання її як засобу платежу. У статті визначено переваги та недоліки використання криптовалют в умовах сучасної ринкової економіки. Приведено порівняння рівня капіталізації п'яти основних криптовалют у світі. Визначено методи зберігання криптовалют, способи її емісії, поняття блокчейну.

Ключові слова: криптовалюта, біткоїн, блокчейн, майнинг, віртуальні гроші, фіатні гроші.

Вступ та постановка проблеми. Зростаючий попит на глобальні соціально-політичні та економічні реформи зумовив серйозні зміни не тільки в так званому громадському договорі, але і в міжнародній правовій системі загалом. Одним із ключових інструментів на шляху до цих еволюційних змін стали віртуальні валюти (криптовалюта).

За останні десятиліття у фінансовій сфері відбулося різке посилення ролі віртуальної цифрової валюти, яка стала виконувати не тільки функцію міри вартості товарів і послуг, але й функції інвестування, зберігання і накопичення. Таким чином, вона стала реалізовувати основні функції паперових грошей.

На початку цього процесу електронна валюта була тільки аналогом паперових грошей, тобто гривні, долари, євро та інші валюти набирали вигляд цифрової інформації, що зберігається і передається за допомогою електронних носіїв, Інтернету і пластикових карт. Але з 2009 р. ситуація змінилася: з'явилася криптовалюта у вигляді біткоїну, яка не має паперового аналога, але має безліч переваг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші дослідження криптовалюти розпочалися у 1980-х роках. Значний внесок у дослідження історії розвитку та функціонування криптовалют внесли такі вчені, як Е. Андрюлакі, С. Капкун, О. Караме, М. Роечлін, Т. Счерер, М. Андручович, Д.М. Гражек, Н. Коуртоіс, Г. Максвел, А. Герваїс, О. Галицький, О. Мороз, Е. Молчанова, Ю. Солодковський та багато інших.

Метою роботи є визначення переваг та недоліків застосування криптовалют в Україні у період стрімкого розвитку віртуальних грошей.

Результати дослідження. Про актуальність грошей як засобу взаєморозрахунків між людьми і міри вартості товарів годі й казати. Гроші вже давно вийшли на перший план у багатьох сферах діяльності людини, а для деяких навіть стали своєрідною «релігією». З еволюцією людини і вдосконаленням економіки гроші стали набувати всіля-

ких форм і видів, у результаті вони не тільки стали існувати як готівкові купюри і монети, а й перемістилися в Інтернет як «електронні» гроші, що багато в чому спростило їх обіг та проведення розрахунків між їхніми власниками. Але інтернет-технології також не стоять на місці, і ось у 2009 році постало таке явище, як криптовалюта. Вперше цей термін було використано під час появи такої платіжної системи, як «біткоїн», створеної в 2009 році людиною або групою програмістів із назвою «Сатоші Накамото» [1].

Особистість розробника першої криптовалюти так і залишилася невідомою, та скоріше за все його ім'я Сатоші Накамото є вигаданим. Сатоші Накамото планував створити «строго однорангові електронні гроші» [2], що не потребують посередництва під час транзакцій і не схильні до стороннього втручання. Біткоїн повинен був перенести краєц якости готівки (відсутність посередників і остаточність транзакцій) у цифровий простір та доповнити їх надійною монетарною політикою, яка виключає раптову інфляцію, що спричиняє шкоду власникам активів. Накамото вдалося домогтися поставленої мети за допомогою цінних технологій: розподіленої тимчасової мережі без єдиної точки уразливості, хешування, цифрового підпису та доказу роботи.

Сьогодні немає єдиної думки щодо визначення терміна «криптовалюта». Деякі науковці відносять криптовалюту до «віртуальної валюти» та називають інноваційною мережею платежів і новим видом грошей [3], інші заперечують «причетність» криптовалют до грошей та називають «цифровим активом» [4].

На наш погляд, найбільш прийнятним є таке визначення: «криптовалюта – це цифровий актив, призначений для роботи як засіб обміну, використовуючи криптографію (безпечне спілкування з боку сторонніх осіб) для забезпечення транзакцій, контролю за створенням додаткових підрозділів та перевірки передачі активів» [2].

Криптовалюта, з одного боку, схожа на звичайні гроші: її можна обміняти на долари, євро, рублі тощо. Віртуальними грошима можна розрахуватися за покупку в Інтернеті, їх можуть вкрати. З іншого боку, спільного з тією ж гривнею у біткоїна дуже мало. У нього немає фізичної форми, немає емітента – юридичної особи, яка його випускає. Як немає і одного місця, де знаходяться дані про криптовалюту – ця інформація зберігається на сотнях комп'ютерів одночасно як торрент-файли. Виходячи з цього, як таких біткоїнів немає, є тільки інформація про їх передачу.

Відмінність криптовалюти від звичайних грошей – те, як відбувається передача грошей від однієї людини іншій.

Наприклад, у вас є банківська карта, яка прив'язана до банківського рахунку. Банк фіксує інформацію про гроші на рахунку: скільки коштів надійшло або списалося, звідки, куди і о котрій годині. За це він щорічно справно списує з вас гроші. Плюс ви платите йому під час переказу грошей на інший рахунок. Якщо банк вирішить, що активність на вашому рахунку підозріла – він має повне право його заморозити. А гроші з вашого рахунку можете зняти не тільки ви, але і, наприклад, судовий пристав. У підсумку ми маємо купу комісій і ризик, що хтось заарештує частину ваших грошей або заморозить рахунок цілком. А ось біткоїн такого не допустить, бо в його основі не банк, а блокчейн.

Блокчейн (ланцюжок блоків) – це розподілена база даних, у якій пристрої зберігання даних не підключені до загального сервера. Ця база даних зберігає постійно зростаючий список упорядкованих записів, які називають блоками. Кожен блок містить мітку часу і посилання на попередній блок [5].

Застосування шифрування гарантує, що користувачі можуть змінювати тільки ті частини ланцюжка блоків, якими вони «володіють», у тому сенсі, що у них є закриті ключі, без яких запис у файл неможливий. Крім того, шифрування забезпечує синхронізацію копій розподіленого ланцюжка блоків у всіх користувачів [5].

Безпека в технології блокчейн забезпечується через децентралізований сервер, що проставляє мітки часу, і однорангові мережеві з'єднання. У результаті формується база даних, яка управляється автономно, без єдиного центру. Це робить ланцюжки блоків дуже зручними для реєстрації подій та операцій з даними, управління ідентифікацією та перевірки походження.

Біткоїн побудований на основі надійного доказу і ретельної верифікації. Верифікація – ключовий робочий принцип і механізм біткоїну. Кожна операція фіксується всіма користувачами мережі таким чином, що вони ведуть єдиний загальний реєстр балансу і руху коштів. Всякий раз, коли один користувач переводить деяку кількість криптовалюти іншому користувачеві, всі члени мережі можуть підтвердити, що платник має потрібну суму, і вузли мережі кожні 10 хвилин змагаються за те, хто першим оновить реєстр, ввівши в нього новий блок транзакцій. Для того щоб вузол зробив запис у реєстрі, йому

потрібно витратити обчислювальні потужності і вирішити складну задачу. Так влаштована система доказу роботи: тільки за правильного рішення блок може бути доданий до реєстру і верифікований усіма користувачами мережі. Якщо рішення задачі буде сфальсифіковано, потужності згорять даремно. Якщо ж комп'ютер надає вірний доказ роботи і заявляє транзакцію, інші машини мережі «голосують» за її валідність. Коли більшість машин проголосують за схвалення блоку, вузли починають записувати транзакцію в новий блок, який додається до попереднього, а потім переходять до вирішення наступного доказу роботи. Тут необхідно зазначити, що вузол, який додав до реєстру валідний блок транзакцій, отримує винагороду у вигляді партії випущених біткоїнів плюс комісію, виплачену учасниками транзакції. Цей процес прийнято називати майнінгом.

Розрізняють два способи зберігання криптовалюти: «гарячий» і «холодний» [6].

«Гарячий» називається так через те, що монети в ньому завжди доступні онлайн, і ви можете витратити їх у будь-який момент. Такі гаманці вимагають доступу до Інтернету, оскільки вони підтримують активне з'єднання з блокчейном. Також під час застосування гарячого гаманця треба розуміти, що інформація про використання гаманця, наприклад така, як IP-адреса, може бути доступна третім особам.

«Холодний», навпаки, призначений для автономного зберігання без підключення до мережі. Для цього можна використовувати особистий комп'ютер, телефон, флеш-карту або навіть звичайний аркуш паперу, але найбільш безпечними вважаються апаратні гаманці.

Криптовалюти класифікуються як підмножина цифрових валют, а також як підмножина альтернативних та віртуальних валют [3]. Всі типи криптовалют децентралізовані – вони функціонують самостійно і не розробляються та не регулюються єдиним центральним органом керування. Отже, вартість криптовалют встановлюють лише учасники ринку, які беруть участь у процесі купівлі та продажу на платформі обміну.

Нараховують понад 1000 видів криптовалют, і з розвитком цієї сфери їх кількість постійно зростає. Ринок криптовалют функціонує і дає змогу проаналізувати детальніше їхню вартість. Розглянемо 5 найбільших за обсягом капіталізації видів (табл. 1).

У 2017 р. біткоїн закріпився на позначці більше 1000 дол. США, в другій половині цього ж року почався стрімкий стрибок біткоїна вгору. У грудні 2017 р. вартість перевищила 12 000 дол. США.

Нині біткоїн (Bitcoin) є найпоширенішою і найдорожчою криптовалютою. Натепер його вартість становить понад 8000 дол. США за одну одиницю (змінюється щодня у бік зростання), обсяг капіталізації першої в світі децентралізованої криптовалюти становить понад 154 млрд дол. США, що становить 60% світового ринку криптовалют [7].

Що стосується ставлення України до криптовалюти, можна сказати, що є наявний дисбаланс між економічними

Таблиця 1

Рейтинг найбільших криптовалют за капіталізацією (станом на 2018 рік)

№	Назва	Скорочення	Ринкова капіталізація, млн. дол. США	Ціна, дол. США	Кількість «монет» для купівлі, шт.
1	Bitcoin	BTC	218063	13039	16724075
2	Ethereum	ETH	43076	448	96169133
3	Bitcoin Cash	DCH	24748	1470	16840800
4	IOTA	MIOTA	13576	4,88	277953028
5	Ripple	XPR	9273	0,2393	38739145009

Джерело: розроблено автором на основі [3]

реаліями ринку та розвитком законодавства, що ускладнює створення формально-інституціональних норм регламентації процедури емісії та обігу криптовалюти і посилює можливі ризики на макро- і мікрорівнях [8]. Незважаючи на інституціональну невизначеність, у 2017 р. Україна впевнено увійшла до числа країн-лідерів із використання криптовалюти. Найбільш популярними в Україні в 2017 р. криптовалютами є Bitcoin, Ethereum, Dash, Monero, Ripple.

Спочатку Національний банк України прирівняв криптовалюту до грошових сурогатів, які не мають реальної вартості і заборонені до використання фізичними та юридичними особами. Однак після тривалих консультацій з біткоїн-спільнотами в 2016 р. на Україні був підписаний меморандум про запуск системи децентралізованих онлайн-аукціонів у державних установах на муніципальних і обласних рівнях, створеної для приватизації і оренди державного майна та видачі ліцензій. Також була представлена концепція порталу електронного уряду E-Ukraine з метою взаємодії громадян, бізнесу та держави [9].

З 2016 року Українська біржа стала першим у світі майданчиком, де здійснювалися торги ф'ючерсами (похідними цінними паперами) на криптовалюту [10].

Разом з тим в Україні досі не вироблено підходу до регулювання криптовалютної діяльності та визначення правового статусу цифрових валют. Однак у судовій практиці відзначається, що «біткоїни не є рідчю в розумінні ст. 179 Цивільного кодексу України і не мають ознак матеріального світу».

При цьому до доходів фізичних і юридичних осіб, отриманих у вигляді цифрової валюти, застосовуються стандартні правила оподаткування.

Норми про відповідальність за обіг криптовалюти на Україні ґрунтуються на ч. 2 ст. 32 Закону України «Про Національний банк України», згідно з яким випуск і обіг інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу на території України забороняється.

Біткоїн як технологія пропонує своїм користувачам певні переваги. Власники монет, майнери і оператори вузлів мережі отримують економічну вигоду від роботи з біткоїнами. В системі біткоїну незамінних частин (і людей) не буває. Якщо хтось захоче внести зміни в односторонньому порядку, система прекрасно обійдеться без нього і продовжить працювати, як ні в чому не було.

Біткоїн – перший зразок цифрового об'єкта, що змінює власника під час пересилання, тобто відправник перестає бути його власником. Крім цифрової рідкості, він ще й перший приклад абсолютної рідкості: це єдиний ліквідний актив (цифровий або матеріальний) з фіксованою максимальною кількістю, яку неможливо змінити.

Поряд із безліччю переваг криптовалюта має недоліки, в тому числі труднощі в забезпеченні довіри до них внаслідок того, що відсутнє їхнє матеріальне забезпечення і вони не визнані як валюта в більшості держав.

Основною небезпекою для держав є анонімність криптовалюти. Відсутність можливості відстежити учасників грошових операцій створює сприятливі умови шахраям у відмиванні грошей та ухилянні від податків, а також фінансуванні терористичних угруповань.

Іншими недоліками криптовалют є їхня велика волатильність, дедалі більші відсотки конвертованості в загальновідомі валюти, протидія їхньому обороту з боку окремих держав, можливість хакерських атак на спеціалізовані біржі й організації, а також те, що не можна змінити код операції після її проведення, тобто відкликати платіж. Також через незворотність платежів у цифровій валюті є ризик у громадян бути обдуреними.

Можна сказати, що двома найбільшими перевагами криптовалюти є те, що її неможливо підробити, а транзакції не можуть бути оскаржені та відкликані платником. Крім того, транзакції з використанням криптовалюти є анонімними. Також вона дає можливість уникнути прив'язки до курсу валют, процентних ставок та комісії за транзакції. Але, незважаючи на її популярність та постійне зростання ціни, цифрова валюта все ж пов'язана з певним ризиком. Коливання курсу криптовалюти завжди дуже різке, неминучі обвали на ринку – все це лише підвищує ризик використання криптовалюти в сучасній економіці.

Висновки. Практично всі держави світу, які так чи інакше зіткнулися з розвитком обороту криптовалюти на своїй території, змушені реагувати відповідно до тенденцій ведення бізнесу в своїй країні і функціонування національних стандартів оподаткування. Залишаючись осторонь від стрімкої глобалізації та інформатизації, забороняючи криптовалюти, держави ризикують опинитися на узбіччі світової фінансової економіки.

За оцінками експертів, Україна поряд із низкою інших країн лідирує у сфері розроблення і розвитку технології блокчейн. Згідно зі статистикою, кожен десятий житель країни має криптовалюту. Станом на 2018 рік українці володіли криптовалютою на суму 98,7 млрд грн (\$3,5 млрд). Українські компанії, що працюють з цифровими активами, з 2017 року залучили інвестицій як мінімум на 160 млн доларів [11].

Багато міжнародних інноваційних компаній мають українське коріння: в числі творців або розробників є українці або вони працюють в українських офісах. Однак через відсутність законодавчої бази такі компанії часто не можуть офіційно працювати в українській юрисдикції.

Очевидно, що завдяки своїм політичним, економічним, гуманітарним та юридичним перевагам криптовалюта і блокчейн-технології перетворюються в проривну інновацію, здатну докорінно змінити більшість аспектів життя світового співтовариства. І якщо це відбудеться, ми отримаємо повний контроль над власними фінансами, матимемо можливість довільно вибирати отримувача переказів, сплачуючи при цьому мінімальну комісію.

Список використаних джерел:

1. Шевчук О. Криптовалюта. Начало. *Независимый АУДИТОР*. 2014. № 5. С. 94–115.
2. Antonopoulos A.M. (2016). UNLOCKING DIGITAL CRYPTOCURRENCIES: Mastering Bitcoin, p. 8.
3. Майнер как профессия, или как заработать достойные деньги в кризис. URL: <http://gordonua.com/news/business/mayner-kak-professiya-ili-kakzarobotat-dostoynye-dengi-v-krizis-129748.html> (дата звернення: 20.05.2019).
4. Вартість bitcoin зросла на 51% від початку травня. URL: <https://hromadske.ua/posts/vartist-bitcoin-zrosla-na-51-vid-pochatku-travnja-bilshe-nizh-bud-yakoyi-inshoyi-kriptovalyuti> (дата звернення: 30.05.2019).
5. Что такое блокчейн? Расскажем простыми словами. URL: <https://coinspot.io/beginners/chto-takoe-blokchejn-rasskazhem-prostymi-slovami/> (дата звернення: 24.05.2019).
6. Как добыть криптовалюту в домашних условиях. URL: <https://www.vedomosti.ru/finance/articles/2017/06/23/695661-dobit-kriptovalyuti> (дата звернення: 26.04.2019).
7. Karame O.G., Androulaki E., Sapkin S. Two Bitcoins at the Price of One? Double-Spending Attacks on Fast Payments in Bitcoin. URL: <https://eprint.iacr.org/2012/248.pdf> (дата звернення: 01.05.2019).
8. Майнинг эфириума за 5 минут. URL: <https://habr.com/ru/post/407777/> (дата звернення: 20.05.2019).

9. В Киеве подписан исторический Меморандум о запуске блокчейн-платформы e-Auction 3.0. URL: <https://forklog.com/v-kieve-podpisan-istoricheskij-memorandum-o-zapuske-blokchejn-platformy-e-auction-3-0/> (дата звернення: 31.05.2019).
10. На Украинской бирже стартовали торги фьючерсами на биткоин. URL: <https://forklog.com/na-ukrainskoj-birzhe-startovali-torgi-fyuchersami-na-bitkoin/> (дата звернення: 31.05.2019).
11. Украина: перспективы криптовалют в 2019 году. URL: <https://coinspot.io/law/europe/ukraina-perspektivy-kriptoalyut-v-2019-godu/> (дата звернення: 31.05.2019).

References:

1. Shevchuk O. (2014). Kriptoalyuta. Nachalo [Cryptocurrency. Start]. *Nezavisimyy AUDITOR*, no 5, pp. 94–115. (in Russian)
2. Antopoulos A.M. (2016). UNLOCKING DIGITAL CRYPTOCURRENCIES: Mastering Bitcoin, p. 8.
3. Mayner kak professiya, ili kak zarobotat dostoynye dengi v krizis [Miner as a profession, or how to earn decent money in a crisis]. URL: <http://gordonua.com/news/business/mayner-kak-professiya-ili-kakzarobotat-dostoynye-dengi-v-krizis-129748.html> (accessed: 20.05.2019).
4. Vartist bitcoin zrosla na 51% vid pochatku travnia [The value of bitcoin has increased by 51% since the beginning of May]. URL: <https://hromadske.ua/posts/vartist-bitcoin-zrosla-na-51-vid-pochatku-travnnya-bilshe-nizh-bud-yakoyi-inshoyi-kriptoalyuti> (accessed: 30.05.2019).
5. Chto takoe blokcheyn? Rasskazhem prostymi slovami [What is a blockchain? Let's tell in simple words]. URL: <https://coinspot.io/beginners/chtotakoe-blokchejn-rasskazhem-prostymi-slovami/> (accessed: 24.05.2019).
6. Kak dobyt kriptoalyutu v domashnih usloviyah [How to get cryptocurrency at home]. URL: <https://www.vedomosti.ru/finance/articles/2017/06/23/695661-dobit-kriptoalyutu> (accessed: 26.04.2019).
7. Karame O.G., Androulaki E., Capkun S. Two Bitcoins at the Price of One? Double-Spending Attacks on Fast Payments in Bitcoin. URL: <https://eprint.iacr.org/2012/248.pdf> (accessed: 01.05.2019).
8. Mayning efiriuma za 5 minut [Mining of etherium in 5 minutes]. URL: <https://habr.com/ru/post/407777/> (accessed: 20.05.2019).
9. V Kieve podpisany istoricheskiy Memorandum o zapuske blokcheyn-platformy e-Auction 3.0 [In Kiev, signed a historic memorandum on the launch of the blockchain platform e-Auction 3.0]. URL: <https://forklog.com/v-kieve-podpisan-istoricheskij-memorandum-o-zapuske-blokchejn-platformy-e-auction-3-0/> (accessed: 31.05.2019).
10. Na Ukrainskoy birzhe startovali torgi fyuchersami na bitkoin [On the Ukrainian stock exchange started trading in bitcoin futures]. URL: <https://forklog.com/na-ukrainskoj-birzhe-startovali-torgi-fyuchersami-na-bitkoin/> (accessed: 31.05.2019).
11. Ukraina: perspektivy kriptoalyut v 2019 godu [Ukraine: the prospects for cryptocurrency in 2019]. URL: <https://coinspot.io/law/europe/ukraina-perspektivy-kriptoalyut-v-2019-godu/> (accessed: 31.05.2019).

ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ПРИМЕНЕНИЯ КРИПТОВАЛЮТЫ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ В УКРАИНЕ

Аннотация. Сегодня финансовые системы отдельных стран, как и другие стороны экономики, совершенствуются и прогрессируют в контексте развития глобализации, распространения ИТ-технологий и всеобщей компьютеризации. На замену традиционным деньгам, которые эмитирует государство, приходит электронная криптовалюта. Буквально за последний год криптовалюта завоевала к себе интерес не только людей, но целых государств, которые начали активно внедрять эту валюту в свой повседневный оборот. Это средство платежа становится популярным в развитых странах мира. Поэтому важно проанализировать и спрогнозировать детали появления и развития новой валюты для признания ее в качестве средства платежа. В статье определены преимущества и недостатки использования криптовалюты в условиях современной рыночной экономики. Приведено сравнение уровня капитализации пяти основных криптовалют в мире. Определены методы хранения криптовалюты, способы ее эмиссии, понятие блокчейна.

Ключевые слова: криптовалюта, биткоин, блокчейн, майнинг, виртуальные деньги, фиатные деньги.

THE ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF CRYPTOCURRENCIES IN THE CONDITIONS OF MODERN MARKET ECONOMY IN UKRAINE

Summary. The modern stage of money evolution is associated with the development of virtual economy as a part of the global economic system, the base of which is formed by an interactive business based on informational technology. Nowadays, the financial systems of particular countries, as well as other aspects of the economy, are improving and progressing in the context of globalization, the spread of IT technologies and general computerization. In order to replace the traditional money issued by the state, the electronic cryptocurrency is coming. This means of payment is already gaining momentum in use in the developed world. The prospects of using cryptocurrency in Ukraine resulting from the modern Ukrainian consumer who is particularly in need of promptness, security calculations, certainty, the absence of third parties, the independence of the monetary unit value from the political situation in the country, and cryptocurrencies meet these needs, while Ukrainian users admit their efficiency. The dynamics of the purchase price of bitcoins during 2017-2018 has a tendency to increase. The end of 2018 is characterized by a significant rise in the price of bitcoin, which is conditioned by shocks on Chinese exchanges, the UK's exit from the European Union and other factors. Today, there is no generally accepted definition of cryptocurrency due to the complexity and innovation of this economical phenomenon. It is necessary to identify the specific features of cryptocurrencies that determine the advantages of their use for investors, to cover the storage and cryptocurrencies' emission. At the same time, it is necessary to emphasize the existence of legal, economic and technological risks. In addition, the prevalence of calculations using cryptocurrencies and the emergence of specialized cryptocurrency exchanges requires the establishment of effective mechanism of investment management in cryptocurrency and regulation of the cryptocurrency market. Therefore, it is important to analyse and identify the advantages and disadvantages of using cryptocurrency for further forecasting its development as a means of payment.

Key words: cryptocurrency, bitcoin, blockchain, mining, fiat money.

Шелеметьєва Т. В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного туризму
Запорізького національного технічного університету

Shelemetieva Tetiana
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International Tourism
Zaporizhzhia National Technical University

МОДЕЛЮВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті зазначено, що найбільш важливими і значними факторами, що впливають рівень розвитку туризму в Україні, є наступні: загальноекономічні фактори (добробут суспільства і збільшення вільного часу; взаємозв'язок розвитку попиту на ринку туризму і загальноекономічної кон'юнктури); фактори культурного та суспільно-психологічного характеру; соціально-демографічні фактори (вікова структура; структура сім'ї; рівень доходів та освіти населення; співвідношення міського і сільського населення); особистісно-поведінкові фактори. У роботі використано економетричне моделювання. На основі офіційних статистичних даних проаналізовано можливості впливу фінансово-економічних та соціально-демографічних факторів на розвиток туризму в Україні на основі кореляційно-регресійного аналізу. Запропоновано враховувати наведені фактори, які дадуть можливість більш ретельно прогнозувати тенденції розвитку туризму в країні. Використано відсів незначущих факторів на розвиток сфери туризму в Україні на основі t-критерію Стьюдента. Для побудови регресійної моделі використано метод найменших квадратів. Розраховано прогнозні значення прямого внеску туризму у ВВП України на 2019-2020 рр. Здійснено перевірку отриманих прогнозних значень шляхом побудови трендової моделі.

Ключові слова: фактори впливу, розвиток туризму, показники, моделювання, кореляційна матриця, регресійна модель, прогнозування.

Вступ та постановка проблеми. Сьогодні політика країни щодо розвитку національної економіки повинна бути однаково зорієнтованою на захист пріоритетних галузей виробничої та невиробничої сфер, створювати передумови задля досягнення суб'єктами господарювання цих галузей конкурентоспроможного рівня в умовах глобального простору, базуватися на використанні ефективних форм і методів державного регулювання пріоритетних для країни галузей. Туризм відіграє важливу роль в розвитку національної економіки будь-якої країни, активно сприяє її інтеграції у світовий ринок. Він зумовлює збільшення доходної частини бюджету за рахунок податків, що можуть бути прямими (плата за візу, митний збір) або непрямими (збільшення заробітної плати робітників спричинює збільшення сум прибуткового податку, що сплачується ними в бюджет). Крім цього, туризм має широкі можливості для залучення іноземної валюти і різного роду інвестицій. Актуальний математичний апарат економетричного моделювання дає можливість знайти чисельні розв'язки побудованих моделей, виступає важливим інструментом при розв'язанні задач різних рівнів і напрямів економічного розвитку, в тому числі при дослідженні динаміки прямого внеску туризму у ВВП України. У зв'язку з цим актуальним є науково-практичні розробки щодо удосконалення методичного апарату моделювання та прогнозування тенденцій розвитку туризму в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Математичне моделювання туристичної сфери як соціально-економічної системи спирається на досить всебічний та глибоко розроблений апарат економіко-математичних методів і моделей. Проблемам моделювання та прогнозування розвитку туризму в Україні присвятили свої роботи такі вчені як: Р. Балашова, Г. Кармелюк, М.П. Барна, В.Я. Данилов, В.В. Дружиніна та ін. Наукові дослідження стану та динаміки розвитку туризму в Україні в умовах

трансформації національної економіки характеризуються недостатнім застосуванням економетричних методів та моделей. Тому доцільним є вивчення міжнародних наукових напрацювань у дослідженні туристичної галузі засобами економетричного моделювання.

Метою статті є прогнозування прямого внеску туризму у ВВП України та виявлення факторів впливу на його зміну з використанням економетричних методів і моделей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначимо, що туризм є масовою та соціальною категорією, та він формується на основі багатьох факторів, вплив яких може визначати рівень туристичного попиту та розвиток туристичної галузі в цілому. Спад або підйом національної економіки істотно впливає на динаміку туристичних потоків. Внаслідок зростання туристичних потоків відповідно зростає й рівень вкладу туризму у світову економіку. Нині світова туристична система формує 9,5% ВВП і забезпечує 266 млн робочих місць в економіці. На основі поточної тенденції і прогнозу на майбутнє аналітики Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО, від англ. World Tourism Organization, UNWTO) припускають, що кількість міжнародних туристичних візитів у світі зростає на 4–6% [1, с. 6]. За інформацією Всесвітньої ради туризму та подорожей (WTTC) у 2017 році прямий внесок від сфери туризму у ВВП України склав 39,6 млрд грн (1,5% ВВП України), а загальний внесок – 147,2 млрд грн (5,7% ВВП України).

Як зазначає С.Ю. Цюхля, на розвиток туристичної галузі впливає велика кількість різноманітних та багатограних факторів: постійних та мінливих [2]. Фактори в туризмі – це момент, суттєва обставина туристичної практики. При прогнозуванні та плануванні розвитку туристичної галузі необхідно враховувати дію факторів впливу. Наявність сприятливих факторів приводить до лідерства

окремих регіонів і країн у світовому туризмі, і, навпаки, небажані фактори знижують туристичний потік. Існує багато точок зору вчених стосовно їх класифікації.

Т.В. Момент пропонує основні фактори, що впливають на розвиток туризму розподілити на дві групи: статичні і динамічні. Статичні мають незмінне в часі значення (природно кліматичні, географічні, культурно-історичні фактори). До динамічних факторів відносяться: демографічні; соціальні; економічні; культурні; науково-технічний прогрес; міжнародні фактори [3].

Н.Л. Жукова зазначає, що «...увесь комплекс факторів, що впливають на розвиток туристичної галузі, поділити на дві групи: фактори, діючі незалежно від діяльності організацій туризму; фактори, що сприяють розвитку туризму, активно використовувани туристичними організаціями у своїй діяльності» [4, с. 27].

І.М. Писаревський виділяє наступні групи факторів впливу на розвиток туристичного ринку: статичні та динамічні; зовнішні та внутрішні; екстенсивні та інтенсивні; стимулюючі фактори [5, с. 38].

На нашу думку, найбільш важливими і значними факторами, що впливають на зміну рівня попиту на туристичному ринку, є наступні:

- загальноекономічні фактори (добробут суспільства і збільшення вільного часу; взаємозв'язок розвитку попиту на ринку туризму і загальноекономічної кон'юнктури);
- фактори культурного та суспільно-психологічного характеру;
- соціально-демографічні фактори (вікова структура; структура сім'ї; рівень доходів та освіти населення; співвідношення міського і сільського населення);
- особистісно-поведінкові фактори.

Базуючись на теоретичних засадах розвитку туристичної сфери, а також з урахуванням можливості отримання необхідної статистичної інформації за певний проміжок часу, в якості результативного показника, що характеризує рівень розвитку туризму в країні Y , був прийнятий прямий внесок туризму у ВВП України за 2008-2018 рр. у млн. грн. Він досить просто розраховується як добуток номінального ВВП на частку прямих надходження від туризму до ВВП України за цей же період часу [6].

У факторне середовище, що визначає рівень розвитку туризму в Україні Y , ми включили максимальну кількість ознак, теоретично пов'язаних з рівнем розвитку туризму. Розглядалися наступні показники, включаючи фактор часу:

X_2 – чисельність наявного населення, тис. осіб;

X_3 – чисельність вікової групи населення 0-15 років, тис. осіб;

X_4 – чисельність вікової групи населення 16-59 років, тис. осіб

X_5 – чисельність вікової групи населення 60 років і старше, тис. осіб;

X_6 – чисельність міського населення, тис. осіб;

X_7 – чисельність сільського населення, тис. осіб;

X_8 – середньорічний дохід населення в розрахунку на одну особу, грн.;

X_9 – середньорічний темп росту інфляції, %

X_{10} – рівень народжуваності, проміле;

X_{11} – рівень смертності, проміле;

X_{12} – рівень безробіття, %

X_{13} – середня місячна пенсія, грн.;

X_{14} – середня місячна заробітна плата, грн.;

X_{15} – час t ($t = 1, 2, \dots, 11$).

Нами використовувалися офіційні статистичні дані за факторами X_2 - X_{14} разом з результативною ознакою Y за 2008-2018 рр. [7].

Оскільки кількість факторних показників перевищує число спостережень ($15 > 11$), то побудувати модель залежності Y від чинників X_2 - X_{14} не представляється можливим. Тому, на першій стадії дослідження залежності прямого внеску туризму у ВВП України від змінних X_2 - X_{14} було вирішено скоротити середовище моделювання за допомогою визначення щільності кореляційного зв'язку між Y і всіма факторами на основі розрахунку коефіцієнтів парної кореляції Пірсона:

$$r_{YX} = \frac{\text{cov}(Y, X)}{\sigma_Y \sigma_X} = \frac{\sum_{i=1}^N (Y_i - \bar{Y})(X_i - \bar{X})}{N \sigma_Y \sigma_X} \quad (1)$$

де $\bar{Y}$, $\bar{X}$ – середні значення змінних; σ_Y , σ_X – середні квадратичні (стандартні) відхилення змінних; N – обсяг вибірки спостережень (довжина ряду динаміки).

Знаходження коефіцієнтів парної кореляції за формулою (1) здійснюмо за допомогою розрахунку кореляційної матриці всіх змінних на базі системи STATISTICA [8-10]. Аналіз кореляційної матриці показує, що найбільш щільні зв'язки прямого внеску туризму у ВВП України спостерігаються з чинниками X_2 , X_4 , X_8 , X_{10} , X_{13} - X_{15} . Усі інші фактори слабо впливають на результативну ознаку Y . Тому середовище моделювання можна суттєво скоротити, залишив у ньому лише вказані головні чинники.

Розрахунок першої регресійної моделі прямого внеску туризму у ВВП України, в яку увійшли фактори X_2 , X_4 , X_8 , X_{10} , X_{13} - X_{15} , наведено в табл. 1. У ній коефіцієнти рівняння регресії позначені через «В», t -критерій Стьюдента – через « $t(3)$ », імовірність помилки при перевірці

Таблиця 1

Лістинг розрахунку першого рівняння регресії в системі STATISTICA*

Regression Summary for Dependent Variable: Y						
R= ,99892179 RI= ,99784475 Adjusted RI= ,99281582						
F(7,3)=198,42 p<,00054 Std.Error of estimate: 816,16						
	BETA	St. Err. of BETA	B	St. Err. of B	t(3)	p-level
Intercept			154404	27491,15	5,6165	0,0112
VAR2	1,5569	0,8217	9,3762	4,9482	1,8949	0,1544*
VAR4	-3,5413	1,1934	-21,958	7,4000	-2,9674	0,0592
VAR8	3,0832	0,8943	2,1563	0,6254	3,4478	0,0410
VAR10	0,4141	0,1281	4877,74	1508,779	3,2329	0,0481
VAR13	2,3436	0,1892	46,9957	3,7940	12,3868	0,0011
VAR14	-3,3749	0,8171	-14,435	3,4948	-4,1303	0,0257
VAR15	-2,8592	0,3474	-8301,1	1008,477	-8,2313	0,0038

Джерело: розраховано автором

* Кольором помічені фактори з високою імовірністю помилки

нульової гіпотези – через «p-level». Останні два параметри використовуються для відсіву незначущих факторів, для яких значення t (3) мале, а p-level > 0,05 (так званий 5-відсотковий рівень значущості).

Аналіз стовпця p-level табл. 1 показує, що змінна X_2 не значущо впливає на результативний показник Y . Тому її було вирішено вилучити з подальшого дослідження з перерахунком усіх параметрів моделі (табл. 2).

В подальшому відсіви не значущих факторів продовжувався в процесі так званого покрокового регресійного аналізу, коли на кожному кроці з моделі виключалась одна змінна за критерієм $\max(p\text{-level}) > 0,05$ (див. табл. 3, 4).

Таким чином, на четвертому кроці покрокового регресійного аналізу була отримана статистично надійна модель (F-критерій = 85,2; імовірність помилки $p < 0,00002$), у якій чотири значущих змінних (p-level < 0,05) пояснюють більш ніж 97% варіації прямого внеску туризму у ВВП України (скорегований на число ступенів вільності коефіцієнт детермінації дорівнює 0,9712). Тобто побудоване рівняння регре-

сії є високо надійним і точним. Представимо його в явному вигляді, використовуючи дані стовпця «В» таблиці 4:

$$Y = 102870,918 - 7,486X_4 + 9627,846X_{10} + 50,633X_{13} - 6079,571X_{15}. \quad (2)$$

Отже, після статистичного відсіву незначущих змінних в моделі залишилося 4 фактора, два з яких (X_{10} , X_{13}) прямо впливають на прямий внесок туризму у ВВП України, а два інших (X_4 , X_{15}) – зворотно. Це означає, що з підвищенням рівня народжуваності і середньомісячної пенсії розвиток туризму прискорюється, а ріст чисельності вікової групи населення 16-59 років і час негативно впливають на нього. Тому знаки коефіцієнтів усіх факторів моделі (2) в принципі узгоджуються з теоретичними уявленнями про направлення їхнього впливу на Y . Висновок можна зробити такий: майбутня молодь і пенсіонери є драйверами туризму в нашій країні, в той час як представники населення середнього віку виявляються гальмами його розвитку.

Таблиця 2

Лістинг розрахунку другого рівняння регресії в системі STATISTICA

Regression Summary for Dependent Variable: Y						
R= ,99762984 RI= ,99526530 Adjusted RI= ,98816325						
F(6,4)=140,14 p<,00013 Std.Error of estimate: 1047,6						
	BETA	St. Err. of BETA	B	St. Err. of B	t(4)	p-level
Intercept			170496	33561,71	5,080066	0,00708
VAR4	-1,2928	0,163036	-8,0162	1,010933	-7,929551	0,00137
VAR8	2,4218	1,056835	1,69375	0,739113	2,291604	0,08371*
VAR10	0,3984	0,164063	4693,49	1932,635	2,428547	0,07209
VAR13	2,5221	0,210631	50,5744	4,223691	11,97399	0,00028
VAR14	-2,6769	0,936214	-11,449	4,004226	-2,859296	0,04596
VAR15	-2,3314	0,266418	-6768,8	773,4884	-8,751043	0,00094

Джерело: розраховано автором

* Кольором помічені фактори з високою імовірністю помилки

Таблиця 3

Лістинг розрахунку третього рівняння регресії в системі STATISTICA

Regression Summary for Dependent Variable: Y						
R= ,99450957 RI= ,98904929 Adjusted RI= ,97809858						
F(5,5)=90,318 p<,00007 Std.Error of estimate: 1425,0						
	BETA	St. Err. of BETA	B	St. Err. of B	t(5)	p-level
Intercept			155792	44810,32	3,47669	0,01772
VAR4	-1,2833	0,221698	-7,9571	1,374677	-5,788376	0,00217
VAR10	0,5256	0,210024	6190,92	2474,051	2,502343	0,05433
VAR13	2,7275	0,259274	54,6934	5,199106	10,51977	0,00013
VAR14	-0,6214	0,364866	-2,6579	1,560546	-1,703157	0,14927
VAR15	-2,0162	0,310348	-5853,6	901,0303	-6,496549	0,00129

Джерело: розраховано автором

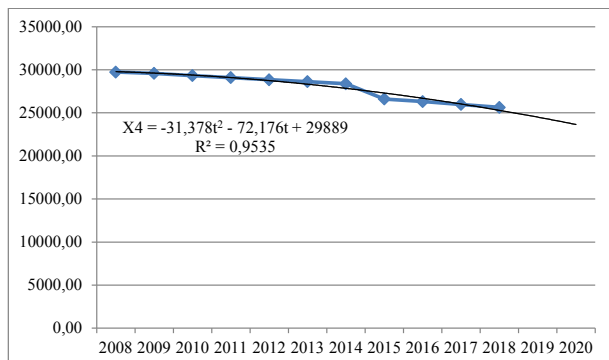
Таблиця 4

Лістинг розрахунку четвертого рівняння регресії в системі STATISTICA

Regression Summary for Dependent Variable: Y						
R= ,99131037 RI= ,98269625 Adjusted RI= ,97116042						
F(4,6)=85,186 p<,00002 Std.Error of estimate: 1635,2						
	BETA	St. Err. of BETA	B	St. Err. of B	t(6)	p-level
Intercept			102871,918	37050,49	2,776506	0,03214
VAR4	-1,2074	0,249207	-7,486	1,545247	-4,844788	0,00287
VAR10	0,8173	0,139431	9627,846	1642,477	5,861786	0,00109
VAR13	2,525	0,264392	50,633	5,301746	9,550193	7,5E-05
VAR15	-2,094	0,352246	-6079,571	1022,674	-5,944781	0,00101

Джерело: розраховано автором

Застосуємо отримане рівняння регресії (2) для прогнозування рівня прямого внеску туризму у ВВП України на 2019-2020 рр. [11; 12]. З цією метою побудуємо прогнозні оцінки факторів X_4 , X_{10} , X_{13} за вказані роки (див. рис. 1, 2, 3).

Рис. 1. Фактична і вирівняна за параболою 2-го ступеня динаміка чисельності групи населення України віком 16-59 років за 2008-2018 рр. та прогноз на 2019-2020 рр.

Джерело: побудовано автором

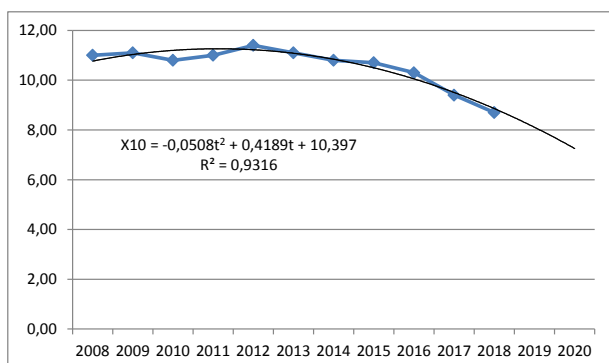
Прогноз на 2019 р. ($t = 12$)

$$X_4^{2019} = -31,378t^2 - 72,176t + 29889 = -31,378 \times 12^2 - 72,176 \times 12 + 29889 = 24504 \text{ (тис. осіб).}$$

Прогноз на 2020 р. ($t = 13$)

$$X_4^{2020} = -31,378t^2 - 72,176t + 29889 = -31,378 \times 13^2 - 72,176 \times 13 + 29889 = 23648 \text{ (тис. осіб).}$$

Оскільки чисельність даної вікової групи населення України має тенденцію до зниження, то це буде позитивно впливати на рівень розвитку туризму в майбутньому.

Рис. 2. Фактична і вирівняна за параболою 2-го ступеня динаміка народжуваності в Україні за 2008-2018 рр. та прогноз на 2019-2020 рр.

Джерело: побудовано автором

Прогноз на 2019 р. ($t = 12$)

$$X_{10}^{2019} = -0,0508t^2 + 0,4189t + 10,397 = -0,0508 \times 12^2 + 0,4189 \times 12 + 10,397 = 8,1086 \text{ (промиле).}$$

Прогноз на 2020 р. ($t = 13$)

$$X_{10}^{2020} = -0,0508t^2 + 0,4189t + 10,397 = -0,0508 \times 13^2 + 0,4189 \times 13 + 10,397 = 7,2575 \text{ (промиле).}$$

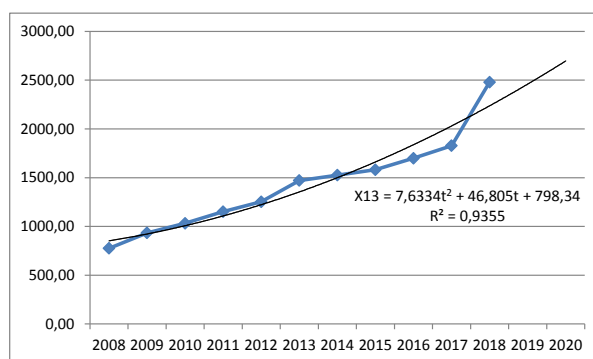
Зниження народжуваності в Україні негативно вплине на рівень розвитку туризму в 2019-2020 рр.

Прогноз на 2019 р. ($t = 12$).

$$X_{13}^{2019} = 7,6334t^2 + 46,805t + 798,34 = 7,6334 \times 12^2 + 46,805 \times 12 + 798,34 = 2459,2 \text{ (грн.)}$$

Прогноз на 2020 р. ($t = 13$).

$$X_{13}^{2020} = 7,6334t^2 + 46,805t + 798,34 = 7,6334 \times 13^2 + 46,805 \times 13 + 798,34 = 2696,8 \text{ (грн.)}$$

Рис. 3. Фактична і вирівняна за параболою 2-го ступеня динаміка середньої місячної пенсії в Україні за 2008-2018 рр. та прогноз на 2019-2020 рр.

Джерело: побудовано автором

З рис. 3 чітко видно, що середньомісячна пенсія в Україні має сталу тенденцію до зростання, тому це позитивно відіб'ється на рівні розвитку туризму в майбутньому.

Розрахуємо прогнозні значення прямого внеску туризму у ВВП України на 2019-2020 рр. за моделлю (2).

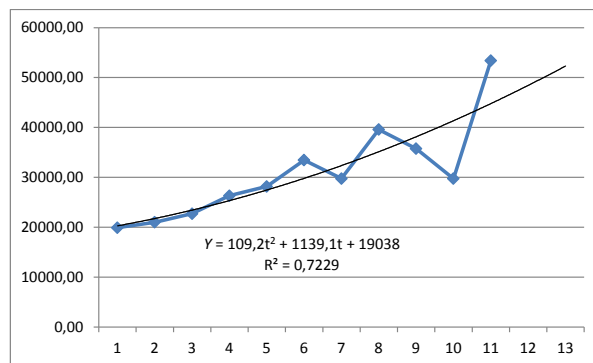
Прогноз на 2019 р. ($X_4^{2019} = 24504$; $X_{10}^{2019} = 8,1086$; $X_{13}^{2019} = 2459,2$; $X_{15}^{2019} = 12$).

$$Y^{2019} = 102870,918 - 7,486X_4 + 9627,846X_{10} + 50,633X_{13} - 6079,571X_{15} = 102870,918 - 7,486 \times 24504 + 9627,846 \times 8,1086 + 50,633 \times 2459,2 - 6079,571 \times 12 = 49064,2 \text{ (млн. грн.)}$$

Прогноз на 2020 р. ($X_4^{2020} = 23648$; $X_{10}^{2020} = 7,2575$; $X_{13}^{2020} = 2696,8$; $X_{15}^{2020} = 13$).

$$Y^{2020} = 102870,918 - 7,486X_4 + 9627,846X_{10} + 50,633X_{13} - 6079,571X_{15} = 102870,918 - 7,486 \times 23648 + 9627,846 \times 7,2575 + 50,633 \times 2696,8 - 6079,571 \times 13 = 53228,7 \text{ (млн. грн.)}$$

Здійснимо перевірку отриманих прогнозних значень прямого внеску туризму у ВВП України на 2019-2020 рр. шляхом побудови трендової моделі (рис. 4).

Рис. 4. Фактична і вирівняна за параболою 2-го ступеню динаміка прямого внеску туризму у ВВП України за 2008-2018 рр. та прогноз на 2019-2020 рр.

Джерело: побудовано автором

Прогноз за параболою 2-го ступеня

Прогноз на 2019 р. ($t = 12$)

$$Y^{2019} = 109,2t^2 + 1139,1t + 19038 = 109,2 \times 12^2 + 1139,1 \times 12 + 19038 = 48432 \text{ (млн. грн.)}$$

Прогноз на 2020 р. ($t = 13$)

$$Y^{2020} = 109,2t^2 + 1139,1t + 19038 = 109,2 \times 13^2 + 1139,1 \times 13 + 19038 = 52301,1 \text{ (млн. грн.)}$$

Порівнюючи отримані результати прогнозування прямого внеску туризму у ВВП України на 2019-2020 рр. за моделлю (2) – 49064,2 млн. грн. і 53228,7 млн. грн.

та за трендовою моделлю (рис. 4) – 48432 млн. грн. і 52301,1 млн. грн., можна зробити висновок, що вони досить близькі й перший із них слід розглядати як оптимістичний прогноз, а другий – як песимістичний.

Висновки. Таким чином, в процесі проведеного дослідження отримані такі висновки. Після статистичного відсіву незначущих змінних в моделі (F-критерій = 85,2; імовірність помилки $p < 0,00002$) залишилося 4 фактора, два з яких прямо впливають на прямий внесок туризму у ВВП України (рівень народжуваності і середньомісячної пенсії), а два інших (чисельність вікової групи населення 16-59 років і час) – зворотно. За розрахунками, чисельність вікової групи

населення України 16-59 років має тенденцію до зниження, на нашу думку, майбутня молодь і пенсіонери будуть драйверами туризму в нашій країні. За прогнозом, зниження народжуваності в Україні негативно вплине на рівень розвитку туризму в 2019-2020 рр. Середньомісячна пенсія в Україні має сталу тенденцію до зростання, тому, це позитивно відіб'ється на рівні розвитку туризму в майбутньому. Отримані на основі економетричного аналізу значення мають достатньо високий рівень статистичної вірогідності, можуть мати практичне застосування з метою прогнозування розвитку туристичної галузі, а також при прогнозуванні туристичних потоків залежно від впливу зовнішніх факторів.

Список використаних джерел:

1. Мазаракі А., Бойко М, Охріменко А. Форсайт розвитку національної туристичної системи. URL: <http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2018/03/02.pdf> (дата звернення: 21.01.2019).
2. Цьохла С.Ю. Систематизація факторів розвитку туристичної індустрії. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Экономика и управление»*. 2009. Том 22(61). № 2. С. 373–380.
3. Момонт Т.В. Основні фактори розвитку ринку туристичних послуг. *Економіка. Управління. Інновації*. 2012. № 1(7). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2012_1_35 (дата звернення: 21.01.2019).
4. Жукова М.А. Индустрия туризма: менеджмент организаций. Москва : Финансы и статистика, 2006. 200 с.
5. Організація туризму : підручник / за ред. І.М. Писаревського. Харків : ХНАМГ, 2008. 541 с.
6. Валовий внутрішній продукт України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2018/> (дата звернення: 20.01.2019).
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.01.2019).
8. Боровиков В.П., Боровиков И.П. Статистический анализ и обработка данных в среде Windows. Москва : Филинь, 1998. 608 с.
9. Боровиков В.П., Ивченко Г.И. Прогнозирование в системе STATISTICA в среде Windows. Москва : Финансы и статистика, 1999. 384 с.
10. Боровиков В.П. STATISTICA – Статистический анализ и обработка данных в среде Windows. Москва : ИИД «Филинь», 1998. 608 с.
11. Янковий О.Г., Яшкіна О.І. До проблеми вибору математичної форми трендів при прогнозуванні соціально-економічних показників. *Вісник соціально-економічних досліджень. Збірник наукових праць ОДЕУ*. 2003. № 14. С. 341–346.
12. Янковой А.Г. Математико-статистические методы и модели в управлении предприятием : учебное пособие. Одесса : ОНЭУ, 2014. 250 с.

References:

1. Mazaraki A., Bojko M, Okhrimenko A. Forsajt rozvytku nacional'noji turystychnoji systemy [Forsyth development of the national tourism system]. Available at: <http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2018/03/02.pdf> (accessed 21 January 2019).
2. Cjokhla S.Ju. (2009). Systematyzacija faktoriv rozvytku turystychnoji industriji [Systematization of factors of development of tourist industry]. *Scientific notes of the Taurida National University V.I. Vernadsky. Economics and Management Series*, vol. 22(61), no. 2, pp. 373–380.
3. Momont T.V. Osnovni faktory rozvytku rynku turystychnykh poslugh. [Main factors of development of the tourist services market]. *Ekonomika. Upravlinnja. Innovaciji*. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2012_1_35 (accessed 21 January 2019).
4. Zhukova M.A. (2006). *Industriya turizma: menedzhment organizatsiy* [Travel industry: management of organizations]. Moscow : Finance and Statistics. (in Russian)
5. Pysarevsjkogho I.M. (2008). *Orghanizacija turyzmu* [Organization of tourism]. Kharkiv : KNAMG. (in Ukrainian)
6. Valovyj vnutrishnij produkt Ukrajinjy [Gross domestic product of Ukraine]. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2018/> (accessed 21 January 2019).
7. Oficijnyj sajt Derzhavnoji sluzhby statystyky Ukrajinjy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 20 January 2019).
8. Borovikov V.P., Borovikov I.P. (1998). *Statisticheskij analiz i obrabotka dannykh v srede Windows* [Statistical analysis and data processing in a Windows environment]. Moscow : Filin. (in Russian)
9. Borovikov V.P., Ivchenko G.I. (1999). *Prognozirovanie v sisteme STATISTICA v srede Windows* [Prediction in the STATISTICA system in the Windows environment]. Moscow : Finance and Statistics. (in Russian)
10. Borovikov V.P. (1998). *STATISTICA – Statisticheskij analiz i obrabotka dannykh v srede Windows* [STATISTICA – Statistical analysis and data processing in a Windows environment]. Moscow : IID Filin. (in Russian)
11. Jankovyj O.Gh., Jashkina O.I. Do problemy vyboru matematychnoji formy trendiv pry proghnozuvanni social'no-ekonomichnykh pokaznykiv [The problem of choosing the mathematical form of trends in the forecasting of socio-economic indicators]. *Bulletin of socio-economic research. Collection of ODEU scientific works*, no. 14, pp. 341–346.
12. Yankovoy A.G. (2014). *Matematiko-statisticheskie metody i modeli v upravlenii predpriyatim* [Mathematical-statistical methods and models in enterprise management]. Odessa : ONEU. (in Ukrainian)

МОДЕЛИРОВАНИЕ И ПРОГНОЗИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В УКРАИНЕ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация. В статье отмечено, что наиболее важными и значительными факторами, влияющими на уровень развития туризма в Украине, являются следующие: общеэкономические факторы (благополучие общества и увеличение свободного времени; взаимосвязь развития спроса на рынке туризма и общеэкономической конъюнктуры) факторы культурного и общественно-психологического характера; социально-демографические факторы (возрастная структура; структура семьи, уровень доходов и образования населения, соотношение городского и сельского населения); личностно-поведенческие факторы. В работе использованы эконометрическое моделирование. На основе официальных статистических данных проанализированы возможности влияния финансово-экономических и социально-демографических факторов на развитие туризма в Украине на основе корреляционно-регрессионного анализа. Предложено учитывать приведенные факторы, которые дадут возможность более тщательно прогнозировать тенденции развития туризма в стране. Используются отсеивание незначимых факторов на развитие сферы туризма в Украине на основе t-критерия Стьюдента. Для построения регрессионной модели использован метод наименьших квадратов. Рассчитаны прогнозные значения прямого вклада туризма в ВВП Украины на 2019-2020 гг. Осуществлена проверка полученных прогнозных значений путем построения трендовой модели.

Ключевые слова: факторы влияния, развитие туризма, показатели, моделирование, корреляционная матрица, регрессионная модель, прогнозирование.

MODELING AND FORECASTING OF TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE NATIONAL ECONOMY TRANSFORMATION

Summary. Today, the country's national economic development policy must be equally focused on protecting the priority industries of the production and non-productive spheres, create the prerequisites for achieving economic competitiveness of these industries in a global space, based on the use of effective forms and methods of state regulation of priority industries. Tourism plays an important role in the development of the national economy of any country, actively contributes to its integration into the world market. The current mathematical apparatus of econometric modeling makes it possible to find numerical solutions of built models, it is an important tool in solving problems of different levels and directions of economic development, including in the study of the dynamics of direct contribution of tourism to the GDP of Ukraine. In this regard, scientific and practical developments on improving the methodological apparatus for modeling and forecasting tourism development trends in Ukraine are relevant. The article states that the most important and significant factors influencing the level of tourism development in Ukraine are the following: general economic factors (well-being of society and increase of free time; interrelation of demand development on the tourism market and general economic environment); factors of cultural and socio-psychological nature; socio-demographic factors (age structure; family structure; income and educational attainment; ratio of urban and rural population); personality and behavioral factors. Econometric modeling is used in the work. On the basis of official statistics the possibilities of influence of financial, economic and socio-economic factors on the development of tourism in Ukraine are analyzed on the basis of correlation-regression analysis. It is suggested to take into account the above factors, which will allow to more accurately predict trends in tourism development in the country. The screening of insignificant factors for the development of tourism in Ukraine based on the Student's t-test was used. The least squares method was used to construct the regression model. Estimated values of the direct contribution of tourism to the GDP of Ukraine for 2019-2020 have been calculated.

Key words: influence factors, tourism development, indicators, modeling, correlation matrix, regression model, forecasting.

Кузнцова Г. О.¹
кандидат економічних наук, докторант,
ПВНЗ «Міжнародний університет бізнесу і права»

Galyna Kuznyetsova
Candidate of Economic Sciences, Doctoral Candidate,
International University of Business and Law

ВПРОВАДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ІННОВАЦІЙНИХ СИСТЕМ В КОНТЕКСТІ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМ ІЗ ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ТА ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ

Анотація. У статті проаналізовано еволюцію цілей, завдань та інструментів державної політики регіонів України у сфері енергозбереження та підвищення енергоефективності. Доведено, що більшість заходів державної політики України в галузі енергозбереження є адаптацією або узагальненням найкращих світових практик в даній області, а їх еволюція протягом періоду 1995-2018 рр. цілком відповідає світовим трендам, що описані в роботах провідних експертів Світового енергетичного агентства (МЕА). Виявлено перенесення центру відповідальності з державного на регіональний рівень. В рамках різних методологічних підходів (просторової та структурної неоднорідності, розриву енергоефективності та теорії інновацій) досліджено причини високих відмінностей в енергоємності українських регіонів. Виявлено, що регіони з більш розвинутою регіональною інноваційною системою реагують на усунення ринкових бар'єрів енергоефективності введенням різних інновацій у сфері енергозбереження, що згодом позначається на енергоємності економіки регіону.

Ключові слова: відновлювані джерела енергії, енергетична політика, регіональна економіка, сталий розвиток, паливно-енергетичний комплекс, енергозбереження, енергоефективність, інноваційні системи регіонів.

Вступ та постановка проблеми. Протягом останніх двадцяти років у всіх промислово розвинених країнах більшою чи меншою мірою спостерігається зростання уваги до питань енергозбереження та підвищення енергоефективності. Спочатку в якості основних причин такого підвищеного інтересу до енергоефективних технологій виступали боротьба з кліматичними змінами і забрудненням навколишнього середовища, зростання цін на енергоносії, виснаження світових запасів вуглеводнів. Однак в останні 5-7 років, у країнах, які встигли домогтися певних успіхів у підвищенні енергоефективності, як у наукових колах, так і в бізнес-співтоваристві став помітним зріст популярності так званої нової парадигми енергетичної безпеки XXI століття, яка полягає в тому, що країни з енергоефективною економікою повинні примусити країни з менш енергоефективною економікою перейти на енергоефективні технології. Інструментами тиску в даному випадку можуть бути як «м'які» заходи примусу – стандарти, громадська думка, діяльність міжнародних організацій, так і «жорсткі» – аж до військових конфліктів. Іншими словами, енергоефективність стала сприйматися як один із проявів технологічного лідерства і широко підтримується державою.

Дифузія міжнародної політики в області енергоефективності призвела до розробки в Україні на початку XXI ст. цілого пакету нормативно-правових актів, спрямованих на енергозбереження та підвищення енергоефективності економіки країни. Однак стартові показники процесу реалізації української державної політики в галузі енергозбереження порівняно з іншими країнами були дуже низькими: стан української енергетичної системи в період переходу до ринкової системи господарювання значно погіршився через нестачу інвестицій та хижацької експлуатації накопичених технологічних і матеріальних ресурсів, українська промисловість успадкувала від промисловості радянського періоду дуже енергоємну

структуру, падіння виробництва в країні також негативно позначилося на енергоефективності економіки. Час реалізації різних програм і проектів в області енергоефективності регіонів співпав з періодом динамічного зростання економіки України. Тому оцінка успішності реалізації державних зусиль у сфері підвищення енергоефективності на мезорівні та аналіз факторів даного успіху (або неспіху) є нетривіальним завданням. Усе вищезазначене і зумовило актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти розвитку відновлюваної енергетики стали предметом дослідження низки зарубіжних науковців. Зокрема, слід відзначити Н. Вагнера, Д. Гілена, М. Делуччі, М. Джейкобсона, Д. Ергіна, І. Коссе, С. Круковську, А. Маккрона, У. Мосленера, Дж. Радеке, Д. Сайгіна, Р. Титко, Е. Ушера, Г. Фелль та ін.

Вагомий внесок у розробку теоретико-методичних і науково-прикладних засад розвитку відновлюваної енергетики в Україні зробили вітчизняні дослідники І. Андрійчук, С. Боблях, В. Білодід, П. Васько, Г. Гелетуша, М. Гнідий, Г. Денисенко, О. Дроздова, С. Дубовський, Т. Железна, В. Калініченко, В. Кюос, А. Конеченков, С. Кудря, М. Кулик, П. Кучерук, Ю. Морозов, Н. Мхітарян, О. Новосельцев, Е. Олійник, Г. Півняк, В. Резцов, Ф. Шкрабець та ін.

Метою дослідження є дослідження аспектів впровадження регіональних інноваційних систем в контексті результативності реалізації програм із підвищення енергоефективності та енергозбереження на мезорівні.

Результати дослідження. В регіонах нашої країни до теперішнього часу спостерігається так званий «розрив енергоефективності» (energy-efficiency gap), який відноситься до ряду соціально-економічних феноменів, добре вивчених у світовій літературі, але які не одержали достатньої розробки в українському науковому середовищі. Введений у науковий обіг у 1994 р. американськими

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8048-6631>

економістами А. Jaffe і R. Stavins [5], в даний час цей термін розуміється як така ситуація соціально-технічної системи, коли існуючі техніко-технологічні можливості підвищення енергоефективності (в тому числі, за рахунок використання альтернативних джерел енергії), незважаючи на їх потенційну економічну доцільність, не використовуються повною мірою в силу ряду причин різного характеру – соціальних та інституціональних бар'єрів [6].

Незважаючи на брак теоретичних робіт українських вчених, присвячених вивченню «розриву енергоефективності», емпіричні свідчення даного феномену в науковій літературі є у великій кількості [3; 6].

Ефекти реалізації державної політики в галузі енергоефективності, традиційно вимірювані як зниження енергоємності валового внутрішнього продукту (ВВП) та/або абсолютне зменшення споживання палива, зазвичай є добре спостережуваними. Їх аналізу в різні періоди реалізації політики з енергозбереження присвячено велику кількість робіт в українській науковій літературі. Однак реальні чинники зниження енергоємності можуть бути латентними, тому реалізація одних і тих же заходів та інструментів політики енергозбереження може давати ефекти різного масштабу в різних соціально-технічних системах.

Слід зазначити, що більшість заходів державної політики України в галузі енергозбереження є адаптацією або узагальненням найкращих світових практик в даній області, а їх еволюція протягом періоду 1995-2018 рр. цілком відповідає світовим трендам, що описані в роботах таких провідних експертів Світового енергетичного агентства (МЕА) як, зокрема, К. Такака [2]. Сучасна концепція української політики в сфері енергозбереження та енергоефективності представлена у цілому ряді офіційних документів різного типу – трьох енергетичних стратегіях і більш ніж двадцяти законах, державних та регіональних програмах з підвищення енергоефективності. Основні цілі і завдання енергетичної політики представлені в енергетичних стратегіях. Всі енергетичні стратегії, так чи інакше звертаються до проблеми енергозбереження і енергетичної ефективності, проте в різних пропорціях. Хоча загальна еволюція основних цілей енергетичної політики України цілком проглядається з енергетичних стратегій і законів, реальна зміна фокусу і трансформація інструментів може бути виявлена тільки при спільному аналізі всіх вище перерахованих документів.

Аналіз еволюції української політики в сфері енергозбереження та енергоефективності показав, що за період 1995-2013 рр. в Україні так само, як і в більшості країн МЕА, відбулася зміна акцентів з питань енергозбереження (вимірюваного в абсолютних показниках зеконормованої енергії) на питання енергоефективності (вимірюється як кількість енергії, витраченої на виробництво одиниці продукції), а також зросла увага до проблем зміни клімату та сталого розвитку. Даний факт може бути легко інтерпретований як прояв дифузії управлінських інновацій у сфері екології та енергоефективності, яка добре вивчена в численних теоретичних і емпіричних дослідженнях [2; 4].

Інший світовий тренд – трансформація співвідношення двох основних підходів до вибудовування політики в галузі енергоефективності: від секторальних заходів до інструментів, які застосовуються в цілих галузях і навіть в масштабах всієї національної та регіональних економік і максимальному врахуванню соціальних і екологічних наслідків стимулів, що вводяться [5] – не є настільки очевидним. Дійсно, аналізуючи зміст законів і програм на предмет заміни таких секторальних заходів як пряме регулювання і пряме субсидування на такі більш універсальні

інструменти як енергетичні податки, податки на викиди парникових газів, організація торгівлі квотами на викиди, важко помітити будь-яку істотну зміну в переважному підході прямого субсидування.

Проте якщо розглянути зміни співвідношення секторальних і універсальних заходів на регіональному рівні, шуканий тренд стає цілком спостережуваним.

Згорання державних програм із енергозбереження з 2006 р. наочно продемонструвало той факт, що можливості підвищення енергоефективності економіки завдяки застосуванню секторальних заходів, а саме, прямого субсидування проектів у паливно-енергетичному комплексі, як головному споживачеві енергії, є вичерпаними [2]. Найбільш гострі проблеми галузі, зокрема критичне старіння основних фондів, були вирішені.

Головна ідея нового ширшого підходу до формування політики в галузі енергоефективності була продиктована найсильнішою просторовою неоднорідністю української економічної та енергетичної систем. В цих умовах регіональні влади стали розглядатися як потенційні посередники між урядом і окремими компаніями та організаціями регіонів, які можуть більш адекватно оцінювати реальну соціально-економічну ситуацію завдяки збиранню, компіляції, узагальненню та розповсюдженню даних, необхідних для формування політики у сфері енергоефективності.

Однак, крім традиційного аргументу сильної диференціації регіонів за природно-кліматичними та соціально-економічними умовами, на користь перекладу фокусу політики в сфері енергоефективності на регіональний рівень можна навести ще й не настільки популярний, але не менш переконливий аргумент переваг децентралізації для генерації і дифузії управлінських інновацій. Позитивний вплив децентралізації державної влади на швидкість прийняття і якості управлінських рішень було теоретично обґрунтовано в роботах L. Scruggs, J. Levy і деяких інших вчених спочатку стосовно екологічної політики. Це пояснюється тим, що більша самостійність регіонів у прийнятті нормативних актів надає більше можливостей для експериментування і дифузії кращих практик. Процеси дифузії управлінських інновацій стимулюються конкуренцією між регіонами за ресурси (трудова, інвестиційні, тощо) і породжують ефекти навчання. Емпіричне підтвердження дані теоретичні припущення отримали зовсім недавно в роботі L. Shafer і T. Bernauer, яким вдалося побудувати економетричні моделі за даними європейської статистики, що підтверджують наявність позитивних зв'язків між децентралізацією держави і рівнем розвитку екологічної політики [4].

Аналізуючи регіональні законодавчі акти, можна виділити наступні найбільш популярні інструменти стимулювання енергозбереження та енергоефективності (рис. 1):

- 1) фінансування з коштів бюджетів усіх рівнів заходів щодо встановлення приладів обліку;
- 2) фінансування регіональних програм енергозбереження із коштів регіональних бюджетів;
- 3) фінансування заходів з проведення енергоаудиту із коштів регіонального бюджету;
- 4) фінансування заходів з популяризації та інформаційної підтримки енергозбереження із коштів регіональних бюджетів;
- 5) фінансування програм із навчання спеціалістів в галузі енергозбереження із коштів бюджетів регіонів.

Використовуючи класифікацію, запропоновану в роботах К. Такака, всі виділені інструменти регіональних програм енергозбереження можна розділити на три основні групи – адміністративні, економічні та підтримуючі [2]. Неважко помітити, що серед інструментів регіональних

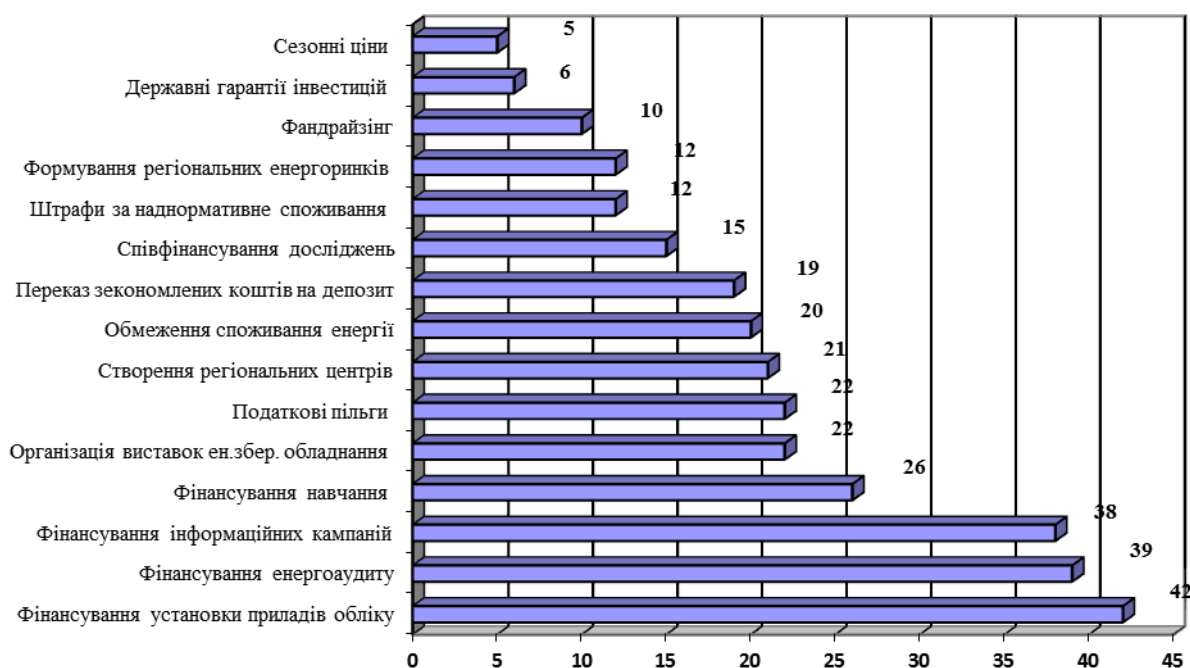

Рис. 1. Найбільш поширені інструменти стимулювання енергозбереження в регіонах

Джерело: складено автором на основі аналізу регіональних нормативних актів про енергозбереження

програм переважають економічні (співфінансування, субсидування, податкові стимули) та підтримуючі (навчання, інформаційна підтримка). Це цілком відповідає сучасним світовим трендам еволюції заходів державної підтримки енергозбереження та енергоефективності.

За період реалізації регіональних програм з енергозбереження та підвищення енергоефективності першої та другої «хвилі» у переважній більшості регіонів відбулося значне зниження енергоемності валового регіонального продукту (ВРП).

Крім того, намітилася тенденція до згладжування існуючих екстремальних відмінностей в енергоемності регіонів (табл. 1).

Багато фахівців схильні пояснювати зниження енергоемності економіки зростанням завантаження раніше недоважених виробничих потужностей, що мають значну базову (умовно-постійну) структуру витрат електроенергії і оцінювати внесок у зниження електроємності заходів з енергозбереження протягом фази підйому економіки як несуттєвий [6]. Не ставлячи під сумнів даний аргумент, відзначимо, тим не менш, що темпи і відсоток зниження енергоемності істотно різняться від регіону до регіону. Тоді як одні регіони різко знижують енергоемність ВРП (до 46% за рік), інші регіони, навпаки, збільшують енергоемність економіки.

Згідно зі статистичними даними енергоемність більшості українських регіонів (67,5%) лежить у межах від 200 до 400 кг умовного палива на 5 тис. грн. виробленого валового регіонального продукту.

Для оцінки впливу галузевої структури регіональної економіки на її енергоемність, була проведена серія розрахунків з використанням методу однофакторного дисперсійного аналізу, який вважається робастним і може використовуватися навіть в тих випадках, коли розподіл вихідних даних відрізняється від нормального [2].

В результаті дисперсійного аналізу розрахункове значення F -статистики (1,623) не перевищила критичне значення F (2,725) на необхідному рівні статистичної значи-

мости 0,05, отже, нульова гіпотеза про відсутність впливу фактору обсягу виробництва за видом економічної діяльності «Переробна промисловість» на енергоемність ВРП приймається.

Аналогічним чином проведено дослідження впливу обсягу виробництва по виду економічної діяльності «Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води» на енергоемність ВРП.

Розрахункове значення F -статистики склало 1,02, тоді як критичне значення F -статистики на необхідному рівні статистичної значущості ($p=0,05$) дорівнює 2,726. Таким чином, нульова гіпотеза про відсутність впливу фактору обсягу виробництва за видом економічної діяльності «Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води» на енергоемність ВРП приймається.

Отримані результати, на перший погляд, допоможуть загальноприйнятій логіці, згідно з якою структура економіки визначає її енергоемність. Однак вони цілком можуть бути пояснені декількома причинами:

1) показник енергоемності валового регіонального продукту, виражений в одиницях умовного палива на одиницю виробленої продукції, включає не тільки споживання енергії основними виробничими процесами (які, в основному електрифіковані), але і забезпечувальними (логістика, підтримання інфраструктури тощо);

2) середні статичні показники по регіонах і групах регіонів представляють лише загальну картину, «розмиваючи» специфіку виробничих процесів і враховуючи вплив таких факторів, що не включені до прямих статистичних вимірювань (технологічний рівень виробництва, якість менеджменту, інфраструктури, кваліфікація персоналу тощо).

Так чи інакше, дані результати свідчать про те, що енергоемність регіональної економіки визначається не тільки структурними, але й іншими факторами, дослідженню яких не приділяється достатньо уваги у вітчизняній літературі.

В рамках методології розриву енергоефективності в якості факторів, що впливають на енергоемність еконо-

міки українських регіонів можуть розглядатися вартісні і нестійкі бар'єри. Розглянемо дане питання більш докладно.

«Бар'єри ринку» можна розділити на три основні групи:

1) бар'єри, що виникають, коли ціни на енергію не є важливим фактором економічного розвитку;

2) коли вони низькі по відношенню до інших товарів і послуг;

3) коли ситуація на ринках капіталу перешкоджає інвестиціям в енергоефективні технології.

Наявність бар'єрів нестійкого характеру (таких як брак інформації про технічні параметри різних технологій, ціннісні орієнтації топ-менеджерів підприємств і організацій, конфлікт повноважень, корпоративна культура), також може слугувати цілком правдоподібним поясненням відмінностей в енергоємності регіональних соціально-економічних систем, проте прояви таких бар'єрів є важко вимірними, що суттєво ускладнює завдання перевірки даної гіпотези в масштабах усіх регіонів України [3].

Тому, незважаючи на популярність концепції неевартісних бар'єрів, запропонованої в західній літературі в якості пояснення багатьох явищ (у тому числі, відмінностям в енергоємності виробництва) в контексті методології розриву енергоефективності, нами в якості основного пояснення досліджуваного явища була висунута гіпотеза про розходження в рівні розвиненості регіональних інноваційних систем.

З теорії інновацій відомо, що зовнішні шоки (такі, як зростання цін на енергоносії) ініціюють різні відповідні дії у сфері енергозбереження у країнах з розвинутою національною інноваційною системою (НІС) і в країнах з нерозвинутою НІС. Реакція країн, які мають розвинуту національну систему виробництва інновацій і сильну технологічну базу, зазвичай полягає у зростанні інноваційної активності у сфері енергозбереження та альтернативної енергетики, що виражається в збільшенні кількості патентів у відповідних областях науки і техніки. Реакція країн з нерозвинутою НІС полягає у збільшенні обсягів державного фінансування наукових досліджень і розробок у відповідних галузях знань, однак при цьому основна увага приділяється розвитку вже сформованих в даній країні напрямках техніки. Наприклад, якщо країна володіє технологіями ядерної енергетики та не володіє технологіями сонячної чи вітрової енергетики, то фінансування буде направлено на дослідження і розробки в галузі ядерної енергетики на шкоду всім іншим напрямкам [2].

На регіональному рівні ця гіпотеза поки не вивчалася, ні у вітчизняній, ні в зарубіжній літературі. Досліджуємо питання і справедливості даних теоретичних припущень для рівня регіональних інноваційних систем (РІС).

Під регіональною інноваційною системою розумі-

тимемо мезорівень національної інноваційної системи: сукупність регіональних державних, приватних та громадських організацій і механізмів із взаємодії, в рамках яких здійснюється діяльність із створення і поширення нових знань і технологій. Зауважимо, що РІС як системи мезорівня відіграють виключно важливу роль в інноваційних процесах. Із серединних позицій економічним, соціальним або технологічним інноваціям легше дістатися і до самостійних агентів економіки, і до вищих рівнів управління країною. Інновації, що народилися в мезоекономічному середовищі, мають більшу життєстійкість, легше вписуються в структуру існуючих соціально-економічних інститутів, демонструють, за рахунок більш широкого проникнення в економіку, більшу кількість прикладів ефективного застосування і закріплення. Тому кожен новий важливий для економіки країни період слід починати з мезоекономічного середовища.

Гіпотеза нашого дослідження полягає в тому, що регіони, які мають більш розвинені регіональні інноваційні системи здатні реагувати на зовнішні шоки, пов'язані з різким зростанням тарифів на електроенергію, введенням різних інновацій у сфері енергоефективності, що згодом позначається на енергоємності ВРП. Дотримуючись традиційного підходу, використовуємо показники рівня розвитку РІС, що відображають стан підприємницького середовища, середовища генерації знань і механізмів трансферу знань [3]. Враховуючи специфіку дослідницької задачі і обмежені можливості української статистики у регіональному зрізі, звузити набір показників рівня розвитку РІС до чотирьох основних: частка інноваційної продукції від загального обсягу відвантажених товарів, виконаних робіт, послуг (сприйнятливості підприємницького середовища до інновацій), обсяг внутрішніх витрат на дослідження і розробки (фінансування ДіР), кількість виданих патентів на винаходи і корисні моделі (результативність ДіР), кількість розроблених передових виробничих технологій (відповідність ДіР потребам технологічного розвитку як непрямий показник ефективності механізмів трансферу знань).

До зовнішніх шоків для економіки українських регіонів цілком можна віднести зростання внутрішніх тарифів на електроенергію, що безпосередньо пов'язано з реформами в електроенергетичній галузі, спрямованими на лібералізацію ринку електроенергії.

Зауважимо, що офіційна статистика являє вкрай мало інформації про те, яка частка досліджень і розробок, що проводяться підприємствами та організаціями, спрямована на підвищення енергетичної ефективності [6]. Відомості про частку організацій і підприємств (від загального числа обстежених компаній в регіоні), що здійснюють екологічні інновації, під якими розуміються

Таблиця 1

Результати дослідження впливу показників рівня розвитку РІС на інтенсивність інноваційної процесу у сфері підвищення енергетичної ефективності

Незалежний фактор (значення незалежних факторів взяті з тимчасовим лагом 1 рік)	Кількість рівнів фактора	F-розрахункове	F-критичне	p-рівень
Внутрішні витрати на ДіР	4	5,329	2,725	0,0022
Кількість розроблених передових виробничих технологій	2	4,571	3,963	0,0356
Кількість виданих патентів на винаходи і корисні моделі	4	4,530	2,725	0,0056
Частка інноваційної продукції від загального обсягу товарів, робіт і послуг	4	6,198	2,725	0,0007

Джерело: побудовано автором

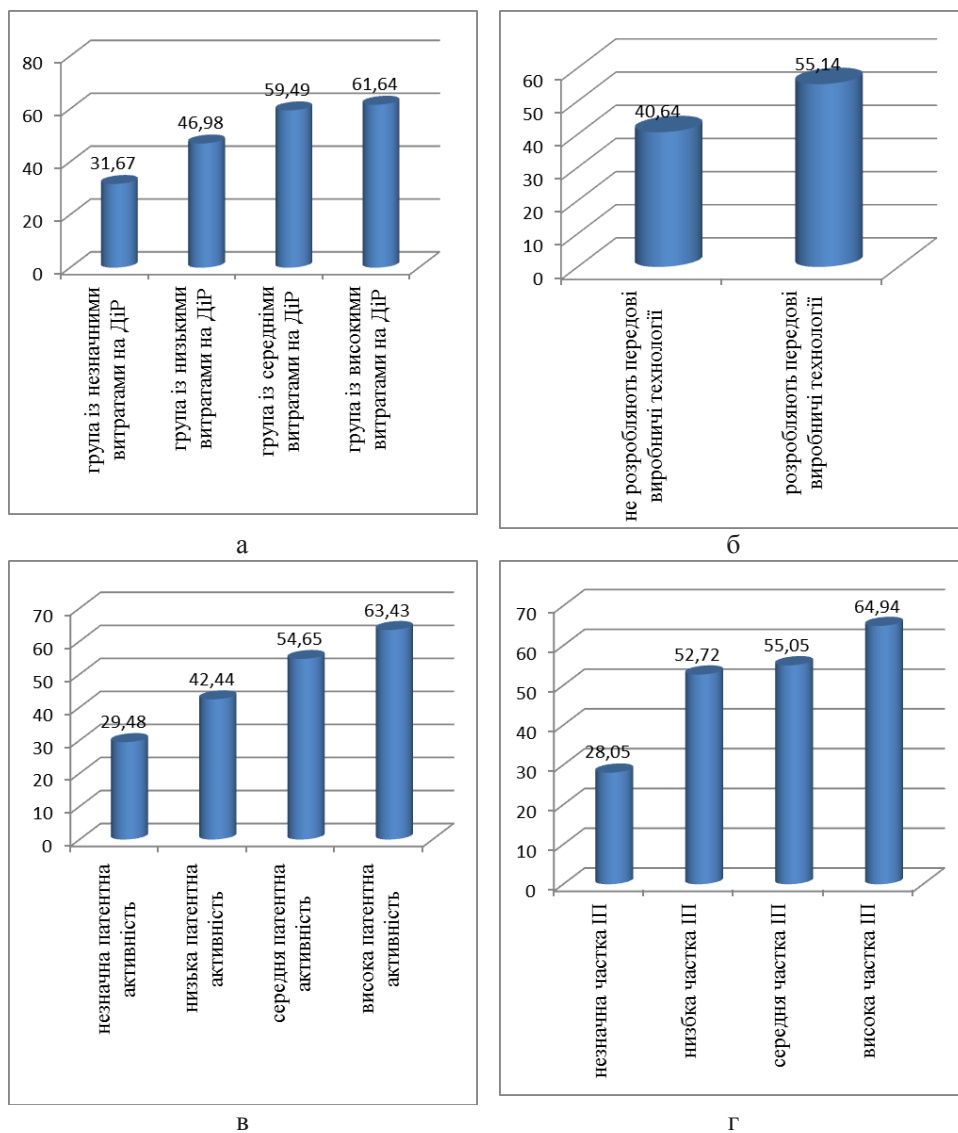

Рис. 2. Середнє значення частки компаній, що впроваджують інновації, спрямовані на підвищення енергоефективності: а - по групах регіонів з різними об'єктами внутрішніх витрат на ДІР; б - по групах регіонів, що здійснюють і не здійснюють розробку передових виробничих технологій; в - по групах регіонів із різною патентною активністю; г - по групах регіонів із різною часткою інноваційної продукції в загальному обсязі виробництва

Джерело: побудовано автором

«нововведення, реалізовані в рамках технологічних, організаційних або маркетингових інновацій і спрямовані на підвищення екологічної безпеки в процесі виробництва, так і в результаті використання інноваційної продукції» є дуже обмеженими. Як один з видів екологічних інновацій розглядаються інновації, спрямовані на скорочення енерговитрат на виробництво одиниці товарів, робіт, послуг.

Даний показник був використаний в якості результативного при проведенні дисперсійного аналізу з метою дослідження питання про те, чи виявляє рівень розвитку регіональної інноваційної системи на інтенсивність інноваційного процесу в сфері підвищення енергетичної ефективності.

Результати розрахунків методом однофакторного дисперсійного аналізу наведено в табл. 1.

Розбиття регіонів на групи залежно від значень незалежного чинника проводилося таким чином, щоб, по-перше, врахувати суттєві відмінності у значеннях показників, а, по-друге, добитися приблизно однакової

кількості регіонів у кожній групі. Попередньо за кожним показником складено таблиці частот.

Неважко помітити, що всі вибрані показники рівня розвитку РІС впливають на інтенсивність інноваційного процесу у сфері підвищення енергоефективності, виміряного як частка компаній, що здійснюють інновації, спрямовані на скорочення енерговитрат на виробництво одиниці продукції.

Аналізуючи середні значення по кожній групі регіонів (рис. 2), можна дійти висновку, що із збільшенням значень досліджуваних факторів, значення результуючого показника також збільшується.

Розглянемо питання про вплив інтенсивності інноваційного процесу у сфері підвищення енергоефективності, виміряного як частка підприємств організацій, що здійснювали інновації, спрямовані на зниження енерговитрат на одиницю продукції, на енергоємність ВРП.

Використовуючи дані по частці підприємств, що здійснювали інновації, спрямовані на зниження енерговитрат

і розрахувавши темпи зниження енергоємності ВРП за даними 2017 та 2018 рр. вдалося побудувати загальну для всіх регіонів України статистично значущу модель лінійної регресії залежності темпів зниження енергоємності ВРП від частки підприємств і організацій, що здійснювали інновації у сфері підвищення енергоефективності (табл. 2).

Таблиця 2

Статистичні характеристики моделі лінійної регресії

Коефіцієнт регресії a	0,223855107
Стандартна помилка коефіцієнта регресії a	0,030701408
t-статистика коефіцієнту регресії a	7,291362919
p-рівень t-статистики	2,06141E-10
F-статистика моделі	53,16397322
p-рівень F-статистики	2,18717E-10
Число ступенів свободи	79
Коефіцієнт детермінації R ²	0,40225768
Коефіцієнт кореляції	0,634237873

Джерело: побудовано автором

Висновки. В результаті проведеного дослідження знайшли своє підтвердження наступні гіпотези:

1. Недостатньо високі темпи зниження енергоємності економіки України в період реалізації державної політики в галузі енергозбереження та підвищення енергоефективності не є наслідком неадекватного вибору або поганого опрацювання інструментів реалізації даної політики. Еволюція цілей, завдань та інструментів реалізації сучасної української політики в галузі енергоефективності цілком відповідає світовим трендам.

Список використаних джерел:

1. I. Bashmakov, A. Myshak. Russian energy efficiency accounting system. *Energy Efficiency*, № 7, 2018.
2. K. Tanaka. Review of policies and measures for energy efficiency in industry sector. *Energy Policy*, No. 39, 2017.
3. S. Ratner. The Evolution of Russian Macro-level Management — the Case of Energy Efficiency Policy. *International Journal of Contemporary Management*, Vol. 13, No. 2, 2016.
4. L. Schaffer, T. Bernauer. Explaining government choices for promoting renewable energy. *Energy policy*, No. 68, 2016.
5. B. Sandern, C. Azar. Near-term technology policies for long-term climate targets: economy wide versus technology specific approaches. *Energy Policy*, No. 33, 2018.
6. L. Scruggs. *Sustaining Abundance: Environmental Performance in Industrial Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
7. J. Levy. Federalism, liberalism and the separation of loyalties. *American Political Science Review*, 101, 2017.

References:

1. I. Bashmakov, A. Myshak. Russian energy efficiency accounting system. *Energy Efficiency*, № 7, 2018.
2. K. Tanaka. Review of policies and measures for energy efficiency in industry sector. *Energy Policy*, No. 39, 2017.
3. S. Ratner. The Evolution of Russian Macro-level Management – the Case of Energy Efficiency Policy. *International Journal of Contemporary Management*, Vol. 13, No. 2, 2016.
4. L. Schaffer, T. Bernauer. Explaining government choices for promoting renewable energy. *Energy policy*, No. 68, 2016.
5. B. Sandern, C. Azar. Near-term technology policies for long-term climate targets: economy wide versus technology specific approaches. *Energy Policy*, No. 33, 2018.
6. L. Scruggs. *Sustaining Abundance: Environmental Performance in Industrial Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
7. J. Levy. Federalism, liberalism and the separation of loyalties. *American Political Science Review*, 101, 2017.

**ВНЕДРЕНИЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИННОВАЦИОННЫХ СИСТЕМ
В КОНТЕКСТЕ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОГРАММ
ПО ПОВЫШЕНИЮ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ И ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЯ**

Аннотация. В статье проанализирована эволюция целей, задач и инструментов государственной политики регионов в сфере энергосбережения и повышения энергоэффективности. Доказано, что большинство мер государственной политики Украины в области энергосбережения является адаптацией или обобщением лучших мировых практик в данной области, а их эволюция в течение периода 1995-2018 гг. вполне соответствует мировым трендам, описанным в работах ведущих экспертов Мирового энергетического агентства (МЭА). Обнаружен перенос центра ответственности с государственного на региональный уровень. В рамках различных методологических подходов (пространственной и

структурной неоднородности, разрыва энергоэффективности и теории инноваций) исследованы причины высоких различий в энергоёмкости украинских регионов. Выявлено, что регионы с более развитой региональной инновационной системой реагируют на устранение рыночных барьеров энергоэффективности введением различных инноваций в сфере энергосбережения, что впоследствии сказывается на энергоёмкости экономики региона.

Ключевые слова: возобновляемые источники энергии, энергетическая политика, региональная экономика, устойчивое развитие, топливно-энергетический комплекс, энергосбережение, энергоэффективность, инновационные системы регионов.

IMPLEMENTATION OF REGIONAL INNOVATION SYSTEMS IN THE CONTEXT OF THE EFFECTIVENESS OF ENERGY EFFICIENCY AND ENERGY SAVING PROGRAMS

Summary. The article analyzes the evolution of the goals, objectives and instruments of the state policy of the regions in the field of energy conservation and energy efficiency. It is proved that the majority of measures of the state policy of Ukraine in the field of energy saving is adaptation or generalization of the best world practices in this area, and their evolution during the period 1995-2018 quite corresponds to the world trends described in works of the leading experts of the World energy Agency (IEA). The transfer of the center of responsibility from the state to the regional level was discovered. Within the framework of various methodological approaches (spatial and structural heterogeneity, energy efficiency gap and innovation theory), the causes of high differences in the energy intensity of Ukrainian regions are investigated. It is revealed that regions with a more developed regional innovation system react to the elimination of market barriers to energy efficiency by introducing various innovations in the field of energy saving, which subsequently affects the energy intensity of the region's economy. Over the past twenty years, there has been more or less increased attention to energy conservation and energy efficiency in all industrialized countries. Initially, the main reasons for this increased interest in energy-efficient technologies were the fight against climate change and environmental pollution, rising energy prices, the depletion of world hydrocarbon reserves. However, in the last 5-7 years, in countries that managed to achieve certain successes in improving energy efficiency, both in scientific circles and in the business community has been a marked increase in the popularity of the so-called new paradigm of energy security in the XXI century, which is that countries with an energy-efficient economy should make the country less energy efficient economies to switch to energy efficient technology. Instruments of pressure in this case can be both "soft" coercive measures – standards, public opinion, the activities of international organizations, and "hard" – up to military conflicts. In other words, energy efficiency has become perceived as one of the manifestations of technological leadership and widely supported by the state. Diffusion of international policy in the field of energy efficiency led to the development in Ukraine at the beginning of the XXI century. A whole package of legal acts aimed at energy conservation and energy efficiency of the economy. However, the starting performance of the process of implementation of Ukrainian state policy in the field of energy saving in comparison with other countries was very low: the state of the Ukrainian energy system in the period of transition to market economy significantly deteriorated due to insufficient investment and unsustainable exploitation of accumulated technological and material resources, the Ukrainian industry has inherited from the Soviet period, the industry is very energy intensive structure, the decline in production in the country also negatively affected the efficiency of the economy. The implementation of various programs and projects in the field of energy efficiency of the regions coincided with the period of dynamic growth of the Ukrainian economy. Therefore, assessing the success of state efforts in the field of energy efficiency at the meso-level and analyzing the factors of this success (or failure) is a non-trivial task.

Key words: renewable energy sources, energy policy, regional economy, sustainable development, fuel and energy complex, energy saving, energy efficiency, innovative systems of regions.

Тульчинська С. О.
доктор економічних наук, професор,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Перепелюкова О. В.
кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний економічний
університет імені С. Кузнеця
Дергалюк Б. В.
кандидат економічних наук, доцент,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СКЛАДОВА ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ РЕГІОНІВ

Анотація. В статті розглянуто інтелектуальну складову інноваційного розвитку економіки регіонів та країни. Виокремлено деякі аспекти інтелектуального потенціалу розвитку економіки регіонів. Проаналізовано сучасний стан інтелектуального потенціалу в країні та в регіональному аспекті. Визначено, які регіони країни є найбільшими за інтелектуально-інноваційним потенціалом, а в яких він знижується. Проаналізовано обсяги реалізації інноваційної промислової продукції в країні та в регіональному аспекті. Виокремлено регіони лідера та регіони аутсайтери в питаннях інноваційного розвитку економіки. Встановлено, що на зниження інноваційної активності підприємств в країні мали вплив скорочення та реструктуризація великих промислових підприємств в наслідок кризи, призвели до скорочення та ліквідації наукових структурних підрозділів, лабораторій, патентних підрозділів, науково-виробничих центрів на виробництвах. Визначено, що негативним фактором є невідповідна нормативно-правова база щодо здійснення та регулювання інтелектуальної власності в Україні. В статті було встановлено, що низький рівень продуктивності праці в сфері інноваційного виробництва негативно впливає на рівень конкурентоспроможності та сталого економічного розвитку держави та її регіонів.

Ключові слова: інтелектуальна власність, інновації, регіон, потенціал, промисловість, наука.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку регіональних економічних систем та підвищення конкурентоспроможності економіки держави важливу роль мають наукові знання та практика їх застосування. Саме наукові здобутки стають фундаментом економічного зростання, сприяють інноваційному типу розвитку держави, який здійснюється через сукупність процесів інтелектуалізації та втілення їх у всі сфери людської діяльності. Перехід до ринкової економіки для України супроводжувався низьким рівнем фінансування науково-технічної сфери, незначними видатками на науково-дослідні та дослідницько-конструкторські розробки, низькою часткою продуктів інтелектуальної праці в загальній структурі виробництва, високим рівнем міграції висококваліфікованих кадрів.

Всі ці процеси негативно відображаються на економічному розвитку регіонів, та знижують інтелектуальний та інноваційний потенціал держави, що потребує запровадження відповідних заходів з боку державних органів влади для формування відповідного сприятливого середовища розвитку інтелектуального потенціалу держави, що й обумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями вивчення інтелектуального та інноваційного розвитку регіонів України та держави займалися багато вітчизняних та закордонних вчених. Зокрема цю проблему досліджували О. Амоша, Л. Антонюк, В. Геєць, О. Грішнова, С. Мочерний, В. Новицький, С. Тульчинська, В. Приймак, М. Бутко, М. Василенко та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Надаючи належне науковому доробку у напрямі вивчення інтелектуально-інноваційного розвитку на різних рівнях, необхідно відзначити, що виокремленню особливостей інтелектуальної складової на регіо-

нальному рівні приділено не достатньо уваги та потребує подальших розвідок.

Метою дослідження є визначення інтелектуальної складової інноваційного розвитку економіки регіонів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світова економіка в період ХХІ століття характеризується значними кардинальними змінами щодо визначення напрямів економічного зростання. У розвинених європейських країнах, частка секторів економіки, які використовують інтелектуальний капітал складає 50% і щорічно зростає. Країни, які мають високий технологічний рівень розвитку мають потужний науковий потенціал, розвинену систему науки та освіти. Саме ці аспекти визначають розвиток суспільства. У промислового розвинених країнах питома вага результатів інтелектуальної та інноваційної діяльності у вартості суспільного продукту постійно збільшується. Так, в європейських країнах 80% приросту валового внутрішнього продукту створює саме інтелектуальна складова (патенти, «ноу-хау»). На сьогодні в світі діють більше 4 млн. патентів на різні винаходи. Слід також відмітити, що обсяг торгівлі ліцензіями та патентами в світі швидко розвивається кожен рік, і на сьогодні оцінюється у сотні мільярдів доларів на рік. Частка інноваційної продукції, які містять інтелектуальну складову, у розвинених країнах складає 70-85% приросту ВВП. Так, наприклад, у 70 роках ХХ століття частка інтелектуальної праці в загальній вартості продукту становила 3%, то на сьогодні вона складає 35%, а за прогнозами експертів збільшиться до 70% [1]. Таким чином, можна стверджувати, що на сьогодні акценти робляться саме на прискорення інноваційного розвитку економіки, яка включає інтелектуальну складову. В основі інтелектуальної складової лежать інтелектуальні ресурси, інтелектуальний капітал, трансфер

результатів інтелектуальної праці в діяльність на виробництві. Інтелектуалізація розвитку економіки передбачає створення нової інформації, знань, які носять індивідуальний характер та можуть бути втілені в конкретні продукти та процеси, що містять нову інформацію, а також призводить до розвитку конкурентоспроможності виробництв. Інтелектуальна складова та високий науковий потенціал є основою забезпечення інноваційного розвитку регіонів країни, а також виступає інструментом його реалізації [2].

Таким чином, інноваційний розвиток економіки регіону базується не тільки на ресурсозберігаючих технологіях, інформатизації суспільства, але й на інтелектуалізації всієї виробничої сфери. Економічний розвиток регіонів в більшому ступені залежить від спроможності отримувати нові знання та впроваджувати їх у виробництво. Потужним інструментом є знання та навички працівників, які спрямовані на розвиток високотехнологічної продукції.

Перехід до розвитку інноваційної економіки регіонів є можливим а умови використання інтелектуального та наукового потенціалу, активного розвитку інститутів інтелектуальної власності, впровадження в виробничий процес досягнень та розробок інтелектуального капіталу [3].

Сучасний інноваційний розвиток регіонів України характеризується наступними тенденціями:

Міграція наукових кадрів закордон, що пояснюється погіршенням умов життя, низькою оплатою праці фахівців, відсутністю розвитку наукових та науково-технічних установ, зменшення науково-технічних лабораторій на великих промислових підприємствах, відсутність можливості працевлаштування за фахом. Низька державна підтримка наукової сфери призводить до скорочення розробок та інтелектуальних здобутків. На цей процес має негативний вплив також політична нестабільність в суспільстві, що негативно відображається на інвестиційному кліматі в державі та регіонах, корупція, не досконалість нормативно-правового забезпечення захисту прав інтелектуальної власності в державі. Так, за період 2016-2018 рр. кількість дослідників, які займалися науковими дослідженнями знизилась на 6064 особи у 2018 році в порівнянні із 2016 роком (рис. 1).

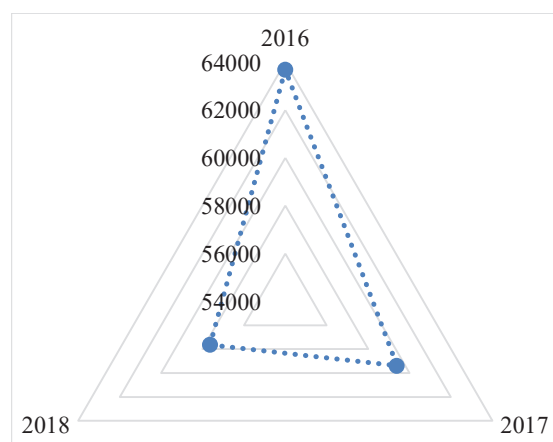

Рис. 1. Кількість дослідників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок (осіб)

Джерело: складено авторами на основі [4]

В регіональному розрізі найбільше зниження за аналізований період відбулося в Харківській області (на 1852 особи), Сумській області (952 особи), Дніпропетровській області (823 особи) та Одеській області (707 осіб). Збільшення наукових кадрів відбулося в Івано-Франківській області (52 особи), Львівській області (320 осіб). Наслідком цього є міграція фахівців, особливо серед молоді та фахівців, які мають наукові ступені. Особливо це стосується фахівців з технічних професій, фізики, сфера медицини.

Скорочення та реструктуризація великих промислових підприємств внаслідок кризи, призвели до скорочення та ліквідації наукових структурних підрозділів, лабораторій, патентних підрозділів, науково-виробничих центрів на виробництвах. Такі наслідки стали негативними для сфери промислової власності. Так, за період 2017-2018 рр. зміна кількості інноваційно активних підприємств в Україні в загальній кількості збільшилась на 18 одиниць. Зміна в регіональному розрізі наведено на (рис. 2).

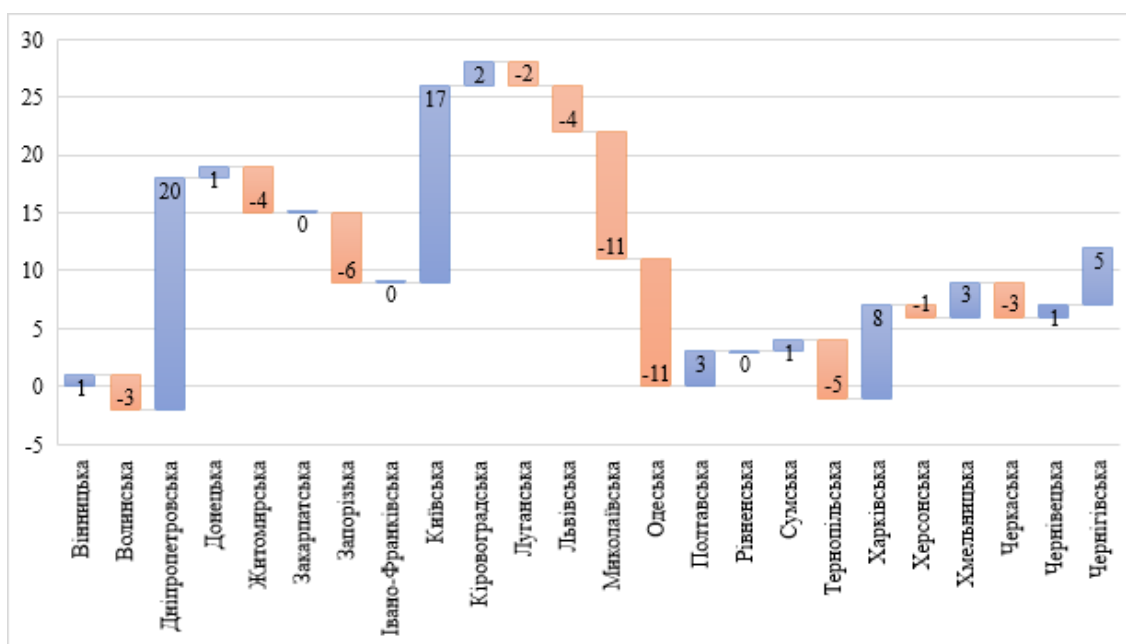

Рис. 2. Регіональний розподіл зміни кількості інноваційно активних промислових підприємств за період 2017-2018 рр.

Джерело: розраховано авторами на основі [4]

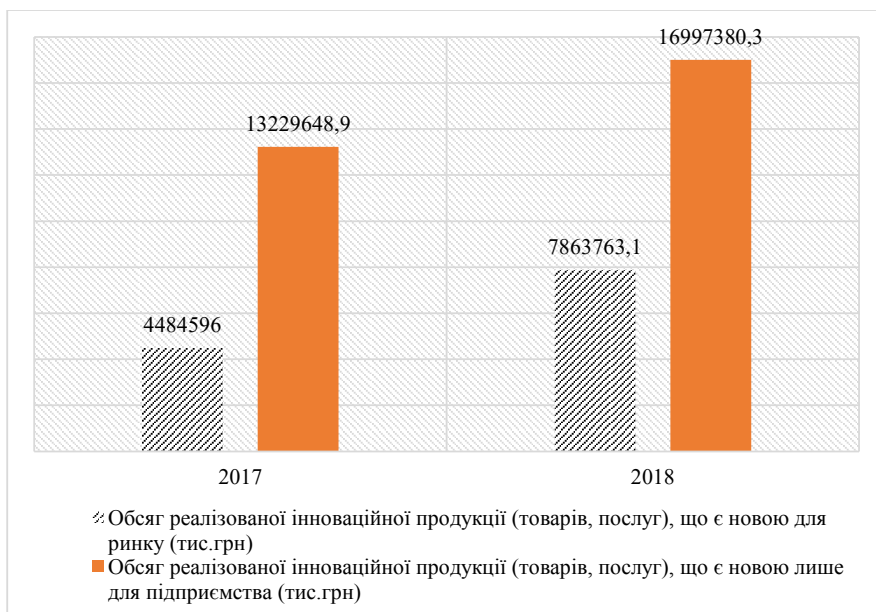

Рис. 3. Обсяг реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг) промислових підприємств (тис. грн)

Джерело: розраховано авторами на основі [4]

Так, в регіональному розрізі за аналізований період найбільше зменшення кількості інноваційно активних підприємств відбулося в Миколаївській та Одеській областях (11 підприємств), Запорізька область (6 підприємств). Збільшення відбулося в Дніпропетровській області (20 одиниць), Київській області (17 одиниць), Харківській області (5 одиниць).

Такий розподіл пояснюється спеціалізацією регіонального розвитку. Збільшення інноваційної активності промислових підприємств відбулося в тих областях, де промисловість є пріоритетною сферою розвитку. Позитивна тенденція пояснюється збільшенням інвестиційних коштів, які спрямовані на інноваційний розвиток підприємств. Інноваційна активність промислових підприємств найшла своє відображення у збільшенні обсягів реалізації інноваційної продукції (рис. 3).

Так, загальний обсяг реалізованої інноваційної продукції у 2018 році збільшився у порівнянні з 2017 роком на 7146899 тис.грн. Проте, за аналізований період суттєве збільшення відбулося в реалізації продукції, яка є новою лише для підприємства. Продукція, яка є новою для ринку, також збільшилась, але на 3379167 тис.грн. В регіональному розрізі найбільше зростання інноваційної продукції за аналізований період відбулося в м.Києві (1196138,2 тис.грн), Донецькій області (1026921,5 тис.грн), Кіровоградській області (1000836,8 тис.грн), Дніпропетровській (694482,9 тис.грн). Зменшення обсягів реалізації інноваційної продукції відбулося в Київській області (-671873,5 тис.грн), Тернопільській області (-114463,5 тис.грн), Вінницькій області (-51039,2 тис.грн).

Негативно також впливає на інноваційний розвиток підприємств невідповідна нормативно-правова база щодо здійснення та регулювання інтелектуальної власності в Україні.

Нормативно-правове забезпечення не відповідає сучасним вимогам ринкової економіки. Відповідне реформування та оновлення законодавчої бази у відповідності з європейським вимогам потребує прийняття відповідних

нормативних та законодавчих актів щодо питань подолання кризи та зниження рівня корупції в сфері інтелектуально-інноваційного розвитку.

Низький рівень продуктивності праці в сфері інноваційного виробництва негативно впливає на рівень конкурентоспроможності та сталого економічного розвитку держави та її регіонів. Тому необхідним є розробка та запровадження відповідних заходів щодо підвищення рівня продуктивності праці, що, в свою чергу, позитивно відобразиться на доходах населення, та загальному економічному розвитку регіонів та країни в цілому. Так, витрати на інновації промисловими підприємствами за період 2017-2018 року збільшилися на 3062535,3 тис.грн. В регіональному розрізі за аналізований період найбільший рівень фінансування інноваційної активності промислових підприємств відбулося в Запорізькій області (2820261,5 тис.грн), Харківській області (379238,4 тис.грн), Київській області (373970,9 тис.грн). Суттєве зменшення рівні фінансування інноваційної активності промислових підприємств за аналізований період 2017-2018рр. відбулося в Дніпропетровській області (-439188,4 тис.грн), Кіровоградській області (-340388,8 тис.грн), м.Київ (-208521,6 тис.грн), Волинській області (-76678,1 тис.грн).

Таким чином, для інноваційного розвитку виробництва в Україні необхідним є запровадження програм розвитку які будуть направлені на стимулювання інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку держави та її регіонів. Оскільки, інтелектуальний ресурс в змозі забезпечити переорієнтацію стратегічного вектору розвитку регіонів на сферу інноваційного розвитку. Для цього потрібним є запровадження ефективної системи збільшення інтелектуального потенціалу в країні та активізацію інноваційного розвитку виробництва на базі досягнень науки та техніки та новітніх технологій, що сприятиме інноваційному розвитку економіки регіонів та країни в цілому, що забезпечить підвищення її конкурентних позицій на міжнародній арені.

Список використаних джерел:

1. Буткін-Сіверський О.Б. Трансформація інтелектуальної власності в інноваційний продукт. *Інтелектуальний капітал*. 2003. № 5. С. 3–12.
2. Тульчинська С.О. Стратегія розвитку інтелектуально-інноваційної системи регіонів – імператив становлення економіки знань. *Ефективна економіка*. № 12, 2011. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1247>
3. Князев В. Інтелектуальний ресурс місцевого та регіонального розвитку. Інноваційні механізми місцевого та регіонального розвитку. За матеріалами VIII Всеукраїнських муніципальних слухань "Ресурси місцевого і регіонального розвитку: національний та міжнародний аспекти", 29 липня – 2 серпня 2002 року, Судак, Автономна Республіка Крим. Науковий редактор: М. Пухтинський. Київ : Атіка-Н, 2003. С. 320–323.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

References:

1. Butkin-Seversky O.B. (2003). Transformaciya intelektualnoi vlasnosti v innovaciniy product [Transformation of Intellectual Property into an Innovative Product]. *Intellectual Capital*, vol. 5, pp. 3–12.
2. Tulchynska, S. (2011). Strategiya rozvitku intelektualno-innovacinoi sistemi regioniv – imperative stanovleniya ekonomiki znan [Strategy for the development of the intellectually innovative system of regions is the imperative of becoming a knowledge economy]. *An efficient economy*, vol. 12. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1247> (accessed 25 April 2018).
3. Knyazev, V. (2002). Intelektualniya resurs miscevoogo ta regionalnogo rozvitku. [Intellectual resource of local and regional development]. Innovative mechanisms of local and regional development. Based on the Proceedings of the VIII All-Ukrainian Municipal Hearings "Resources of Local and Regional Development: National and International Aspects", 29 July – 2 August, Sudak, Autonomous Republic of Crimea. Scientific editor: M. Pukhtinsky. Kiev: Attica-H, pp. 320–323.
4. Oficialniy saut Dergavnoi skugbi statistiki [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 27 May 2018).

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ИННОВАЦИОННОЙ МОДЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА РЕГИОНОВ

Аннотация. В статье рассмотрена интеллектуальная составляющая инновационного развития экономики регионов и страны. Выделены некоторые аспекты интеллектуального потенциала развития экономики регионов. Проанализировано современное состояние интеллектуального потенциала в стране и в региональном аспекте. Определено, какие регионы страны являются крупнейшими по интеллектуально-инновационному потенциалу, а в каких он снижается. Проанализированы объемы реализации инновационной промышленной продукции в стране и в региональном аспекте. Выделены регионы лидера и регионы аутсайдеры в вопросах инновационного развития экономики. Установлено, что на снижение инновационной активности предприятий в стране повлияли сокращение и реструктуризация крупных промышленных предприятий в результате кризиса, привели к сокращению и ликвидации научных структурных подразделений, лабораторий, патентных подразделений, научно-производственных центров на производствах. Определено, что негативным фактором является неподходящая нормативно-правовая база по осуществлению и регулирования интеллектуальной собственности в Украине. В статье было установлено, что низкий уровень производительности труда в сфере инновационного производства негативно влияет на уровень конкурентоспособности и устойчивого экономического развития государства и его регионов.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, инновации, регион, потенциал, промышленность, наука.

THE INTELLECTUAL COMPONENT OF THE INNOVATIVE MODEL OF ECONOMIC GROWTH OF THE REGIONS

Summary. The article deals with the intellectual component of innovative development of economy of regions and the country. Some aspects of the intellectual potential of regional economy development are highlighted. It is established that the intellectual component is based on intellectual resources, intellectual capital, transfer of the results of intellectual labor into production activities. It is determined that low state support of the scientific sphere leads to the reduction of development and intellectual achievements. The current state of intellectual potential in the country and in the regional aspect is analyzed. It is determined which regions of the country are the largest in terms of intellectual and innovative potential, and in which regions it is decreasing. The volume of sales of innovative industrial products in the country and in the regional aspect is analyzed. The regions of the leader and the regions of the outsider in the issues of innovative economic development are distinguished. It was found that the decline in innovation activity of enterprises in the country was influenced by the reduction and restructuring of large industrial enterprises as a result of the crisis, which led to the reduction and elimination of scientific structural units, laboratories, patent units, research and production centers in production. It is established that the increase of innovative activity of industrial enterprises occurred in those areas where industry is a priority area of development. The positive trend is explained by the increase in investment funds aimed at innovative development of enterprises. It is determined that a negative factor is the inadequate legal framework for the implementation and regulation of intellectual property in Ukraine. In the article it was found that low level of labor productivity in the sphere of innovative production has a negative impact on the level of competitiveness and sustainable economic development of the state and its regions. The article identifies the need for the development and implementation of appropriate measures to improve the level of productivity, which, in turn, will have a positive impact on household income, and the overall economic development of regions and the country as a whole.

Key words: intellectual property, innovation, region, potential, industry, science.

Руцишин Н. М.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансово-економічної безпеки та банківського бізнесу
Львівського торговельно-економічного університету*

Rushchyshyn Nadiya

*Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Financial and Economic Security and Banking Business
Lviv University of Trade and Economics*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУВАННЯ СТРУКТУРНИХ ЗМІН В ЕКОНОМІЦІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню теоретико-методичних підходів до аналізування структурних змін в економіці. Узагальнено, що трансформація економіки відбувається як у формі структурних змін, які можуть бути досліджені за допомогою математичного інструментарію, так і за окремими напрямками, які демонструють етапи розвитку економічних систем. За сферами структурних змін, а також характером і змістом економічних процесів виокремлено сім методичних підходів до аналізування структурних змін: відтворювальний, галузевий, регіональний, зовнішньоекономічний, секторальний, інституційний і технологічний. Оптимум методичного інструментарію залежить від мети та етапу дослідження. Визначено, що для ідентифікації стратегічних галузей економіки та виявлення міжгалузевих зв'язків ефективними методами аналізу є побудова матриці Леонтьєва, моделі Расмуссена, розрахунок індексів «чутливості» та «потужності» дисперсії.

Ключові слова: структурні зміни, методика аналізу, коефіцієнти структурних змін, аналізування структурних змін, теоретико-методичний підхід.

Вступ та постановка проблеми. Структурні зміни є запорукою економічного зростання і драйверами забезпечення конкурентних переваг, які вказують на якісні трансформації й еволюцію розвитку економічних систем, спричинені, найчастіше, технологічним прогресом і організаційними модифікаціями. Поява нових економічних сил, як правило, зумовлена швидкою структурною трансформацією економіки, що характеризується переходом від первинного виробництва до обробної промисловості чи сфери послуг з новітнім спектром ресурсного забезпечення, у т.ч. знаннями та інноваціями. Накопичення капіталу приводить до формування прогресивної структури економіки, у якій високотехнологічні галузі з високою продуктивністю є ключовими.

Важливість розробки нових і удосконалення сучасних методичних підходів до аналізування структурних змін в економіці можна розглядати з двох аспектів. З одного боку, якісна методика дозволяє формувати інформаційно-аналітичне забезпечення для формування стратегій розвитку економіки, котрі базуються на подоланні структурних диспропорцій, а з іншого – визначення пріоритетних напрямів мінімізації невідповідностей у структурі національної економіки порівняно з її значно більш прогресивним станом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження структурних змін та визначення їх впливу на розвиток економіки присвячені наукові праці низки вітчизняних учених. Зокрема, теоретичні основи аналізу структурних змін економічної системи висвітлено в працях О.І. Клімової [1], А.Ю. Васиної [2], В.В. Паппа [3], методологічні підходи до оцінювання макроекономічних структурних трансформацій – у дослідженнях А.О. Ходжаян [4], С.В. Куйбіди [5], О.А. Мельниченка, В.М. Миколюка [6], особливості динаміки структурних зрушень в економіці регіонів України та їх інтегральну оцінку здійснено у працях О.А. Гончарука [7], Т.Г. Васильціва [8; 9], О.П. Мульської [10; 11] та інших.

Метою роботи є систематизація теоретико-методичних підходів до аналізування структурних змін в економіці.

Результати дослідження. Оскільки структурні зміни визначаються як система різних компонентів макроекономічних агрегатів, а також зміною їхніх масштабів та пропорцій, то в міру розвитку економічних систем відбувається трансформація міжгалузевих зв'язків. Сучасні методики дослідження структурних змін в економіці ґрунтуються на ідентифікації закономірностей взаємозв'язків між економічними операціями та макроекономічними сукупностями на основі таблиць «витрати-випуск», виявленні оптимальної прогресивної економічної структури, однак не враховують аспекти міжгалузевого балансування.

Ефективізація політики структурного реформування економічної системи залежить від обґрунтованого методичного забезпечення аналізу результатів її реалізації через оцінку впливу структурних змін на соціально-економічний і технологічний розвиток країни, казуальності рівня відкритості економіки та ефектів економічних трансформацій, що вимагає виділення основних принципів дослідження структурних змін в економіці (табл. 1).

Щодо методичних підходів до аналізування структурних змін в економіці, варто зауважити, що в економічному дискурсі виділяють такі, які є однотипними і взаємодоповнюючими, а також такі, що кардинально різняться за способами та індикаторами (показниками) оцінки. До першої групи можна віднести методичні підходи, які застосовуються для оцінки інтенсивності по окремих групах структурних змін, а також розрахунку показників, які характеризують масу, швидкість, середньорічні темпи змін.

Так, А. Васиної пропонує вивчати структурні зміни в економіці як результат процесу структурних трансформацій у формі співвідношень складових елементів економічної системи на різних рівнях і етапах її розвитку [12, с. 26]. Запропоновані підходи можуть використовуватися тільки у випадку наявності показників у вартісному еквіваленті, оскільки розглядають структурні трансформації, в

основному, як зміна частки одного її елемента стосовно іншого. Недоліками цих підходів є відсутність рекомендацій щодо врахування специфіки міжгалузевих зв'язків та їхнього впливу на структуру національної економіки.

Натомість В. Херендорф виділяє підхід до вивчення структурних змін із сторони пропозиції, в основі якого лежать трансформації відносних цін. Так, диференціальне зростання продуктивності праці або зміни у відносних цінах на ресурси в галузях економіки, які різняться за інтенсивністю використання ресурсного забезпечення, мають причинно-наслідкові зв'язки з пропозицією факторів виробництва [13, с. 901]. Можна стверджувати, що зміна відносних цін в економіці відбувається внаслідок коливань пропозиції на окремі товари під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Зростання цін на окремих товарів або послуг є фактором нарощування виробничої потужності та перспективності інвестування коштів, що спричиняє структурні зміни в галузі.

В. Баумола, як автор інноваційного підходу до аналізування структурних змін, перший у дослідженнях врахував технологічну компоненту. В основі моделі лежить два сектори економіки («прогресивний» і «непрогресивний») і фактор праці. У прогресивному секторі внаслідок технічного прогресу відбувається кумулятивне зростання продуктивності праці з незмінною інтенсивністю, а в непрогресивному секторі – продуктивність праці є константою. Основними рисами моделі В. Баумола є:

1) у часовому вимірі відбувається зростання витратомісткості продукції непрогресивного сектора;

2) якщо попит на товар є еластичним, граничний обсяг виробництва в непрогресивному секторі зменшується і близький до нуля;

3) для підтримання збалансованого зростання, передбаченого постійним співвідношенням випуску продукції у двох секторах, частка робочої сили, що виділяється на непрогресивний сектор, повинна бути мінімальною [14, с. 301].

Однак, недоліками методів Х. Хаутаккера, В. Херендорфа і В. Баумола є відсутність системи оціночних показників і градації їхніх значень.

У підсумку узагальнення наукової літератури щодо структурного реформування економіки можна виокремити такі підходи до аналізування структурних змін в економіці: відтворювальний (співвідношення елементів суспільного відтворення), галузевий (пропорції розвитку окремих галузей, їхня частка у ВВП), регіональний (регіональні особливості виробничого процесу, споживання

й інфраструктури), зовнішньоекономічний (зовнішньоекономічна діяльність країни, позиція країни у світовому суспільному поділі праці) [15, с. 211], інституційний (диференціація за інституційними секторами, формами власності, організаційно-правовими формами), секторальний (стадії економічного розвитку) і технологічний (тенденції розвитку інноваційної діяльності) [4, с. 94].

Структурні зміни проявляються через кількісне зростання або окремі якісні трансформації в економіці. Виміри структурних змін можна розглядати за стадіями створення ВВП (виробництво, розподіл, обмін і споживання), рівнями (макро-, мезо- і мікро-), процесами економічного розвитку. Тому диференціація методик аналізування структурних змін в економіці за відповідними підходами відбувається від базових показників, які є індикаторами змін у структурі економіки, до комплексних, які інтегрують кількісні характеристики таких змін і відображають трансформаційні процеси в економічній системі. Важливим етапом дослідження структурних змін за кожним підходом є приведення показників до стандартизованих рядів із метою визначення універсальної шкали порівняння, оцінювання різновекторних процесів і врахування особливостей функціонування структурних зрізів економіки, які досліджуються.

Базовими показниками оцінювання структурних змін в економіці є маса, середньорічні темпи, швидкість й інтенсивність. Маса структурних змін в економіці визначається як різниця між частками певного структурного елемента в поточному та базовому періодах. Швидкість структурних змін відображає зміну їхньої маси за одиницю часу, а середньорічний темп структурних зрушень демонструє тенденції змін в економіці [16, с. 41, 46].

Найчастіше для аналізування змін в економіці застосовують інтегральні показники К. Гатєвої, А. Салаї і В. Рябцевої. Так, інтегральний коефіцієнт структурних змін К. Гатєвої враховує інтенсивність трансформацій за окремими групами структурних елементів і їхніми частками в загальній сукупності, яка досліджується [17, с. 39]. Показник структурних змін А. Салаї при ідентичних вихідних даних враховує не тільки інтенсивність змін за окремими групами структурних елементів та їхніми частками в загальній сукупності, але й кількість таких груп. [18, с. 84].

Інтегральний коефіцієнт В. Рябцевої розраховується як різниця значень двох структур за їхнім максимально допустимим значенням. Таке представлення дає змогу диференціювати отримані результати відповідно до нормативних значень.

Таблиця 1

Принципи дослідження структурних змін в економіці		
№	Принципи	Сутність
1.	Цільової спрямованості	Чітке формулювання мети, цілей і завдань дослідження.
2.	Об'єктивності	Врахування реальних тенденцій розвитку та структурування економіки, їхньої відповідності вимогам суспільної системи.
3.	Smart-орієнтації	Оцінка інформаційних процесів структурних перетворень, рівня розвитку цифрової економіки та позиції країни у світовому рейтингу.
4.	Комплексності	Врахування пропорцій, чинників, передумов, що впливають на процеси структурного реформування економіки.
5.	Цілісності	Структурні зміни як сукупність одновимірних об'єктів, які утворюють економічну систему.
6.	Обґрунтованості	Відповідність методів дослідження положенням програм і стратегій щодо структурного реформування.
7.	Стратегічного прориву	Ідентифікація економічних змін, оцінка їхніх ефектів на основі стратегічних цілей структурного реформування економіки.
8.	Міжсекторальної підтримки	Взаємодія органів влади, бізнесу, наукових установ і громадських організацій у процесі формування нормативно-методичного базису аналізування структурних змін, вироблення і реалізації механізмів структурного реформування.

Джерело: побудовано автором за даними [2, с. 40; 4, с. 92]

Нормативні значення інтегрального коефіцієнта структурних змін В. Рябцевої – це шкала інтерпретації аналітичних даних коефіцієнта з виділенням семи градацій структур: тотожність (0,00-0,03), дуже низький рівень відмінностей (0,031-0,070), низький рівень відмінностей (0,071-0,150), істотний рівень відмінностей (0,151-0,300), значний рівень відмінностей (0,301-0,500), дуже значний рівень відмінностей (0,501-0,700), протилежний тип (0,701-0,900), повна протилежність (0,901-1,000).

На думку Т. Романової, інтегральні показники структурних змін К. Гагєвої, А. Салаї і В. Рябцевої необхідно коригувати відносно позитивності чи негативності проявів динаміки структурних елементів, які досліджуються. Коригуючий коефіцієнт Т. Романової враховує різницю зміни показників структурного елемента і дає можливість оцінити характер протікання змін в економічних процесах [19, с. 25].

Методологія дослідження структурних змін в економіці ґрунтується на реалізації сукупності завдань, систематизованих відповідно до чотирьох етапів. Етапність методології дозволяє сформулювати теоретико-методологічний базис дослідження структурних трансформацій, виділення підходів для ідентифікації стратегічних галузей, побудови матриць казуального впливу структурних трансформацій на економічний і технологічний розвиток країни, виявлення джерел структурних змін і особливостей структурної конвергенції.

Перший етап дослідження передбачає формування теоретичних засад і систематизацію наукових підходів, пов'язаних з реалізацією структурних реформ, імплементацією ефективної структурної політики, а також методичних розробок до аналізування структурних змін і прогресивності промислової структури. Пріоритетним завданням першого етапу є визначення стратегічних галузей промисловості.

Другий етап – це аналіз структурних змін в економіці, розрахунок значень прогресивної структури економіки за різними критеріями. На третьому етапі передбачається проведення інтегрального оцінювання структурних зрушень в економічній системі, вагомим завданням якого є відбір і уніфікація об'єктивних показників.

Застосування методу інтегральної оцінки в контексті дослідження структурних змін зумовлено необхідністю отримання комплексного результату щодо відповідності галузевої структури країни її прогресивному стану шляхом визначення значущості критеріїв прогресивності. Методами обчислення інтегральних показників є побудова лінійної моделі (розрахунок середньозважених арифметичних коефіцієнтів), обчислення геометричної агрегації (множення середньозваженої (геометричної) ваги індикаторів) й експертний. Примітно, що у процесі аналізування структурних змін найбільш статистично значущим методом з найменшою похибкою є інтегральне моделювання зі застосуванням мультиплікативного підходу. Четвертий етап включає обґрунтування впливу структурних змін на економічний розвиток через побудову трьох типів матриць: залежності ВВП з врахуванням технологічних коефіцієнтів і сукупного попиту, казуальної причинності, а також структурної конвергенції.

Найбільш поширеними методами ідентифікації стратегічних галузей, які мають найбільший вплив на економічний розвиток, є модель Расмуссена та підхід Міллера. Інноваційний підхід Міллера передбачає послідовне вилучення досліджуваних галузей економіки та виявлення ефекту від таких операцій у відсотковому вираженні. Чим вище значення отриманих результатів щодо змін у структурі економіки, тим стратегічною є галузь економіки.

Модель Расмуссена розглядає структурні зміни зі сторони пропозиції на основі системного підходу і ґрунтується на оцінці подвійних міжгалузевих зв'язків – прямих і реверсних. За допомогою прямих зв'язків виявляють силу впливу на загальний обсяг валової продукції для всіх галузей економіки, пов'язаних із однією зміною ресурсного забезпечення однієї з галузей, а реверсні – вплив на обсяги ресурсів при зміні балансу сукупного споживання і заощаджень. Реверсні зв'язки, які обчислюються на основі транспонованої матриці Леонтєєва, визначаються як суми стовпців матриці, а прямі зв'язки – як суми рядків [20]. Ті галузі, які демонструють сильний зв'язок, ідентифікуються як стратегічні.

Модель В. Леонтєєва базується на процесі міжгалузевого балансування щодо співвідношень між рівнями заощаджень і споживання у національній економіці, обсягами кінцевого та проміжного споживання, розмірами базового виробництва, пропорціями фінансового забезпечення галузей промисловості, а також силою впливу міжгалузевих зв'язків.

Методичний підхід «витрати-випуск» є базисом для розробки сценаріїв економічного розвитку країни відповідно до виявленого причинно-наслідкового зв'язку з структурними змінами в кожній галузі. У цьому випадку, вхідними параметрами рівняння (1) будуть розрахунки прогнозованого кінцевого попиту за галузями, а вихідними – рівноважний сукупний випуск продукції.

Побудова міжгалузевої моделі може здійснюватися також на основі оцінювання індексів цін:

$$P_i = A^T + V_i, \quad (1)$$

$$P_i = (I - A^T)^{-1} V_i, \quad (2)$$

де P_i – вектор індексів цін i -галузі відносно базового року;

A^T – транспонована матриця коефіцієнтів прямих витрат;

V_i – вектор частки валової доданої вартості i -галузі [21, с. 34].

Враховуючи, що вектор індексів цін є ефектом цінової диференціації відповідно до зміни валової доданої вартості окремих галузей, то на основі його аналізу можна виявити вплив зміни індексу цін i -галузі на цінову динаміку j -галузі.

З метою обґрунтування впливу структурних змін на економічний і технологічний розвиток у перспективі використовують метод причинних матриць. Одним із етапів побудови матриці казуального впливу є формування ланцюгів Маркова як сукупності величин (X_n), які є перспективними значеннями структурної змінної (X_{n+1}), що залежать від поточної величини (X_n), а не значення попередньої величини (X_{n-1}). За допомогою матриці причинних зв'язків моделюють структурні зміни у двох галузях одночасно і виявляють вплив на економічний і технологічний розвиток [22, с. 262].

Як і у моделі Леонтєєва, матрицю причинних зв'язків умовно поділяють на дві категорії (праву і ліву) з метою визначення горизонтальних (прямих) і вертикальних (реверсних) зв'язків.

Метод причинних матриць має обмеження щодо застосування, яке пов'язане з інтерпретацією елементів матриці за умови відсутності домінуючих діагоналей. Коли елементи діагоналі менші, ніж сума елементів у стовпцях, тоді матриця не має домінуючої діагоналі. Крім того, у матрицях з домінуючими діагоналями реверсні міжгалузеві зв'язки в більшій мірі сприяють структурним змінам порівняно з прямими ефектами. Отже, пряма зміна вхідного або вихідного коефіцієнта може спричинити

реверсний ефект, що приводить до неправильної інтерпретації елементів стовпців і рядків матриці.

З метою виявлення джерел структурних змін використовують векторну форму методу «витрати-випуск» на основі SDA-підходу, за допомогою якого виявляють залежність галузей від зовнішніх чинників, у т.ч. міжнародної торгівлі чи імпорту. SDA-аналіз структурних змін передбачає поділ галузей промисловості за критерієм значущості технологічних коефіцієнтів і змін сукупного попиту [23, с. 8].

Усі компоненти моделі є середньорічними темпами зростання, виражені відносно середньорічної зміни випуску продукції (у порівнянні з базовим роком) у відсотковому еквіваленті (відносно періоду z).

Варто наголосити, що ілюстрацією результатів аналізу структурних змін в економіці на основі SDA-підходу може бути графік розсіювання. Метою побудови графіка є виявлення чутливості галузі до структурних змін. Поділ на чотири сегменти відповідно до середньорічного значення ВВП (у розрахунку на одну особу) й інтегрального коефіцієнта структурних змін в економіці з врахуванням елементів матриці каузального впливу (рис. 1) є підґрунтям для поділу рівнів ефективності галузей на чотири типи – високий, помірно високий, проміжний, низький. Класифікація типів ефективності визначається відповідними високими або низькими оцінками середніх значень змінних.

Так, А. Роуз і С. Каслер довели, що джерела структурних змін в США залежали від технологічної складової і експортної діяльності транснаціональних компаній. Нарощування експортного потенціалу та дифузія технологічних інновацій позитивно вплинули на рівень ефективності інформаційно-комунікаційного сектору країни, а пропозиція технічно компетентної інфраструктури мала прямий вплив на структурні зміни в економіці [24].

У наукових публікаціях часто зустрічаються результати досліджень структурних змін в економіці на основі «фіскальних видатків». Фіскальні видатки є ключовими змінними, котрі впливають на національну економіку, включаючи державні витрати на споживання, державні інвестиції, витрати на сферу освіти, охорони здоров'я чи соціальне забезпечення. Державні інвестиції є джерелом структурних змін і драйверами економічного зростання, а державний капітал, сформований за рахунок бюджетних інвестицій, – базисом економічних реформ. Фіскальні видатки є основою забезпечення виробничої і технічної ефективності

ВВП на одну особу/ВДВ	В	Помірно високий (H:V)	Надвисокий (V:V)
	Н	Низький (H:H)	Проміжний (V:H)
		Н	В

Інтегральний коефіцієнт структурних змін

Рис. 1. Матриця позиціонування галузей економіки на основі SDA-аналізу

підприємств за рахунок державного капіталу, а також сприяють збільшенню сукупного попиту та доходів резидентів, збільшують продуктивність праці, що виступають макроекономічними параметрами структурних змін.

Фінансові витрати на освіту покращують рівень розвитку людського капіталу, стимулюють пошуки праці у високооплачуваних секторах економіки. Прямі трансфертні платежі та фіскальні витрати безпосередньо підвищують ефективність виробництва підприємств шляхом формування державного капіталу, сприяючи тим самим економічному зростанню різних галузей. Однак, диференціація галузей за обсягами фінансових інвестицій і ефективності використання державного капіталу призводять трансформації промислової структури з точки зору пропозиції.

Висновки. Таким чином, методологічний базис аналізування структурних змін в економіці ґрунтується на декількох підходах, у межах яких виділяють окремі методи оцінки макроекономічних трансформацій, від базових чи диференційованих показників до інтегральних коефіцієнтів і показників оптимальної структури. Вибір методів і підходів залежить від мети дослідження, а також наявності статистичної або іншої інформації, яка ідентифікує структурні зрушення в економіці. Пріоритетність вибору показників структурних змін повинна ґрунтуватися на паралельних порівняльних розрахунках суміжних індексів із метою найбільш чіткого відображення економічних процесів, що досліджуються.

Список використаних джерел:

1. Клімова О.І. Структурні зміни в економіці: основні поняття та види. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*, 2009. № 1(24). С. 60–65.
2. Васіна А. Ю. Структурне реформування національної економіки: методологічні та інституційні аспекти : монографія. Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2017. 392 с.
3. Пап В. В. Структурна трансформація економіки України у контексті євроінтеграційних процесів. *Регіональна економіка*, 2008. № 1. С. 23–31.
4. Ходжаян А. О. Методичні підходи до оцінювання макроекономічних структурних трансформацій. *Економічний простір*. № 138. 2018. С. 89–107.
5. Куйбіда С. В. Формування нових підходів до реалізації структурної перебудови економіки України. *Економіка та держава*, 2017. № 9. С. 90–95.
6. Мельниченко О. А., Миколюк В. М. Специфіка структурних зрушень і структурної політики. *Актуальні проблеми державного управління*, 2016. № 2(42) С. 15–21.
7. Гончарук О. А. Оцінка структурних змін господарського комплексу в контексті забезпечення соціальної зорієнтованості економіки. *Статистика України*. 2011. № 3. С. 38–41.
8. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Штець Т. Ф. Обґрунтування стратегічних напрямів, цілей та заходів державної політики реалізації потенціалу ІТ-сектору економіки України. *Підприємництво і торгівля*. 2018. Вип. 23. С. 56–63.
9. Васильців Т. Г., Шехлович А. М., Васильців В. Г. Фінансово-економічні інструменти стимулювання розвитку ІТ-сфери України. *Економічний дискурс*. 2017. № 4. С. 128–136.
10. Mulcka O. P. Forecasting and modeling of social economy: challenges in crisis conditions. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Збірник наукових праць*. Вип. 6(117). 2016. С. 80–84.

11. Мульска О. П. Оцінка ринку праці Львівської області у контексті зовнішньої трудової міграції. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2015. Вип. 10. Ч. 3. С. 26–30.
12. Васіна А. Ю. Інституційне забезпечення структурування національної економіки в орієнтації на інноваційно-технологічний прорив. *Причорноморські економічні студії*. № 21. 2017. С. 24–31.
13. Herrendorf B., Rogerson R., Valentinyi K. Growth and structural transformation. *Handbook of Economic Growth*. 2014. Vol. 2B. Pp. 855–941. URL: <https://pseuodermasus.files.wordpress.com/2017/01/herrendorf-et-al-2014.pdf>. [http://refhub.elsevier.com/S1517-7580\(16\)30014-5/sbref0210](http://refhub.elsevier.com/S1517-7580(16)30014-5/sbref0210)
14. Baumol W. J. Macroeconomics of unbalanced growth: an anatomy of urban crisis. *The American Economic Review*. 1967. Vol. 57(3). Pp. 297–307. URL: <http://piketty.pse.ens.fr/files/Baumol1967.pdf>
15. Скірка Н. Я. Структура економіки: сутність, основні завдання та типи. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. Вип. 18.5. С. 205–216.
16. Луцків О. М. Особливості динаміки структурних зрушень в економіці регіонів України. *Регіональна економіка*. № 1. 2016. С. 39–50.
17. Елхіна І. А. Структурные сдвиги и структурные различия хозяйственных систем. *Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета*. 2014. № 4. С. 38–41.
18. Манойленко А. В., Кравченко А. В. Исследование структурных сдвигов в национальной экономике как основа формирования приоритетов государственной инвестиционной политики. *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 78–86.
19. Романова Т. В. Интегральные показатели оценивания структурных зрушень в економіці. *Економіка і регіон*. 2016. № 6(61). С. 20–27.
20. Rasmussen P. Studies in Inter-sectoral Relations. URL: https://www.persee.fr/doc/reco_00352764_1957_num_8_6_407279_t1_1103_0000_001
21. Коваленко М. О. Методичний підхід до планування розвитку гірничодобувної галузі на основі міжгалузевої балансової моделі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. № 19. Ч. 2. С. 33–37.
22. Randall W. Jackson, Rogerson P., David Plane D., Breandan O. A Causative Matrix Approach to Interpreting Structural Change. *Economic Systems Research*. 2006. Vol. 2(3). Pp. 259–269. <https://doi.org/10.1080/09535319000000018>
23. Savona M., Lorentz A. Demand and Technology Contribution to Structural Change and Tertiariation: An Input-Output Structural Decomposition Analysis. URL: <https://www.researchgate.net/publication/237782469>
24. Rose A., Casler S. Input-Output Structural Decomposition Analysis: A Critical Appraisal. *Economic Systems Research*. 1996. Vol. 8(1). Pp. 33–62. <https://doi.org/10.1080/09535319600000003>

References:

1. Klimova O. I. (2009) Strukturni zminy v ekonomitsi: osnovni poniattia ta vydy [Structural changes in the economy: basic concepts and types]. *Collection of scientific works of Cherkasy State Technological University. Series: Economic Sciences*, vol. 1(24), pp. 60–65.
2. Vasina A. Yu. (2017) *Strukturne reformuvannia natsionalnoi ekonomiky: metodolohichni ta instytutsiini aspekty* [Structural reform of the national economy: methodological and institutional aspects]. Ternopil: Ternopil National Economic University. (in Ukrainian).
3. Papp V. V. (2008) Strukturna transformatsiia ekonomiky Ukrainy u konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv [Structural transformation of Ukraine's economy in the context of European integration processes]. *Regional Economy*, vol. 1, pp. 23–31.
4. Khodjayan A. O. (2018) *Metodychni pidkhody do otsiniuvannia makroekonomichnykh strukturnykh transformatsii* [Methodical approaches to assessing macroeconomic structural transformations]. *Economic Space*, vol. 138, pp. 89–107.
5. Kuibida S. V. (2017) Formuvannia novykh pidkhodiv do realizatsii strukturnoi perebudovy ekonomiky Ukrainy [Formation of new approaches to the implementation of structural adjustment of Ukraine's economy]. *Economy and State*, vol. 9, pp. 90–95.
6. Melnychenko O. A., Mykoliuk V. M. (2016). Spetsyfika strukturnykh zrushen' i strukturnoi polityky [Specifics of structural changes and structural policy]. *Actual Problems of Public Administration*, vol. 2(42), pp. 15–21.
7. Honcharuk O. A. (2011) Otsinka strukturnykh zmin hospodars'koho kompleksu v konteksti zabezpechennia sotsial'noi zoriientovanosti ekonomiky [Assessment of structural changes in the economic complex in the context of ensuring the social orientation of the economy]. *Statistics of Ukraine*, vol. 3, pp. 38–41.
8. Vasylytsiv T. G., Lupak R. L., Shtets' T. F. (2018) Obruntuvannya stratehichnykh napryamiv, tsiley ta zakhodiv derzhavnoyi polityky realizatsiyi potentsialu IT-sektoru ekonomiky Ukrayiny [Substantiation of strategic directions, goals and measures of the state policy of realizing the potential of the IT sector of the Ukrainian economy]. *Entrepreneurship and trade*, vol. 23, pp. 56–63.
9. Vasylytsiv T., Shekhlovych A. and Vasylytsiv V. (2017) Finansovo-ekonomichni instrumenty stymuliuvannia rozvytky IT-sfery Ukrainy [Financial and economic instruments to stimulate the development of the IT sphere of Ukraine]. *Economic discourse*, no. 4, pp. 128–136.
10. Mul'ska O. P. (2016) Forecasting and modeling of social economy: challenges in crisis conditions. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine. Collection of scientific works*, vol. 6(117), pp. 80–84.
11. Mul'ska O.P. (2015) Otsinka rynku pratsi L'viv's'koyi oblasti u konteksti zovnishn'oyi trudovoyi mihratsiyi [Assessment of the labor market of Lviv region in the context of external labor migration]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic Sciences Series*, vol. 10(3), pp. 26–30.
12. Vasina A. Yu. (2017) Instytutsiine zabezpechennia strukturuvannia natsionalnoi ekonomiky v oriientatsii na innovatsiino-tekhnologichnyi proryv [Institutional provision of the national economy structuring oriented on the innovation and technological breakthrough]. *Black Sea Economic Studies*, vol. 21, pp. 24–31.
13. Herrendorf B., Rogerson R., Valentinyi K. (2014) Growth and structural transformation. *Handbook of Economic Growth*, vol. 2B, pp. 855–941. Available at: <https://pseuodermasus.files.wordpress.com/2017/01/herrendorf-et-al-2014.pdf> (accessed 27 January 2017). Available at: [http://refhub.elsevier.com/S1517-7580\(16\)30014-5/sbref0210](http://refhub.elsevier.com/S1517-7580(16)30014-5/sbref0210)
14. Baumol W. J. Macroeconomics of unbalanced growth: an anatomy of urban crisis. *The American Economic Review*, vol. 57, no. 3, pp. 297–307. Available at: <http://piketty.pse.ens.fr/files/Baumol1967.pdf> (accessed 25 January 2017).

15. Skirka N. Ya. (2008) Struktura ekonomiky: sutnist, osnovni zavdannia ta typu [The structure of the economy: the essence, main tasks and types]. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, vol. 18(5), pp. 205–216.
16. Lutskiv O. M. (2016) Osoblyvosti dynamiky strukturykh zrušen v ekonomitsi rehioniv Ukrainy [Features of dynamics of structural changes in the economy of Ukrainian regions]. *Regional Economy*, vol. 1, pp. 9–50.
17. Elkhina I. A. (2014) Strukturnye sdvigi i strukturye razlichya hozyaystvennykh sistem [Structural shifts and structural differences in economic systems]. *Bulletin of the Saratov State Social and Economic University*, vol. 4, pp. 38–41.
18. Manoilenko O. V., Kravchenko S. M. (2015) Issledovanie strukturykh sdvigo v natsionalnoy ekonomike kak osnova formirovaniya prioritetov gosudarstvennoy investitsionnoy politiki. [Study of structural changes in the national economy as the basis for forming the priorities of the state investment policy]. *The Problems of Economy*, vol. 2, pp. 78–86.
19. Romanova T. V. (2016) Intehrlni pokaznyky otsiniuvannia strukturykh zrušen v ekonomitsi [Integral indicators for estimating structural changes in the economy]. *Economy and Region*, vol. 6(61), pp. 20–27.
20. Rasmussen P. Studies in Inter-sectoral Relations. Available at: https://www.persee.fr/doc/reco_00352764_1957_num_8_6_407279_t1_1103_0000_001 (accessed 20 January 2017).
21. Kovalenko M. O. (2018) Metodychnyi pidkhid do planuvannia rozvytku hirnychodobuvnoi haluzi na osnovi mizhhaluzevoi balansovoi modeli [Methodical approach to the planning of mining industry development on the basis of the inter-based balance model]. *Uzhorod National University Herald. International Economic Relations And World Economy*, vol. 19, 33–37.
22. Randall W. Jackson, Rogerson P., David Plane D., Brendan O. A. (2006) Causative Matrix Approach to Interpreting Structural Change. *Economic Systems Research*, vol. 2(3), pp. 259–269.
23. Savona M., Lorentz A. Demand and Technology Contribution to Structural Change and Tertiarisation: An Input-Output Structural Decomposition Analysis. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/237782469> (accessed 18 January 2017).
24. Rose A., Casler S. (1996) Input-Output Structural Decomposition Analysis: A Critical Appraisal. *Economic Systems Research*, vol. 8(1) pp. 33–62. <https://doi.org/10.1080/09535319600000003> (accessed 31 January 2017).

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К АНАЛИЗУ СТРУКТУРНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ В ЭКОНОМИКЕ

Аннотация. Статья посвящена исследованию теоретико-методических подходов к анализу структурных изменений в экономике. Обобщено, что трансформация экономики происходит как в форме структурных изменений, которые могут быть исследованы с помощью математического инструментария, так и по отдельным направлениям, которые демонстрируют этапы развития экономических систем. По сферам структурных изменений, а также характером и содержанием экономических процессов выделены семь методических подходов к анализу структурных изменений: воспроизводственный, отраслевой, региональный, внешнеэкономический, секторный, институциональный и технологический. Оптимум методического инструментария зависит от цели и этапа исследования. Определено, что для идентификации стратегических отраслей экономики и выявления межотраслевых связей эффективными методами анализа является построение матрицы Леонтьева, модели Расмуссена, расчет индексов «чувствительности» и «мощности» дисперсии.

Ключевые слова: структурные изменения, методика анализа, коэффициенты структурных изменений, анализ структурных изменений, теоретико-методический подход.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ANALYSIS OF STRUCTURAL CHANGES IN THE ECONOMY

Summary. The article is devoted to the study of theoretical and methodical approaches to the analysis of structural changes in the economy. It is generalized that the transformations of the economy develop in the form of structural changes that can be studied with the help of mathematical tools, and in some areas that demonstrate the stages of development of economic systems. It is demonstrated the need to apply of various methods of analyzing structural changes in the economy, in terms of supply and demand, costs and output, and taking into account the levels of openness of the economy and technological development. According to the spheres of structural changes as well as the nature and content of economic processes, seven methodological approaches to the analysis of structural changes are identified: reproductive, industrial, regional, foreign economic, sectoral, institutional and technological. It is summarized that the stages of the methodology of research of structural changes in the economy provide generalization of approaches to assessing the structure of the economy, analyzing the basic indicators of structural changes in the economy, integrated assessment of structural changes in the economic system and identifying sources of structural change. The optimum of methodical tools depends on the purpose and stage of research. It is generalized that effective methods of analysis and identification of strategic sectors of the economy and identification intersectoral links, are the construction of the Leontief matrix, the Rasmussen model, the calculation of indices of "sensitivity" and "power" of the variance; effective methods of identification the sources of structural changes – integrated assessment based on the coefficients of K. Gateva, A. Salaya, V. Ryabtseva, T. Romanova, construction of the Markov chain; to assess the causal relationship between structural change and socio-economic development, as well as the level of sensitivity of the industry to structural change – SDA analysis, scattering plotting, vector autoregression, Granger test (Granger's casualness test).

Key words: structural changes, methods of analysis, coefficients of structural changes, analysis of structural changes, theoretical and methodological approach.

Бірюков І. В.¹

здобувач,

Причорноморський НДІ економіки та інновацій, м. Одеса

Biriukov Ihor

Researcher,

Black Sea Research Institute of Economics and Innovation, Odessa

КОРУПЦІЙНІ АСПЕКТИ ПОЯВИ ТА ПОШИРЕННЯ ПРИХОВАНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Анотація. У статті розкриті основні аспекти прояву корупційних відносин у підприємницькій діяльності. Висвітлені основні причини прихованого підприємництва з позиції корупційного впливу. Запропоновано розмежування корупційних відносин за сферами їх налагодження на відносини типу «бізнес–влада» та «бізнес–бізнес». Охарактеризовано негативні наслідки корупційних відносин в приватному бізнесі. Розкрито специфічні форми реалізації в приватному бізнесі корупційних відносин. Охарактеризовано причинно-наслідкові зв'язки між корупцією та тіннізацією економіки, мотивацією бізнесу до прихованого підприємництва. Узагальнені чинники, які визначають рівень застосування відповідальності за корупційні стосунки типу «бізнес–бізнес». Обґрунтовано важливість та необхідність запровадження заходів протидії корупційним відносинам, які орієнтовані на формування прозорого конкурентного середовища бізнесу.

Ключові слова: детінізація бізнесу, корупція, корупційні відносини, корупційні відносини в приватному бізнесі, приховане підприємництво, тіннізація, тіньова економіка.

Постановка проблеми. Наявність тіньової економічної діяльності, що посилена корупційними аспектами загрозливо впливають на інституційне середовище країни, створюють загрози розвитку економіки, соціальної сфери в державі, стримують зростання добробуту та покращення життя населення, формування сприятливого бізнес-середовища та інвестиційного клімату, негативно позначаються на ефективності боротьби й протидії злочинності, дієвості правоохоронної та судової системи.

Корупція породжується тіньовою економічною діяльністю, тіньові операції в економіці сприяють прояву корупції, проте саме корупція формує основу поширення та розвитку тіньової економіки. Тобто від такого поєднання спотворюються фундаментальні засади функціонування інститутів в державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним основам дослідження тіньової економіки присвячено значну кількість наукових робіт. У частині появи прихованого бізнесу, нелегального підприємництва, прихованої економічної діяльності, а також окремих аспектів протидії корупційної складової тіньових економічних відносин значного доробку внесено працями Ф. Шнайдера [1], Е. де Сото [2], В. Ісправнікова [3], С. Єчмакова [4], Д. Кауфмана, В. Танзі, З. Варналія [5], І. Мазур [6], О. Предборського [7], М. Фоміної [8] та ін.

Проблема детінізації економіки, протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом розкривається у працях з цієї тематики [2–4] та здебільшого окреслює позитивні зрушення, які привносяться заходами боротьби з відмиванням «брудних» грошей на детінізацію економіки. Проте, надмірне захоплення заходами боротьби з тіньовою економікою без врахування можливого зворотного зв'язку зазвичай призводить до ще більшої тіннізації економіки, отримуючи додаткові риси, схеми та корупційну складову.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в виявленні корупційного аспекту тіньових відносин при здійсненні прихованої підприємницької діяльності з пози-

цій наслідків їх впливу на соціально-економічний розвиток України.

Опис основного матеріалу дослідження. Тіньова економіка у більшості наукових праць визнається джерелом «брудних» грошей [9–10]. Проте, склад тіньової економіки формується не лише з протизаконних видів діяльності, але й прихованих [5; 6; 11]. Тобто, внаслідок неналежного функціонування державних інститутів в Україні в тінь потрапляє значна частина економічних операцій «сірої» економіки, яка могла б за сприятливих умов ведення бізнесу легалізуватися. Таким чином, заходи протидії можуть суттєво перешкодити не лише легалізації, але й призводити до зростання рівня тіннізації економіки. Саме це ключове питання у формуванні заходів регуляторної політики запобігання прихованого підприємництва є надзвичайно важливим аспектом детінізації економічних відносин в країні.

Розуміння лише негативних наслідків тіньової економіки є вкрай обмеженим щодо сутності цього економічного явища. Розгляд тіньових процесів значно ширше, дало підстави вченим виявити позитивні аспекти тіньової економіки [4]:

1) згладжування дисбалансу економічної кон'юнктури внаслідок переливу ресурсів між легальною і тіньовою економікою;

2) зменшення соціального тягаря та соціальної напруги у суспільстві за рахунок неформальної зайнятості, що дає змогу уникати небажаних соціальних витрат та підтримувати мінімальний рівень матеріального становища мало-забезпечених;

3) підживлення легальної економіки за рахунок переливу частини коштів з тіньового сектору при використанні неофіційних доходів для придбання товарів і послуг у легальному секторі, оподаткуванні «відмитих» нелегальних капіталів тощо.

Прискорення тіньових економічних процесів відбувається під впливом недосконалості інституційного та бізнес середовища, загальної макроекономічної нестабільності та соціально-політичної напруги в суспільстві причинами чого можуть також розглядатися:

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9609-2592>

1) погіршення очікувань суб'єктів економіки щодо перспектив подальшого розвитку;

2) панічні настрої серед населення, що призводять до зростання попиту на валюту, відтоку депозитів із фінансового сектору;

3) погіршення ставлення до інститутів держави, зменшення довіри до влади та скорочення загального рівня податкової культури спричинене непрозорістю використання податкових надходжень, зниженням рівні життя населення та доступності соціально-економічних благ;

4) різке скорочення прибутків у підприємницькому секторі та зростання збитковості підприємств, спричинене тінізацією економічних операцій для забезпечення можливості подальшого виживання бізнесу.

Особливого значення в цій ситуації набувають корупційно-тіньові відносини, що виникають на різних рівнях взаємодії суб'єктів господарювання між собою, а також з інститутами влади. Взаємозв'язок між появою корупції та тіньової економіки настільки тісний на рівні причини та наслідків, що їх поєднання утворює цілісність [12].

За період дослідження процесів появи та прояву корупції у суспільстві, враховуючи досвід в національній економіці окремі питання протидії та запобігання корупції були враховані у нормативно-правових актах. Так, на сьогодні сформувався доволі вагомий перелік активів, які врегульовують окремі питання корупційних ризиків та їх впливу на процеси суспільного розвитку (табл. 1).

Відповідно до законодавства, корупційне правопорушення – це «діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність». Крім того сама корупція у законодавчих термінах є «використання особою, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей». А неправомірною вигодою закон визначає «грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав». Загальний перелік осіб, щодо яких передбачено відповідальність за корупцію визначені у статті 3 Закону України «Про запобігання корупції». Слід відмітити доволі значний перелік осіб, основним спільним критерієм для яких можна визначити виконання певних владних повноважень за посадою та спроможність ухвалювати відповідні рішення, тобто «які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків» [13].

Тіньова економіка має місце в усіх країнах світу (як бідних, так і високорозвинених), вона може реалізуватися у різних сферах економічної діяльності (виробництві, обміні, розподілі, споживанні), а також проявлятися в різних формах і обсягах.

Враховуючи загальні аспекти корупційного прояву при здійсненні підприємницької діяльності, варто акцентувати на двох основних сферах її існування у середовищі бізнесу (рис. 1).

Слід відмітити, що переважною більшістю досліджень корупційних аспектів пов'язують із стосунками між владою та бізнесом. На це значною мірою впливає суспільна думка, загальне поширення таких діянь. Разом з тим, відповідальність за службові злочини передбачена також для посадових осіб у приватному секторі, що почало розглядатися корупцією після приєднання України до Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією та Конвенції ООН проти корупції.

У зазначеній Конвенції введення окремої кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення типу «бізнес–бізнес» обумовлено низкою чинників (рис. 2).

«Тіньова економіка є стихійна і творча реакція народу на неспроможність корумпованої держави задовольняти основні потреби зuboжілих мас» [2, с. 58]. Це по суті означає, що масштаби нелегального бізнесу прямо пов'язані з низьким рівнем життя населення, тому, його подолання можливе за рахунок покращення економічної ситуації, у противному випадку, середовище тіньової економіки збережеться. Не випадково, що у такому контексті ще древні римляни розкривали логіку зв'язку явищ «підкуп – псування – занепад». На практиці будь-які адміністративні бар'єри долаються хабарями – підкуп: чим вищий бар'єр, тим більше хабарів і бажаючих їх отримувати серед чиновників.

Незаперечною є шкідливість для розвитку суспільства корупції в цілому, оскільки вона сприяє концентрації у приватному тіньовому секторі значних фінансових ресурсів та повноважень, які вилучені з публічного сектору та могли б бути спрямовані на вирішення соціально-економічних проблем розвитку, а також на виконання державою своїх основних функцій. Крім того, корупція типу «бізнес–бізнес» шкідлива для розвитку самого бізнесу, оскільки позначається на загальному характері та можливостях здійснення підприємницької діяльності.

Корупція типу «бізнес–бізнес» спричиняє появу низки ризиків, які впливають на здійснення економічної діяльності та впливають на появу прихованих операцій:

- на довгострокову перспективу внутрішньо корупційні дії впливають на зниження рівня конкурентоспроможності. Це пов'язано з тим, що корупція деструктивно впливає на розвиток бізнесу через втрату навичок розвивати бізнес на конкурентних засадах, призводить до зниження якості продуктів, послуг та кваліфікації персоналу;
- декваліфікація, зменшення важливості професійних знань, навичок та досвіду персоналу внаслідок можли-

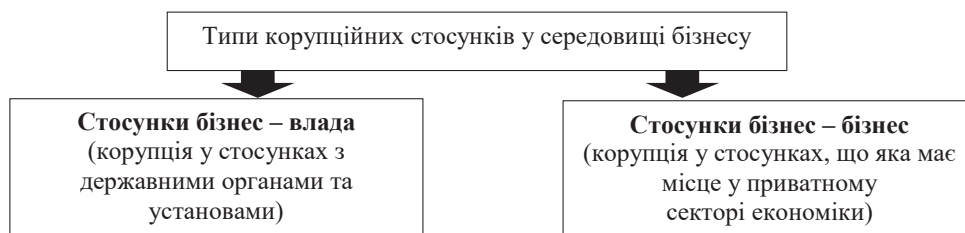

Рис. 1. Типи корупційних стосунків, що виникають при здійсненні підприємницької діяльності

Перелік основних нормативних документів, що регламентують протидію та запобігання корупції

Нормативно-правовий документ	Основні аспекти регулювання
1	2
Міжнародні акти	
<p>Конвенція ООН проти корупції, підписана від імені України 11.12.03 в м. Меріда (Мексиканські Сполучені Штати) та ратифікована згідно із Законом України від 18.10.06 № 251-V (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text)</p>	<p>Цілями Конвенції є:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) сприяння вжиттю й посиленню заходів, спрямованих на більш ефективне й дієве запобігання корупції та боротьбу з нею; b) заохочення, сприяння та підтримка міжнародного співробітництва й технічної допомоги в запобіганні корупції та в боротьбі з нею, зокрема в поверненні активів; c) заохочення чесності, відповідальності й належного управління громадськими справами й державним майном.
<p>Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173), підписана від імені України 27.01.99 в м. Страсбурзі та ратифікована згідно із Законом України від 18.10.06 № 252-V (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text)</p>	<p>Заходи, яких необхідно вжити на національному рівні (Глава II, статті 1 – 13)</p> <ul style="list-style-type: none"> – дача хабаря національним державним посадовим особам – одержання хабаря національними державними посадовими особами – хабарництво членів національних представницьких органів – хабарництво іноземних державних посадових осіб – хабарництво членів іноземних представницьких органів – дача хабаря у приватному секторі – одержання хабаря у приватному секторі – хабарництво посадових осіб міжнародних організацій – хабарництво членів міжнародних парламентських асамблей – хабарництво суддів і посадових осіб міжнародних судів – зловживання впливом – відмивання доходів, отриманих від злочинів, пов'язаних із корупцією – фінансові злочини (a) виписування чи використання рахунку або будь-якого іншого облікового документа чи запису, що містить недостовірну чи неповну інформацію; (b) незаконне неоформлення запису про сплату) – співучасть (допомога у вчиненні чи підбурювання до вчинення будь-якого із кримінальних злочинів, передбачених цією Конвенцією)
<p>Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією, підписана від імені України 04.11.99 в м. Страсбурзі та ратифікована згідно із Законом України від 16.03.05 № 2476-IV (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text)</p>	<p style="text-align: center;">Стаття 1. Мета</p> <p>Кожна Сторона передбачає у своєму внутрішньому законодавстві ефективні засоби правового захисту осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій, з метою надання таким особам можливості захищати свої права та інтереси, включаючи можливість отримання компенсації за заподіяну шкоду.</p> <p style="text-align: center;">Стаття 2. Визначення корупції</p> <p>Для цілей цієї Конвенції «корупція» означає прямі чи опосередковані вимогання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи</p>
Закони України	
<p>Закон № 3207-VI від 07.04.2011 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3207-17#Text)</p>	<p>Глава 13-А Адміністративні корупційні правопорушення(статті 172-1 – 172-9)</p> <ul style="list-style-type: none"> – порушення обмежень щодо використання службового становища – пропозиція або надання неправомірної вигоди – порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності – порушення встановлених законом обмежень щодо одержання дарунка (пожертви) – порушення вимог фінансового контролю – порушення вимог щодо повідомлення про конфлікт інтересів – незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень – нежиття заходів щодо протидії корупції
<p>Закон №221-VII від 18.04.2013 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-18#Text)</p>	<p>Стаття 354. Підкуп працівника державного підприємства, установи чи організації</p> <p>Стаття 368. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою</p> <p>Стаття 369. Пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі</p> <p>Стаття 370. Провокація підкупу</p>
<p>Закон № 224-VII від 14.05.2013 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики» (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-18#Text)</p>	<p>Внесені зміни термінологічного характеру передбачених Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції» щодо «відповідальності за адміністративне корупційне правопорушення, пов'язане з порушенням обмежень», зокрема до законів «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про службу безпеки України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про прокуратуру»</p>

Нормативно-правовий документ 1	Основні аспекти регулювання 2
Закон від 14.10.2014 № 1698-VII «Про Національне антикорупційне бюро України» https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text	Національне антикорупційне бюро України (далі – Національне бюро) є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці, а також життю інших передбачених законом заходів щодо протидії корупції.
Закон від 14.10.2014 № 1699-VII Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014 – 2017 роки https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18#Text	Створення в Україні системи прийняття рішень щодо антикорупційної політики на основі результатів аналізу достовірних даних про корупцію та чинників, які до неї призводять, зокрема статистичних спостережень, моніторингу виконання цих рішень та їх впливу на стан справ з питань запобігання корупції незалежним спеціалізованим органом із залученням представників громадянського суспільства, а також формування суспільної підтримки у подоланні корупції
Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII «Про запобігання корупції» https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text	Цей Закон визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень.
Інші правові акти, якими регулюються окремі аспекти протидії та запобігання корупції	
Постанови Кабінету Міністрів України	– «Питання запобігання та протидії корупції в органах виконавчої влади» від 08.12.2009 № 1422 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-2009-п#Text – «Про затвердження Порядку передачі дарунків, одержаних як подарунки державі, Автономній Республіці Крим, територіальній громаді, державним або комунальним установам чи організаціям» від 16.11.2011 № 1195 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1195-2011-п#Text

Джерело: складено автором

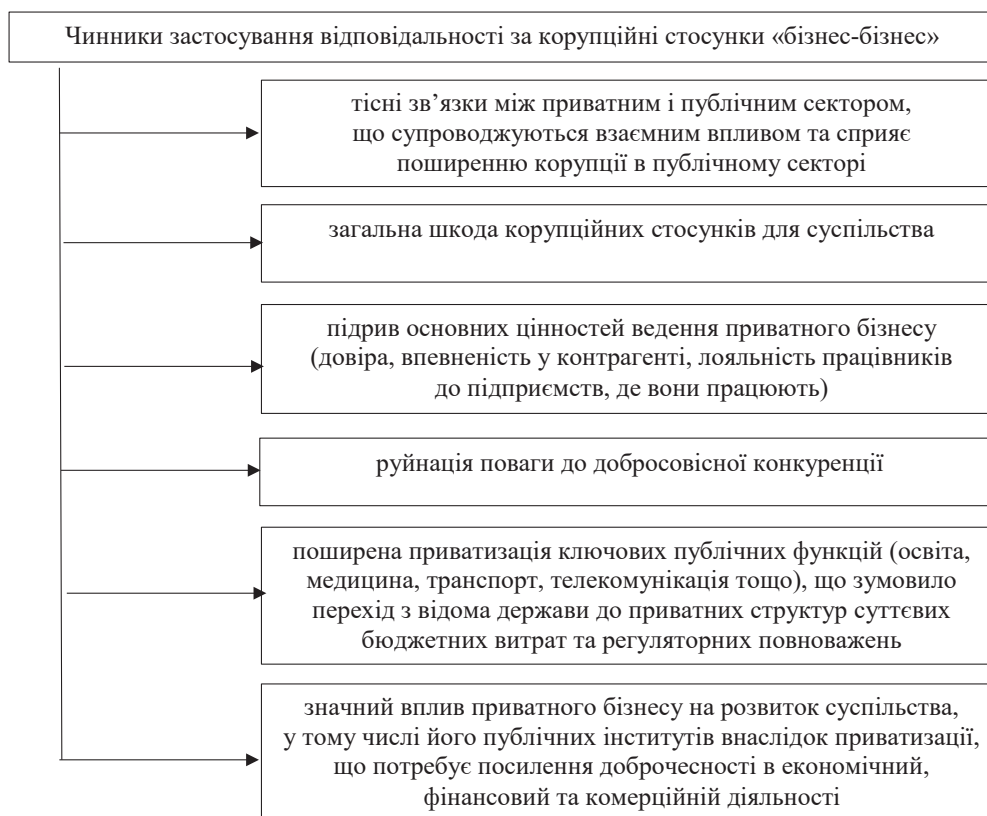

Рис. 2. Чинники, які визначають рівень застосування відповідальності за корупційні стосунки типу «бізнес-бізнес»

вості вирішення питань за допомогою «відкатів», що в цілому призводить до формування корупційної поведінки;

– можливий негативний вплив на репутацію компанії та репутаційні втрати внаслідок розповсюдження негативної інформації про бізнес, у разі виявлення причетності його до корупційних скандалів, що на довгострокову перспективу визначатиме втрату партнерів. Крім того до репутаційних втрат призводитимуть також тиск правоохоронних органів, поширення інформації про судові процеси;

– підрив бізнесу як власного так партнерів, оскільки необхідність виплати «відкатів», закупівлі за завищеною ціною, придбання неякісної продукції та інші схеми прояву корупційних діянь призводить до збільшення собівартості продукції, зниження її конкурентоздатності та якості, що впливає на загальні результати та деградацію бізнесу у відповідних видах економічної діяльності загалом;

– заважає становленню нормального середовища бізнесу, через сприяння поширенню корупції на публічний сектор внаслідок активізації неофіційних зв'язків підприємців з державними службовцями.

Деформація ринкових відносин внаслідок активного розвитку корупції у сфері прихованого підприємництва впливає на функціонування підприємств тіншового сектору набагато вища за ефективність діяльності легально бізнесу за рахунок мінімізації податкових витрат, що сприяє отриманню ними суттєвих конкурентних переваг. Крім того, корупційні відносини спричиняють зловживання домінуючим становищем на товарних та фінансових ринках, незаконне використання авторських прав та об'єктів інтелектуальної власності.

Активний розвиток тіншової економіки можливий лише за умови поширення корупції на всі елементи системи державної влади і управління. Саме тіншовий бізнес сприяє формуванню корупційних відносин в усіх сферах суспільного розвитку. З іншого боку, корупція сприяє створенню умов для приховування результатів підприємницької діяльності, формує основу для появи її нових видів. Тіншовий бізнес формує фінансові засади прояву корупції, своєю чергою корупція підживлює тіншову економіку фінансовими потоками. Саме тому дослідження розвитку прихованого підприємництва та корупції з позиції їх впливу на соціально-економічні процеси в Україні та розробки основ регуляторної політики протидії як прихованому підприємству так і корупції доцільно вирішувати у комплексі.

Внутрішньо бізнесові корупційні стосунки проявляються як не добросовісні відносини між основними суб'єктами господарської діяльності та мають свої форми. На відміну від корупції у публічному секторі чи відносин між бізнесом та державними службовцями, основу корупції типу «бізнес–бізнес» складає можливість не лише давати хабарі, а й одержувати вигоду від використання своїх повноважень щодо діяльності відповідного господарюючого суб'єкту зі шкодою для функціонування підприємства або організації. Слід відмітити, що корупція у приватному секторі наносить суттєву шкоду не стільки авторитету держави як корупція типу «бізнес–влада», а саме основам ринкової економіки (конкурентні умови ведення бізнесу, повага до приватної власності, добросовісні партнерські відносини тощо). При цьому реалізація основних схем прояву такої корупції призводить до збільшення ціни на товари та послуги, що завдає реальної шкоди безпосередньо власнику, споживачам та клієнтам.

Найбільш поширеними схемами прояву корупції типу «бізнес–бізнес» є: «відкати» (46%), змови щодо утримання цін на певному рівні (38%), купівля комерційної

інформації про конкурентів (37%), купівля інформації щодо тендерних пропозицій (34%), хабарі за працевлаштування (33%) [8].

Динаміка та обсяги приховування результатів бізнесу значною мірою залежать від параметрів розвитку країни, насамперед, таких як загальний стан економіки, рівень життя населення, наявність державних обмежень.

Вилучення з легального обігу значних обсягів грошових коштів шляхом активізації функціонування прихованого бізнесу та здійснення прихованого підприємництва мають низку макроекономічних наслідків, зокрема:

– зниження ефективності функціонування фінансово-кредитної системи, погіршення інвестиційного клімату, руйнація соціальної інфраструктури суспільства, створення умов для вивезення капіталу за кордон, сприяння розвитку організованої злочинності;

– поглиблення майнового розшарування населення, криміналізація суспільства, деформації структури економіки, що посилює загрози економічній безпеці країни.

В Україні корупція набула системного характеру і стала самостійною політичною системою. Наразі для неї характерними є риси, які все активніше виділяються в дослідженнях [8; 14]:

а) політика в державі підпорядкована приватним інтересам осіб, які «знаходяться у владі, біля влади, здатні впливати на владу»;

б) надходження у вигляді тіншових доходів складають вагомий частину загального доходу чиновників;

в) у країні стає нормою економічної та правової культури корупційна поведінка;

г) «тіншові» варіанти отримання доходів та стимулювання активно використовуються виконавчою владою.

Отримання прихованих доходів долає суперечність між інтересами держави та ринковими суб'єктами, які мають змогу реалізувати свої інтереси виключно в такий спосіб, не маючи можливості або не бажаючи здійснювати легальну економічну діяльність. При цьому корупційні відносини супроводжуватимуть бізнес до того моменту, поки існуватиме доцільність здійснення прихованої підприємницької діяльності, тобто витрати на «відкати» будуть меншими за загальні сукупні легальні платежі підприємця.

Крім того, вирішення окремих проблем підприємницької діяльності також може розглядатися спонукальними мотивами до появи корупційних відносин. Зокрема йдеться про наступне:

1) бажання уникнути надмірного оподаткування доходів мотивує підприємців до приховування результатів економічної діяльності. Так, за рахунок «економії на сплаті податків» шляхом їх несплати або мінімізації може здійснюватися прихована виробнича діяльність, результати якої не обліковані, а ціни можна встановлювати нижчими для споживачів. Як наслідок, збільшується обсяг продажів споживачам товарів та послуг, зростають неоподатковувані доходи підприємця.

2) приховане підприємництво надає більше свободи, внаслідок зарегульованості та складності існуючих дозвільних процедур.

3) невідповідність розміру податків кількості й якості суспільних благ, які можна отримати від держави, а також напруги використання зібраних податкових надходжень на розвиток країни, забезпечення соціально незахищених верств населення та інші суспільно корисні напрями розвитку країни.

Розвиток тіншової зайнятості спричиняє перелив робочої сили із легальної економіки в тіншові види економічної діяльності. Така ситуація впливає на зменшення обсягів виробленої продукції в легальній економіці, що супрово-

джується зниженням податкових надходжень до бюджету, а тому зростання податкового тиску на інших платників по суті стає наслідком зростання прихованого підприємництва в українській економіці. Слід відзначити, що у такому замкненому колі держава також впливає на активізацію тіньових процесів. У результаті функціонування лобістських груп, існування олігархічних структур внаслідок зрощення владних структур і капіталу впливають на діяльність законодавчих, виконавчих та судових органів у нашій країні, що дає їм змогу контролювати базові види економічної діяльності, бюджетоутворюючі галузі національної економіки.

Подолання корупції у відносинах «бізнес–бізнес» частково передбачене у антикорупційному законодавстві, проте відношення до дієвості таких заходів є неоднозначним. Варто відмітити, що подолання корупції в сфері таких стосунків важливі, проте позитивні аспекти прихованого підприємництва стримують негативне ставлення до корупції в приватному бізнесі внаслідок загального стану економіки в країні. Таким чином, досягнення дієвості антикорупційних заходів у стосунках «бізнес–бізнес» залежить від мотивації підприємців до зміни ставлення до корупції, а також формування у них впевненості, що застосування таких антикорупційних заходів у конкурентному середовищі не суттєво вплине на переваги розвитку їх бізнесу.

Саме тому, проблема впливу корупції на появу та розвиток прихованого підприємництва потребує вирішення у комплексі з корупцією у стосунках як «бізнес–влада» та і «бізнес–бізнес», оскільки корупція в приватному бізнесі набула такого поширення завдяки високому рівню корупції в державі. Однією з головних причин такого стану слід визнати те, що надмірна зарегульованість бізнесу та втручання в його здійснення на рівні контролюючих органів спричиняє необхідність налагодження постійних тісних контактів між підприємцями та чиновниками різних рівнів. При цьому рівень чиновника залежить від складності та масштабу бізнесу. Саме тому можливість подолання та протидія корупції в приватному бізнесі, а також детінізація підприємницької діяльності залежить від рівня втручання держави у справи бізнесу. Тобто суттєве зменшення такого втручання та контроль, орієнтований на захист

інтересів населення, а не лише наповнення бюджету спроможні позитивно вплинути на дієвість антикорупційних заходів у сфері підприємницької діяльності. До цих заходів доцільно віднести:

- зменшення податкового тиску на підприємців,
- мотивування їх зацікавленості у прозорому веденні бізнесу,
- уникнення практики «подвійних стандартів» при реалізації контрольних функцій з боку чиновників,
- посилення відповідальності чиновників за корупційні стосунки з бізнесом,
- активізація використання інформаційно-комунікаційних систем для переведення частини контрольних функцій у цифрову сферу,
- відмова від практики відшкодування збитків та встановлення необґрунтованих преференцій для приватного бізнесу з використанням бюджетних ресурсів,
- встановлення рівних та прозорих умов ведення бізнесу для всіх учасників ринкових відносин.

Варто також сприяти формуванню антикорупційної поведінки у бізнесі, зміні існуючих стереотипів розуміння та сприйняття корупції в суспільстві. А такий варіант ставлення до корупційних стосунків та детінізації підприємництва можливий у разі зміни ставлення до корупції у суспільстві в цілому.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Система корупційно-тіньових відносин є головною перешкодою для модернізації національної економіки та забезпечення її подальшого розвитку. Своєю чергою, посилення тиску на бізнес спричиняє зростання активності прихованого підприємництва, що зрештою спричиняє погіршення загальноекономічної ситуації в країні.

Таким чином, погіршення ситуації стимулює подальше приховування доходів від оподаткування, що посилює диференціацію доходів і все більша кількість населення ще більше змушені втягуватися в тіньові економічні відносини.

При цьому корупційні відносини супроводжуватимуть бізнес до того моменту, поки існуватиме доцільність здійснення прихованої підприємницької діяльності, тобто витрати на «відкати» будуть меншими за загальні сукупні легальні платежі підприємця.

Список використаних джерел:

1. Scheider K. The Shadow Economy in Europe. ATKearney. Johannes Kepler Universitat Linc. JKU. 2013. 23 p.
2. Сото Э. де. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире Москва : Catallaxy, 1995. 215 с.
3. Исправников В.О. Теневая экономика. Москва : Инфра, 2007. 321 с.
4. Ечкамов С.М. Теневая экономика: анализ и моделирование. Москва : Финансы и статистика, 2004. 408 с.
5. Варналій З.С. Теоретичні засади детінізації економіки України Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2014. № 1. С. 46–51.
6. Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика : [монографія]. Київ : Київський університет, 2008. 239 с.
7. Предборський В. А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Київ : Кондор, 2005. 614 с.
8. Корупція і тіньова економіка: політекономічний аспект : [монографія] / М.В. Фоміна, В.В. Приходько, М.Г. Каптуренко [та ін.] ; кер. авт. кол. і наук. ред. М.В. Фоміна. Донецьк : Дон НУЕТ, 2012. 333 с.
9. Белкін Л. М. Вплив боротьби з відмиванням «брудних» грошей на тінізацію економіки. Тенденції та пріоритети реформування законодавства України : мат-ли Міжн. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 30 черв. 2012 р. Запоріжжя : Істина, 2012. С. 69–71.
10. Азаров Ю. Ю. Боротьба з легалізацією коштів, отриманих протиправним шляхом: стан і перспективи розвитку. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : наук.-практ. журнал.* 2011. № 2–3 (25–26). С. 345–352.
11. Белкін Л. М. Тінізація економіки України як результат неналежного державного управління. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : наук.-практ. журнал.* 2011. № 2–3 (25–26). С. 33–45.
12. Фоміна М. В. Корупційно-тіньові відносини: політекономічний аспект *Економічний нобелівський вісник.* Дніпропетровськ, 2014. № 1(7). С. 471–478.
13. Про запобігання корупції Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
14. П'ясецька-Устич С. В. Корупція і тіньова економіка в системі соціально-економічних відносин суспільства. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2016. Випуск 10. С. 34–39.

References:

1. Scheider K. (2013). The Shadow Economy in Europe. ATKearney. Johannes Kepler Universitat Linc. JKU. 23 p.
2. Soto de. E. (1995). Inoy put'. Nevidimaya revoliutsiia v tretem mire [Another way. The Invisible Revolution in the Third World]. Moskva: Catallaxy, 215 p. (in Russian)
3. Ispravnikov V.O. (2007). Tenevaya ekonomika [Shadow economy]. Moskva: Infra, 321 s. (in Russian)
4. Echmakov S.M. (2004). Tenevaya ekonomika: analiz i modelirovanie [Shadow economy: analysis and modeling]. Moskva: Finansy i statistika, 408 s. (in Russian)
5. Varnaliy Z.S. (2014). Teoretychni zasady detinizatsii ekonomiky Ukrainy [Theoretical bases of de-shadowing of economy of Ukraine]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*, no. 1, pp. 46–51. (in Ukrainian)
6. Mazur I.I. (2008). Detinizatsiia ekonomiky Ukrainy: teoriia ta praktyka [De-shadowing of Ukraine's economy: theory and practice]: [monohrafiia] Kyiv: Kyivskiy universytet, 239 s. (in Ukrainian)
7. Predborskyi V.A. (2005). Detinizatsiia ekonomiky u konteksti transformatsiinykh protsesiv [De-shadowing of the economy in the context of transformation processes]. Kyiv: Kondor, 614 s. (in Ukrainian)
8. Koruptsiya i tinyova ekonomika: politekonomichnyi aspekt [Corruption and shadow economy: political-economic aspect]: [monohrafiia] (2012) / M.V. Fomina, V.V. Prykhodko, M.H. Kapturenko [ta in.]; ker. avt. kol. i nauk. red. M.V. Fomina. Donetsk: Don NUET, 333 s. (in Ukrainian)
9. Bielkin L. M. (2012). Vplyv borotby z vidmyvanniam «brudnykh» hroshei na tinizatsiiu ekonomiky. Tendentsii ta priorytety reformuvannia zakonodavstva Ukrainy [The impact of the fight against money laundering on the shadowing of the economy Trends and priorities for reforming the legislation of Ukraine]: mat-ly Mizhn. nauk.-prakt. konf., m. Zaporizhzhia, 30 cherv. 2012. Zaporizhzhia: Istyna, pp. 69–71. (in Ukrainian)
10. Azarov Yu. Yu. (2011). Borotba z lehalizatsiieiu koshtiv, otrymanykh protypravnym shliakhom: stan i perspektyvy rozvytku [The fight against legalization of funds obtained illegally: the state and prospects of development]. *Borotba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka): nauk.-prakt. zhurnal*, no. 2–3 (25–26), pp. 345–352.
11. Bielkin L. M. (2011). Tinizatsiia ekonomiky Ukrainy yak rezultat nenalezhnogo derzhavnoho upravlinnia [Shading of the Ukrainian economy as a result of improper public administration]. *Borotba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka): nauk.-prakt. zhurnal*, no. 2–3 (25–26), pp. 33–45. (in Ukrainian)
12. Fomina M.V. (2014). Koruptsiino-tinovi vidnosyny: politekonomichnyi aspekt [Corruption-shadow relations: the political-economic aspect]. *Ekonomichnyi nobelivskiy visnyk*, no. 1(7), pp. 471–478. (in Ukrainian)
13. Pro zapobihannia koruptsii [On the Prevention of Corruption]. Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 no. 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (accessed 08 January 2019). (in Ukrainian)
14. Piasetska-Ustych S.V. (2016). Koruptsiia i tinova ekonomika v systemi sotsialno-ekonomichnykh vidnosyn suspilstva [Corruption and the shadow economy in the system of socio-economic relations of society]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vol. 10, pp. 34–39. (in Ukrainian)

КОРРУПЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ ПОЯВЛЕНИЯ
И РАСПРОСТРАНЕНИЯ СКРЫТОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотация. Наличие теневой экономической деятельности, усугубляемой коррупцией, угрожает институциональной среде страны, создает угрожающие препятствия экономическому развитию, социальной сфере в стране, препятствует росту благосостояния и улучшению жизни, созданию благоприятной деловой среды и инвестиционного климата, борьбы с преступностью, эффективности правоохранительных и судебных органов. Цель статьи – выявить коррупционный аспект теневых отношений при осуществлении скрытой предпринимательской деятельности с точки зрения последствий их воздействия на социально-экономическое развитие Украины. Выделены основные причины скрытого предпринимательства с точки зрения коррупции. Предлагается разделить коррупционные отношения по сферам их возникновения на отношения «бизнес-власть» и «бизнес-бизнес». Определено, что коррупция присутствует в развитии общества в целом, так как способствует концентрации в частном теневом секторе значительных финансовых ресурсов и полномочий, которые изымаются из государственного сектора и могут быть направлены на решение социально-экономического развития. Кроме того, коррупция между предприятиями наносит ущерб развитию самого бизнеса, поскольку влияет на общий характер и возможности ведения бизнеса. Именно теневой бизнес способствует формированию коррупционных отношений во всех сферах общественного развития. С другой стороны, коррупция способствует созданию условий для сокрытия результатов предпринимательской деятельности, формирует основу для появления новых видов. Теневой бизнес составляет финансовую основу коррупции, а коррупция, в свою очередь, подпитывает теневую экономику финансовыми потоками. Описаны причинно-следственные связи между коррупцией и теневой экономикой, мотивация бизнеса к скрытому предпринимательству. Обобщенные факторы, определяющие уровень применения ответственности за коррупционные отношения типа «бизнес-бизнес». Обоснована важность и необходимость внедрения мер противодействия коррупционным отношениям, направленных на формирование прозрачной конкурентной среды ведения бизнеса.

Ключевые слова: детенизация бизнеса, коррупция, коррупционные отношения, коррупционные отношения в частном бизнесе, скрытое предпринимательство, тенизация, теневая экономика.

CORRUPTION ASPECTS OF THE EMERGENCE AND DISTRIBUTION OF HIDDEN ENTERPRISE

Summary. The presence of shadow economic activity, exacerbated by corruption, threatens the institutional environment of the country, creates threatening obstacles to economic development, social sphere in the country, hinders the growth of welfare and improvement of life, creating a favorable business environment and investment climate. Combating crime, the effectiveness of law enforcement and the judiciary. The purpose of the article is to identify the corruption aspect of shadow relations in the implementation of covert business activities from the standpoint of the consequences of their impact on the socio-economic development of Ukraine. The main reasons for hidden entrepreneurship from the standpoint of corruption are highlighted. It is proposed to differentiate corruption relations according to the spheres of their establishment into relations such as "business-government" and "business-business". It is determined that corruption is indisputable for the development of society as a whole, as it contributes to the concentration in the private shadow sector of significant financial resources and powers that are removed from the public sector and could be aimed at solving socio-economic development problems. its main functions. In addition, business-to-business corruption is detrimental to the development of the business itself, as it affects the general nature and opportunities for doing business. It is the shadow business that contributes to the formation of corrupt relations in all spheres of social development. On the other hand, corruption contributes to the creation of conditions for concealing the results of entrepreneurial activity, forms the basis for the emergence of new types. The shadow business forms the financial basis for corruption, and corruption in turn fuels the shadow economy with financial flows. The causal links between corruption and the shadowing of the economy, the motivation of business to covert entrepreneurship are described. Generalized factors that determine the level of application of responsibility for corrupt relations such as "business-business". The importance and necessity of introduction of measures of counteraction to corrupt relations which are focused on formation of a transparent competitive business environment are substantiated.

Key words: de-shadowing of business, corruption, corrupt relations, corrupt relations in private business, hidden entrepreneurship, shadowing, shadow economy.

УДК 330.341.1(477):556.46

Крилова О. О.¹

здобувач,

Причорноморський НДІ економіки та інновацій, м. Одеса

Krylova Olena

Researcher,

Black Sea Research Institute of Economics and Innovation, Odessa

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УНІВЕРСИТЕТАХ

Анотація. У статті висвітлена проблема функціонування дослідницьких університетів. Визначено особливості дослідницького університету, його характеристики та критерії. Проаналізовані підходи до організації інноваційного підприємництва в університетах. Висвітлено основні позитивні аспекти світового досвіду реалізації університетів дослідницького типу. Розкриті можливості законодавчого закріплення університетів дослідницького типу в Україні. Запропоновані основні напрями врегулювання суперечливих аспектів функціонування дослідницьких університетів з приводу їх участі у розвитку інноваційного підприємництва, зокрема, трансферу, співпраці з бізнесом, законодавчого забезпечення створення на основі університету самостійних структур з наступною участю у формуванні та використанні прибутку.

Ключові слова: інноваційне підприємництво, інноваційні ідеї, нові знання, університет, дослідницький університет, підприємницький університет, трансфер.

Постановка проблеми. Наявність висококваліфікованих кадрів, здатних генерувати нові ідеї та креативно підходити до розробки нових варіантів вирішення існуючих проблем у будь-якій сфері засвідчує високий рівень наявно інтелектуального капіталу та у світовому вимірі стає фундаментальною основою сучасного інноваційного суспільства. Особливого значення у формуванні такого капіталу відіграють можливості акумулювання знань та на їх основі створення й поширення нових знань. Саме університети у даному сенсі відіграють у світовому просторі вирішальну роль, оскільки внесок дослідницьких університетів у розвиток інноваційного підприємства все

активніше набуває рис сучасного тренду утримання технологічного лідерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку науки в університетах останніми роками приділяється значна увага. Дослідження концентруються навколо з'ясування проблем визначення статусу дослідницьких університетів, критеріїв і вимог здійснення таких оцінок, стратегій розвитку та рейтингування університетів. Особливої уваги заслуговують дослідження цієї проблематики у працях зарубіжних авторів, зокрема Б. Р. Кларка у роботі «Утворення інноваційних університетів: організаційні шляхи трансформації», а також у

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9700-7302>

роботах В. фон Гумбольдта, Г. Етцковіца і В. Копполу, Л. Лейдесдорфа, У. Б. Роджерса та інших. Серед українських дослідників ролі університетів в активізації інноваційної діяльності присвячені роботи Т. Боголіба, О. Грішнєвої, І. Каленюк, М. Ситницького, О. Кузьменко, С. Тульчинської та інших. Проте, незважаючи на активні дискусії та вагомий напрацювання потребують поглиблення дослідження ролі університетів у забезпеченні розвитку інноваційного підприємництва.

Формулювання цілей статті. Метою статті є поглиблення дослідження сутності дослідницьких університетів та визначенні їх ролі у забезпеченні розвитку інноваційного підприємництва в національній економіці.

Опис основного матеріалу дослідження. Загалом ідея створення та поширення нових знань через дослідницькі університети у XIX ст. була обґрунтована В. фон Гумбольдтом. Разом з тим, сучасні трансформації суспільства вимагають від університетів значно більшого внеску у розвиток досліджень, які полягають у необхідності збалансування фундаментальних і прикладних досліджень та у комерціалізації їх результатів. Такі завдання для дослідницьких університетів почали ставити перед собою американські заклади. Зокрема, на думку Р. К. Аткинсонп та В. А. Бленпіда [1, с. 31], дослідницькі університети США поступово стали центрами вдосконалення знань з усіх наук та здійснюють вагомий внесок в розвиток економіки.

Головна теоретична сутність дослідницького університету пов'язана з концепцією «потрійної спіралі» (англ. – The Triple Helix), описаної у працях Н. Етцковіца та Л. Лейдесдорфа. В цій концепції держава визначає загальні правила гри, надає політичну і законодавчу підтримку, сприяє виділенню та забезпечує необхідними ресурсами стимулювання науково-дослідної та інноваційної діяльності в університетах. Бізнес своєю чергою бере участь у реалізації високотехнологічних проєктів, стає замовником та поширює високі технології на ринки. І саме університетам відведена ключова роль, вони стають фундаторами, джерелом і ядром інноваційного процесу [2]. Таким чином суть концепції зведена до виділення обов'язковими суб'єктами інноваційної діяльності держави, бізнесу та університетів, при цьому визнанням саме за університетами домінуючої ролі в розвитку.

Поряд з поняттям «дослідницького» у літературі досить часто з точки зору діяльності університетів розглядається поняття «підприємницького університету». Слід відмітити, що такі поняття використовують саме для висвітлення ролі інноваційного підприємництва в університетах. Так поняття «підприємницький» та «дослідницький» («entrepreneurial / research university») у цьому контексті є фактично тотожними за змістом. Становлення такого університету є результатом еволюційного розвитку академічного товариства шляхом органічного поєднання навчальних і науково-дослідних завдань в його діяльності, що сприяє трансформації університету у функціональну і креативну систему.

Інноваційне підприємництво як процес перманентної генерації, пошуку нових ідей та їх втілення у кінцевий продукт потребує інтегрованості всіх основних учасників інноваційного процесу. Одним з основних учасників процесу генерування нових знань, ідей є саме заклади освіти. Такі заклади поступово стають центром генерації нових ідей, а якість і масштаби, рівень підготовки поступово набувають вагомого значення у забезпеченні економічного розвитку, інших соціальних трансформацій та культурних змін.

Забезпечення розвитку інноваційного підприємництва вимагає від всіх учасників єдності та інтегрованості. Осо-

бливої участі у цих процесах відведено розвитку освіти. В Україні розвиток освіти визначний одним з важливих напрямів формування інноваційного суспільства та закріплений в Національній доктрині розвитку освіти як запоруки майбутнього розвитку України на законодавчому рівні у Конституції, Законі України «Про освіту», Законі України «Про вищу освіту» та іншими нормативними актами. Саме визнання ключової ролі університетів закладено у створення нової форми закладів освіти – дослідницьких університетів. Проте механізм розвитку таких закладів залишається доволі не визначеним щодо інноваційних процесів, що спричиняє активізацію наукових досліджень механізму його розвитку.

Так, відповідно до статті 30 Закону України «Про вищу освіту» дослідницький університет «забезпечує розвиток держави в певних галузях знань за моделлю поєднання освіти, науки та інновацій, сприяє її інтеграції у світовий освітньо-науковий простір, має визнані наукові здобутки, для стимулювання наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності і проведення міждисциплінарних досліджень може надаватися статус дослідницького університету» [3].

Доцільно відмітити, що університет є дослідницьким згідно з наданим статусом, а такий статус надається відповідно до законодавства на визначений термін (п'ять років), може бути скасований чи подовжений відповідно до результатів його наукової та освітньої діяльності.

Серед основних вимог до закладу освіти, які визначають можливості отримати статус дослідницького на рівні законодавства визначені: «1) наявність інституційної акредитації; 2) присутність в міжнародних рейтингах закладів вищої освіти, перелік яких визначається Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти; 3) одержання за результатами проходження державної атестації в частині провадження ним наукової (науково-технічної) діяльності впродовж не менше трьох із попередніх п'яти років найвищої позиції не менш як за одним науковим напрямом або однієї з трьох найвищих позицій не менш як за трьома науковими напрямами» [3].

Слід акцентувати, що єдиного розуміння поняття дослідницького університету не визначено. У переважній більшості випадків таким розглядається університет, який використовує інноваційні методи навчання, інтегрований з промисловістю щодо запровадження розробок університетських учених. Розрізняється також варіант розуміння такого закладу, що здатний насамперед комерціалізувати результати своєї діяльності і залучити додаткові фінансові ресурси [4].

Проте, незважаючи на дослідження, досвід функціонування університетів, статус дослідницького залишається дискусійним аспектом за основними критеріями. Слід відзначити, що у даному аспекті саме університети США склали фундамент для визначення критерії дослідницького університету. Так, під впливом нових вимог до результатів інноваційного процесу, появи нових запитів суспільства поступово змінилося класичне розуміння про університет, його функції у сучасному суспільстві, шляхом надання такому закладу нових, соціально значущих пріоритетів та статусів. Акцентуючи увагу на суті дослідницьких університетів та їх значенні у розвитку інноваційного підприємництва, варто акцентувати, що у зарубіжних дослідженнях «дослідницький університет» є таким за сутністю трансформаційних процесів в університетах щодо посилення їх значення у забезпеченні розвитку. У дослідженнях українських вчених у переважній більшості йдеться про певний статус, який може отримати заклад освіти, за умови виконання відповідних кри-

теріїв, тобто фактично зводиться до не стільки до зміни суті функціонування, скільки до відповідності кількісним критеріям.

Таким чином, з метою з'ясування можливостей активувати участь університетів в розвитку інноваційного підприємництва, варто зорієнтувати увагу на критерії, які дають змогу виокремити дослідницькі університети з-поміж інших закладів для ідентифікації дослідницької моделі закладів вищої освіти.

Узагальнюючи основні підходи до критеріальних ознак ідентифікації дослідницьких університетів [5–8], Кузьменко О.М. запропонувані наступні основні характерні ознаки сучасних дослідницьких університетів [9]:

– *диверсифікація джерел фінансування університету.*

Зокрема, фінансування діяльності дослідницьких університетів США в середньому розподіляється наступним чином: 33,1 % – надходження від студентів (плата за навчання, пожертвування тощо), 30,3 % – надходження з бюджету штату, в якому розташований університет, 15 % – власні фонди та доходи, 13,3 % – надходження від федерального правління, 4,9 % – від приватного сектору, 2,7 % – від місцевих органів влади [5, с. 52–53];

– *розподіл відповідальності:* в університеті формується два рівноправні ядра, задіяні в проведенні досліджень між якими чітко розподілені зони відповідальності. Група факультетів формує академічне ядро, відповідальність яких пов'язана з академічним змістом та якістю досліджень. Пошук та розподіл ресурсів для досліджень, а також подальша реалізація результатів складає зону відповідальності адміністративного ядра [8, с. 4];

– *підготовка спеціалістів найвищої кваліфікації* за магістерськими, аспірантськими та докторськими програмами. 50 університетів дослідницького типу у США здійснюють підготовку 60 % всіх докторантів. Для навчання в університетах відбирається найбільш талановита молодь як серед місцевого населення, так і високий відсоток іноземних студентів, які сприяють міжнародній інтеграції наукових досліджень і освіти перевага надається [5, с. 53];

– *наявність високого рівня професорсько-викладацького складу*, зокрема запрошені іноземні професори, залучені провідні фахівці з відповідних галузь знань, які забезпечують високий рівень академічної культури, активний розвиток наукових шкіл;

– *зміна моделей продукування нових знань*, в основі якої переорієнтація з наукових проблем академічних інтересів на їх формування відповідно до подальшого застосування результатів міждисциплінарних досліджень. Якість функціонування моделі контролюється практиками у тісній співпраці з академічною спільнотою [7, с. 7];

– *зосередження інтелектуального потенціалу університету на результатах інтеграції навчального процесу та наукових досліджень* (гранти, міжнародні проекти; наукові винаходи, патенти; інноваційна продукція, наука та технології тощо), що в цілому забезпечує конкурентоспроможність університету;

– *тісна активна взаємодія з промисловими підприємствами, науково-дослідними організаціями та іншими учасниками інноваційного процесу.* Для прикладу Масачусетський технологічний університет має розгалужену мережу дослідницьких центрів, які співпрацюють з 500 провідними компаніями;

– *підприємницька діяльність університетів.* Все активніше університети набувають статусу суб'єктів економічної діяльності. Наприклад, досягнення Стенфордського університету в США засвідчують переваги такого напрямку трансформацій, коли ставилось за мету не лише зміцнення дослідної діяльності, але й інші завдання.

Наприклад «сприяння бізнесу на Західному узбережжі», дало змогу університету сформувати низку прикладних напрямів співпраці з місцевими компаніями щодо надання післядипломної освіти їх працівникам; розвиток індустріального парку, в якому «право оренди отримували технічні компанії, які могли сприяти розвитку університету». Сьогодні цей парк відомий під назвою «Кремнієва долина» [6, с. 227]. Таке підприємство університетів сприяє залученню додаткового фінансування. Так, річний дохід від такої діяльності Стенфордського університету складає 1 млрд. дол., а Техаського – 3 млрд. дол. [5, с. 54]. Крім того ці університети щорічно генерують понад 135 млн. дол. за рахунок одержання роялті від продажу частки у власних start-up компаніях [10, с. 67];

– *інтеграція у регіональний розвиток.* У цьому аспекті університети активно долучаються до вирішення завдань місцевого розвитку, підготовки кадрів на місцевому рівні, допомагає здійснювати промислове впровадження нових технологій тощо.

У зв'язку з активізацією наукових дискусій щодо підприємництва в університетах окремим терміном в галузі розвитку інноваційно-орієнтованої економіки і додаткових інструментів системи вищої освіти почати окремо розглядати питання академічного підприємництва. Вважається, що це явище характеризує подолання академічного розриву між вищою школою і впровадженням інновацій, пошук активних представників академічної науки з метою сприяння в реалізації їх наукових ідей. Такий напрям діяльності університетів має стати особливою сферою інтеграції науки та економіки для розвитку вітчизняного підприємництва. Організаційно академічне підприємництво сприяє передачі знань і технологій від наукової та освітньої сфер до приватного бізнесу [10, с. 67].

Серед основних завдань інноваційного підприємництва в університетах визначають [10, с. 67–68]:

– продукування і комерціалізація нових знань;

– трансфер нових знань і технологій;

– розробка, реалізація концепцій і впровадження методів, прийомів, технологій для забезпечення вирішення проблем розвитку місцевих громад, регіонів, країни;

– сприяння навчанню підприємців, підвищенню їх кваліфікації і розвитку підприємницької освіти;

– сприяння фінансовій автономії закладів освіти, підвищенню рівня професорсько-викладацького складу, розвитку наукових шкіл;

– посилення взаємовигідної співпраці університетів з бізнесом, орієнтація на залучення бізнесу до формування освітніх програм, участі у проведенні та використанні результатів наукових досліджень.

Особливо важливим напрямом для забезпечення розвитку дослідницьких університетів у частині сприяння в них інноваційному підприємництву є налагодження тісної взаємодії університетів з бізнесом при використанні результатів досліджень. Слід зважити, що досвід трансферу наукових розробок та інновацій з академічного середовища у сектор підприємницької діяльності важливий для розвитку національної економіки, проте через недовість цього інструменту значна кількість нових технологій так і не знайшли свого практичного втілення.

Університет, який орієнтується більшою мірою на бізнес, показує позитивні результати внаслідок отримання з бізнесу нових джерел інноваційних ідей, фінансових ресурсів, що посилює фінансову автономію, а також посилення значення освіти та науки для регіонального розвитку.

Варто відмітити, що на рівні чинного законодавства України, дослідницький університет отримує перелік додаткових прав, зокрема:

- на отримання базового фінансування в обсязі не менш як 25 відсотків коштів, що передбачені на його утримання, для проведення наукових досліджень, підтримки та розвитку їх матеріально-технічної бази;

- на самостійне формування та затвердження річного тематичного плану та тематики фундаментальних та прикладних наукових досліджень, науково-технічних розробок;

- на створення на своїй базі інноваційних структур різних типів (наукових та технологічних парків, бізнес-інкубаторів, малих підприємств тощо) з метою виконання і впровадження інноваційних проектів на основі подання інтересів високотехнологічних компаній, науки, освіти, бізнесу та держави;

- на самостійне визначення статей та обсягів витрат власних надходжень;

- на самостійне формування і затвердження штатного розкладу науково-педагогічних, наукових, педагогічних та інших працівників та інші штатні дії відповідно до структури.

Беручи до уваги, позитивні зрушення щодо активнішого залучення університетів до розвитку інноваційного підприємництва, слід відмітити існування значної чисельності перешкод на шляху використання повною мірою цього напрямку для розвитку національної економіки.

Серед найбільш значущих перешкод, які стримують формування дослідницьких університетів повною мірою можна виділити наступні:

- відсутність засобів впровадження результатів науково-дослідної діяльності у виробництво, відсутність належної інфраструктури, яка здатна забезпечити всі етапи інноваційного циклу;

- незначне державне фінансування інноваційної діяльності закладів освіти;

- відсутність критеріїв оцінки ринкової вартості результатів науково-дослідної діяльності;

- існування не врегульованості законодавчої бази щодо регламентування окремих видів діяльності дослідницьких університетів у сфері інтелектуальної власності, науково-дослідної та інноваційної діяльності;

- недовіра системи стимулювання виконавців та потенційних інвесторів щодо участі у інноваційних напрямках (бюджетних, податкових, митних, страхових, фінансових пільг та преференцій тощо).

Крім того, розвиток дослідницьких університетів в Україні потребує не лише закріплення на законодавчому рівні кількісного виміру їх діяльності у показниках, критеріях, а потребує зміни концепції розвитку закладів освіти для перетворення їх у потужні науково-дослідні центри, які були б забезпечені належним фінансуванням для оновлення матеріально-технічної бази, стали спроможними для проведення досліджень та впровадження результатів у виробництво.

Як свідчить загальне розуміння поняття дослідницького університету, однією з його головних ознак є здатність комерціалізувати власні результати науково-дослідної діяльності. Комерціалізацією інновацій визначається технологія перетворення науково-технічного результату у вигляді продукції або технологічної розробки в комерційний результат [11]. Тобто, поняття «комерціалізація» (від лат. «*commercium*») означає перетворення будь-чого у прибуток, тобто підпорядкування діяльності цілям одержання прибутку. Але Закон України «Про вищу освіту» закріплює за університетом некомерційну природу його діяльності та визначає перелік видів діяльності, які можуть надаватися на платній основі. Отже виникає певне ускладнення для отримання університетом прибутку від комерціалізації інновацій та в цілому від інноваційного

підприємництва, адже університет не є суб'єктом підприємницької діяльності.

Процес комерціалізації в дослідницькому університеті зазвичай здійснюється шляхом створення start-up; співпраці з державою на умовах державно-приватного партнерства. Цей механізм може забезпечувати університету реалізацію наукової та науково-технічної продукції, прав на використання об'єктів інтелектуальної власності, доведенням розробок до виробництва. У цьому сенсі можуть створюватися закладами освіти спеціалізовані органи (офіси та центри з трансферу технологій, відділи інтелектуальної власності, ліцензування та патентування), завданням яких є сприяння промисловому використанню результатів наукових досліджень.

Слід відмітити, що до 2010 року, в законодавстві України замість поняття «комерціалізація» вживалось «залучення інтелектуальної власності до господарського обороту». З прийняттям Методичних рекомендацій з комерціалізації розробок, створених в результаті науково-технічної діяльності, затверджених наказом Державного комітету України з питань науки, інновацій та інформатизації від 13 вересня 2010 р. № 18 з'явилися поняття:

- «комерціалізація прав на об'єкти інтелектуальної власності» (організація руху «інтелектуального капіталу з метою отримання прибутку»); [12];

- «процес комерціалізації розробок» (комплекс «організаційно-економічних заходів, спрямованих на отримання прибутку від ринкової реалізації наявних знань та розробок у певній галузі науки і техніки»); [12].

Щодо комерціалізації результатів науково-дослідної діяльності показовим та корисним є аналіз досвіду провідних технологічних лідерів, в яких діють дослідницькі університети. Так, у США у цілях кооперації освіти, науки і бізнесу задля посилення конкурентоспроможності країни, Конгресом було ухвалено низку документів: закон «Про технологічні нововведення» (1980 р.), поправки до закону «Про патенти і торгові знаки» (1980 р.), розпорядження уряду «Про спрощення доступу до наук і технологій» (1980 р.), закон «Про федеральний трансфер технологій» (1986 р.), закон «Про конкурентоспроможність у галузі трансферу технологій» (1989 р.).

В рамках цих законодавчих ініціатив заклади освіти отримали суттєві преференції для здійснення свої підприємницької діяльності в інноваційній сфері, зокрема отримали виключні права на об'єкти інтелектуальної власності за результатами власної науково-дослідної роботи, які фінансувалися державою; було також сформовано базові умови для взаємодії всіх учасників процесу створення, охорони, передавання та використання результатів науково-дослідної роботи.

Такі законодавчі ініціативи сприяли створенню патентно-ліцензійні відділів у складі університетів, а комерціалізація наукових досліджень університетів зорієнтувалась у такі напрями роботи:

- патентування та одержання прибутку від продажу ліцензій на такі патенти;

- створення при університетах шляхом правової, фінансової та організаційної підтримки «spin-off» і «start-up» компаній із подальшим вигід від їх функціонування у вигляді участі у прибутках від діяльності або від продажу компанії [5].

Таким чином була сформована американська модель дослідницького університету, яку взяли за основу у зміні ролі університетів Австрія, Бельгія, Данія, Франція, Німеччина, Португалія, Іспанія та Великобританія.

Корисним для усвідомлення важливості інноваційного підприємництва дослідницьких університетів є досвід

Фінляндії, в якій створено передову інноваційну систему освіти та науки.

Для реалізації суттєвих інноваційних змін в країні у 1983 р. було засновано Національну технологічну агенцію (Tekes), а у 1987 р. – Раду з питань наукової та технологічної політики. Створення цих інститутів забезпечило формування технологічних центрів та наукових парків при університетах, для підтримки та заохочення співпраці між бізнесом та університетами. Сьогодні завдяки такій налагодженій системі майже дві третини усіх досліджень фінансуються за рахунок позабюджетних коштів, а головними перевагами інноваційної системи Фінляндії визначається стабільна система управління інноваційною діяльністю, надання якісної освіти, співпраці університетів та приватного сектору [13].

Законодавство України передбачає, що дослідницький університет може бути засновником (співзасновником) інших юридичних осіб, що можуть проводити свою діяльність згідно з напрямками навчально-науково-виробничої, інноваційної діяльності закладу освіти та/або забезпечують виконання його статутних завдань. При цьому у ст. 68 Закону України «Про вищу освіту» визначено, що наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність може провадитись через такі створені структури. При цьому предметом діяльності таких створених юридичних осіб є доведення результатів наукової і науково-технічної діяльності закладу освіти до стану інноваційного продукту та його подальша комерціалізація. Зазвичай на базі університетів можуть створюватися різного типу інноваційні структури (наукові та технологічні парки, бізнес-інкубатори тощо). Проте потребує конкретизації порядок створення таких юридичних осіб, їх організаційно-правових форм, які не визначені на рівні нормативно-правові акти, а також на практиці викликає значні процесуальні перешкоди для всіх позитивних зрушень в організації інноваційного підприємництва університетів.

Не менш вагомою перешкодою позитивним крокам формування університетів як осередків інноваційного підприємництва є розпорядження коштів. Так, отримані університетом кошти, у тому числі від надання платних послуг, відповідно до бюджетного законодавства вважаються бюджетними. Розпоряджатися такими коштами заклад може виключно на основі тендерних процедур та кошторисних витрат. У протилежному випадку використання таких коштів може ускладнювати процеси комерціалізації, оскільки таке використання коштів може бути ідентифіковане нецільовим. Аналогічні складності стосуються також вільного розпорядження грошовими коштами за надання платних послуг, що знаходяться на їх спеціальному фонді.

Не менш важливим напрямом для активізації інноваційного підприємництва в дослідницьких університетах є подолання неврегульованості питання трансферу результатів науково-дослідної, інноваційної, освітньої та інших видів діяльності. До таких результатів може бути віднесено наукову або науково-технічну продукцію у формі наукового повідомлення, наукової доповіді, звіту, монографії, конструкторської або технологічної документації; баз даних, винаходів, ноу-хау тощо.

Разом з тим, частково питання розпорядження результатами науково-дослідної діяльності університетів передбачені Законом України «Про наукову та науково-технічну діяльність» [14]. Так, керуючись ст. 34 закону, майнові права інтелектуальної власності на об'єкти права інтелектуальної власності (крім випадків, визначених законом), створені за державні кошти або за кошти університету, зберігаються за виконавцем відповідних форм (видів)

науково-технічної діяльності, якщо інше не встановлено договором на виконання таких робіт.

Таким чином при вирішенні проблем комерціалізації результатів науково-дослідної діяльності університету виникає потреба трансферу, тобто послідовності дій, коли результати фундаментальних та прикладних досліджень в університетах і науково-дослідних установах, вільно розповсюджуються, передаються за допомогою надання науково-технічних послуг або отримуються підприємствами для впровадження в якості продукту або процесу. Таким чином відбувається взаємодія між двома або більше партнерами, в результаті чого наукова чи науково-технічна продукція отримує практичне впровадження чи використання.

Проблема нормативної неврегульованості трансферу об'єктів інтелектуальної власності також варто визначити однією із ключових проблем у процесі комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності дослідницького університету, оскільки практично неврегульовані окремі питання практичного здійснення самого трансферу. Зокрема, Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» від 14 вересня 2006 р. № 143-V [15] потребує ухвалення уточнюючих підзаконних нормативно-правових актів, які б врегулювали зацікавленість співробітників університету у створенні об'єктів інтелектуальної власності, участі у прибутках тощо. Університети наразі позбавлені реального практичного інструменту формування винагороди авторському колективу, не спроможні самостійно передавати такі об'єкти для подальшої комерціалізації у зв'язку з тим, що, майнові права на результати науково-дослідної діяльності належать державі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Ідея активізації інноваційного підприємництва шляхом активного залучення до цього процесу університетів сьогодні виглядає одним із перспективних напрямів. Основна візія, місія та завдання діяльності університету дослідницького типу під впливом поширення ринкових чинників на сферу освіти та науки все більше змінюють базові принципи організація діяльності таких установ. Позитивним аспектом таких змін може слугувати активізація креативності у пошуку нових ідей, орієнтації діяльності на реальні потреби бізнесу, організація конкретних рішень у напрямі зближення науки, освіти та бізнесу, що в цілому дасть поштовх формуванню на основі університетів відповідного сприятливого до інновацій середовища. Суттєвими кроками у даному напрямі мають стати: визнання зростаючої ролі інноваційності та технологічності освітньої діяльності; становлення в університетах підприємницької культури; опанування світового досвіду підприємництва в університетах; формування нормативно-правового забезпечення основних напрямів трансферу, захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності розробників, удосконалення механізмів взаємодії університетів з бізнесом щодо участі у прибутках, усунення нормативних неврегульованостей у частині використання об'єктів інтелектуальної власності, розпорядженні майном, процесів комерціалізації. Дослідницький університет має стати не лише певним статусом, а має сформуватися у цілісну політику функціонування як наукового осередку, базою підготовки нового покоління талановитий особистостей, які будуть здатні до креативного мислення, забезпечення інтелектуального й технологічного лідерства, розвитку нових знань, а також підприємницької активності задля налагодження взаємовигідного світової комунікації та співпраці.

Список використаних джерел:

1. Atkinson R.C., Blanpied W.A. Research Universities: Core of the US Science and Technology System. *Technology in Society*. 2008. No. 30. Pp. 30–48. URL: http://www.rca.ucsd.edu/speeches/tis_researchuniversitiescoreoftheusscienceandtechnologysystem1.pdf
2. Шевченко Л. С. Розвиток економіки за участі інноваційних університетів. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Екон. теорія та право*. 2012. № 2. С. 6.
3. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
4. Константинов Г. Н., Филонович С. Р. Что такое предпринимательский университет. *Вопросы образования*. 2007. № 1. С. 49–62.
5. Университет исследовательского и предпринимательского типа: европейский опыт для Молдовы, России и Украины. Научно-практическое издание / кол. авторов: Андрощук Г., Бодюл Т., Бутник-Сиверский А. и др.; рук. авт. коллектива Хименко О. А. Киев: ООО «Т.А.Т.ГРУП», 2011. 346 с.
6. Кларк Б. Р. Поддержание изменений в университетах. Преемственность кейс-стади и концепций / пер. с англ. Е. Степкиной; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва : Изд. Дом Высшей школы экономики, 2011. 312 с.
7. Gibbons, Michael. Globalisation and the Preservation of University Values. Association of Commonwealth Universities. URL: [http://www.bth.se/exr/hss03.nsf/\(WebFiles\)/E5366FF501835566C1256D4300338EB4/\\$FILE/Gibbons.pdf](http://www.bth.se/exr/hss03.nsf/(WebFiles)/E5366FF501835566C1256D4300338EB4/$FILE/Gibbons.pdf)
8. Lombardi John V., Diane D. Craig, Elizabeth D. Capaldi, Denise S. Gater, Sarah L. Mendonça (2001, Jul.). Quality Engines: The Competitive Context for Research Universities. The Top American Research Universities. An Annual Report from The Lombardi Program on Measuring University Performance. URL: <http://mup.asu.edu/QualityEngines.pdf>
9. Кузьменко О. М. Місія та завдання дослідницьких університетів та університетів світового класу. *Освітологічний дискурс*. 2014. № 4(8). С. 179–190.
10. Жуков С. А. Академічне підприємництво як фактор підвищення ефективності. *Reporter Of The Priazovskyi State Technical University Section: Economic sciences*. 2017. Issue 33. Pp. 65–74.
11. Ворона Т. О. Вдосконалення механізму комерціалізації інноваційних розробок ВНЗ України. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/6785/2/Vorona.pdf/>
12. Методичні рекомендації з комерціалізації розробок, створених в результаті науково-технічної діяльності : затв. наказом Держ. ком. України з питань науки, інновацій та інформатизації від 13 верес. 2010 р. № 18. URL: mon.gov.ua/app/2019/02/06
13. Курильчик К. М. Інноваційна система Фінляндії як приклад успішної економічної стратегії країни. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/en_etei/2008_5_1/zbirnuk_ETEI_08_1_296.pdf
14. Про наукову та науково-технічну діяльність : Закон України від 13 груд. 1991 р. № 1977–XII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1977-12/>
15. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 14 вересня 2006 р. № 143-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16#Text>
16. Ситницький М. В. Дослідницький університет як соціальний та економічний феномен. *БІЗНЕС-ІНФОРМ*. 2018. № 3. С. 133–140.

References:

1. Atkinson R.C., Blanpied W.A. (2008). Research Universities: Core of the US Science and Technology System. *Technology in Society*. no. 30.. pp.30 – 48. URL: http://www.rca.ucsd.edu/speeches/tis_researchuniversitiescoreoftheusscienceandtechnologysystem1.pdf (accessed 12 January 2019).
2. Shevchenko L. S. (2012). Rozvytok ekonomiky za uchasti innovatsiinykh universytetiv [Economic development with the participation of innovative universities]. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Serii: Ekon. teoriia ta pravo*, no. 2, p. 6. (accessed 12 January 2019). (in Ukrainian)
3. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2014 roku № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (accessed 12 January 2019). (in Ukrainian)
4. Konstantynov H. N., Fylonovych S. R. (2007). Chto takoe predprynymatelskiy unyversytet [What is a business university]. *Voprosy obrazovaniya*, no. 1, pp. 49–62. (in Ukrainian)
5. Unyversytet yssledovatelskoho y predprynymatelskoho tipa: evropeyskiy opyt dlia Moldovy, Rossss s Ukrainy Nauchno-praktycheskoe izdanie [University of research and entrepreneurship: European experience for Moldova, Russia and Ukraine. Scientific and practical edition] (2011) / kol. avtorov: Androshchuk H., Bodiul T., Butnyk-Syverskiy A., y dr.; ruk. avt. kollekytyva Khymentko O. A. Kiev: ООО «Т.А.Т.ГРУП», 346 p. (in Russian)
6. Klark B. R. (2011). Podderzhanie izmenenyi v universitetakh [Supporting change in universities. Continuity of case studies and concepts]. Preemstvennost keis-stady y kontseptsyi; per. s anhl. E. Stepkynoi; Nats. yssled. un-t «Vysshaia shkola ekonomiki». Moscow: Yzd. Dom Vysshei shkoly ekonomiki, 312 p. (in Russian)
7. Gibbons, Michael. Globalisation and the Preservation of University Values. Association of Commonwealth Universities. URL: [http://www.bth.se/exr/hss03.nsf/\(WebFiles\)/E5366FF501835566C1256D4300338EB4/\\$FILE/Gibbons.pdf](http://www.bth.se/exr/hss03.nsf/(WebFiles)/E5366FF501835566C1256D4300338EB4/$FILE/Gibbons.pdf) (accessed 12 January 2019)
8. Lombardi John V., Diane D. Craig, Elizabeth D. Capaldi, Denise S. Gater, Sarah L. Mendonça (2001, Jul.). Quality Engines: The Competitive Context for Research Universities. The Top American Research Universities. An Annual Report from The Lombardi Program on Measuring University Performance. URL: <http://mup.asu.edu/QualityEngines.pdf> (accessed 12 January 2019).
9. Kuzmenko O. M. (2014). Misiia ta zavdannia doslidnytskykh unyversytetiv ta unyversytetiv svitovoho klasu [Mission and tasks of research universities and world-class universities]. *Osvitolohichniy dyskurs*, no. 4(8), pp. 179–190. (in Ukrainian)
10. Zhukov S. A. (2017). Akademichne pidpriemnytstvo yak faktor pidvyshchennia efektyvnosti [Academic entrepreneurship as a factor in improving efficiency]. *Reporter Of The Priazovskyi State Technical University Section: Economic sciences*, issue 33, pp. 65–74. (accessed 12 January 2019).
11. Vorona T. O. Vdoskonalennia mekhanizmu komertsializatsii innovatsiinykh rozrobok VNZ Ukrainy [Improving the mechanism of commercialization of innovative developments of Ukrainian universities]. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/6785/2/Vorona.pdf/> (accessed 12 January 2019). (in Ukrainian)

13. Metodichni rekomendatsii z komertsializatsii rozrobok, stvorenykh v rezultati naukovo-tekhnichnoi diialnosti: zatv. nakazom Derzh. kom. Ukrainy z pytan nauky, innovatsii ta informatyzatsii vid 13 veres. 2010 r. № 18. URL: mon.gov.ua/app/2019/02/06 (accessed 12 January 2019). (in Ukrainian)
14. Kurylychuk K. M. (2008). Innovatsiina sistema Finliandii yak pryklad uspishnoi ekonomichnoi stratehii krainy [Innovation system of Finland as an example of a successful economic strategy of the country]. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/en_etei/2008_5_1/zbirnik_ETEI_08_1_296.pdf (accessed 12 January 2019). (in Ukrainian)
15. Pro naukovu ta naukovo-tekhnichnu diialnist. Zakon Ukrainy vid 13 hrud. 1991 r. № 1977–XII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1977-12/> (accessed 12 January 2019). (in Ukrainian)
16. Pro derzhavne rehuliuвання diialnosti u sferi transferu tekhnolohii: Zakon Ukrainy vid 14 veresnia 2006 r. No. 143-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-16#Text> (accessed 12 January 2019). (in Ukrainian)
17. Sytnytskyi M. V. (2018). Doslidnytskyi universytet yak sotsialnyi ta ekonomichnyi fenomen [Research University as a social and economic phenomenon]. *BIZNES-INFORM*, no. 3, pp. 133–140. (in Ukrainian)

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УНИВЕРСИТЕТАХ

Аннотация. Особое значение в формировании такого капитала играют возможности аккумуляции знаний и на их основе создание и распространение новых знаний. Именно университеты в данном смысле играют в мировом пространстве решающую роль, поскольку вклад исследовательских университетов в развитие инновационного предпринимательства все активнее приобретает черты современного тренда для достижения технологического лидерства. Целью статьи является углубление исследования сущности исследовательских университетов и определении их роли в обеспечении развития инновационного предпринимательства в национальной экономике. Инновационное предпринимательство как процесс перманентной генерации, поиска новых идей и их воплощение в конечный продукт требует интегрированности всех основных участников инновационного процесса. Одним из основных участников процесса генерирования новых знаний, идей являются именно учебные заведения. Такие заведения постепенно становятся центром генерации новых идей, а качество и масштабы, уровень подготовки постепенно приобретают большое значение в обеспечении экономического развития, других социальных трансформаций и культурных изменений. В работе акцентировано на отсутствие единого подхода к определению сущности исследовательского университета. Однако в научном и практическом смысле выделены критерии, позволяющие идентифицировать такие учебные заведения. Определено, что в зарубежных исследованиях «исследовательский университет» является таковым по сути трансформационных процессов в университетах касательно усиления их значения в обеспечении развития. В подавляющем большинстве исследований украинских ученых говорится об определенном статусе, который может получить заведение, при условии выполнения соответствующих критериев, то есть фактически сводится не столько к изменению сути функционирования, сколько к соответствию количественным критериям. Отмечено, что базой современных исследовательских университетов стал положительный опыт США, лучшие практики впоследствии были распространены на другие страны – лидеры современного технологического пространства. Предложены перспективные направления закрепления лидерства исследовательских университетов в инновационном предпринимательстве, в частности: налаживание тесного взаимодействия университетов с бизнесом при использовании результатов исследований, изменение концепции развития учебных заведений для превращения их в мощные научно-исследовательские центры, обеспечение благоприятных и взаимовыгодных условий коммерциализации собственных результатов научно-исследовательской деятельности.

Ключевые слова: инновационное предпринимательство, инновационные идеи, новые знания, университет, исследовательский университет, предпринимательский университет, трансфер.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN UNIVERSITIES

Summary. Of particular importance in the formation of such capital are the opportunities for the accumulation of knowledge and on their basis the creation and dissemination of new knowledge. It is universities in this sense that play a crucial role in the world, as the contribution of research universities to the development of innovative enterprises is increasingly becoming a feature of the current trend of maintaining technological leadership. The purpose of the article is to deepen the study of the essence of research universities and determine their role in ensuring the development of innovative entrepreneurship in the national economy. Innovative entrepreneurship as a process of permanent generation, search for new ideas and their implementation in the final product requires the integration of all major participants in the innovation process. One of the main participants in the process of generating new knowledge and ideas are educational institutions. Such institutions are gradually becoming the center of generation of new ideas, and the quality and scale, level of training are gradually gaining importance in ensuring economic development, other social transformations and cultural change. Emphasis is placed on the lack of a unified approach to defining the essence of a research university. However, in the scientific and practical sense, there are separate criteria that allow to identify such educational institutions. It is determined that in foreign research "research university" is the essence of the transformation processes in universities to strengthen their importance in ensuring development. The vast majority of research by Ukrainian scientists is about a certain status that an educational institution can receive, provided that the relevant criteria are met, ie in fact it is reduced not so much to a change in the essence of functioning as to compliance with quantitative criteria. It is noted that the basis of modern research universities was the positive experience of the United States, best practices were later spread to other countries – leaders of the modern technological space. Promising directions for consolidating the leadership of research universities in innovative entrepreneurship are proposed, in particular: establishing close cooperation between universities and business using research results, changing the concept of development of educational institutions to turn them into powerful research centers, providing favorable and mutually beneficial conditions for commercialization of research results. activities.

Key words: innovative entrepreneurship, innovative ideas, new knowledge, university, research university, business university, transfer.

Науковий журнал

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

**Серія
МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ
ТА СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО**

Випуск 26

Частина 1

Коректура • авторська

Комп'ютерна верстка • Удовиченко В. О.

*Засновник видання – Факультет міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

Заснований у 2014 році. Виходить 6 разів на рік.

Адреса редакції:

88000, Україна, м. Ужгород, вул. Університетська 14, каб. 510

Факультет міжнародних економічних відносин,

Ужгородський національний університет

Телефон редакції: +38 (097) 085 34 95

Електронна пошта редакції: editor@visnyk-econom.uzhnu.uz.ua

Сторінка наукового журналу: www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua

Формат 64x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 19,53.

Підписано до друку 31.07.2019 р. Замов. № 0919/185. Наклад 100 прим.

Видавець: Видавничий дім «Гельветика»

м. Херсон, вул. Паровозна 46-а

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.